
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<https://books.google.com>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejt bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

THE LIBRARY

Periodical Collection

CLASS

BOOK

HISTORISK MÅNEDSSKRIFT

FOR

FOLKELIG OG KIRKELIG OPLYSNING.

UDGIVET AF

P. LA COUR, H. NUTZHORN, FR. NYGÅRD

OG

L. SCHRØDER.

X. BIND.

(JANUAR—JUNI 1888).

ODENSE.

FORLAGT AF DEN MILO'SKE BOGHANDEL.

TRYKT I DET MILO'SKE BOGTRYKKERI.

1888.

28

29

Digitized by Google

Indhold.

	Side.
Fr. Nygård. Tilbageblik på den danske folkekirke i året 1887	1
Poul la Cour. Michael Faraday	8
L. Schrøder. Om munkelivet før korstogstiden	65
Jakob Knudsen. Om Oliver Cromwell . . 108 og 235 og 323	
H. Lunddahl. Bergstedt om eder og edsaflæggelse . 129 og 193	
Fernando Linderberg. Mønsterstaten	156
Fr. Helveg. Spørgsmål til Laura Kieler	128
— En holbergiansk efterskrift.	189
Dr. Bojesen. Fra slaget på Københavns rhed 1801 . . .	248
Fr. Nygård. Sigfred Leys slægts historie.	257
— Til holderne af »historisk månedsskrift« . .	321
— Den danske diakonissestiftelse.	369
Jakob Holm. Udvandrings-spørgsmålet	353
Fr. Nygård. Oversigt over indholdet af »historisk måneds- skrift«s 10 bind	373
Kr. Olsen. Om S. K. Sørensens Araberne	60
Fr. Nygård. Om C. J. Brandt's legender.	63
— Om »Gamle Nielsen«	254

MAY 7 1889
 AUG 1 1889
 K. B. M. 1889

Tilbageblik på den danske folkekirke i året 1887.

Af

Frederik Nygård.

Tilsyneladende har året 1887 været et fredens år for den danske folkekirke med udsigt til en større alliance mellem de forskellige folkekirkelige retninger og partier. Men nærmere beset har bag overfladen den statskirkelige og den frie folkekirkelige livsanskuelse og betragtning haft stærke brydninger med hinanden.

Det kirkelige råd, »bisperådet«, havde i 1886 udarbejdet og vedtaget et forslag til kirkeministeriet om et tillæg til ritualet, der indeholder en syndsbe kendelse, en nådestilsigelse og trosbekendelse, der skulde optages som faste led i den almindelige gudstjeneste. Kirkerådet havde begrundet sit forslag således: »i erkendelse af det ønskelige i, at det liturgiske element kunde kome til rigere udfoldelse ved vor gudstjeneste, til fyldigere opbyggelse hos menigheden, skal rådet

tillade sig at foreslå, at en syndsbekendelse, en nådestilsigelse og trosbekendelsen optages i gudstjenesten — således som det i de fleste andre kirkesamfund er tilfældet, og som der også hos os gentagne gange har været yttret ønske om. Det har stået fast for os som ledende grundsætning, at en sådan udvidelse af vor liturgi må slutte sig til, hvad der fra arilds tid har været i brug i kirkens forskellige afdelinger, — en rettesnor, som også følges andetsteds, hvor ny liturgiske led søges indførte. Der er almindelig overensstemmelse i, at en syndsbekendelse, der ender i Kyrie-eleison og en nådestilsigelse (eller et absolutionsønske), som ender i ære være Gud i det høje, går forud for de bibelske teksters oplæsning for alteret, og at trosbekendelsen følger efter dem. Det samme er i virkeligheden tilfældet i vort gamle ritual, hvor de to stående salmer ved gudstjenestens begyndelse ere kyrie og gloria in excelsis (aleneste Gud i himmerig), og hvor trossalmen altid skulde følge efter evangeliets oplæsning fra alteret. Man vil se, at leddene ere aldeles de samme, kun at de ifølge ritualet brugtes som salmer, medens vi her ønske dem i kort og fyndig liturgisk form, så at salmevalget ved gudstjenesten kan ske med større frihed. Da syndsbekendelsen og nådestilsigelsen historisk foreligge i mange forskellige former, have vi, uden at holde os til nogen enkelt af disse, i det foreliggende forslag søgt at udtrykke det derhen hørende indhold så fyldigt som muligt. Vi tro, at gudstjenestens berigelse ad den her foreslåede vej vil kunne ske i

fuld overensstemmelse med den almenkirkelige brug og vor egen kirkelige overlevering«.

Dette »bisperådets« forslag fandt imidlertid kirkeministeriet nødvendigt, at det blev forelagt præsteskabet i folkekirken. Og på stiftslandemoderne 1887 skulde forslaget da gøres til genstand for forhandling.

Hvem der egentlig var fader til denne synkretitiske liturgi-reform var ikke godt på forhånd for udenforstående at vide, da den var bleven til i bispernes lønlige råd. Ved sin tilsyneladende hensyntagen til alle kirkelige retninger indenfor folkekirken og ved sin mangel på kendskab til de virkelige menighedsforhold, navnlig i sognemenighederne, råbte det en nogenlunde velvillig, men stuelærd forfatter.

Forinden landemoderne imidlertid behandlede det ny liturgi-forslag, yppedes en avisfejde derom af den som romanforfatter bekendte teologiske professor Henrik Scharling. I en række artikler i »Dagbladet« »om forandringer i gudstjenesten« gjorde samme professor i den gamle »evangelisk-lutherske« højkirkes navn et skarpt angreb mod forslaget. Som en hovedanke imod det anførte han, at man ved denne reform vilde styrke såvel grundtvigianismens som den indre missions voksende »hang til bogstavgjæmte og ydre formel-væsen«, som i de senere år havde grebet stærkt om sig i vor præstestand, navnlig blandt dens yngre medlemmer. Og professoren tilråber sin retnings tilhængere: »o I uforstandige Galater, hvo har fortryllet Eder således? Ville I, som begyndte i ånden, nu fuldende i kødet?«

På dette opråb gav »summus theologus«, teologisk

professor Peder Madsen, medlem af kirkerådet, et tilsvær i et par artikler i »Dagbladet« om det foreslåede tillæg til vor gudstjeneste, hvori han med stor lærdom, men med mindre kendskab til de virkelige menighedsforhold i folkekirken hævder forslaget fulde berettigelse.

Det er vist med rette, at man har gættet på professor P. Madsen som forfatter til liturgiændringen. Ti da den fik en temmelig kold og hård behandling på de fleste stiftslandemoder af det overvejende flertal, trak han sig tilbage fra kirkerådet. Og i hans sted blev professor Buhl ved siden af den bekendte juridiske professor Henning Matzen det andet uordinerede medlem af kirkerådet. På alle landemoderne, undtagen det i Viborg, hvor den »indre-missionske« stiftsprovst Zeuthen havde et flertal med sig, var størsteparten imod forslaget, idet mindste i sin nærværende skikkelse. De fleste af højkirkens provster og præster sluttede sig til professor H. Scharlings modgrunde; der var endog enkelte, som provst Andersen i Ringsted, der mente, at der »gik en katolsk strømning« gennem forslaget. — De grundtvigske præster var gennemgående af den mening, at man havde nok i den bestående liturgi. — Fælleds for alle bisperne var en erklæring om, at »djevleforsagelsen« ikke måtte medoptages sammen med trosbekendelsen. Den hørte hjemme ved dåben, ikke ved den øvrige gudstjeneste.

Fra den 13—15 september afholdtes det andet kirkelige alliancemøde i Betesda i København. Som flertallet af indbyderne hørte til »den indre missions« retning, således var det også denne, som over-

vejende under pastor Vilh. Becks anførsel gav forhandlingerne deres hovedpræg, navnlig gjaldt dette drøftelsen af spørgsmålet om »søndagshvilen«, hvor dr. Skat Rørdam kom til at stå temmelig ene med sin grund-evangeliske opfattelse.

Ved dette andet Betesdamøde blev det yderligere klart, at der for tiden ingen udsigt er til noget virkeligt samarbejde mellem den grundtvigske og den indre missionsretning, idet det nærmest er en lille del af de grundtvigske præster og så godt som ingen lægfolk fra denne side, der er tilbøjelige til en sådan alliance. Dette er siden yderligere bleven klaret ved en række friske og dygtige artikler om denne sag i »dansk kirketidende« af pastor Uffe Birkedal i Ribe.

Blandt skriftlige bidrag, som året har bragt til belysning af de nærværende folkekirkelige tilstande, må særlig mærkes en række breve fra biskop Martensen til forskellige, som er offentliggjorte i »theologisk tidsskrift« 1887. I særdeleshed er Martensens breve til biskop Brammer vejledende i henseende til forståelsen af den rådvildhed, hvori de statskirkelige elementer indenfor folkekirken i en årrække har befundet sig, både overfor folkekirkens verdslige kirkeministre og overfor den grundtvigske kirkelige frihedsbevægelse. Medens i årets slutning den ikke troende norske digter Bjørnstjerne Bjørnson ved foredrag landet over har ydet sædelighedsspørgsmålet en mægtig støtte, forlyder der intet om, at bisperådet er kommen med nogen udtalelse til hjælp for folkekirken i anledning af den anklage, der er rejst sædeligheds-

sagen angående imod den nuværende kirkeminister personligt.

Derimod har det samlede bisperåd i september 1887 begyndt en kraftig, om just ikke klog fælleds-optræden imod den folkekirkelige frihedsbevægelse, idet man indstillede til kirkeministeriet at nægte den tjenstledige kapellan, V. Brücker, hans ansøgning om anerkjendelse som præst for en valgmenighed i Ågård i Jylland. Motivet til dette skæbnesvangre skridt har bisperådet fundet i pastor V. Brückers særlige teoretiske, noget formalistiske opfattelse af spørgsmålet om en kristens personlige forhold til de hellige skrifter. — Pastor Brücker har til svar på denne nægtelse af anerkendelse i en offentlig redegørelse meddelt sin og sin menighedskreds beklagelse af, at den kirkelige myndighed, særlig stiftets biskop, ikke i forvejen har, end ikke ved den mindste formaning eller advarsel, tilkendegivet sin misbilligelse af den formentlige uoverensstemmelse, som Brücker skulde stå i til sit præsteløfte.

Da man havde bygget en valgmenighedskirke Ågård, inden ansøgningen om anerkendelse var opslået, blev den indviet den 4de december som frikirke med pastor Brücker til præst. I årets løb er desforuden to andre frikirker bleven byggede og indviede; i årets begyndelse en frikirke i Hjørlande i nordsjælland med pastor Morten Pontoppidan til præst, der af politiske grunde ikke kunde få anerkendelse, og i årets slutning en frikirke på Stevns som anneks til Høve frikirke med pastor Karl Rønne til præst. Der har

altså i det forløbne år været en videre udvikling af den frikirkelige bevægelse, som ikke vil skilles fra den danske folkekirke og det kristelige menighedsliv i den.

Den fred, som tilsyneladende hvilede over det folkekirkelige arbejde en stor del af året 1887, synes derfor ikke at følge med ind i 1888, det år, som fra så mange kanter forud er set hen til som et særligt mærkeligt år.

Michael Faraday.

Af

Poul la Cour.

Næsten hvert menneske er mer eller mindre født naturfilosof. Tilmed har såre mange mennesker i vore dage en stor respekt for, hvad de naturkyndige sige om forholdet mellem naturen og menneskelivets dybeste spørgsmål — Gud og sjælens tilværelse. Hvem der er synderlig optaget af den slags tænkning, er det at anbefale, at de ikke søger knuden løst ved at lægge de to storheder, naturen og Gud, på hver sin vægtskål for at se, om der er ligevægt, ikke heller ved at tillægge sådanne naturkyndiges ord særlig vægt, som vel er godt hjemme i, hvad man nu en gang véd om naturen, men somdog aldrig har vist, at de selv var på den måde fortrolig med naturen, at de har kunnet ane og finde, hvad ikke andre havde fundet tilforn. Derimod vilde man gøre vel i at henvende sig til den slags naturkyndige, der har vist, at de har kunnet finde sig tilrette på hidtil ukendte områder af naturens rige, og

navnlig til sådanne, hvis dristige anelser om, hvorledes der måtte være bag ved dette eller hint tæppe, som endnu ingen menneskehånd havde løftet, er blevet kronet med held. Skal overhovedet noget menneske have adkomst til at udtale sig, om der kan anes noget bagved det yderste eller inderste tæppe, der gør skel mellem åndens og materiens verden, da må det være sådanne folk som de sidstnævnte. Blandt disse er Michael Faraday en af de ypperste.

Han blev født den 22. september 1791 i et ringe hus og var tredje barn af et par fattige, gudfrygtige smedefolk, James og Margrethe Faraday, i en af Londons smågader. Næppe nogen af dem, der så den videbegærlige dreng, som på gaden passede sin lille søster og legede med Lybs, har vel tænkt sig, hvilken storhed der voxede op i ham. Efter en tarvelig skolegang kom drengen, 13 år gammel, i lære hos en boghandler og bogbinder Riebau, det vil sige, han blev foreløbig bydreng og måtte løbe lange veje med bøger og tidsskrifter til Riebaus kunder. Dog viste han sig så tro i sin gerning, at han efter et års forløb blev gjort til lærling og det endog uden betaling.

Bogbinderlærlingen benyttede imidlertid sin stilling og fritid som i sin tid bogtrykkerdrengen Benjamin Franklin. Han læste både skønlitteratur og især bøger om de da vågnende videnskaber, kemi og elektricitet; men allerede tidligt kom den ejendommelighed frem hos ham, som findes hos flere fremragende naturforskere, at han selv måtte se, hvad han læste om, for at det kunde blive virkelighed for ham. Derfor gjorde han sådanne små forsøg, som kunde bestrides med

få pence om ugen, og lavede en elektricermaskine, først ved hjælp af en glasflaske, og siden med en virkelig cylinder, der kostede ham 4 shilling, hvoraf han måtte låne sig det halve. Han fader smedede en jernaxe til glascylinderen, et stativ blev lavet af stumpene af et itubrukket mahognibord, og iøvrigt klarede drengen sig med nogle korkpropper, noget lak, et stykke silketøj og en messingfjeder. Denne maskine er nu en af »Royal Institutions« skatte. Han lavede også andre elektriske apparater af lignende art.

At han særlig kastede sin kjærlighed på elektriske forsøg, hænger også sammen med en ejendommelighed hos ham, idet han nemlig følte sig mest draget til, hvad der kunde synes hemmelighedsfuldt i naturen, ikke således at forstå, at han skulde ynde en vis mysticisme — tværtimod, han blev f. Eks. en skarp modstander af spiritisme m. m. og svarede en gang en person, som endelig vilde give ham oplysninger i denne henseende, at ånderne måtte først finde på en måde til at vinde hans (Faradays) Interesse, — heller ikke således at forstå, at der skulde være noget mere hemmelighedsfuldt ved den elektriske tiltrækning end f. eks. ved den almindelige tiltrækning, tyngden; men sådanne fænomener, som på grund af deres sjældnere forekomst ikke vare blevne så beskuede og gennemtænkte som de, vi daglig træffer, kaldte særlig på Faraday.¹

¹ Man kan sige, at elektriciteten indtil 1729 havde leget fuldstændig skjul med menneskene. Fra den fjærne oldtid har man vidst, at Rav og visse andre Legemer ved at gnides fik den egenskab at tiltrække lette ting, såsom hår,

En gang i 1810 fik han øje på en kundgørelse i et butiksvindue om nogle forelæsninger over naturvidenskaberne af en mr. Tatum i Darset Street nr. 53. De skulde holdes om aftenen kl. 8, og adgangen kostede 1 shilling. Af Riebau fik han tilladelse, og hans ældre

fine tråde eller hyldemarvskugler, og man mente derfor, at legemerne kunne deles imellem sådanne, som kunne blive elektriske og sådanne, som ikke kunne blive det. Stephan Gray, medlem af Royal Society, opdagede i ovennævnte år, at en korkprop, som man regnede for et ikke elektrisk legeme, kunde blive elektrisk, når den sad i enden af et glastrør, at det samme gjaldt om en pind, et søm, en hampesnor, ja, at disse ting bleve elektriske i hele deres længde, selv om denne beløb sig til 765 fod, hvilket Gray fandt ved at ophænge snoren vandret i små silketråde. Da han en gang vilde erstatte en af disse ved en anden finere messingtråd, ophørte derimod ethvert spor af elektricitet at vise sig. Gray gjorde herved den vigtige opdagelse, at alle legemer kan blive elektriske, og at man kun må skelne imellem legemer, som *leder* elektriciteten, så at den øjeblikkelig fordeler sig over hele legemet, eller endog helt taber sig i jordkloden, hvis legemet står i ledende forbindelse med denne, og legemer, der *ikke leder* elektriciteten, og som derfor egner sig til at bære eller indeslutte lederne (isolere dem) på sådan måde, at elektriciteten kun bevæger sig så vidt som lederen rækker. Ved elektriciteten må man lige så lidt som ved varmen og magnetismen tænke på et stof, en vædske eller lignende, men på en vis tilstand, legemet kommer i, forskellig fra den sædvanlige. Sålænge man ikke vidste, at vor egen hånd og de fleste legemer ved simpel berøring øjeblikkelig leder al mulig opstående elektricitet til Jorden, kom man ikke videre. Efterat Gray derimod havde åbnet døren til elektriciteten ved at gøre hin opdagelse, udviklede sig i kort tid vort kendskab til gnidningselektriciteten. Men i det daglige liv er elektriciteten af de nævnte grunde sjældnen at iagttage.

broder, der var smed, forstrakte ham med de nødvendige penge. Ved disse forelæsninger traf den unge Faraday andre ivrige studerende og sluttede her livsvarige venskaber, især med en ung kvæker af god opdragelse, Benjamin Abbot. Med ham og andre havde han indholdsrige samtaler og discussioner, tildels også skriftlige. Man har endnu en samling af disse den fattige boghandlerlærlings frembringelser, der bærer præg af den fødte gentleman og naturforsker. Abbot plejede som gammel mand at fortælle om, hvorledes Faraday havde udført sine første forsøg i hans køkken og holdt sine første forelæsninger ved enden af hans køkkenbord. Hvad Faraday fik ud af Tatum's forelæsninger, noterede han op. Senere bearbejdede han æmnet hjemme, skrev et sirligt værk derom, med nøjagtig tegning og beskrivelse af de eksperimenter, han havde set Tatum udføre. Dette arbejde bandt han i 4 bind og tilføjede en righoldig indholdsfortegnelse og følgende tilegnelse til sin herre:

»Til mr. G. Ribau!

Da jeg først ytrede en vis forkærlighed for naturvidenskaberne, især for en, som kaldes elektricitet, interesserede De Dem venligt for de fremskridt, som jeg gjorde i kendskabet til de forskellige teorier over de vedrørende kendsgerninger, og lånte mig tillige de i Deres besiddelse værende bøger, som stod i noget forhold til de ting, der fængslede min opmærksomhed. Dem skylder jeg derfor det lidet, jeg har nået at få at vide om denne videnskab, og derfor er jeg Dem min tak skyldig.

Ukendt med smigerkunsten kan jeg kun give min

taknemlighed udtryk på jævn, men oprigtig måde. Tillad mid derfor, ærede herre, herved at udtale denne min tak for de mange beviser på velvillie, som jeg har modtaget af Dem og ved Dem og betragt mig som

Deres taknemlige og lydige tjener

M. Faraday.

Tegningerne i det lille værk vare udførte i rigtigt perspektiv, hvad Faraday havde lært af en fremragende fransk maler, Masquerier, der havde malet Napoleons portræt og med livsfare taget del i bevægelserne under den første franske revolution. Han levede nu i Riebaushus og blev i visse henseender betjent af Faraday, følte sig tiltalt af hans intelligents, lånte ham bøger og lærte ham perspektivtegning.

Kemien tog først rigtig opsving ved opdagelsen af luftarterne og undersøgelsen af disses forskellige egenskaber i slutningen af forrige århundrede og begyndelsen af dette. Det gik på lignende måde hermed som med elektriciteten. Denne havde indtil 1729 unddraget sig at blive undersøgt, fordi den i regelen slap bort ligeså hurtigt, som den blev frembragt. Luften unddrog sig navnlig derved, at den ikke kan mærkes med den sands, hvorved vi foretager de fleste naturvidenskabelige undersøgelser, synet. Luftarterne måtte afspærres i glas eller lign. og undersøges ved andre hjælpemidler; da først viste de en lignende mangfoldighed og forskellighed, som faste og flydende legemer.

Ved opdagelsen af nye kræfter og naturforhold plejer der altid at rejse sig spørgsmål om praktiske anvendelser på krigs-, lægevidenskabens og andre om-

råder. Således også med elektriciteten og med luftarterne. Og disse spørgsmål bliver ofte rejst temmelig tidlig, inden man endnu ret kender de sager, det drejer sig om. Men heldigvis har der så i regelen også været mænd, som, uforstyrret deraf, har fulgt deres egen trang til viden og forståelse, hvoraf så de praktiske resultater på en ofte uventet og overraskende måde springer frem; en sådan mand blev i højeste grad Faraday; men også hans lærer og mester Humphry Davy må nævnes som en sådan. Født 1778 i Cornwall af fattige forældre — faderen var xylograf — fik han en tarvelig undervisning. Han kom i tjeneste hos en kirurg, i hvis apotek han fik interesse for kemi. I sin fritid læste han naturvidenskabelige værker og sprog. Ved venners hjælp fik han så en plads ved en luftkuranstalt i Bristol, hvor han havde rigelig lejlighed til at beskæftige sig med luftarternes kemi. Han skrev herom så ypperligt, at hans afhandlinger gjorde opsigt, så at han et par år efter blev kaldt til lærer (i 1802 professor) ved den i året 1800 ved en kgl. resolution oprettede »Royal institution«, en anstalt, der havde til opgave »at udbrede videnskaben og lette almindelig indførelse af nyttige mekaniske opfindelser og forbedringer og ved naturvidenskabelige forelæsnings- og eksperimenter at undervise i videnskabens andendelse til livets almindelige tarv«. Der er noget vist ærværdigt og tiltrækkende ved denne »Royal institution«. I den ret rolige gade Albemarle street ligger en temmelig anseelig bygning med en bred græsk facade med 14 højtstræbende piller, mellem disse befinde sig fløjddøre, der mest åbnes af herrer med alvorligt

udseende, der iblandt gamle hvidhårede; men om eftermiddagen, og især fredag aften, er der trængsel i den stille gade af vogne og fodgængere, herrer og damer, der strømmer ind ad fløjddørene. Træde vi ind med dem, befinde vi os i en rummelig forstue med en stor stentrappe lige for og med døre til sale til højre og til venstre. I dem er væggene beklædt med tusinder af bøger og bordene med videnskabelige og andre tidsskrifter. Ligeledes er der et fysisk kabinet og et lille musæum. Men gå vi op ad den brede trappe og vende os til højre, komme vi gennem en forstue ind i forelæsningsalen. Her står det hesteskoformede bord med alt fornødent til eksperimentering. Bag ved er der smelteovn og indretninger til at bære væggetavler og tegninger, medens der rundt om bordet som midtpunkt hæver sig halvcirkelformige sæder, række efter række, og øverst et halvrundt galleri, så at der ialt kan sidde 700 personer. Desuden rummer bygningen et laboratorium og andre arbejdsrum og en bolig for husets direktør.

»Royal institution« blev Davys hovedarbejdsplads. Her gjorde han sit navn udødeligt ved opdagelsen af forskellige grundstoffer, der iblandt klor, hvis opdagelse ganske særligt bidrog til at berigtige og bringe klarhed i en mængde hidtil galt opfattede kemiske forhold. Han blev derfor i det første decennium at vort århundrede regnet for verdens første kemiker. Mange æresbevisninger blev ham tildelt. Allerede 1801 blev han medlem af det berømte »Royal society« i London, og fra 1820—1827 var han selskabets præsident. 1812 blev han ophøjet i ridderstanden. Han ægtede en rig

dame og gjorde i de følgende år mange rejser til fastlandet. Han døde i Genf 1729¹.

En af kunderne i Riebauss boghandel, en mr. Dance, der var medlem af »Royal institution«, tog Faraday med til de sidste 4 af en række offentlige forelæsninger, som Davy holdt. Også her gjorde den unge ivrige tilhører sine optegnelser og skrev dem senere sirligt i et kvartbind, der endnu opbevares, først den theoretiske del, så forsøgene med tegninger og sidst en indholdsfortegnelse.

»Ønsket om videnskabeligt arbejde«, skriver han,

¹ Et af de hovedmidler, som Davy brugte til opdagelsen af flere af grundstofferne, var det af Italieneren Alexander Volta i året 1800 opfundne elektriske batteri, Voltasøjlen. Ligesom Stephan Gray ved sin opdagelse lagde grunden til elektricitetslæren, således som den navnlig for gnidningselektricitetens vedkommende blev udviklet i forrige århundrede, således blev Voltasøjlen grundlaget for den række opdagelser på elektricitetens område, som er betegnende for vort århundrede. Et par måneder efter, at Volta havde sendt Royal Society meddelelse om sin store opfindelse, ja, endnu før meddelelsen var offentliggjort, opdagede engelsmændene Nicholson og Carlisle, at Voltasøjlen elektricitet kan adskille vand i dets grundbestanddele, ilt og brint. Det var denne adskillende evne, Davy nærmere undersøgte og benyttede.

Efter en af sine glimrende forelæsninger benyttede Davy lejligheden til at opfordre Publikum til at tegne bidrag til en stor Voltasøjle. Ved den største imødekommen fra tilhørernes side blev Davy således sat istand til at bygge et batteri på 2000 elementer. Da Davy sluttede dets strøm ved hjælp af to kulstykker og derpå tjærnede disse fra hinanden, så han for første gang det strålende lys, der tåler sammenligning med sollyset. Han blev således opdageren af det elektriske buelys.

»bragte mig endnu som lærling i min uvidenhed og enfoldighed til at skrive til sir Joseph Banks, daværende præsident for »Royal society«. Det er helt naturligt, at portnerens besked var »intet svar«. Det har dog rimeligvis været så meget mere trangt for den unge mand som hans læretid netop var gået til ende, og han havde fået plads hos en mindre behagelig principal.

Davy havde imidlertid haft det uheld, at hans øje var bleven såret ved eksplosion af en ny væske, klor-kvælstof. Da han så trængte til en sekretær, er det rimeligvis Masquerier, der har anbefalet ham den unge boghandler Faraday som sådan; men den nye stilling varede kun nogle få dage; derimod fik Faraday senere mod til at skrive til Davy, vedlægge sine optegnelser om hans forelæsninger og bede ham have ham i erindring, når lejlighed gaves. Davy sagde til en af sine venner: »Pepys, hvad skal jeg gøre? Her er brev fra en ung mand ved navn Faraday, han har hørt mine forelæsninger og ønsker af mig en ansættelse ved »Royal institution« — hvad kan jeg gøre for ham?« »Gøre?«, svarede Pepys, »sæt ham til at vaske flasker, er han god til noget, vil han straks gøre det; vil han det ikke, så duer han ikke til noget«. Dette syntes Davy dog ikke, at han kunde, og rådede ham derfor venligt til at blive ved hans håndværk. Kort tid efter blev imidlertid laboratorieassistenten afskediget på grund af slet opførsel, og til forbavselse for indbyggerne i den stille Weymouthgade holdt en dag (i året 1813) en ekvipage med tjener uden for det hus, hvor Faraday boede. Tjeneren sprang af og afgav sir Humphry

Davys kært, og næste morgen blev Faraday assistent hos den berømte forsker. Han skulde have 25 shilling om ugen og et værelse i huset. Så skulde han hjælpe til ved forberedelserne til forelæsningerne og ved selve disse besørge instrumenter flyttede mellem modelsamlingen, laboratoriet og auditoriet, besørge deres rengøring, melde forretningsføreren, når de trængte til at gøres i stand og føre en journal der over. En dag om ugen skulde han rense modelsamlingen, og mindst en gang om ugen pudse og aftørre alle instrumenterne i glaskasserne.

Den unge assistent nøjedes ikke med at opfylde disse underordnede pligter. Han bragte den mineralogiske samling i orden, og lige fra begyndelsen se vi ham indtage en højere stilling, end hans instruks lød på. Således er han få dage senere beskæftiget med at uddrage sukker af runkelroer.

Derimod var hans plads ikke fri for fare. Davy fortsatte sine arbejder med det lunefulde klorkvælstof. Vel bar han og Faraday glasmasker, når de eksperimenterede; men det hændtes f. eks. en gang, at Faraday holdt det lille glas med vædsken mellem pege- og tommelfinger, da det eksploderede og bedøvede ham. Da han kom til bevidstheden holdt han endnu hånden i samme stilling, men glasstykkerne havde flænget hans fingre og sprængt hans maske. Måske var det et held, at Davy senere ved en eksplosion fik skåret hagen og fik et heftigt slag for panden, ti dermed op-hørte disse eksperimenter.

Trods sådanne vanskeligheder var Faraday hjærtensglad ved sin nye stilling, noget, som straks prægede sig i hele

hans færd, der altid udmærkede sig ved en vis umiddelbarhed og åbenhed. Om aftenen og i hans fritid glædede han sig ved fløjtespil og ved at lade sin smukke sangstemme lyde.

Som det ofte går unge livlige mennesker, der trænge sil at udvikle sig ved samliv og samtaler med jævnunge, gik det også Faraday. Han blev medlem af »City philosophical society«, et broderskab af 30—40 mænd af jævne samfundsklasser, der plejede at mødes hver onsdag aften til gensidig belæring. En af hans venner i dette lag har beskrevet ham i et lille vers, hvis indhold væsentlig er følgende: »O hør! tæt ved formanden lyder en klangfuld, vis stemme; og henrykt nærmer selve musen sig at lytte til talerens ord og se ham. Jævn og net er hans ydre; i øjet kender du den fødte forsker. Klar i tanken, grundig i slutninger, hurtig i opfattelse, stærk i at fastholde; ikke det mindste undgår hans forskerånd; han svinger sig med ubunden kraft til fjærneste pol. Vel vogtende forstanden for fejltagelse og sjælen for skyld, med hjertet varmt og ansigtet klart, en ven af livlighed, men en fjende af råhed, oprigtig og beskeden trænger han sig aldrig frem med overlegen visdom. Således er ynglingen, foreningens hoved; hans navn er vel bekendt, sir Humphrys højre hånd. Mandig fri ser han hen til formanden, mens hans logisk klar taleström flyder«. En snævrere kreds af dette selskab tog endnu stærkere den opgave op at samvirke til fælles udvikling, og Faraday siger selv derom: »Disciplinen var stræng, bemærkningerne meget ærlige og åbne, og resultaterne højst værdifulde. Det varede gennem flere år.

Dette har naturligvis allerede bødet på den mangelfulde skolegang, Faraday havde haft, og der er atter her en mærkelig overensstemmelse med tilsvarende træk i Franklins liv; og lige som denne — rigtignok på en mindre behagelig måde — tidlig blev ført ud i den vide verden, endog over Atlanterhavet, således fik også Faraday en rejse i udlandet på 1½ år, hvorom der er bleven sagt, at den på en måde gav ham en slags universitetsdannelse.

Det var Davy, der med pas fra Napoleon Buona-
parte, gjorde en rejse i Frankrig, Schweiz, Italien og
derfra gennem Tyrol, Tyskland og Holland hjem, og
som tog sin assistent med sig. Hvor åbne øjne Fara-
day har haft for alt, hvad der nu udfoldede sig for
hans blik, fremgår af hans breve til hans moder, vennen
Benjamin Abbot o. fl. Han skildrer klipperne, som
han for første gang ser på rejsen gennem Devonshire,
havet, som han for første gang sejler over, det ucivili-
serede land, han syntes at være kommen til i Morlaix
i Frankrig, toldbetjentene, de franske postilloner med
kanonstøvlerne osv. osv. Alt dette er det noget helt
andet at se end at læse om, især for en Michael Fara-
day, for hvem altid selvsynet først rigtig er virkelig-
hed. Han skildrer sin henrykkelse over at se kunst-
værkerne i Louvre, Palais Luxembourg, Jardin des
plantes, Buffons musæum og et lille glimt af Napoleon
i fuld ornat: »Han sad i et hjørne af sin vogn, til-
dækket og næsten usynlig i en uhyre hermelinskåbe,
med ansigtet overskygget af en frygtelig fjerbusk, der
hang ned over en fløjelshat«. . . . Strålende har han
sikkert været, når hans herre Davy for Ampère og

andre viste de første prøver på jod, og med sit rejseapparat eksperimenterede med de mørke krystaller og deres violette dampe. Fra Paris rejste de til Sydfrankrig, så over Alperne til Torino, derfra over Appeninerne til Genova; så tilsøs til Lerici med fare for at kuldsejle; så til Firenze, hvor Faraday glæder sig ved at se Akademia del Cimentos musæum og ved at se Davy for en samling videnskabsmænd ved hjælp af storhertugens kæmpelindse forbrænde diamanter og påvise, at det usynlige, som opstår derved, er kulsyre. Ved Napoli undersøges kemisk Vesuvs lava, Pompejis fresco-farver og de luftarter, der på forskellige steder strømmer ud af jorden. I Rom beskues oldtidsminder og musæer, og den livlige Faraday er med i karnevals-løjerne personlig iført slåbrok og nathue.

Efter hjemkomsten stod Faraday trofast sin herre bi, og, som det sømmer sig en ung hjælper, har han ikke haft travlt med at skille sine egne små begyndende fortjenester ud fra sin herres arbejder. Således synes han at have taget virksom del i udførelsen af Davys sikkerhedslampe, en smuk praktisk frugt af Davys studier over luftarterne. En brændbar luftart, som lysgas eller kulbrinte, kan brænde på den ene side af et meget fint ståltrådgitter, uden at luftarten antændes på den anden side, hvor den dog måske findes i rigelig mængde. Dette ligger i, at gitteret vel tilsteder luften at gå igennem, men ikke varmen, så at den glødende luft ved at passere ud igennem ståltrådsmaskerne køler sig af og kan ikke antænde luften udenfor. En lampe, der er tillukket med sådanne fine ståltrådgittere, vil i kulgruberne ikke tænde

de gasarter, som muligvis forefindes, men idet den luft, der gennem gittrene strømmer ind i lampen, tændes ved dennes flamme, men kun brænder inde i lampen, bebuder den, at der er fare på færde, så at arbejderne må flygte med lamperne. Davy erklærer selv i fortællingen til sit berømte værk herom, at han skylder Faraday tak for megen dygtig bistand. På den anden side blev Faradays stilling mere og mere selvstændig. I 1815 blev også hans løn forhøjet. 1816 holdt han sin første forelæsning og offentliggjorde sin første afhandling. Davy opholdt sig jævnlig i udlandet, og brevvekslingen mellem dem viser, at Davy bevarede venlige følelser overfor ham, om der end en enkelt gang kan synes at have været noget af den misforståelse oppe, som kendes andensteds fra, hvor et ungt geni er i færd med at afløse et ældre. Der udspandt sig nu efterhånden en stor virksomhed for Faraday, idet han foruden det regelmæssige arbejde ved »Royal institution« måtte påtage sig industrielle kemiske analyser og besvarelser af forskellige praktiske spørgsmål på naturområdet, og tilmed fulgte han med tiden og måtte med egne øjne se, hvad han læste om i videnskabelige afhandlinger.

I 1820 opdagede Hans Christian Ørsted forholdet mellem elektriciteten og magnetismen, elektromagnetismen, navnlig, at en magnetnål drejer sig under indflydelsen af en elektrisk strøm. Kort efter opdagede franskmanden Ampère, at forholdet er gensidigt, nemlig, at en metaltråd, som gennemløbes af en elektrisk strøm, også drejer sig under indflydelsen af en magnet, når hin er ophængt på en hensigtsmæssig måde, så at den let kan dreje sig, og at det samme også sker under

indflydelse af en anden elektrisk strøm, navnlig når denne går gennem en spiralformig oprullet metaltråd, der i det hele taget viser sig at have de selv samme egenskaber som magneten. Disse opdagelser, der afslørede et længe anet, men forgæves eftersøgt forhold mellem elektriciteten og magnetismen, bleve, som rimeligt er, modtagne med henrykkelse overalt, og Faraday måtte, efter sin för omtalte natur, selvfølgelig se sagen med egne øjne; men han kunde i lang tid ikke få strömlederen ophængt tilstrækkelig let bevægelig. Da han endelig efter månedlange anstrængelser så strömlederen bevæge sig om magneten, og magneten om lederen, dansede han selv om apparaterne, og hans ansigt strålede af glæde og med en vis taknemlig glæde, idet han udråbte: »Se, se, de bevæger sig! Endelig er det lykkedes os!« Efter denne opdagelse anså han sig berettiget til at spandere noget på sig og sin medhjælper og foreslog ham at gå i theatret; »men hvilket skal det være?« »Å, lad os gå til Astley og se hestene!« Så gik de til Astley. Ved indgangen var der trængsel, og en stor fyr stødte heftig Faradays dreng; men Faraday, der ikke kunde finde sig i uretfærdighed, satte skik på ham, idet han rask optog en kamp for sin unge følgesvend.

Der er på en gang noget vist rørende i denne Faradays umiddelbare glæde over at få lejlighed til efter Ørstedes og Ampéres anvisning at se dybere ind i dette natursammenhæng, og tillige er det noget, der i højeste grad er værd at lægge mærke til, at det var som fortsættelse heraf, at Faraday senere skulde gøre sine mest glimrende opdragelser, de elektriske induktionsfæno-

mener. Disse satte nemlig kronen på værket i spørgsmålet om forholdet mellem elektricitet, magnetisme og bevægelse, idet han fandt, hvorledes ikke alene de to første kan give den sidste, men også de to sidste kan give den første, og hvorledes flere omdannelser imellem disse naturkræfter kan finde sted. Dette forhold blev ved Faradays opdagelser videnskabeligt gennemklaret, og derved blev grunden lagt til de talrige og mangesidige praktiske anvendelser, vi i vore dage er vidne til på elektricitetens område. Det er vel fornemmelig af denne grund, at man har kaldt Faraday elektroteknikens fader; men hvad der her særlig er værd at lægge mærke til, er, at disse opdagelser fra første færd nærmest er udsprungne — ikke af tilfældige iagttagelser — men af geniale anelser, og dette anelser, som med en ikke ringe indre magt har higit imod bekræftelse; thi medens vi vel i vore dage har med induktionsvirkninger at gøre, som kunne måles i hundreder af hestekræfter, har Faraday fra første færd måttet anvende al sin experimentelle finhed for overhovedet at få disse kræfters tilstedeværelse stadfæstet. Derfor er ovennævnte træk af Faradays glæde over at gøre et første foreløbigt bekendtskab med fænomener i denne retning, særlig værdifuldt. Det er — om jeg tør bruge dette billede — som et første mødes sødme, hvor det står for ham med lyse anelser, hvilke herlige timer med dyb forståelse og frugtbar glæde der skal følge efter. Opdagelsen af den elektriske induktion, som Faraday — udelukkende i tillid til sine anelsers rigtighed og under overvindelse af de største vanskeligheder — fuldbyrdede

en halv snes år efter dette tidspunkt, er det, der især vidner om hans dybe fortrolighed med naturen, det, hvori ingen anden end måske hans landsmand Isaac Newton overgår ham eller står ved hans side. Dette er en hovedgrund, hvorfor der her gives en skildring af Michael Faraday; thi når menneskeslægten står spørgende over for naturens forhold til åndens verden, der ikke kan ransages med instrumenter og sandser, og man da ønsker en menneskelig autoritetserklæring i denne retning, da er det folk med et dybt anende blik som Faraday, man bør spørge. Da nu ikke her er stedet for at forfølge disse og andre af Faradays opdagelser videre i deres enkeltheder, og da på den anden side den stille forskers og det ydmyge menneskes liv hengik uden store indvortes begivenheder, vil de meddelelser, som iøvrigt her skal gives om manden, væsentlig være skildringer, som lader Faradays billede træde levende frem for læserens blik. Billedet vil dog blive noget skiftende, ligesom det er blevet sagt om Faradays ansigt, at det på grund af det liv og spil, der var deri, ikke lod sig gengive i et portræt. Men gennem de mange enkeltheder vil man dog forhåbenlig have let ved at finde helheden.

Sin brud fandt Faraday i et alvorligt kristeligt hjem. Hun hed Sarah Barnard og var datter af en guldsmed. De levede et stille, lykkeligt liv med hinanden, og Faraday udviste ikke mindre i dette forhold end i så mange andre en levende elskværdighed og ridderlighed, som for ham både var medfødt og tillige en selvfølgelig pligt. Det faldt ham naturligt at yde denne kærlighed daglig pleje, ved ikke i travlhed at

forholde den den tid og omhu, som tilkom den. Et underligt vidnesbyrd om, hvor barnligt og troskyldigt han langt hen i årene fremdeles kunde tage denne sit livs lykke op påny, er f. eks., at der på en side i hans album findes følgende:

»25. januar 1847.

Blandt optegnelser og begivenheder indfører jeg her den ene, som rager højt op over alle andre kilder til lykke og ære: »Vort bryllup stod den 12te juni 1821.«

M. Faraday.«

Mange andre små bemærkninger kunde på lignende måde affægte vidnesbyrd om, at der, for at bruge hans egne ord ved anden lejlighed, »når alt kommer til alt, ikke gives nogen glæde, der kan sammenlignes med den ved den huslige arne.«

Kort før brulluppet var Faraday bleven opsynsmand over Royal Institution og fik bolig der. I 1825 skete der nogen forandring i denne anstalts ledelse; og han blev da dens direktør med større ansvarlighed og større indflydelse på ledelsen.

Faraday var i hele sin færd en hjærtensglad og hjærtensgod mand. Dette kom blandt andet stærkt frem i hans forhold til børn. Selv var han barnløs, men han havde en hel skare af små niecer, og hvem der glædede sig mest, når de kom sammen, han eller de, var ikke let at sige. Han legede med dem med hjærtenslyst; ved et lidet ord af ham kunde en lang regneopgave blive dem en ren fornøjelse; og

når de små piger blev overgivne eller ustyrlige, forstod han i et øjeblik at kalde det stille og milde frem hos dem.

En 13 års dreng, der senere blev kemiker, plejede at holde nogle barnlige forelæsninger over kemi på et sted, hvor Faraday kom. Denne satte sig da gjerne ned blandt de små tilhørere, lyttede til foredraget og gav forsøgene, som ledsagede det, sit hjærtelige bifald. Når børn i følge med voksne stundom kom i hans laboratorium, kunde han lade dem lege skjul derinde, eller han kunde more dem med stemmegaffer, tonende glas ell. lign. Da i et aftenselskab en gang de mindre børn bleve holdte afsides, og den ældste datter efter hans ønske bragte de små i natkjortler til trappeafsatsen, udtrykte han sin glæde derover med de ord: »Å, dette er det bedste, De har gjort i aften«.

Men at det ikke var blot lejlighedsvis, nemlig når han ingen tid spildte derved, at han gav sig af med børn, kan man f. eks. slutte af følgende lange brev til en lille 5 års pige:

»Royal Institution, 19. maj 1852.

Min kære Constance!

Først et kys, og så tak for dit pæne, meget godt skrevne og meget fornøjelige brev, og også tak for det brev, som du først vil skrive, og hvori du vil fortælle mig, hvorledes fa'r og mo'r har det, og hvad du selv bestiller.

Jeg var i morges henne at se en fisk, nemlig en stor ål, spise sin frokost. I dag har den fortæret 3 frøer til frokost; i går spiste den i løbet af dagen 9

fiske, hver så store som en sardin, og i forgårs 14 sådanne. Når fiskene bliver sat i vandet, elektriserer og dræber den dem og sluger dem så; og når man samtidig stikker sine hænder i vandet, elektriserer fisken — det vil sige ålen — også dem. Ålen er nu 12 år gammel og tungere end du, tror jeg.

I går så jeg de kongelige børn, prinsen af Wales og hertugen af York — rigtig pæne børn! De vilde være prægtige legekammerater for dig; men jeg véd ikke, om prinser lege synderligt. Jeg tror næppe, at de er så fornøjede med deres leg som I.

Hvad magnii (vistnok den lille piges barnlige ord for magneterne) angår, så skal du og jeg, når vi igjen ses, have os en lang samtale derom, og gøre nogle forsøg sammen. Og så forbliver jeg med den hjerteligste hilsen til fa'r og mo'r og den videbegærlige Constance med et kys til hver af jer

din gamle onkel, som holder så meget af dig,

M. Faraday.«

Der vilde kunne nævnes talrige andre eksempler på en levende barnekærlighed, der altid gav sig luft på stadig skiftende måder, alt efter forholdene.

Det samme gælder de mange andre ytringer af hans kærlighed, hvor hans medfødte anlæg let og naturligt gik i ét med hans alvorlige kristelige liv, hvorom siden mere. Det var et af hans yndlingsord: »Gör mod andre, hvad du vil, at andre skal göra mod dig«; men det blev nok ofte lagt ham til last, at han gjorde ellers vidt ved det med andre, så at han tidt gjorde sig så megen ulejlighed, at han selv vilde have følt

sig meget ulykkelig, dersom nogen havde taget ligeså meget hensyn til ham.

At han var goddædig i stort mål, følger af sig selv, men efter den kristelige regel: »Når du giver almisse, så lad ikke din venstre hånd vide, hvad din højre gør«. Han vilde aldrig have sit navn med, endogså nødigt sine forbogstaver, hvor der ellers kunde være grund dertil. Hans venner vidste derfor ikke mange enkelte tilfælde at udpege; men betænker man, at han flere år igennem havde en årlig indtægt på omtrent 20,000 kroner, og han og hans hustru levede simpelt, ganske vist hyggeligt, men ikke luksuriøst, medens hele hans indtægt på en eller anden måde gik med, så kan man næppe tvivle om, at han i gavmildhed har brugt flere tusinde kroner om året.

Med tid var han ligeså gavmild. Hans vigtige videnskabelige undersøgelser måtte ikke træde i vejen, når det gjaldt om personlig bistand. I et hus, hvor konen og den eneste søn lå lig og manden lå af samme sygdom, trængte han trods modforestillinger ind i sygekammeret. Han vilde have grebet den syges hånd, hvis ikke denne for ikke at smitte ham havde holdt den tilbage. Så satte han sig ved sengen og støttede den syge ved trøstende deltagelse og kristeligt håb.

Minderne havde en forunderlig magt over Faraday; og han søgte dem gerne, når lejlighed gaves. — En dag gik han som ældre mand hen på det sted, hvor hans fader havde havt smedeværksted, og bad om tilladelse til at se stedet. Da han kom til den del af bygningen, hvor der var en åbning ned til dets dybere liggende værksted, stod han stille og sagde: »Her var

jeg en gang nær omkommen. Jeg morede mig i det øvre rum med at kaste et pengestykke i et krus tæt ved dette hul, og da det var lykedes mig i en vis afstand, trådte jeg baglænds for at prøve det i større afstand. Jeg glemte åbningen, faldt ned, og, hvis ikke min fader havde arbejdet ved en ambolt lige neden under, vilde jeg være falden derpå, havde brækket ryggraden og sandsynligvis slået mig ihjel. Nu, som som det gik, reddede min faders ryg min«.

En dag, da han i sine senere år opholdt sig i Schweiz, skrev han i sin dagbog ved Interlaken: »Her drives megen skosömforfærdigelse, der synes tilskueren en ren og skön beskæftigelse. Jeg elsker et smedeværksted og alt, hvad der hænger sammen med smedehåndværket. Min fader var smed«.

En dag, da Noble var i færd med at modellere Faraday og lågde sidste hånd på værket, hændtes det at mejslen klirrede mod marmoret. Da Noble lagde mærke til, at hans model foruroligedes, sagde han, at han var bange for, at klirringen havde generet ham, og at han vel tilmed var træt. »Nej, kære Noble«, sagde Faraday og lagde sin hånd på hans skulder; »men lyden mindede mig om min faders ambolt, og satte mig tilbage i mine drengeår«.

En dag havde Faraday besøg af den berömte franske naturforsker Foucault, og ved frokosten havde Faraday holdt en lovtale over sin fordums lærer, Humphry Davy, hvilket Foucault havde optaget noget køligt. Da de derefter gik ned i forstuen til høresalen, udbryder Faraday foran Davys billede; »Var han ikke en stor mand?«, og derefter ved vinduet nær...est

indgangsdøren: »Her var det, at han første gang talte til mig«. Franskmanden bukkede. De gik ned ad trappen i laboratoriet. Faraday trak en gammel notitsbog frem, gennembladede den, viste, hvor Davy havde indført den fremgangsmåde, hvorved han havde frembragt den første lille kugle af kalium¹) og slået en streg under beskrivelsen med de ord: »Et hovedforsøg«. Den franske kemiker bekendte sig overvunden, og fortalt historien til ære for den, der mindedes sin lærers storhed og glemte sig selv.

Hans godhjærtethed forledte ham dog aldrig til at se igennem med, at andre gjorde for hastige slutninger på sandhedens bekostning; og når nogen havde tilladt sig sådanne påstande, hvor logiken ikke var ganske i orden, så havde han en egen måde, hvorpå han meget langsomt og tydeligt gjentog den betænkelige slutning med en prøvende mine, som om den satte ham i forundring. Hans ironi var da uimodståelig og fremkaldte altid en ændring i de påstande, som ikke havde holdt stik.

Da en gang en »forbedret« Davy-lampe blev udstillet med en lovprisende beskrivelse, fjøede han blot til: »opfinderens mening!«

Medens Faraday således helst på en godmodig måde skaffede plads for sandheden, kunde han dog også, når det gjaldt, optræde med strengthed.

En søndag morgen, da han med rolige skridt gik gennem Holborne street til forsamlingshuset, traf et lidet kastevåben hans hat. Han havde måske næppe

¹ Et tidligere ukendt grundstof.

ænsset det, hvis der ikke var fulgt et andet og tredje efter. Da vendte han sig, netop tidsnok til at se et ansigt trække sig ind ad et vindue i en højere etage. Han trådte hen til gadedøren og bankede på. En Tjenestepige åbnede og sagde, at der var ingen hjemme; men Faraday sagde, at han vidste det bedre, og forlangte at komme ovenpå. Da pigen endnu gjorde indvendinger, trængte han alene frem, søgte op ad trapperne og fandt et selskab af unge handelslærlinger, der lod, som om de ikke fattede grunden til dette pludselige besøg. Men Faraday lod sig ikke forstyrre; han dadlede dem skarpt, fordi de voldte de forbigående uhehageligheder en søndag morgen, og sagde, at dersom de ikke strax gjorde en undskyldning, så skulde de få besked fra deres principal. Undskyldningen blev strax gjort.

Som naturforsker havde han mange egenskaber, der støttede hinanden. Hans omhyggelighed, orden og håndfærdighed er allerede omtalt fra hans barne- og ungdomsår. Han havde en stor hurtighed til at opfatte, hvad der tilfældig viste sig for ham. Han havde en særlig ævne til at kunne bruge ganske simple hjælpemidler til at undersøge eller klare en sag med.

En gang, da han en smuk sommernat i 1862 skulde sammen med en del medlemmer af bestyrelsen (eldern brethern) for trinity house ud på den engelske kanal for at gøre nogle undersøgelser af fyrene, hvis kraftige lys var en praktisk frugt af hans opdagelse af inductionen, fortæller et af disse medlemmer, at medens de andre herrer bragte deres kostbare måleinstrumenter med sig, »viste Faraday mig, før vi forlod Dover, med sit sædvanlige lyse smil og meget fornøjet,

en lille almindelig papæske og sagde: »denne må jeg passe godt på; deri er mit special-photometer«; så åbnede han æsken og fremviste en sædvanlig sort dameshawlsnål — af gagat eller efterligning i sort glas —, og viste mig, idet han fjernede den lidt fra lyset, dettes billede deri meget tydeligt; derpå opstillede han et andet lys i nærheden, holdt nålen endnu en smule fjernere, og den forholdsvis afstand fremgik da af billedets størrelse. Han lånte mig nålen, da vi kom på fyrskipet, og den gjorde mig god tjeneste. Siden har jeg altid brugt en sådan nål som et bekvemt hjælpemiddel, men aldrig, uden at tænke på hin nat og den kære, gode Faraday, så vel som den friske og fornøjelige måde, hvorpå han viste mig, at selv de almindeligste ting kan drages til nytte«.

Ligeledes skriver den bekendte kemiker Schönbein fra Basel, som besøgte Faraday i 1840, m. h. t. laboratoriets tarvelige indretning i Royal Institution: »Dog er der i dette værelse udrettet overordenlig for udvidelsen af den menneskelige videns grændser. Der er ydet mere der end i mange andre institutioner, hvor der er den største luksus af apparater, og hvor man har havt det mest rundeligt med pengemidler. Men når mænd med Davys skabende geni eller med Faradays induktive forskerånd og idérigdom arbejde der, må der fremkomme store og vigtige ting, selv når de forhåndenværende redskaber ere af så indskrænket og beskeden natur. For den eksperimenterende forsker er det ønskeligt, at han efter sine undersøgelsers art har dette eller hint hjælpemiddel til rådighed; men til at frembringe noget betydeligt og kendelig udvide

vor videns område, er det på ingen måde en nødvendighed, at man har en overflødighed af sådanne ting. Hvem der forstår at forelægge naturen fornuftige spørgsmål, véd i almindelighed også at aflokke den svar ved simple midler, og hvem der savner denne evne, frygter jeg for, vil ikke nå værdifulde resultater, selv om alle tænkelige redskaber og apparater stå til hans tjeneste«.

Da Faraday en sommerdag på en pennybåd dampede opad Themsen, lagde han mærke til vandets væmmelige tilstand. Han rev nogle hvide kort i stykker, fugtede dem for lettere at få dem til at synke og kastede dem i floden ved hver bropille, han kom forbi. Den hurtighed, hvormed de, skjönt solen skinnede klart, forsvandt for hans øje, var ham tilstrækkeligt mål for flodens urenhed. Derpå skrev han et brev til Times, hvori han beskrev sine iagttagelser og rettede offentlighedens opmærksomhed på flodens sundhedsfarlige tilstand. — En uge efter bragte Punch et billede, som forestillede professor Faraday, der holder for næsen, idet han rækker sit kært til fader Themsen, som stiger op af det ildelugtende mudder.

Skulde han anskueliggøre krystalformer, var for ham nogle rå kartofler et ypperligt æmne, hvoraf han skar beundringsværdige krystalmodeller.

Om Faradays arbejdsmåde har den bekendte fysiker de la Rive i Genf gjort indgående betragtninger. Han forklarer, hvorledes Faraday aldrig trådte hen til sit apparat og satte det i gang uden forudfattet plan. Heller ikke indskrænkede han sig til, hvad mange lærde gøre, væsentlig at tage bekendte sager op, be-

stemme de derhen hørende talstørrelser og at studere de love, der ligger til grund for dem, så nøje som muligt. En tredje fra disse meget forskellig måde for forskningen, er den, der forlader det en gang trådte spor og lader sig ved inspiration lede til sådanne store opdagelser, som åbner nye vidder for videnskaben. Denne methode fordrer, for at være frugtbar, kun ét vilkår, som man rigtignok sjelden træffer, nemlig geni. Men dette vilkår var tilstede hos Faraday. Begavet — som han selv vidste, han var — med levende indbildningskraft, vovede han at skride frem, hvor mange andre vilde være veget tilbage. Hans skarpsindighed, parret med en fortrinlig fin videnskabelig takt, friede ham — idet den udrustede ham med en forudfølelse af det mulige — for at svæve ud i det fantastiske. Medens han altid kun higede efter at vinde kendsgerninger og kun med stor varsomhed optog teorier, blev han ikke desmindre ved sit arbejde ledet af mer eller mindre forudfattede ideer, som, hvad enten de nu vare rigtige eller gale, førte ham på nye baner, hvor han i reglen fandt, hvad han søgte, og hvor han bestandig stødte på nye opdagelser.

En sådan methode — om den ellers kan kaldes så —, så ufrugtbar, ja endog farlig den kan være for middelmådige ånder, frembragte store ting under Faradays hænder, takket være, som sagt, hans geni, men også hin sandhedskærlighed, der karakteriserede ham og bevarede ham for den bestræbelse efter at se, hvad man gerne vil se, og at overse, hvad man frygter, som i reglen komme opdagere i vejen.

Men Faraday var helt klar på, at ens arbejde ikke

skal være anlagt på, at man skal blive hjemsøgt af gode ideer. Får man sådanne, er det godt; men får man ikke, så skal arbejdet dog være ført således, at det er til nytte. Da en ung aspirant en gang spurgte Faraday om hemmeligheden ved det store udbytte af hans Forskning, svarede han ham: »Hemmeligheden ligger i de tre ord: arbejde, afslutte og offentliggøre«. — Om Faradays arbejdsmåde har den ovennævnte professor Schönbein givet følgende levende skildring: »Under mit ophold i london (1840) arbejdede jeg engang en hel dag sammen med Faraday i Royal Institutions laboratorium, og jeg kan ikke sige andet, end at denne dag hører til de behageligste, jeg oplevede i den brittiske hovedstad. Vi åbnede vort dagværk med en frokost, og derefter trak man mig i min vens laboratoriumsdragt, hvilket, da jeg i denne blev forestillet for damerne, gav anledning til ikke liden munterhed, da Faradays dimensioner ere andre end min ærede persons.

At arbejde med en mand som Faraday var i og for sig en stor fornøjelse, men tilmed at gøre dette på et sted, hvor der er afløkket naturen så herlige hemmeligheder, hvor århundredets mest glimrende opdagelser ere gjorte, idet helt nye grene af videnskaben ere blevne til her, — måtte i høj grad forhøje denne nydelse. For den nøgterne forstand er ganske vist sådanne omstændigheder af ingen særlig værdi, men på en helt anden måde virker de på vor indbildningskraft og vort sind.

Jeg nægter det ikke, mine omgivelser hensatte mig i en ganske egen stemning, og medens jeg betrødte det gulv, hvor en gang Davy vandrede, idet jeg

betjente mig af et værktøj, som denne store forskers hånd havde brugt, idet jeg stod og arbejdede ved det bord, ved hvilket den uforglemmelige søgte at løse videnskabens sværeste opgaver, ved hvilket Faraday lokkede de første gnister af magneten og opdagede de skønneste love for den kemiske virksomhed, den strømmende elektricitet, følte jeg mig løftet i mit sind, og troede endog at fornemme noget til den videnskabelige ånds pust, der tidligere havde rådet her med så skabende kraft, og også endnu bestandig virker her.

Faraday havde for skik, først omhyggelig at over-tænke den sag, han havde under arbejde. Når han da indså, at et nyt apparat var nødvendigt, plejede han ved hjælp af en tegning at forklare det omhyggeligt for en instrumentmager, og sjelden hændtes det, at der efter bestillingens udførelse endnu var noget at forandre derved. Såsnart alt det, der var nødvendigt til forsøgene, var skaffet tilveje, gav han Anderson en skreven fortegnelse over de ting, han vilde bruge, mindst en dag forud — thi man måtte ikke jage med Anderson. Når alt var færdigt, gik han ned i laboratoriet, kastede et hurtigt blik omkring, for at se, om alt var i orden, tog sit forklæde ud af skuffen og gned sig i hænderne, idet han overså forberedelserne til sit arbejde. Kun de sager, han behøvede, måtte være på bordet. Når han begyndte, var hans ansigt i reglen overordentiig alvorligt, og der måtte herske den største ro under eksperimentet; men når alt gik efter ønske, nynnede han gerne en melodi og vuggede sig derved med afvekslende balance på den ene eller på den anden fod. Så talte han også jevnlig med sin assistent om

de resultater, han ventede. Efter endt forsøg blev alt stillet tilbage på plads i den fuldstændigste orden. Ingen prop eller papirdække blev glemt. Så forlod han laboratoriet, og tænkte nærmere over sagen oppe.

At Faradays åndrige blik let skønnede, at vor forståelse af naturfænomenerne kun er overfladisk, fremgår bl. a. af følgende skildring af en mr. Barrett, tidligere assistent ved Royal Institution: »Jeg husker tydeligt en dag, da Faraday stod hos mig, idet jeg tilfældigvis var beskæftiget med at bringe en svingende magnetnål i ro under en glasklokke ved hjælp af en anden magnet. Faraday så da pludselig helt betænkelig og alvorlig ud og sagde: »Hvor forunderlig og hemmelighedsfuld er dog denne kraft, som vi her have for os! Jo mere jeg tænker derover, jo mindre synes jeg at vide derom«; og dog vidste han, som sagde dette, mere derom end noget andet menneske i verden«.

Han var aldeles klar på, at når vi bruge ord som elektrisk strøm, poler, æther osv., så er det kun billedlige forestillinger, og han søgte gerne at undgå disse ord, når han vilde fremsætte noget nøjagtigt, da de let kunne indbilde os at vide noget, vi ikke ved.

Der er om Faraday gjort den bemærkning, der har ikke ringe psykologisk interesse, at medens Faraday ikke havde lært nogen matematik, er der få fysiske opdagelser, der kunne siges at være så skikkede til umiddelbart at opskrives i matematisk form som Faradays. Det synes at have været Faradays yndlingstanke, at naturens vekslede kræfter var som de vekslede former af en proteus, og hans største ønske var at udgranske hemmeligheden ved deres oprindelse og forvandlinger.

Og næppe nogen har som Faraday bidraget hertil og nedbrudt skranker og skilløvægge imellem de forskellige klasser af naturfænomener. Sikkert har han hans øje strålet af glæde, da han første gang så den elektriske strøm og gnist komme frem ved induktion fremkaldt ved bevægelser af magneter eller af andre elektriske ledere, eller når han gjorde sine mange andre afsløringer m. h. t. luftarters omdannelse til vædsker eller m. h. t. magnetismens og diamagnetismens almengyldighed, eller til elektromagnetens virkning på det polariserede lys, o. m. a. — Intet under derfor, at han med henrykkelse modtog efterretningen om, at hans landsmand Joule ved omhyggelige målinger havde bestemt Forholdet imellem den mekaniske kraft og en varmeanhed og vist, at en kraft er uforanderlig i kvantitet, når den forvandles fra en form til en anden (bevægkraft, varme, elektricitet osv.); det gælder kun om at anstille forsøgene således, at ingen kraftdel spildes, og Joule gav bestemte tal for kraften i dens forskellige skikkelser. Disse målinger var det netop, som med talstørrelser bragte verden til at indrømme rigtigheden af de tanker, der var Faradays kærester på naturomraadet, og til hvis virkeliggørelse intet havde bidraget som hans opdagelser. I året 1845 skrev han også til Joule: »Intet gør mig så stor glæde som ved sammenligningen mellem de forskellige kraftformer at høre om exacte tal og deres nøje bestemmelser af kraft-æquivalentet«.

Medens det således ikke er til at tage fejl af, hvad der var Faradays livsopgave, at afsløre naturens hemmeligheder, gives der dog talrige Exempler på, at

han gav gode råd og ligefrem gjorde opfindelser i praktisk retning; men navnlig noget sådant, som at tage fordel deraf, kunde aldrig falde ham ind; ved sådanne lejligheder, hvor fordelten meldte sig af sig selv, ledede han den gerne over på andre.

Faraday har herom selv ytret: »Jeg har altid mere ønsket at opdage nye kendsgerninger og nye forhold ved den magnet-elektriske induktion end at udarbejde de en gang fundne videre; thi jeg er sikker på, at de sidste skal nok en gang tidlig eller sildig finde deres fulde udvikling. Efter at han selv første gang havde set den magnetoelektriske gnist, kaldte han sine bedste venner sammen, at de skulde glæde sig ved med ham at se den svage gnist. — Da Franklin i sin tid havde glædet sig ved den almindelige elektriske gnist, og én spurgte ham, hvad nytte den kunde være til, svarede han: »Hvad nytte er et lidet barn til?« — Faraday mente, at man på et sådant spørgsmål skulde svare spørgeren: »Ja, stræb kun at bringe den til nytte«. Men for sin part gik han andre veje.

Der blev til forskellige tider tilbudt Faraday ærefulde og indbringende stillinger; men han foretrak den mere beskedne stilling som direktør for Royal Institution og den mulighed for fortsatte videnskabelige arbejder, som ellers let kunde være gået tabt, om han skulde have fulgt de indbydelser, der rettedes til ham. Han påtog sig 1829 at holde foredrag ved det militære Royal Academy i Woolwich og vedblev hermed i en snes år, en stilling, hvor hans uforlignelige evner som foredrager og elskværdighed som menneske blev i høj grad påskønnet, og ligeledes blev han rådgiver for

Trinity House m. h. t. videnskabelige sager, hørende til fyrvæsen o. l.; men han afviste i reglen ønsket om, at han skulde blande sig i mere forretningsmæssige sager. Dog viste han sig overfor offentligheden som god patriot og har i tidernes løb afgivet en mængde betænkninger og råd af indgribende praktisk art; men han var i reglen meget omhyggelig med at begrænse sig i så henseende, for at denne virksomhed ikke skulde føre ham helt bort fra det videnskabelige stade; og fremfor alt var han påpassende med at afvise al tillokkelse formedelst pengetilbud og lignende. — Godmodig og jevn, som han var, er det intet under, at også en mængde private henvendte sig til ham om råd og vejledning, og de gik i reglen ikke forgæves, så at denne virksomhed snart kunde true med at sluge al hans tid. Han måtte derfor udvise nogen påpassenhed, undertiden skarphed, hvor der var tale om lovlig stor nærgaenhed. En morgen gjorde en ung mand besøg hos ham og betroede ham med en vis vigtighed resultatet af nogle, som han mente, nye undersøgelser over elektriciteten. »Og, undskyld«, spurgte Professoren, idet han tog et bind af Ree's Cyklopædi ned, »har De nu slået op i en eller anden elementærbog, for at erfare, om man ikke tidligere har gjort Deres opdagelser«. Den unge mand sagde »Nej!« »Hvorfor kommer de da og spilder min tid med så bekendte sager, hvorom der er offentliggjort for 40 år siden«. »Min herre!« sagde den fremmede, »jeg troede at gøre bedre i straks at forebringe sagen for hovedkvarteret«. »Ganske bekvemt for Dem, men ikke for

hovedkvarteret«, svarede professoren noget skarpt, men bød ham dog sætte sig og gennemlæse artiklen.

En alvorlig, aldrende herre gjorde ham en dag sin opvartning, for at bede ham om hans betænkning med hensyn til en ny naturlov. Den fremmede bad om at måtte låne en vandkande og et glas, og idet han tog en korkprop frem, sagde han: »Vil de nu være så god at lægge mærke til, hvor ihærdig denne prop hænger sig til glassets sider, når glasset er halvt fyldt«. »Ganske rigtig«, sagde professoren. »Men nu«, fortsatte opdrageren, »se nu, hvad der sker, når jeg fylder glasset til randen. Der! Ser De! Proppen flyder hen til midten, åbenbart frastødt af glassets sider«. Meget rigtig«, svarede professoren livligt, men med en mine, som om han var fuldt fortrolig med dette fænomen, og betragtede dette som en gammel bekendt. — Den fremmede tabte øjensynlig fatningen. »Undskyld, hvor længe har de kjendt dette?« tillod han sig at spørge Faraday. »Fra mine drengeår«, var svaret. — Nedslået over at se sin opdagelse tilintetgjort i en håndvending, trak den stakkels herre sig tilbage med mange undskyldninger, medens professoren trøstede ham med oprigtig deltagelse i hans skuffelse og udtalte den mulighed, at han måske en anden gang kunde komme på noget virkelig nyt.

Blandt de mangfoldige projekter, som formentlige opfindere i tidens løb forelagde ham, siger han selv, har der kun været et eneste, som virkelig kunde føre til noget. »I det hele taget«, siger Faraday, »har jeg fundet, at den mand, hvis ånd ved natur eller selvop-

dragelse har været skikket til at fremføre gode projekter, også er mand for at sætte dem igjennem.

Men utallige er de eksempler, som haves på, at mangt et ungt menneske hos Faraday har fundet godt råd og opmuntring for hele sin livsbane; og de mange besøg, Faraday fik af fremragende, for en stor Del udenlandske personligheder, kan ligesålidt betragtes som tidspilde. De oplivede ham og er næsten at betragte som en uundværlig Del i hans virksomhed.

At meddele dem sine arbejder og at høre og se deres, var lige kært for den umiddelbare, hjærtelige og naturelskende Faraday. Dumas giver et billede af, hvorledes Foucault viser Faraday nogle af sine mest beundringsværdige eksperimenter, og de to mænd betragte hinanden med fugtige øjne og strålende udtryk, som de står der, hånd i hånd, tavse og taknemlige, den ene med den glæde, han har havt, den anden over den ære, der bliver vist ham.

En side af Faradays virksomhed, som tidligere er bleven antydet, må ikke glemmes, nemlig hans forelæsninger. Man kan allerede have havt en anelse om, at han her måtte udfolde et mesterskab, når man i det foregående har lagt mærke til: Faradays omhyggelighed overfor ordets rette brug og overfor en pålidelig tankegang; Faradays omgang med instrumenter; Faradays evne til at benytte simple dagligdags ting til vigtige slutninger; Faradays egen trang til at se alt hvad der skulde få virkelighed for ham selv; Faradays hjærtelige umiddelbarhed og strålende glæde over naturfænomenerne; og endelig kan tilføjes Faradays syn for værdien af almindelig oplysning. Han siger selv

herom: »Hvem der vil tænke lidt over, hvormange dage og timer den, som elsker smukke toner, bruger til at opnå nogenlunde færdighed i kun at behandle et udvortes mekanisk instrument, skulde hans ansigt ikke farves med skamrødme, dersom han blev overbevist om, at han forsmåede det herlige instrument, hvorpå alle sjælens kræfter spiller«. Intet under derfor, at man aldrig blev træt af at lytte til hans klare tale og glædes ved hans fornøjelige færd ved forelæsningsbordet, og at man gav ham æresnavnet »kongen blandt alle populære forelæsere«.

Vi komme nu til Faradays stilling overfor evighedsspørgsmålet og gudsforholdet. Allerede hans barndomshjem var, som forhen nævnt, et kristent hjem, og der er intet, der tyder på, at Faraday nogensinde har vaklet i sin barnetro, hvorimod det vanskeligt kan tænkes, at et så grundigt forskende menneske som Faraday ikke skulde have prøvet den, da hans bevidsthedsliv vågnede. Den kirkeafdeling, som Faraday tilhørte, er imidlertid så lidet kendt, at det er nødvendigt at omtale den lidt nærmere.

Omtrent for halvandet århundrede siden fremsatte en from presbetyrianer ved navn John Glas følgende: »At kirken kun bør ledes af Kristi og hans apostlers lære; at dens forbindelse med staten er en fejl, og at vi skal tro og gjøre hverken mere eller mindre, end hvad vi kan se af det nye testamente, at oldkirken troede og gjorde«. Disse grundsætninger bragte John Glas megen ond omtale og han blev endog ved en kirkelig domstol afsat. Som følge deraf dannede der sig mange særskilte menigheder i Storbritanniens forskellige dele,

især ved John Glas's svigersøn, Robert Sandeman, efter hvem denne kirkeafdeling gjerne kaldes Sandemania-
nerne. I selve trossagerne er der ingen videre forskjel
på disse og de øvrige Puritanere; men hos dem har
»ældste«-embedet endnu mere at sige, og de tillægger
nadveren større betydning end tilfældet er i den puri-
tanske kirke. De holde på, at hver menighed skal
have et stort antal af »ældste«, sjælesørgere og bi-
skopper, som tjene uden løn; endvidere, at de ere
pligtige til at samles hver søndag, ikke blot til bøn
og prædiken, men også til brødets brydelse og til
sammenskud af offergaver, at kærlighedsmåltider og
broderkys skal opretholdes, at »blod og kvalt« er for-
buden næring, og at ingen Kristi discipel må tage
renter af udlån, undtagen i rent forretningsmæssige
tilfælde, eller samle rigdom for den ubekjendte fremtid,
men snarere betragte alt, hvad han ejer, som noget,
der står hans fattige brødre til tjeneste, og være rede
til at gjøre sådanne kjærlighedsgjæringer, som i old-
tiden fik sit udtryk bl. a. i gjensidig fodvask.

Men hvad der især udpræger dette samfund, er
deres fuldstændige afsluttethed fra alle andre kristne
samfund og fra al ydre religiøs påvirkning. De gjør
aldrig forsøg på at omvende mennesker og har for-
længst ophørt at drage medlemmer af andre kirkeaf-
delinger til sig. Derfor findes ogsaa sjælden noget
friskt liv eller nye bihelbetragtninger i denne menig-
hed. De gifte sig gjerne indbyrdes, og man forud-
sætter: »at den ene bærer den andens byrder«. Der-
ved har denne kirkeafdeling i høj grad fået karakter
af en stor, indbyrdes sammenflettet familie og et sam-

fund til gjensidig bistand. Den strænge adskillelse fra verden, som nu har strakt sig over 3—4 generationer, har imidlertid kjendelig løftet den moralske bevidsthed, og man siger, at ingen, som ikke kender de indre forhold, kan gøre sig nogen forestilling om den broderlige hengivenhed, der hersker, eller om, hvor vidt gjæstfrihed og materiel hjælp kan strække sig som en selvfølgelig ting, og modtages uden tab af selvagtelse. Samfundet bliver endnu snævrere derved, at der ikke alene forudsættes enhed i ånden, men også overensstemmelse i opfattelsen af enhver kirkelig handling. Enhver, der er i uoverensstemmelse, bliver efter gentagne forsøg på at overbevise ham, udelukket, hvilket også sker ved forsømmelse af de kirkelige pligter eller som følge af nogen alvorligere moralsk forseelse; og om også en angergiven én gang igjen vil kunne blive optaget, så dog aldrig for anden gang.

I denne menighed var det også, at Faraday fandt sin hustru, hvis fader, guldsmeden, var en af samfundets »ældste«; og det er intet under, at man ved de menighedsmøder, som holdtes hver onsdag aften, og hvor ikke blot de ældste, men ethvert menighedslem kunde fremføre, hvad der lå ham eller hende på sinde, snart lagde mærke til den varme, hvormed Faraday gjerne førte ordet; thi han var kendt af dem alle som en, hvis prædiken mere var grebet ud af livet, end udsprungen af almindelige lærdomme.

Han blev da også valgt til »ældste« i 1840 og fik herved en særlig virksomhed, navnlig ved søndagstjenesten. Denne begynder med almindelige bønner, indtil hver har fundet sin plads, de ældste på den

for dem bestemte platform. Så følger den mere offentlige gudstjeneste. En metrisk, men ikke rimet oversættelse af salmerne bliver sunget efter en ejendommelig gammel melodi; Fadervor og endnu en salme følger efter; så står Faraday frem og fremsiger på langsom, ærbødig måde nogle ord af en af evangelisterne, fuld af dyb, indsigtfuld forståelse af disses betydning, eller en bøn således, som det i øjeblikket indgives ham, og som udtrykker fuld tiltro og hengivenhed i Guds vilje med dyb ydmyghed og syndsbejdelse. Måske er det ham, der også skal prædike. På de to sider af et kært har han i forvejen gjort udkast til sin prædiken med oplysende tekststeder, men menigheden ser ikke kærtet, kun en lille bibel i hans hånd, hvis sider han hurtigt blader i, idet der varmt strømmer ham øjensynlig både fra hjerte og mund en tale fuld af andægtige tanker og rigt udfyldt med skriftsprog. — En videnskabelig dannet Ven, der en gang hørte ham, skriver om hans prædiken: »den forekom mig at ligne et mosaikarbejde af bibelsteder. I Begyndelsen kunde man næppe forstå skriftstedernes samstilling og indbyrdes forhold; men efterhånden som de valgte stykker blev udfyldte, klaredes deres sammenhæng lidt efter lidt, og tilsidst, ved slutningen af talen, opfyldte en undrende erkjendelse af kraften og skjønheden i det hele vort sind«. Faraday blev senere uklar med sit samfund, så at han en tid måtte ophøre at være »ældste«, ja endog medlem.

Hvad der gav anledning hertil, vides ikke; men samfundets ovennævnte snæverhed på den ene side og Faradays videre syn gjør det i og for sig ikke så mærkeligt. Dog vedblev han også under adskillelsen

at deltage i samfundets andagtsøvelser; og bruddet heledes igjen, så han både blev medlem og »ældste«. En af de sidste prædikener holdt han i Dundee omtrent 4 år før sin død. Han begyndte med at sige til hørerne, at hans hukommelse svækkedes, og at han frygtede for ikke mere at kunne anføre den hellige skrift med fuldkommen nøjagtighed. Og da de ord, hvori han sluttelig manede til kærlighed, strømmede over hans læber, fortæller en af de »ældste«, at »hans ansigt lyste som en engels«.

Faradays landsmand, den bekjendte professor Tyn-dall, har beskrevet det indtryk, som han fik en af de første gange, han spiste til middag hos Faraday, således: »Klokken 2 kom han ned at hente mig. Selskabet bestod af ham, hans niece og mig. »Jeg giver aldrig middage«, sagde han »og spiser sjælden ude. Men jeg ønsker ikke, at mine venner skal tilskrive dette falske bevæggrunde. Jeg gjør således for at spare tid og ikke af religiøse grunde, som nogle bilde sig ind«. Han læste bordbønnen. Jeg bør dog ikke kalde hans bøn en »læsen«. Efter biblens sprogbrug kunde man betegne det som en søns bøn, i hvis hjerte Gud har sendt sin søns ånd, og som med ubegrænset tillid beder til sin fader. Vi spiste roastbeef, Yorkshire pudding og kartofler, drak sherry, talte om forskninger, og hvad dertil hører, og om hans vane at holde sig borte fra selskabelig adspredelse. Han var vel oplagt og glad, i virkeligheden næsten barnlig munter, skøndt han nu alt er 62 år gammel. Hvad han har

virket og frembragt¹⁾), vækker beundring, men omgangen med ham varmer hjertet og gjør dette stort. Her have vi sikkert en stærk mand for os. Jeg elsker styrke; men jeg skal derhos aldrig glemme dette eksempel på, hvorledes den kan forenes med karakterens finhed, ydmyghed og mildhed«.

Hvorledes Faraday kunde parre den noget snævre sekts inderlig dybe kristentro med den uhildede tænkers, fremgår af følgende fortælling:

Han blev en dag efter eget ønske indført i kardinal Wisemanus Hus. Samtalen var meget hjertelig, og hans eminence undlod ikke åbent og på livlig måde at spørge ham, om Faraday virkelig havde den dybeste overbevisning om, at hele kristi kirke, den hellige katolske og apostolske kirke, var indesluttet i den lille sekt, hvori han indtog en fremragende plads, »Å nej!« var svaret, »men jeg tror i min sjæls inderste, at Kristus er med os«.

Den før nævnte videnskabsmand de la Rive i Genf skrev til Faraday hen imod hans livs afslutning således: »Det gör mig ondt at høre, at de føler dem åndelig træt, hvilket jo ellers tidligere er hændet ved andre lejligheder som følge af deres talrige og vedholdende arbejder; og de må betænke at en smule ro er nødvendig, for at de skal komme til Kræfter. De har jo, hvad der mest bidrager til Fred i sindet og til åndens glæde, en dyb, ægte tro, en ren stille sam-

¹⁾ Hvad Faraday har skrevet herom, navnlig i Philosophical Transactions, løber op til ikke mindre end 3430 paragrafer, et af de sjældneste skatkamre af nyopdagede kendsgerninger, hvormed verden nogensinde er bleven beriget.

vittighed, som fylder deres hjærte med evangeliets herlige håb. De har også den fordel, altid at have ført et rent og regelbundet liv, fri for ærgjærrighed¹⁾, og derfor fri for alle forstyrrelser og anfægtelser, som er uadskillelige derfra. Værdigheder, hvorefter de ikke har stræbt, er strømmet ind til dem, og de har, uden at forsmå dem, vidst at skatte dem efter deres virkelige værd. De har forstået at vinde højagtelse og samtidig alles kjærlighed, som kom i berøring med dem.

Endnu mere, takket være den guddommelige godhed, de er ikke bleven ramt af nogen familieulykke, hvad der så ofte nedtrykker andres livsmod. De kan derfor se alderdommens ankomst imøde uden frygt og bitterhed, styrket ved den trøstelige tanke, at underne i naturens bog, som det er lykkedes dem at tolke, vil give bidrag til des større ære og lov for dens høje skaber.

Dette, min dyrebare Ven, er det indtryk, som deres skjønne liv har gjort på mig, så tidt jeg betragter dette, og når jeg sammenligner det med vort urolige, dårligt udfyldte levnetsløb, med alle dets skyggesider, skuffelser og bekymringer, som især mit har været ledsaget af, så må jeg kalde dem meget lykkelig, tilmed

¹⁾ I denne Forbindelse kan kun nævnes, at han som forholdsvis ung mand nærrede ønske om at blive medlem af det kongelige videnskabernes selskab i London, og i 1824 blev han ved afstemning optaget, men ikke uden stærk modstand af hans herre, sir Humpfy Davy, der den gang var præsident. Han attråede aldrig senere nogen æresstilling, men sådanne regnede ned over ham. Titler, ordener, medailler strømmede allerede tidlig ind til ham fra al verdens lande. Han blev ikke mindre end 3 gange doktor og medlem af 35 lærde skoler.

fordi de er værdig til deres lykke. Dette bringer mig til at tænke over den elendige lod, der tilhører dem, som leve uden hin religiøse tro, som de i så høj grad ejer«.

Denne opfattelse af de la Rive med hensyn til Faradays lykkelige lod, synes at have været fuldkommen vel grundet. Bestandig møde vi, hvor hans livsanskuelser kommer frem, en skjøn harmonisk Fred. Her er et par eksempler fra hans dagbog i Schweitz 1841.

Mandag, den 19de —. En meget smuk dag; spadserede med min kære Sarah på søsiden af Oberhofen gennem de herlige vinbjærge; overalt vare mænd og kvinder ivrigt beskæftigede med at beskære vinstokkene og at tage blade og ranker af de frugtbærende grene. Kirkegården er smuk og de små mindstenes simpelhed på gravene er meget velgørende. En, der var for fattig til at sætte en graveret messingplade eller også blot et bemalet brædt, havde skrevet fødsels- og dødsdag med blæk på et stykke papir over den, hvis levninger hvilede dernede, fæstet papiret på et brædt, anbragt på en stok ved gravens hovedende, og tillige beskyttet papiret ved et lidet fremspring som tag. Dette var det simple af menneskehånd rejste mindesmærke; men naturen havde hjulpet på det; thi under taget havde en larve søgt sig plads, var der gået over i den dødlignende puppe-tilstand; og da den havde nået den sidste omdannelse, havde den svunget sig afsted, idet den efterlod sit jordiske hylster. Hvor gammelt og skjönt er dog dette billede på opstandelse

I sandhed, det kan aldrig vise sig for vore øjne uden at kalde dybe tanker frem.

Den 12te august. Brienzersøen. — George og jeg roede i en båd over søen til Giessbach, han for at tegne, jeg for at spadserere omkring. . . . Dette herlige vandfald dannes af en smuk bæk, der styrter sig trinvis ad en stejl afgrund ned i søen Solen skinnede klart, og en meget smuk regnbue var at se fra forskellige punkter. En sådan ved foden af et smukt, men vildt fjeld tog sig især godt ud. Der stod regnbuen urokkelig, medens hvirvler og skyer af skum rasende fejede hen over den og bleve sprøjtede mod fjeldet. Ligesom en ånd, stærk i troen og standhaftig midt i lidenskabernes storm, som går hen over den, forekom mig denne regnbue, og skjøndt den måtte forgå og atter opstå, holdt den sig dog fast i forhold til fjeldet, ligesom i håbet og selv givende håb, og dråberne, som syntes at ville rive alt bort i rasende hvirvelvind, tjente kun til stadig at lade den opstå og skænke den forhøjet skønhed.

Hvor ofte blive de ting, som vi frygte som sorg og ulykke, dog ikke sendte til velsignelse for dem, der er nået så vidt, at de kan tage imod dem med ydmyghed og tålmod.

Om Faradays sagtnodighed kan man danne sig en forestilling af et brev, han skrev til Schönbein og hvori det hedder:

Tillad mig som gammel mand, som dog nu burde kunne draget fordel af erfaringer, at sige dem, at jeg, da jeg var yngre, ofte tydede folks hensigter galt og først senere erkjendte, at de ikke havde ment det, som

jeg tillagde dem, og fremdeles, at jeg i almindelighed fandt, at det altid er bedre at være en smule tungnem til at opfatte, når andres ord synes at indeholde en bråd, og derimod letnem, når de indeholde en venlig følelse. Den sande mening kommer dog tilsidst for en dag, og stridende parter, der have uret, ere lettest at overtøye, når man kommer dem tålsomt i møde, i stedet for at overvælde dem.

Så vidt end Faraday var nået igjennem sit lange, smukke liv, var der dog endnu noget for hans ånd at overvinde ved at afslutte en så herlig virksomhed, som han kunde se tilbage på. I hans sidste leveår bragte hans niece, Jane Barnard, som plejede ham med den største omhu, en dag et hefte, hvori han læste en anekdote om hertugen af Marlborough, som henimod enden af sin løbebane aldrig mere ønskede at blive spurgt til råds i vigtige statsanliggender. Faraday bad med tårer i øjnene sin niece, at hun vilde afskrive dette sted og minde ham derom, når det gjordes nødig. Kort efter, da han allerede var meget svag, foreslog han hende en rejse til Paris. Da han fastholdt dette, spurgte hun ham, om han endnu huskede historien om Marlborough. Han takkede og talte ikke mere om pariserrejsen.

Jævnt, men sikkert nærmede døden sig. Med tabet af bukommelsen fulgte andre tegn på aftagende kræfter; men med roligt blik så han hen mod faderhuset, »ikke med hænder gjort«. Selv havde han tidligere skrevet til en anden niece, mrs. Deacon: »Jeg kan ikke tro, at døden kan have noget ved sig, hvad der skulde gjøre den til en sjælden, ja, til en ikke

daglig tanke for en kristen. Ud af tanken om døden springer tanken om livet ud over graven, ligesom ud af tanken om synden (den sande og virkelige tanke, som alene Helligånden kan indgive menneskene den) springer det herlige håb . . . Mine jordiske evner svinde dag for dag. En lykke for os alle, at det sande gode ikke består i dem. Ved deres bortgang lade de os tilbage som småbörn, som i tillid til al barmhjærtighedens fader modtager hans usigelige Gave«.

Da hans kræfter allerede svandt stærkt, plejede han gerne at sidde længe ved vinduet mod vest og betragte det herlige skuespil ved solnedgangen, og da hans hustru en dag henlede hans opmærksomhed på en smuk regnbue, som netop overspændte himlen, så han ud over den faldende regnbyge og den mange-farvede bue og sagde: »Han har sat sit tegn på himlen«.

Den 27de Juni 1864 skrev Paul Barnard i et Brev: »der er noget meget trøsteligt ved beviserne på de venlige Følelser, som fra alle sider møder min onkel, og de velvillige tilbud om hjælp. Jeg er taknemlig ved at kunne sige, at det fremdeles går meget stille til her hos os; han holder Sengen og sover meget; og vi tror, at afkræftelsen tager til, men fra tid til anden taler han lyse ord, som fortælle om freden i hans indre og tiltro til Vorherres fuldendte værk. Sidst gjentog han nogle vers af 46de salme, og også en stor del af 23de salme. Vi kunne kun håbe, at det nu må forundes os at sige: »din vilje ske!« Ja, den tro, at alle ting tjene dem til gode, som elske Gud, er et sikkert og umisteligt håbets anker for vor

sjæl. Vi have de bedste og kærligste venner om os, og det er i sandhed rørende, så varm en kærlighed min dyrebare onkel til alle sider har erhvervet sig.

Den 25de august 1864 sov han hen, roligt, næsten umærkeligt. Hans lig blev efter hans ønske jordet i jevnhed og stilhed på hans trossamfunds kirkegård; men det varede ikke længe inden der både hist og her blev sat Faraday mindesmærker af forskellig udvortes art; snart ligefrem, snart som »Faraday-professur«, snart som »Rue Faraday« i Paris o. s. v., såvel i indland som i udland. Den stille, jævne Faraday tilhørte hele menneskeheden.

I det franske videnskabsakademi holdt Dumas følgende, i forhold til stedet vistnok ualmindelige mindetale.

»Jeg véd ikke, om der gives nogen lærd, der ikke vilde prise sig lykkelig ved at kunne efterlade sådanne værker, som dem, hvormed Faraday henrykker sine samtidige, og som han overgiver efterverdenen til arv; men sikkert er det, at alle, som har kjendt ham, vilde ønske at nærme sig til hin moralske fuldkommenhed, som han så let nåede, idet den hos ham syntes at være naturanlæg, og som gjorde ham til sandhedens glødende bekjender og forkæmper, til utrættelig arbejder i sit laboratorium, fuld af begejstring og liv, til det bedste og elskværdigste menneske i sin families skød og til den oplyste præst i den ydmyge, lille menighed, som han tilhørte.

Hans sinds enfold, hans oprigtighed, hans ildfulde sandhedskjærlighed, hans deltagelse i alle fremskridt og hans varmhjærtede beundring af andres opdagelser,

hans naturlige beskedenhed med hensyn til alt, hvad han selv opdagede, hans ædle ånd — så uafhængig og djærv — alt dette i forening gav hovedtrækkene i den berømte Forskers liv en uforlignelig tiltrækning.

Jeg har aldrig set en mand, der var værdigere end ham til at være elsket, beundret og — savnet . . .

Endnu skal her tilføjes nogle ting, som kaster lys over hans anskuelser med hensyn til naturforskning.

Allerede som ganske ung mand udkastede han følgende idealportræt: »Forskeren skal være en mand, rede til at høre ethvert råd, men bestemt på, selv at dømme. Han må ikke indlade sig på yderligheder, ikke have nogen yndlingshypothese, ikke tilhøre en skole og ikke lade sig beherske i videnskaben af nogen autoritet. Han må være vant til ikke at tage hensyn til personer, men til ting, og have sandheden til sit højeste mål. Når han med disse egenskaber forbinder virksomhed, tør han nok håbe at trænge indenfor forhængen i naturens tempel«. Den samme tankegang kommer jævnligen frem hele hans liv igjennem f. ex. således: »Kjendsgjæringer er videnskabens grundlag«. I en forelæsning 30 år senere sagde han: »Vi kan være sikker på selve kjendsgjæringerne; men vor forklaring af dem må vi stedse tvivle om. Den er den viseste filosof (et ord, han yndede), der altid kun med nogen tvivl holder på sin teori, og som er i stand til at tilpasse sin dom og sin tillid til værdien af det foreliggende bevismateriale, idet han tager kjendsgjærning for kjendsgjærning og formodning for formodning, holder sin ånd så fri som mulig for enhver kilde til fordom, eller om dette ikke er muligt (såsom lige-

overfor en teori), da husker, at en sådan kilde er tilstede«.

I en forelæsning, som han 27 år gammel holdt i det ovennævnte City Philophical Society, sagde han, da talen var om »materiens former«: »Intet er sværere og kræver større omhu end en filosofisk slutning; intet står mere i vejen for dens nøjagtighed end en hårdnækket fastholden af en gang fattede meninger. Den mand, der er sikker i sin ret, er næsten altid sikker i uret, og der kommer endnu dertil den ulykke, at han altid vil forblive i den. Alle vore teorier hvile på usikre beviser, og alle trænge de til ændringer og bestyrkelse. Altid, fra verdens skabelse, har anskuelserne vekslet med fremskridtene, og det er mere end absurd at mene, at vi har nogen sikker fordring på fuldkommenhed eller at vor intelligents allerede har grebet den højeste flugt, som er den menneskelige ånd mulig. Hvorfor vore efterfølgere ikke skulde fortrænge vore domme såvel som vore personer, er vanskeligt at sige; det er altid gået således i verden, og alene ved analogi vilde det være at formode, at det fremdeles vil gå således, — og dog, trods alle praktiske beviser på fejlbarlighed i vore meninger og domme, ere alle, og ingen mere end filosoferne, bestandig rede til at hævde deres uomstødelige sandhed«.

I en af sine senere forelæsninger i Royal Institution siger han som en slutning på en længere udvikling om »åndelig opdragelse«: »Jeg vil simpelthen udtrykke min faste overbevisning således, at det punkt i selvopdragelsen, der består i at lære at gjøre sin ånd modstand mod dens ønsker og tilbøjeligheder, ind-

til de vise sig rigtige, er det vigtigste af alt, ikke alene på naturvidenskabens område, men i alle det daglige livs anliggender«. Man vil let skjønne, at når en mand, hvis hele liv i højeste grad vidnede om, at sådanne sætninger ikke for ham var en tom filosofering, når han, der tillige har set så dybt i naturens hemmeligheder som få eller ingen anden, har stået som han stod overfor spørgsmålet om muligheden for, at der er ting til, som vi ikke ser og sanser, og så har aflagt et vidnesbyrd om en tro på Gud og hans åbenbaring så fast og inderlig som Mikael Faradays, så gives der næppe bedre mand end ham at henvise dem til, der ønsker en autoritetsudtalelse fra naturkyndige med hensyn til, om der kan være noget udenfor naturen.

Der er endnu et spørgsmål, som jævnlig gøres, og til hvis besvarelse Faradays levnet kan give bidrag. Spørgsmålet er om den barnlige tro på Gud i himlen, som uvilkaarlig har knyttet sig til den dejlige blå himmel, vi ser om dagen, og til den dybe natthimmel med de tindrende stjærner, der ofte for barnlige sjæle som åbninger, lader ane, hvilket lys og hvilken herlighed der er bagved nattehimmelen, — om den barnlige tro, ikke lider skade eller dog i alt fald skuffelse ved et nærmere bekendtskab med naturen, når man f. ex. bliver klar på, at daghimmels blå er kun vort lufthavs belysning af solen, og nattehimmels dybde er kun et blik ud i det tomme rum, hvor fjerne kloder bevæge sig efter de samme love, som gælde her på jorden. Jeg for mit vedkommende kan godt se, at her er noget at komme over, men ikke mere, end der

er i alle vore øvrige barnlige Forestillinger om Gud. Barnet begynder med at forestille sig Gud helt legemlig med øjne, øren, hånd og mund, og han må da selvfølgelig også være et bestemt sted — i himlen. Det er også en art skuffelse, når barnet senere for alvor skal til at blive klar på, at Gud ikke er sådan legemlig, men at han er en ånd og allestedsnærværende; og dog, den mere udviklede Kristen finder netop trøst heri; thi derved kan samfundet med ham ligesom med alle ånder, der ikke har sted, men som dog har fællesskab med os, netop føles så inderligt og levende, og ikke, »som han var i det fjærne«. Men da forstår vi, at hvad vi før tog som fysisk virkelighed, Guds skikkelse, har en meget dybere sandhed, den nemlig, at hans inderste væsen er som vort, vi er skabt i hans billede; hvad der dybest og stærkest rører sig af godt i vor Sjæl, det er Guds. Ligeledes kan der måske nok møde en forbigående skuffelse, når en barnlig Kristen for første gang skal til at give afkald på den skjønne blå himmel som Guds og åndernes bolig og den stjerneklædte himmel som sløret for den herlighed, vi tro på; og dog er det min overbevisning, at denne skuffelse ikke vil blive af anden art end ovennævnte, men at den oplyste Kristen, der er klar på, at både vort lufthav og de fjærne kloder er sandseverden af samme malm som vor øvrige jord, snart vil forstå, at de åndelige himle, som vor tanke søger, hver gang vi bede til »vor fader, som er i himlene«, og hvorpå hint dejlige blå og hine tindrende stjerner er for øjet et dejligt billede, men kun et billede, — de åndelige himle, som må være endnu herligere end deres sandse-

billede, de er os ikke fjærne; men til at leve et liv i dem øves vi, hver Gang vi ret levende føle os i »de helliges samfund«.

Vender vi nu et sådant spørgsmål, om naturkundskaben forstyrrer den barnlige tro, til Mikael Faraday, da må det først stå fast, at man finder ikke let nogen, der så på den fysiske verdens fænomener så ædrueligt, og som tog dem så håndgribeligt som ham, idet intet for ham fik fuld virkelighed, førend han selv havde set det med sine egne øjne og taget det under egen undersøgelse; og dernæst vil det af det foregående være klart, at han var en enfoldig Kristen, der barnligt holdt sig til åbenbaringens sandhed. Men nærværende skildring viser en ting mere. Når man nu vèd, at den blå himmel er lufthavets reflex, så at man må tage den som et billede, og kun som sådant, på de åndens himle, vi tror på, så er spørgsmålet, om der dog ikke er et Tab derved. Da bærer Faraday vidnesbyrd om, at den barnlige anskuelse dog altid ligger lige for, selv for dem, der er oplyst om anden fysisk virkelighed, idet det barnlige skjønne i vor forestilling dog altid beholder sin umiddelbarhed. Man lægge blot mærke til Faradays udtryk, da hans hustru viser ham regnbuen, som Faraday vel kjender som et rent fysisk fænomen fremkaldt af, at solstråler på en lovbunden måde brydes i regndråber, medens hans svar dog lyder: »Han har sat sit tegn på himlen!«

Araberne og deres kultur i middelalderen.

Fremstillet af

S. K. Sørensen

Den opfattelse af Araberne og deres færd, som i nærværende fremstilling göres gældende, er i et og andet forskellig fra den hidtil gængse.

Under én af Muhameds nærmeste efterfølgere, kalifen Omar, blev Alexandria indtaget. Der fortælles nu, at Omar, da han ved denne lejlighed blev spurgt, hvad der skulde göres med den alexandrinske bogsamling, svarede: Indeholder de (bögerne eller rullerne) mere end koranen, da ere de skadelige, i modsat fald overflødige, altså bör de brændes.

Denne fortælling har man vel nok oftest taget som et sagn; men ikke desto mindre har den nu og da været brugt til at belyse Arabernes formentlige betragtning af videnskab og literatur. Forfatteren påviser, at denne brandhistorie er og kan ikke være andet end et sagn. Han gör opmærksom på, at den förste store alexandrinske bogsamling nedbrændte allerede i Cæsars dage, og han oplyser tillige, at de kristne år 391 under anførsel af deres biskop, Theofilos, ødelagde en senere samlet. Efter forfatterens fremstilling har de undertvungne folk heller ikke befundet sig så ilde under Arabernes herredömme, som man ofte har ment. Deres lære; »Der er kun én Gud«, mener han har

lydt for mange som et befrielsens råb i en tid, da kristenheden sukkede under kætterstridighedernes følger og dødsdomme, og mange kristne har godvillig og med glæde forladt korset og stillet sig under halvmånen.

I langt højere grad end de kristne skal muhamedanerne have forstået at skatte oldtidens videnskab og litteratur, særlig den græske. På lægevidenskabens område fremstillede muhamedanerne det ene virksomme lægemiddel efter det andet. De studerede anatomi trods koranens forbud, der sætter straf for at skære i døde menneskelegemer, og de indførte brugen af recepter. Samtidens kristne havde ingen andre midler mod sygdomme end berøring med relikvier og andre undergørende kure.

Arabernes geografiske kundskab var meget omfattende, og i deres skoler brugtes endogså jordgloben. Samtidig lærte man i de kristne lande, at jorden var flad som en pandekage, eller at den dannedes af et stort bjærg omgivet af hav og omhælveth af faste himle.

Forfatteren ender sin fremstilling med at sige: »Det er almindeligt at sammenligne den muhmedanske kultur med de forunderlig skønne planter, som østerlandet frembringer, der hurtig vokser op og udfolder en blændende pragt, men også hurtig visner. Derved må man dog huske på, at der lå 900 år mellem Muhamed og Granadas fald, og i dette tidsrum spillede Maurerne en betydningsfuld verdenshistorisk rolle, og så erindre, at Grækerne kun havde indflydelse i c. 500 og Romerne i 750 år. Vel kan Araberne ikke rose sig af deres originale frembringelser, deres verdenshistoriske betydning må snarest søges i, at de som en slags færgemænd mellem verdensdelene bragte de forskellige idéer nærmere sammen. Deres fortjeneste består i, at de bevarede oldtidens klassiske værker fra ødelæggelse på en tid, da det var anset for en from gerning at brænde dem; de rykkede den orientalske kultur nærmere til Evropa; de vakte på en tid, da Evropa sov trygt på pavens autoritet, en begrundet tvivl; de lærte folk ved deres arbejde på medicinens og naturvidenskabens område, at det kun er den efter sandhed søgende ånd, der finder sandheden; endelig

bragte de ved deres handel og industri Evropa et betydeligt opsving, samt viste ved deres behandling af Spaniens jordbund, hvorledes rigdommen overalt kan vindes, når der blot er flinke hænder og en kraftig vilje til at ville vinde den.

Den lille bog (186 sider) er — ikke mindst for sine nye synspunkter — værd at læse. Stoffet er godt ordnet, og det hele er jævnt fortalt.

Kristen Olesen.

Legender,
fortalte af C. J Brandt, tredje oplag 1887.
(Gads forlag).

Det er en gammel fornøjelig kending fra 1850, der i Brandts legender på ny forestiller sig for os. At han har vundet mange venner viser det tredje oplag os. Denne bog fortjener også at vinde ny venner; forfatterens rige historiske sans, hans sunde og joviale fremstillingsevne og de kønne kvikke vers, hvori han meddeler mangan ypperlig legende fra de svundne dage er nok værd at nyde godt af. I det morsomme forord oplyser forfatteren, at grunden til, at han tog den skimlede, forglemte jerntegnspostil ned ad hylden, var den, at »Hamborger-posten« med det politiske nyt var frossen inde på Sprogø. — Det turde være, at den tidligere så meget opslugende politik også i nærværende øjeblik er »klemmt inde mellem tøen og frosten«, så der kan blive tid til for adskillige blandt andre gode gamle sager at fordybe sig i Brandts legender. Læseren bør

da bl. a. ikke gå forbi legenden om »den helbredte herremand« (side 153). Det var en herremand, som ej var bønders ven; »han plaged dem, de haded ham igen, men magten havde han, og det var tingen«. Samme herremand havde imidlertid haft ædle, fromme forældre. Fra deres hvilested sendte de så sønnens skytsånd til ham; »thi hvor er endt en moders kærlighed, og når vil faderhjærtet håbet slippe«. Ved englens hjælp fik herremanden så et syn, hvori han så sig selv i sin bedste pragt, og vilde så i den gå sine forældre i møde. Men drabanten stødte ham tilbage, thi pletter af blod skændede hans højtidsdragt. Selv begreb han ej, hvorfra de pletter var kommen; men hans gode engel tilhviskede ham: det blod er blod af bonden!«

Da slog det ham, at al den uret, som bli'r øvet her, og tit vi selv forgætter, den tegner tavs en klager op til dom, og deraf kommer så de røde pletter.

Fra den tid han med flid afstrøg sin skam og blev i al sin færd så helt en anden, at bønderne, som før forbandt ham, velsignede og priste herremanden.

Bemærkes bedes atter her som sidst, historien er hændt langt op i tiden, det véd vel herremænd, om her og hist nu bønder er så let at böje siden.

Min herremand forlængst er gået hen, did hvor der ikke mer er skjel på stænder, hvor alle bønder ere herremænd og alle herremænd er bondevenner«.

Om munkelivet før korstogstiden¹.

Af

L. Schrøder.

En af de mænd, der har fortsat Evsebios' berømte kirkehistorie, Sozomenos, der levede i Konstantinopel, medens Theodosius II bar kejsernavnet (408—50), og som antages at have skreven sin bog omtrent 439, har udtrykt sig på følgende måde om det ældste munkeliv:

»Hvad der ikke mindst skaffede kirken anseelse og hævede kristendommen, vare eneboernes dydige vandel. En mere velsignet gave fra Gud er aldrig falden i menneskers lod end hin

¹ Til denne afhandling er blandt andet benyttet Fr. Nielsen: »håndbog i kirkens historie«, hvis andet bind (middelalderen) er begyndt at udkomme hos Schønberg. På dette fortrinlige værk vilde jeg med det samme gerne henlede opmærksomheden og derhos oplyse, at samme forfatter har udgivet en »ledetråd i kirkens historie«, (I: indtil reformationen på 124 sider, og II: efter reformationen på 114 sider).

filosofi, der forsmår den megen lærdom og ørkesløse disputerkunst, hvormed kun spildes tid og ingen levnetsforbedring opnåes. Stamfædre til denne overordentlige filosofi have — efter sommes mening — profeten Elias og Johannes døber været. Men Filo fortæller, at i hans tid et udvalg af hebræer førte et filosofisk liv på en højslette ved søen Mareotis. Han beskriver deres boliger og hele levemåde, netop som man nu til dags ser de ægyptiske munke leve. I denne beskrivelse synes Filo at have sin tids hebræerkristne for øje, som endnu levede på jødevis og holdt gamle skikke i hævd, og jeg slutter deraf, at det er oprindelsen til sådan filosofis senere blomstring i Ægypten. Men hvad enten ægypterne eller andre have begyndt med omtalte filosofi, er alle enige om, at den berømte eneboer Antonios ved sin udmærkede øvelse i selvfor nægtelse har uddannet munkelivet. . . . Palæstina begyndte nu også i følge eksemplet fra Ægypten at lægge sig efter filosofien. Især udmærkede sig der den fromme Hilarion. . . Thrakien, Illyrien og det europæiske var ikke ganske blottede for filosofer. Blandt dem var den berømte Martin¹.

Forfatteren til disse linjer var selv af fødsel en palæstinenser. Hans farfader havde stået under Hilarions påvirkning, og selv har han været opdraget under indflydelse af en slægt, der var ivrig for munkelivet. Han levede forøvrigt som sagfører i hovedstaden og var slet ikke nogen lærd gransker². — Om det

¹ Muus's oversættelse af Evsebios' fortsættelse, IV, 7, 117 ff.

² Harnack i Herzogs theol. realencyklopædie.

da end kan antages, at han på grund af sin byrd og sin opdragelse har været tilbøjlig til at se venligt til munkelivet, så har det dog været i god samstemning med den herskende tankegang, når han fremhævede sammenhængen imellem dets opkomst og den store magt, den kristne menighed havde vunden i den hedenske verden. Det er ikke mindre værd at lægge mærke til de udtryk, hvorved han betegner munkelivet. Det er et dydigt levnet; det er en »øvelse i selvfornægtelse«, og det er »et filosofisk liv«. Om Sozomenos end kan være tilbøjlig til at antage, at det er jødekristne i Ægypten, der har brudt vej for denne ny livsform, så viser hans egen beskrivelse af munkelivet langt mere hen til den hedenske indflydelse på de kristne, som vi kan spore, allerede når apostlen Pavl advarer menigheden i Kolossæ imod, at jage efter gudeligheds skin ved »legemets spægelse« og imod at lade sig bedrage ved »filosofi«¹.

¹ I. kol 2, 23 er grundsprogets »afeidia somatos« vistnok altfor svagt gengivet ved vor almindelige oversættelses: »idet legemet ikke spares«. Den 1881 gennemsete, for universiteterne i Oxford og Cambridge trykte, engelske oversættelse har: severity to the body, »strængthed imod legemet«; Farrar: »hard usage of the body«. O. H. Guldberg har i sin oversættelse »legemets spægelse« og forklarer i en anmærkning, at den foregår »ved faste, sultføde og nægtelse af alt til dets vederkvægelse og magelighed«. »Filosofi« i kol. 2, 8, er i vor almindelige oversættelse gengivet ved »verdslig visdom«; Lindberg afviger lige så lidt her som ved 2, 23 fra det almindelige. Guldberg har derimod beholdt udtrykket »filosofi«; det samme findes i den nævnte engelske oversættelse og hos Farrar i hans »St. Pavls levnet og virksomhed«.

Endelig er det værd at agte på, hvordan han fremhæver den ægyptiske eneboer Antonios som den store banebryder for munkelivet og ved siden af sin egen slægts store lærer, palæstinenserens Hilarion, nævner som en høvding iblandt vesterledens munke den berømte Martin af Tours.

Lad os nu følge Sozomenos' vink om Antonios og kaste et blik på denne mands levnet, som det er skildret af munkelivets vesterlandske lovtaler Hieronymus (346—420), i den bog, hvormed han begyndte sin forfatterbane¹. Den hellige Antonios var en olding på 90 år, da det faldt ham ind, at der næppe i ørken gaves nogen eneboer, som overgik ham; men samme nat fik han på sit leje den åbenbaring, at der var en langt fuldkomnere mand, hvem han skulde besøge. Så snart det gryede ad dag, gav den ærværdige olding ved sin stav sig på vej til stedet, han endnu ikke vidste hvor var. Det blev middag. Han blev et uhyre vaer, halvt menneske, halv hest, hvad digterne kalder en hippocentavr. Ved synet slog han straks kors for sin pande og råbte: »Hejda, hvor bor Guds tjæner?« Dyret vred munden og svarede på en stammende radbrækket måde, eller søgte, med sit gruligt børstede fjæs, efter venligt svar og viste med udstrakt hånd vej, for så i rasende fart hen over sletten og forsvandt for Antonios. Snart ser han en pusling af et menneske med kroget næse og horn i panden, neden til med ben og fødder som en buk. Det tvetydige væsen bød ham dadler til tæring

¹ Fr. Nielsens oldkirken, s. 647.

på vejen. Forundret standsede han, spurgte tingesten om, hvad den var for en og fik til svar: »Jeg er en dødelig og hører til ørkenens beboere, af dem, som hedningeverdenen kalder favner, satyrer og varulve; Jeg kommer i ærinde fra mine medskabninger for at bede dig på vore vegne bönfalde alverdens herre« . . . Oldingen græd af glæde. Bukken fløj afsted, som om den havde vinger . . . Allerede var den anden dag gået. Næste nats mørke fordrev Antonios med bön, og endnu i daggryet fik han öje på en af tørst gispende ulvinde, der slap ind ved foden af et bjærg. Han gik helt hen til smuthullet. Han trængte ind, en forsigtig spejder lig, med lette trin og stemmet ånde, gik langsomt videre, standsede alt imellem og lurede på enhver lyd. Endelig bliver han i nattens mulm længere inde en lysning vaer, men støder, da han nu begyndte at skynde sig, imod en sten med foden og gör derved larm, hvorover straks den hellige Pavlos inde i sin hule lukker døren og slår skodden for. Antonios kastede sig ned på jorden og bad om forlov at komme ind; det varede til middag og derover. Pavlos åbnede indgangen, hvilket næppe var sket, för end de gamle lå i hinandens arme . . . Medens de veksler ord, ser de en ravn sætte sig i træet over deres hoveder, stille flagre ned og til deres störste forundring lægge et helt brød for dem. Da den igen var flöjet, sagde Pavlos: »Ej, ej! Herren har beredt os måltid. Han er sandelig god og barmhjærtig! Nu er det 60 år, jeg dagligdags får et halvt brød; men, da du er kommen, har Kristus sørget for dobbelt portion til sine arbejdere«. De takkede for maden og satte sig begge

ved bredden af den spejklare kilde, men kom så i strid, som næsten varede til aften, om, hvem der skulde bryde og byde brødet. Endelig blev de enige om at tage fat begge og trække til sig, så hver beholdt sin del af brødet i hænderne. Derpå bøjede de sig ned og drak med munden af kilden. Pavlos sagde: »Du er sendt mig af Gud til min jordspåkastelse. Hent den kappe, du har fået af Athanasios, den vil være god at hylle mit legeme i!« Antonios græd ved sig selv, kyssede Pavlos på øjne og hænder og tiltrådte straks tilbagerejsen til klosteret. Han hentede kappen i sin selle. Derpå gik han, uden at tage mindste næring til sig, samme vej tilbage. Anden dag på rejsen så han blandt engleskarer, i kor af profeter og apostle, Pavlos i snehvid glans stige til himmels. Efter at Antonios havde tilhyllet og udbåret liget, beklagede han, at han ingen spade havde at grave en grav med. Under sådan overvejelse blev han to løver vær, der dybere inde fra ørken styrtede frem med flyvende manke. De begyndte om kapse at kaste sandet op og gøre en grav, der kunde rumme en mand. De slikkede Antonios på hænder og fødder. Han forstod, de anholdt om hans velsignelse. Da de var borte, læssede han på sine gamle skuldre den hellige byrde, nedlagde den i graven og dannede efter skik og brug en ordentlig gravhøj. Næste dag tog han andægtig — til lidt arv efter den hellige — hans kutte, der så ud som en kurv, flettet af palmeblade¹.

På det mere end 1200 år gamle »Ruthwells-kors,

¹ Muus' anførte værk, IV, side 149 ff.

som Geo. Stephens og efter ham Fr. Hammerich¹ har henledet opmærksomheden på, som et minde fra angler-skjalden Kædmons dage, findes iblandt andre billeder to, som det er værd at agte på i sammenhæng med Hieronymus' fortælling om Antonios og Pavlos. Det ene fremstiller Kristus velsignende og med skriften i sin hånd, trædende på to dyr, og har en indskrift, hvori det fortælles, at »vilde dyr og drager i ørkenen kendte ham som verdens frelser«. Det andet afbilder — efter indskriften — Pavlos og Antonios, som bryder et brød i ørkenen. Det er brødet, som raven har bragt Pavlos, da han havde Antonios til gæst, — brødet, der gav anledning til striden mellem dem om, hvem der kunde ydmyge sig dybest for den anden, — det er dette brød, som blev ihukommet af den angelsakser, der bøjede sig i dyb beundring for de gamle ægyptiske ørkenboeres store selvfornægtelse. Men det er ventelig også Hieronymus' fortælling, der har givet anledning til det førstnævnte billede. Måtte centavrer, ulve og ravne tjæne Antonios og Pavlos i ørkenen, krævede satyrer og varulve Antonios' forbøn og løverne hans velsignelse, hvor meget mere måtte da ikke ørkenens vilde dyr og uhyrer have bøjet sig for verdens frelser, da han levede sit ørkenliv i de fyrretyve dage? Ruthwells-korset kan da tjæne til bevis på, hvor stærkt et indtryk fortællingen om munkelivets ægyptiske banebrydere har gjort også på nordiske hedninger, der blev vundne for kristentroen.

Men det turde endnu være værd at overveje, om

¹ De episk-kristelige oldkvad hos de nordiske folk.

det ikke er et træk af det særligt *ægyptiske hedenskab*, den ægyptiske »filosofi« eller grubleri, der møder os i denne fortælling, hvor ikke blot dyrene, men også dyre-menneskene kommer frem. Det var i Ægypten, at »guderne skjulte sig i dyrene«, da de var flygtede for Tyfon, fortælles der i Apollodoros' fremstilling af de hellenske myter (»biblioteket« fra andet hundredår før vor tidsregning), og imellem de ægyptiske kunstværker spiller »sfinkserne« med deres menneskehoveder og dyrekroppe en så stor rolle, at man vel kan komme til at gætte på, at beboerne af det gamle Nil-land allerede for flere tusinde år siden har begyndt at gruble over den såkaldte »udvikling« fra dyr til menneske, der i vore dage under navn af »darwinisme« forfægtes af folk, som giver sig af med at gruble over sammenhængen i tilværelsen.

At munkelivet er et »verdenshistorisk produkt af den ægyptiske ånd«¹, stadfæstes yderligere derved, at det aller først kom til at samle tusinder af mennesker i Nil-landet, dels på Tabenna, som er en ø i selve floden, hvor Pakomios i året 340 ordnede et fællesliv i et kloster (d. e. indelukke), dels i den sketiske ørken, hvor Makarios, og på de nitriske bjerge, hvor Amun var klosterforstander. Det var Pakomios, som i sin kloster-regel indførte den bestemmelse, at ingen måtte blive optaget i klostret, uden at han havde gennemgået en prøvetid, der skulde knække hans egenvilje;

¹ Sammenlign min afhandling i hist. månedsskr. 1887, II, navnlig side 21, anm. 2.

under denne kunde et menneske blive sat til et helt år igennem hver dag at vande en stok, der var stukken ned i jorden som et træ ¹.

Når Hilarion brød vej for munkelivet i Palæstina og i Syrien, så er det navnlig Basilios den store (død 373), der imellem hellenerne grundede et klosterliv, og det var i hans øjne en fuldendelse af den tugt, som stoikerne og Diogenes havde anbefalet, så her møder vi også det hedenske forbillede ². En søster til Basilios, Makrina, stod i spidsen for et jomfrukloster.

Går vi til den romerske verden, da kan vi lægge mærke til den hellige Severinus (død 8de januar 482), hvis virksomhed i Noricum eller egnen syd for Donav, men vest for Wien, er beskrevet af en af hans læringer, Eugippius ³. Hvor Severinus var fra, vidste hans levnetstegner ikke. En præst fra Italien havde en gang spurgt derom, men fået til svar af Severinus: »Holder du mig for en bortløben træl, så sørg for løsepenge, som du kan betale for mig, når jeg bliver forlangt tilbage . . . Hvad nytter det for en Guds tjæner at nævne sit hjem eller sin slægt? Han må hellere tie og kan da bedre undgå det hovmod, som altid er så fordærveligt. Når han ikke véd noget derom, da attrår han at gøre enhver god gerning ved Kristi hjælp, for at han en gang kan blive funden værdig til en plads på højre side, blandt de udvalgte, og for at han kan blive talt mellem borgerne

¹ Fr. Nielsens »oldkirken«, side 842 f.

² Smst., side 844.

³ Rodenberg har oversat bogen på tysk 1878. Denne oversættelse ligger til grund for det følgende.

i det himmelske fædreland. Når du nu erkender, at jeg uværdige i sandhed længes derefter, hvad skal det da til nysgerrig at spørge efter mit jordiske fædreland? Dog skal du vide, at Gud som har kaldet mig til præstedømmet, har befalet mig at leve mellem disse svært hjemsøgte mennesker«. I nærheden af en by, der hed Favianis, byggede han sig et kloster, men trak sig tit tilbage fra det for at leve helt ene. »Blandt de herlige gaver, der var skænkede ham af Frelseren, strålede især gaven til at faste, og han øvede sit kød ved stræng afholdenhed, idet han lærte, at det ved rigelig spise nærede legeme snart måtte bringe sjælen døden. Sko brugte han aldrig; midt om vinteren, som dog i hine egne stivner af en skrækkelig frost, gik han altid barfodet og gav derved bevis på en enestående udholdenhed. (At der i hin egn hersker en forfærdelig kulde, kan floden Donav bedst bevise; isen på den bliver så fast, at svære fragtvogne med sikkerhed kan køre over den). Hans leje var et dækken af hår på gulvet i bedehuset. Han brugte aldrig mere end et klædningsstykke, heller ikke når han lagde sig til at sove. Han afbrød aldrig sin faste før solnedgang uden på bestemte festdage. Men i de 40 dages fastetid nøjedes han med et måltid om ugen, og dog strålede hans ansigt af en stedse uforanderlig munterhed«. Dem, som havde givet sig i kloster, formanede han til at holde ud og advarede dem ved at henvise til Lots hustrus skrækkelige eksempel. Havde nogen forbrudt sig, pålagde han ham »flere dages faste«, »bønner og almisser« eller »40 dages afholdenhed«. Der tillægges også Severinus undergerninger og

spådomme, der gik i opfyldelse, således om Odoakers fremtidige storhed. Men det er især det strænge levnet, som udmærkede ham, og som gav ham indflydelse også på de fremtrængende barbariske folk. Det skyldtes væsentlig den ærbødighed, han indgød dem, at de romerske nybyggere kunde holde sig i hine egne, så længe han levede, ja seks år efter hans død. Men 488 blev den del af Noricum, der ligger ved Donav, rømmet. Severinus' lig blev bragt til Neapel; dér rejstes så klostret St. Severino, hvori Eugippius var abbed.

Læser man en levnets-skildring af denne slags, da møder man endnu ikke nogen stor forskel imellem det vesterlandske og det østerlandske munkeliv. Snarere vil denne forskel træde os i møde, når vi kommer til de galliske klostre. »Havets perlebånd« er det navn, som Hieronymus har givet til et par småøer, lige over for Cannes og i nærheden af Mentona, altså ved den kyst, hvor mange syge mennesker nu søger at genvinde deres helbred. Lerinum eller Lerina er hovedklostret på disse øer, og det må særlig mærkes, at adskillige bisper udgik derfra i det femte århundrede. Den hellige Martin havde endnu tidligere stiftet et kloster ved Poitiers, og da han blev biskop i Tours, vedblev han at leve som munk til sin død 300. Hans stiftelse i Tours er bleven kaldt en bispede. »Hvor var der en by eller menighed, som ikke ønskede sig en biskop derfra?« skrev hans levnetstegner, Sulpicius Severus. Ligesom den hellige Martin har også den store Augustinus (død 430) levet et munkeliv, før han blev biskop, og vedblev dermed som.

biskop; det var da ikke så underligt, at han kom til at arbejde ivrigt for at gøre alle præster og bisper til munke. Selv om det også fra Østerland kan påvises, at munke er bleven bisper, så har det næppe været så almindeligt, som i Vesterleden. Men biskoppen måtte kunne gribe kraftigt ind i den udvortes verdens anliggender, og han måtte stå på højden af sin tids dannelse. Hvor klostret skulde uddanne vordende biskoper, kunde det asketiske og »filosofiske« liv ikke blive enerådende, som i østens klostre. Fra første færd har det vist nok mere været vesterlændernes medfødte art, der gav det i østen opståede munkeliv en noget anden retning; men efterhånden kom det ny i vesterledens munkeliv også til at gøre sig gældende i reglerne for klosterbrødrenes samliv.

Det er mere det, som vesterlænderne tilførte munkelivet, end selve denne østerlandske plante i sin oprindelige skikkelse, som har gjort det tiltrækkende for alvorlige kristne mennesker i mere end et årtusinde, og som navnlig i de århundreder, der ligger forud for stiftelsen af de normanniske riger, bevirkede, at det blev bæreren både af kristendom og dannelse, af de borgerlige samfund og af oplysningen.

Der kan ikke anføres noget stærkere bevis på, at munkene fra sidst i det fjærde hundredår fik en overvældende indflydelse, end det, at munke kom til at klæde bispestolene, og at bisper og præster måtte lægge sig efter at leve et munkeliv. Fra det fjærde til det tiende hundredår er munkene hovedpersonerne i historiens store drama, og vesterledens stolteste mindes-

mærker fra den tidligere midalder er prægede deraf. Det er de romanske bygninger; disse er næsten udelukkende klostre og kirker, og disse vidner altid om det stærke skel, der var rejst imellem de på munkevis levende klerke og lægfolket.

For så vidt lægfolk fik adgang til en klosterkirke, var det naturligt nok, at det kun var til en del af kirken, medens en anden del udelukkende var forbeholdt klostrets beboere. Men fra klosterkirken gik dette forhold over i biskopskirkerne, hvor koret forbeholdtes bispen og kannikerne, og det satte sit spor i de små landsbykirker, hvor åbningen fra skibet til koret, fra menighedens plads til præstens, tit ikke var større end en dør. Og koret fremhævedes i de romanske kirker på mange måder for at udtrykke, at det »renlivede præsteskab«, der skulde mægle mellem »folket« og den himmelske dommer, var langt hævet over dette folk. Hvad så ellers kryptkirkerne i Viborg og Lund kan have haft for en betydning, og hvad de end i øvrigt har været brugte til, den bestemmelse har de ganske sikkert haft at hæve gulvet i koret, så bisperne og deres præster kom til at stå højt over lægfolket. Den fineste kunst blev brugt til korets prydelser, for eksempel med det lille søjle-galleri, der danner en prægtig krans oppe på kor-rundingen i begge de nævnte kirker, eller med den stolte kuppel, der i Ribe domkirke danner indgangen til koret. Den romanske kirkestil er udviklet og gennemført af »gejstlige«. Den er det stolte minde om munketiden og munkelivet.

Der var en stærk hedensk bestanddel indblandet

i munkelivet, og det er grunden til, at der tidlig viste sig skrøbeligheder og tidlig blev trang til reformationer. Hvad der er ægte og oprindeligt inden for menigheden, trænger aldrig til at reformeres. Det kan gå i glemme eller træde tilbage i ordførernes bevidsthed, og det göres da behov, at der er nogen, som slår til lyd for det og drager det frem på ny. Men sandheden er altid den gamle sandhed. Hvad der ikke er kristeligt i sin rod, men meget mere »hedenskab i kristelig dragt«, kan vel have betydning for menigheden til en tid, på grund af de oprigtige kristne, der går med ind under en sådan livsform. Men der vil, på grund af de falske eller de svage, som går med, hurtig komme mangler til syne, og så vil reformationen blive nødvendig. Klosterlivets historie drejer sig om udartninger og udrensninger, forvildelser og forbedringer, fald og oprejsninger.

Da Antonios i året 325 forlod sin ørken for i storstaden Aleksandria at vidne imod arianernes »løgn«, omringede store skarer af nysgerrige mennesker ham; men når han så blev spurgt, om disse ikke var ham til besvær, så svarede han: »Tallet på disse folk er jo ikke større end på de djævla, vi må trækkes med ude i bjærgene«¹ Han fortalte dermed om en fare, som følger eneboerlivet. Munken Nilos fra Sinai fra det femte hundredår har fremhævet, at dette liv tit vælges af fejghed: »Den, der siger: jeg vil være eneboer for at være fri for at have nogen, der kan rive mig hen til vrede, han er ikke forskellig fra et umælende

¹ Fr. Nielsens »oldkirken«, side 508.

dyr; ti dette er også roligt, når et menneske ikke turrer det«. Basilios den store viste, hvordan egen-nyttens snyltevækst kunde finde en frugtbar jordbund i eneboerens hjerte: »Eneboeren lærer kun at tænke på sig selv og sit eget vel. Den, der lever alene, har måske en nådegave, som han gör unyttig ved at nedgrave den hos sig selv — og den, der kender lignelsen om talenterne, véd, hvor stor den brøde er«. ¹ Men det skal man vel lægge mærke til, at de indvendinger, som Nilos og Basilios gör imod eneboerlivet i ørkenen, også kan vendes imod klosterlivet; munk betyder eneboer, og den fejge flugt fra livets fristelser og muligheden for at nedgrave det betroede pund kan lige så vel være forenet med den ene som med den anden måde, hvorpå man trækker sig tilbage fra det almindelige menneskeliv.

Kunde det klosterlige fælleslivs talsmænd fremdrage skrøbelighederne ved eneboerlivet i ørkenen, så kunde eneboeren også gøre skarpe bemærkninger om den lathed, der tit trivedes indenfor klostermurene. »Hvad slags arbejde tager I eder for?« skal en eneboer i følge en gammel koptisk beretning have spurgt nogle klosterbrødre. »Vi arbejder ikke«, svarede de, »men beder uafsladelig efter apostlenes ord«. »Spiser I da heller ikke?« Da eneboeren ikke fik svar på dette spørgsmål, spurgte han videre, om de heller ikke sov, og hvem der arbejdede for dem, mens de sov. Heller ikke herpå fik han svar. Da viste han dem, at han bad under sit arbejde, og at de fattige, som

¹ Smst., side 845.

han hjalp med sine hænders gerning, bad for ham, medens han spiste og sov.¹ Ser man nøjere til, vil man imidlertid skønne, at dette forsvar for eneboerlivet i modsætning til klosterlivet meget snarere må kaldes et forsvar for dem, der hverken bygger sig et enebo i ørkenen eller indlader sig på et munkeliv i et kloster.

Blandt de østerlandske bisper, der førte et strængt asketisk liv, er Epifanios på øen Kypern (d. 403) en af de mest bekendte. Til hans levnet er der også knyttet en lille fortælling, der ligesom de anførte viser, hvordan man kunde forene munkelivet med et friere syn. En gang, da han havde Hilarion til bords hos sig, blev der budt fuglesteg rundt. »Sligt spiser jeg aldrig«, sagde Hilarion. »Jeg har«, bemærkede så Epifanios, »siden jeg begyndte på munkelivet, gjort mig det til regel, aldrig at gå til hvile uden først at sørge for, at jeg havde fred med alle mennesker«. »Så er din regel bedre end min, fader«, udråbte Hilarion.²

Går vi lidt længere frem i tiden for at se, hvordan det gik til i klostrene, da kan vi tage for os den frankekrønike, som er skreven af biskop Gregorius af Tours (f. 540, biskop 573, d. 594).³ I denne krønike finder man mange træk af munkelivet, som er værd at påagte. I et kloster i Bordeaux var en ung klosterbroder sat til at vogte en dyngge korn, der var lagt til tørre. Da kom der en stærk regnbyge.

¹ Smst., side 844.

² Smst., side 578 f.

Den tyske oversættelse af Giesebrecht er benyttet i det følgende.

Men han bad, at korndyngen ikke måtte blive vædet af regnen. Bönnen blev hørt. Alle omgivelserne blev vædede; men kornet lå tørt. Da abbeden erfór det, lod han munken pidske, for at han ikke skulde hovmode sig af tegn og undergerninger, men vokse i ydmyghed for Gud. Derpå blev han indespærret som en forbryder og fik intet at spise i syv dage. Han førte siden et meget strængt liv og nød i hele fastetiden kun et bæger bygsuppe hver tredie dag. — I nærheden af Nizza levede en eneboer, der bar jærnlænker på det bare legeme og en hårskjorte derover. Han spiste kun tørt brød og nogle dadler og i fastetiden rødder af ægyptiske urter, som købmændene bragte ham. — Ved siden af fortællinger, der som disse vidner om, hvilke savn og lidelser munke og nonner kunde underkaste sig, finder man så andre, der åbenbarer, hvordan der kunde finde store fald sted iblandt de afholdende. — En britte kom til Tours, iført et fåreskind uden uld. Han tyktes at være meget from og blev præsteviet. Han spiste kun rå markurter og førte vinkruset således til munden, så det skønnedes, han kun rørte ved det, men ikke drak af det. Men da fromme folk bragte ham fulde vinkrus, begyndte han at nippe til dem, og det endte med, at han blev helt fordrukken og i sin drukkenskab aldeles ustyrlig, så han måtte indespærres i en celle, hvori han døde efter to års forløb. — En tolv års dreng lod sig indeslutte i en celle i en underjordisk kirke i Bordeaux og var der i otte år; men så blev han som besat og påstod, de hellige pinte ham. Han blev bragt

til Tours, hvor han så havde fred i et år; men derpå blev det galt igen.

Mange oplysninger giver Gregor om den hellige Radegundes kloster i Poitiers. Radegunde var datter af en konge i Türingen og kom først som fange til Frankrig, men blev derpå gift med kong Klotar I (d. 561). Da denne imidlertid lod hendes broder dræbe på en skammelig måde, vendte hun sig til Gud, af lagde det verdslige klædebon, byggede sig (550) et kloster i staden Poitiers og udmærkede sig således ved bønner, faste, nattevågen og almisseuddeling, at hun vandt et stort navn hos folket. Da hendes stiftsøn Sigibert (død 575) sad på tronen, fik hun af ham brevskaber til kejser Justin og dronning Sofia, ved hvis hjælp det lykkedes nogle præster, som hun havde sendt til østen, at skaffe en splint til veje af herrens kors og nogle relikvier fra apostlerne og andre martyrer. Da de kom tilbage efter vel forrettet ærinde, bad Radegunde biskoppen af Poitiers, Marovek, om han vilde nedlægge de vundne relikvier i klostret med de æresbevisninger, som hørte til ved en sådan lejlighed. Han agtede imidlertid ikke paa hendes bønner, men steg til hest og red ud til sit landgods. Derpå sendte Radegunde på ny bud til Kong Sigibert og bad ham få en anden biskop til at forrette den hellige handling. Kongen pålagde biskop Evfronius af Tours at nedlægge relikvierne i Radegundes kloster, og han udførte det under salmesang, medens mange kærter lyste, og røgelseduft fyldte klosterkirken. Men biskoppen af Poitiers følte sig dybt krænket over, at en anden biskop havde trængt sig ind i hans stift. — i Rade-

gundes kloster i Poitiers blev en af nonnerne meget syg (i året 583). De andre nonner plejede hende; men så bad hun dem en dag om at forlade hende, da hun ikke behøvede deres hjælp. Da de kom tilbage, hørte de hende tale til en, som de ikke så: »Velsign mig, hellige tjæner af den store Gud; ti sé, allerede tredje gang lider du idag nød for min skyld; hvi tåler du, hellige, så mangfoldige krænkelser for en stakkels svag kvindes skyld?» Søstrene spurgte, hvem hun talte til, men fik intet svar. En tid efter råbte hun med høj røst, smilede og opgav ånden. Der var imidlertid kommen en besæt til klostret for at blive hjulpen ved det hellige kors' relikvie; han kastede sig i nonnens dødsstund på jorden, rev hårene af sit hoved og råbte: »Vé, vé, vé over os, at vi skulde lide et sådant tab! Havde vi dog tidligere kunnet overveje sagen, da skulde denne sjæl ikke være undsluppen os!« Da de så spurgte, hvad han vilde sige med denne tale, svarede han: »Ser I, engelen Mikael har modtaget denne jomfrus sjæl og ført den op til himlen. Men han, som byder over os, og som I kalder djævelen, har ingen lod eller del i hende«. Derpå blev liget vadsket, og det var så blændende og snehvidt, at abbedissen intet linned kunde finde i sit forråd, som var hvidere end liget. Efter at man havde hyllet det i rent linned, begravede man det. — En anden jomfru i dette kloster havde et syn, som hun fortalte til søstrene. Det kom hende for, at hun gjorde en rejse, og at hun havde til sit mål at nå en levende kilde. Men da hun ikke vidste vejen, kom der en mand imod hende og sagde: »Dersom du vil komme til den levende

kilde, så vil jeg vise dig vejen«. Hun takkede ham; han gik forud, og hun fulgte. Endelig kom de til en stor kilde, hvis vand havde glans som det røde guld, og græsset rundt omkring strålede i vårens pragt som allehånde ædelstene. Da sagde manden til hende: »Se, der er den levende kilde, som du har søgt så ivrig efter. Stil nu din tørst af dens vand, og det vil blive dig en kilde med levende vand, som strømmer til det evige liv«. Og da hun så begærlig drak af vandet, kom abbedissen fra den anden side, tog klæderne af hende og iførte hende et kongeligt skrud, der strålede i den grad af guld og prægtige smykker, at man ikke skulde tro det muligt. Men abbedissen sagde: »Din brudgom sender dig disse gaver«. Den her fortalte drøm greb jomfruen således i hendes inderste hjærte, at hun nogle dage efter bad abbedissen om at lade en celle berede til hende, hvor hun efter dags kunde leve helt i ensomhed. Abbedissen gjorde, som hun begærede, og sagde: »Se, cellen er beredt, hvad er nu din vilje?«. Men jomfruen bad om, at hun måtte blive helt indelukket i den. Da dette var bleven hende tilladt, samlede søstre sig under korsange med brændende lamper. Den hellige Radegunde tog hende selv ved hånden og førte hende til cellen. Her sagde hun dem alle farvel, kyssede hver af dem og blev derpå indesluttet. Åbningen, hvorigennem hun var kommen ind, blev tilmuret. Og i den celle levede hun så siden under bön og læsning i de hellige skrifter.

Det var nogle år efter, da Radegunde var død, at der opstod en stor strid i hendes kloster. Der var to højbårne nonner, Krodielde og Basina, som

blev uenige med abbedissen Levbovera. Med 40 eller endnu flere jomfruer forlod de klostret. Krodielde sagde: »Jeg går til mine kongelige frænder for at kunne melde dem den skændsel, som vi liden. Ti man fornædler os her, som om vi var født af ringe kvinder og ikke var kongedøttre«. De forlod klostret uden at have heste at ride på og gav sig på vejen til Tours. Ingen gav dem noget at spise. Det havde regnet stærkt, så vejen var bundløs. Derfor var de i høj grad udmattede, da de kom til Gregor, som den gang var biskop i Tours. Krodielde bad ham, om han vilde sørge for hendes ledsagerinder, til hun var kommen tilbage fra hoffet. Gregor svarede, at dersom abbedissen havde fejlet, da vilde han vise hende til rette i forbindelse med biskoppen af Poitiers, Marovek, og når sagen var jævnet, skulde de vende tilbage til deres kloster, for at de ikke ved letfærdighed skulde forspilde, »hvad den hellige Radegunde havde samlet ved faste, afladelige bønner og ved uden at blive træt at give almisse«. Krodielde blev ved sit, at hun vilde gå til kongen. Biskop Gregor mindede hende om, at nonnerne i Radegundes kloster var bundne til den af biskop Cæsarius i Arles givne regel, og at de var udsatte for at blive banlyste, om de ikke faldt til føje. Alt hvad han opnåede ved sine forestillinger var, at de alle slog sig til ro i Tours, til det hårde vejr havde lagt sig og årstiden var bleven mildere. Medens Krodielde så om sommeren var hos kongen, gik det meget uordentligt til mellem de nonner, der var blevne i Tours under Basinas ledelse. Adskillige af dem lod sig forlokke og giftede sig. De andre vendte siden

med Krodielde tilbage til Poitiers, hvor de gik ind i den hellige Hilarius' kirke, og der samlede de om sig en skare af mordere, tyve, horkarle og andre forbrydere. De rustede sig til at tage kampen op, med hvem det skulde være, og sagde: »Vi er dronninger og vender ikke tilbage til klostret, før abbedissen er bleven fjærnet«. Til Krodielde kom også en nonne, som i Radegundes tid var flygtet fra klostret ved at springe over muren, men som havde lovet bedring og ved hjælp af reb var bleven hisset over muren ind i klostret på samme sted, hvor hun var sprungen ned. Hun var så på sin bøn bleven indelukket i en celle, hvor hun kunde gøre bod, skilt fra de andre nonner. Men af denne celle var hun nu brudt ud, og hun havde mange ting at klage over, som abbedissen skulde have gjort. Nu kom der tre udenbys biskopper sammen med biskoppen Marovek af Poitiers til den hellige Hilarius' kirke for at tale Krodielde og de andre flygtede nonner til rette og få dem til at vende tilbage til deres kloster. Da de vægrede sig bestemt imod dette, lyste biskoppen ban over dem som ulydige imod Cæsarius' klosterregel. Men nu styrtede den vilde skare, som nonnerne havde samlet, sig over biskopperne og kastede dem til jorden. Diakonerne og de andre gejstlige løb ud af den hellige Hilarius' kirke, blodige og med sårede hoveder. Da også biskopperne kom ud, var de så fortumlede, at de uden en gang at sige hverandre farvel blot skyndte sig hjem, hver til sit sted. Efter denne voldsdåd begyndte Krodielde at bemægtige sig klostrets godser og truede med, hvis hun fik indtaget klostret, at styrte abbedissen ned af dets

mur. Hun befalede da sit følge af mordere, giftblandere, horkarle, landløbere og forbrydere af enhver slags ved nattetid at bryde ind i klostret og bortføre abbedissen med vold. Da Levbovera hørte bulderet af skaren, der kom, lod hun sig bære hen til det relikviengemme, hvor splinten af det hellige kors bevaredes. Der fandt forbryderne hende, og en af dem hævede allerede sværdet for at hugge hende ned, da en anden af dem for at hindre udåden jog ham en kniv gennem livet. Gregor ser deri en styrelse af det guddommelige forsyn. Imidlertid bredte provstinden — den næste i klostret efter abbedissen — og de andre søstre klædet fra det hellige korses alter over abbedissen og slukkede kærterne. Men forbryderskaren kom nu med dragne sværd og lanser, sønderrev nonnernes klæder, flængte deres hænder itu og greb provstinden i den tro, at det var abbeddissen. De slæbte hende ved hårene hen ad gulvet og førte hende af sted til den hellige Hilarius' kirke. Men da de under vejs opdagede, at de havde taget fejl, jog de hende tilbage til klostret. Nu søgte de på ny abbedissen Levbovera og fandt hende. Efter at have sat hende i fængsel ved siden af den hellige Hilarius' kirke, vendte de i den bælmerke nat for tredje gang tilbage til klosteret og plyndrede det for alt, hvad de kunde slæbe bort. Under disse optøjer og dem, der fulgte efter, flød der blod både ved den hellige Radegundes grav og ved det hellige korses relikviengemme, og påskefesten kunde ikke stanse blodsudgydelsen. »Hvem kan — skriver Gregor — med ord beskrive de gruligheder og de drab, som den gang gik for sig, da næppe én dag forløb uden mord,

næppe én time uden kiv, næppe ét øjeblik uden tårer?« Imidlertid vakte Krodielde ved sit hovmod uvilje blandt sine egne omgivelser, og kongen befalede en af sine grever at gøre ende på vildskaben. Det var forgæves, at Krodielde prøvede at få stridsmændene til at vige ved at gå dem i møde med det hellige kors' relikvie, hvis underkraft hun før havde foragtet. Det var forgæves, at hun truede dem med hævn, når hun, som var af kongelig byrd, måske en gang fik kongelig magt. Klostret, som hun havde taget i besiddelse, blev stormet. Nogle af dets beboere blev bundne til pæle og pidskede; på nogle skar man håret af, på andre hænderne, på mange også ører og næse. På denne måde blev opstanden undertrykt og roligheden genoprettet. Og nu kunde en domstol af biskper — hvoriblandt da også Gregor af Tours — undersøge Krodieldes klager, som de ikke kunde tillægge nogen vægt, og hendes egne og hendes fællers forbrydelser, som de straffede med udelukkelse af kirkesamfundet, til de havde gjort passende bod. —

Merovingernes regeringstid i Gallien var i det hele en tid, fuld af kampe og forbrydelser. Gregor af Tours oplyser os da om, at vildskaben ikke standsede foran klostermurene, men at den navnlig med frænder af den blodige kongeslægt blev bragt ind på de hellige steder. Under disse forhold var der god brug for en kloster-reformation, og den udeblev ikke. I de følgende tider kom der to store rensende bølger ind i de galliske klostre. De kom begge fra de store øer i Vesterhavet, men var ikke lidet forskellige. Den første havde sit hjemsted iblandt de keltiske kristne i Irland

og Skotland, den anden kom fra de nyomvendte anglers klostre. Det er skotteklostrene og de af angelsakserne stiftede benediktinerklostre, hvorom der nu skal fortælles.

Når man tidligere har talt om »klosteret Bangor« i det nordlige Wales, så finder man hos Fr. Nielsen udtrykket »kloster eller bangor«. Mærkeligere end den forklaring, at »bangor« ikke betyder andet end »kloster«, er dog beskrivelsen, som vor lærde danske kirkehistoriker — med engelske granskere som forgængere — giver af indretningen i de keltiske klostre, som rejste sig på Erins ø og imellem Skotlands bjerge.¹ »Når en høvding gik over til kristentroen, blev han ikke sjælden abbed, og hans stamme (clan) munke«. »Klostrene på Irland vare hele landsbyer, der bestod af små hytter, som lå rundt om en trækirke. I en sådan munkeby var der et spisehus med et køkken og en mølle, hvor kornet blev malet. Abbedens bolig var tillige herberg for de fremmede. Tallet på indbyggerne, brødrene, i en munkeby kunde løbe op fra 150 til 3000. Snart lå disse klostre på små øer i floderne, snart ved kysten; for sikkerheds skyld var de ofte befæstede ved en vold af jord og stene. Nogle af brødrene var så kaldte »gamle brødre«, der alene lagde vind på guds frygt og afskrivning af bøger; andre gjorde tjæneste på marken, i møllen og i værkstederne; atter andre underviste de unge. Bisperne i disse klosterbyer stod altid

¹ Kendskabet til disse klostre synes at være skreden meget frem, siden A. D. Jørgensen skrev om »den nordiske kirkes grundlæggelse«. Desto mere anledning kan der være til at fremdrage nogle af de oplysninger, Fr. Nielsen har givet.

under abbeden, som hele stammen i den hedenske tid under clan-høvdingen; men abbederne ordinerede aldrig. Abbedværdigheden gik i reglen i arv i én familie, ved valg mellem familiens enkelte medlemmer«. »Det munkelag, som Colum grundede på øen Hy, som nu kaldes Iona, lignede Irlands klosterbyer; som dér stod også her biskopen under abbeden, og medlemmerne af laget kaldte også her hverandre brødre. Før optagelsen i »familien« måtte novitsen knælende aflægge et løfte, og derpå modtog han tonsur fra det ene øre til det andet. Det var kelternes ejendommelige tonsur. Ligesom i de irske klostre var der også i Iona ældre brødre, der skrev bøger af, studerede og sørgede for gudstjenesten; arbejdende brødre, der vogtede kvæget og var sysselsatte i køkken og værksteder; og unge brødre, der skulde opdrages og oplæres. Dragten var en hvid skjorte, over hvilken munken bar en uldkappe med hætte, der havde uldens naturlige farve. Føden bestod af brød, mælk, æg og fisk, på søn- og festdage tillige af kød. Hver søndag blev der holdt nadver. Om onsdagen og fredagen og i fastetiden blev der fastet. Mange af de fastende viste yderligere deres bodfærdige sindelag ved i en vis tid at stå i vand til halsen, og i denne stilling fremsagde de nogle af salmerne«. »Efter Colums død (597) stod Jona i spidsen for alle klostrene i Skotland og for de klostre på Irland, som han tidligere havde grundet. Til hans eftermand udvalgte brødrene i Iona en abbed af hans egen stamme, og abbedværdigheden gik længe i arv i hans familie. Den niende abbed i Iona var Adamnan (d. 704), der

har efterladt os en skildring af Colums liv«. »Kirkesproget blandt kelterne synes altid at have været latin. Der er hverken fundet spor af bibeloversættelse eller af liturgier på keltisk, så lidt som der er påvist sikre efterretninger om, at sådanne nogen sinde har været til. Men selv om altertjenesten og dåbshandlingen altid har været udført på latin, er der utvivlsomt i reglen bleven prædiket på keltisk. Vi have endnu flere keltiske homilier«. »I Irland og i de dele af Skotland og Nord-England, som stod i forbindelse med denne ø, var der længe ingen afgrænsede bispedømmer. Hver biskop handlede på egen hånd uden at have et bestemt stift og uden at stå under overtilsyn. Spiren til de senere stifter lå dog i den omstændighed, at hver clan i regelen havde en eller flere bisper, der sørgede for stammens område. Ofte kunde der imidlertid være syv bisper i samme clan, og stamme-inddelingen kunde i den grad få indflydelse på bispeordningen, at ikke sjælden sådanne syv bisper vare brødre eller meget nære slægtninge. Stundum blev også høvdinge-værdigheden og bispeværdigheden forenet, og en sådan høvding-biskop fik da stor anseelse. I den ældste tid var bisperne, hvis tal var meget stort, oftest vandrebisper eller missionærer, og disse kendte slet ikke til fastlandets hierarkiske ordning. Når de derfor kom til fastlandet, foretog de i god tro ordinationer eller udøvede andre bispelige rettigheder uden at ane, at de derved krænkede den kirkelige orden i de fremmede lande«. ¹

¹ Fr. Nielsen: Middelalderen. Indledningens § 2: Den keltiske kirke, især side 59—68.

Den keltiske kirkes indvirkning på beboerne af Evropas fastland begynder med Columba (540—615), hvis levnet en menneskealder efter hans død er beskrevet af en munk i et af hans klostre, som hed Jonas.¹ Columbanus eller Columba, fortæller han, er født på Irland. Før han så denne verdens lys, så hans moder i en drøm en strålende sol fremgå af sit skød til at oplyse verden. Denne drøm bragte hende til med særlig omhu at våge over drengens opdragelse, og han blev tidlig vel oplært både i grammatik, retorik og geometri og i de hellige skrifter. En eneboerske styrkede ham til at modstå kødelige lyster ved at minde ham om, at Eva havde bragt Adam til fald, Dalila havde bedraget Samson, David var ved Bathsebas skønhed bleven forledt til uretfærdighed, og den vise Salomo var bleven besnæret af elskov til kvinder. »Afsted, yngling«, sagde hun, »afsted, fly fordærvelsen, hvori, som du véd, mange er faldne! Forlad vejen, som fører til helvedes porte!« Columba tog afsked med sine kammerater, og da hans moder kastede sig ned foran ham for at hindre ham i at forlade hende, sprang han over hendes legeme og sagde hende farvel med de ord, at de ikke skulde ses mere i dette liv; han vilde gå, hvor han skulde gå, for at hans sjæl kunde blive frelst. Efter at han først havde haft en from olding til vejleder i kendskabet til den hellige skrift, lod han

¹ Die chronik Fredegars und der frankenkönige, die lebensbeschreibungen des abtes Columban etc., übersetzt von dr. Otto Abel. Berlin 1876. Denne bog er benyttet i det følgende.

sig optage i et kloster i landskabet Ulster,¹ hvis forstander Commogellus udmærkede sig både ved sin trosiver og ved den tugt og orden, han holdt imellem sine munke. Her hengav Columba sig helt til bön og faste. Men da han havde levet mange år i klostret, kom der en længsel på ham efter at drage til fjærne lande, idet han overvejede Herrens befaling til Abraham (1. Mos. b. 12,1). Commogellus vilde gärne holde på ham, men tog sig sammen, så han satte Columbas trang til at tjæne andre over hensynet til sig selv. »Han kaldte ham til sig og sagde, han vilde blive i fred med ham, styrke ham med tröst og give ham rejsefæller, der var bekendte for deres gudsfrygt«. Når levnetstegneren derpå forsætter: »Så gav Columba sig da i sit livs tyvende år på vejen og gik under Kristi førelse med tolv ledsagere ned til stranden«, da synes han at være i strid med, hvad han i forvejen har fortalt om det mangeårige ophold i klostret.² Den irske munk og hans tolv fæller landede i Bretagne, og drog derfra ind i det af frankerne betvungne Gallien, hvor de fandt, at »det kristelige liv næsten var forsvunden og kun bekendelsen bevaret; men bodens hjælpemiddel og længselen efter kødets dødelse kunde man der kun finde hos såre få«. Da Columba og

¹ I levnedbeskrivelsen kaldes klostret »Benechor« — Fr. Nielsen har »Bangor« —; men dette må jo, efter hvad der för er anført, være den keltiske fælles-benævnelse for klostre.

² Fr. Nielsen, der sætter hans fødselsår til omtr. 540, henfører hans opbrud fra Irland til 590, altså til Columbas 50de år.

hans ledsagere ved tale og vandel havde gjort et stærkt indtryk på kongen i det østfrankiske rige, tilskyndede denne ham til at sætte bo inden for hans landemærker. Han valgte den vilde klippe-egn, Vogeserne, imellem Elsass og Lothringen. Men da der snart flokkedes mange om ham for at dele hans munkeliv, flyttede han til et sted i samme egn, der hed Luxovium eller Luxeuil. Men dette blev moderklostret for adskillige andre klostre, og det kom snart til at sætte Lerina i skygge, som hidtil havde været den ypperste af de galliske munkereder. I Columbas munkeregel indskærpes ubetinget lydighed imod abbeden; det er ulydighed ikke straks at rejse sig, når abbeden taler; den, der vover at sige ham imod, gør sig skyldig i en brøde, som er dobbelt stor, fordi den også kan føre andre til fald; kun den lydighed er ægte, som når til døden. Næst efter lydigheden indskærpes tavshed, afholdenhed over for mad og drikke, underkuelse af al åtrå og al forfængelighed. Kun hjærtets ydmyghed skaffer sjælen hvile, og den dødelse af selvet, der synes utålelig for den stolte, er til trøst for den ydmyge.¹

Columba vilde bruge sin indflydelse på kong Theuderich af Burgund til at få ham til at opgive sit frille-levnet. Men Theuderichs farmoder, Brunhilde, frygtede, at hun skulde miste sin magt over ham, dersom han tog sig en ægtehustru. En dag, da Columba kom til hende, førte hun ham to drenge imøde. Han spurgte, hvad det skulde betyde. Brunhilde sagde: »Det er kongens sønner, styrk dem ved din velsignelse!«

¹ Fr. Nielsen: Middelalderen, side 133.

Men han svarede: »Du skal vide, at disse aldrig vil komme til at bære kongespir; ti de er avlede i utugt«. Fra det øjeblik var der åben kamp imellem Brunhilde og Columba, og det endte med, at han måtte forlade den egn, hvor han havde haft sin virksomhed i næsten 20 år. Et skotsk skib, hvormed han tænkte at rejse til sin hjemstavn, vilde ikke løbe ud af Loires munding, så længe det havde ham om bord. Så ændrede han sin rejseplan. Han vilde til Italien. På vejen didhen stansede han i Bregents ved Boden-søen og prædikede der for Wodans-dyrkerne. Han tænkte et øjeblik på at gå til de slaviske vender, men fik i en dröm den åbenbaring, at de endnu ikke var skikkede til omvendelse. Han blev da endnu en tid i Bregents, til straffedommen, han havde forkyndt over Brunhilde og hendes æt, var bleven opfyldt 613, da hun selv blev bunden til halerne af vilde heste og således kom skammelig af dage. Da drog Columba til Italien, hvor longobarderkongen Agilulf modtog ham med al ære, og hvor han stiftede klosteret Bobio. Her døde han så kort efter.

Ved siden af Luxeuil og Bobio må blandt skotteklostrene på fastlandet især nævnes St. Gallen. Efter en levnetsskildring fra slutningen af det ottende hundredår, der er fuld af vidunderlige begivenheder¹, havde Gallus været en af dem, der fulgte Columba fra Irland til Gallien. Han havde været med ham i Luxeuil og i Bregents, men blev ved sygdom hindret i

¹ Leben der aebte Gallus und Otmar von Sanktgallen, übersetzt von Potthart. Berlin 1857.

at drage med til Bobio. Efter at han havde genvunden sin helbred, søgte han et sted imellem Schweits' bjerge, hvor han kunde bo i ensomhed, og der grundede han klostret, som kom til at bære hans navn, og hvoraf en af de schweitsiske kantonen er vokset frem.

Skotteklostrene hævdede stadig, skriver Fr. Nielsen, både det frie abbedvalg og abbedens ret til at lade sine præster vie af den biskop, de helst vilde. Munkene fra skotteklostrene prædikede bod iblandt dem, der var kristne af navn, men ikke af gavn. De virkede som vandrepræster og skriftefædre ¹.

Men Columba har fået et vidnesbyrd af anden art end det, at han var en uforfærdet »mester Ole Vind« over for jordens stormænd og en ihærdig bodsprædikant iblandt navnekristne. Han »er en profet, fuld af viljeskraft, og dog en liberal ånd. Han anbefaler lige så vel at læse de gamle digtere, som at læse de ældste kirkefædre; han kan beråbe sig på Juvenals autoritet til støtte for evangeliske grundsætninger; han digter selv i gammel-græske versemål og hentyder tit til gamle myter og heltesagn. Levereglerne, som han giver sine munke, synes at passe for et broderskab af filosoffer«. Dette er en navnkundig tysk literærhistorikers vidnesbyrd om skotteklostrenes høvding ².

Columba har været en af sin tids stormænd. Benediktiner-munkene, der blev angelsaksernes missionærer, synes derimod ingeniunde at have hørt til de åndelig stærke personligheder; derom vidner de breve

¹ Fr. Nielsen: Middelalderen, side 134 f.

² Scherer: Geschichte der deutschen literatur, side 37.

fra Gregor den store, som Beda den ærværdige har bevaret. De havde ikke de ildfulde irske munkes evne til at optræde som skriftefædre; men de trængte helt igennem til at have Roms store biskop til deres skriftefader. Men idet jeg fremhæver dette forhold, mener jeg tillige at pege på, hvad der udmærker den reformation, som udgik til fastlandets klostre, fra de angelsaksiske benediktinere, frem for den reformation, skotteklostrene havde båret. Der var en fastere orden hos benediktinerne, som gjorde, at det ikke hos dem beroede så meget på enkelte udmærkede personligheder, om der skulde udrettes noget. Og de sluttede sig nøje til den hele kirkelige ordning, ikke blot til paven i Rom, men også til biskopperne, i hvis stifter deres klostre lå. Men ved siden af disse to ting må det tillige fremhæves, at de gjorde modersmålet gældende og var derfor langt bedre skikkede til at forkynde troen for beslægtede hedenske stammer end munkene fra skotteklostrene, der holdt på det latinske kirkesprog.

»Det regelmæssige skifte mellem bøn og arbejde var«, skriver Fr. Nielsen ¹, »det ny og store ved Benedictus' regel; en bestemt del af dagen skulde tilbringes med arbejde i huset, i haven og på marken; en anden del var indrømmet til legemlig hvile. Men både virksomheden og hvilen blev afbrudt af gudstjenester, syv i hvert døgn efter salme 119,164«. Det er ikke munkenes særlige fortjeneste at have adlet det legemlige arbejde. Det har selve den kristne

¹ Middelalderen, side 83.

menighed gjort, og dens jødiske talsmænd med apostlen Pavl i spidsen har gjort langt mere i den retning, end de kristne af hedensk byrd, der snarere var fristede til at holde sig tilbage fra en dygtig virksomhed i den udvortes verden. Det er heller ikke særligt de vesterlandske munkes fortjeneste at have taget løsningen af dette livs opgaver op ved siden af dem, evighedslivet stiller, — om det end må siges, at de havde langt mere virkeligheds-sans end de østerlandske munke. Det er endelig ikke de vesterlandske benediktinere alene, der har gjort alvor af i det apostoliske spor at tage fat på det grove arbejde og derved give trællevæsnet dødsstødet. Men lige som de i det hele har haft deres styrke i det »regelmæssige«, således har de også, ved at indføre et »regelmæssigt skifte mellem bøn og arbejde« og ved bostemmelser, der nødte klosterbrødrene til at arbejde, om de vilde have føden, — de har derved i tidens længde udrettet mere end andre munke til at bringe det egemlige arbejde i ære.

Gregor den store, som har fortjenesten af, at det, Benedikt af Norsia år 529 havde begyndt på det syd-italienske bjærg Monte Kasino, ikke gik til grunde, var omtrent samtidig med Columba. Men der forløb omtrent 100 år fra hans dage, der var skotteklostrenes patriark, inden de angelsaksiske missionærer optrådte på fastlandet. I året 690 landede Willebrord med tolv ledsagere ved Rhinens munding, lige som Columba 590 var landet med tolv ledsagere i Bre-

tagne ¹. I året 744 grundede Sturm, efter Winfrieds eller Bonifacius' råd og efter længe at have søgt om et dertil passende sted, klostret Fulda ved floden af samme navn og i omgivelser, hvis skönhed fyldte ham med henrykkelse ². Fire år efter gjorde abbed Sturm en rejse til Italien og opholdt sig navnlig i det da blomstrende Monte-Casino-kloster for at lære Benedikts regel nøje at kende og indføre den iblandt sine munke. Bonifacius' lig blev ved hans død bisat i klostret Fulda. Inden Sturms død i året 779 var brödrenes tal i klostret vokset til 400. Tallet tog yderligere til, og klostret kom til at eje meget jordegods. Men dets historiske betydning blev dog især at være hjemsted for en ypperlig skole, midtpunktet for den lærde dannelse i Tyskland. Havde Sturm grundet klostret og gennemført Benedikts regel imellem munkene, så var det Rabanus Maurus, der som dets abbed i de 20 år fra 822 til 842 gjorde det til et lærdomssæde.

En lærling af Rabanus Maurus var Otfried, som senere var munk i Weiszenburg, og som har skreven et tysk læredigt om Kristus. Det er endnu mere i prædikenstil end det noget ældre heltedigt »Heliand«.

¹ Der er også en lighed imellem drömmen, som Columbas moder havde, för hun fødte sin sön, og drömmen, som Willebrords moder havde, og som Grundtvig har lagt vægt på. Smlgn. kirkespejl, 2. udg., side 163 f, sangværk II, nr. 108, og juledags-prædikenen fra 1861. Kun drömte Columbas moder om en sol og Willebrords om en måne.

² V. Arndts tyske oversættelse af levnetsbeskrivelser af den hell. Bonifacius, den hell. Lioba, abbed Sturm af Fulda og den hell. Lebuin. Berlin 1863. Side 79.

Når de hellige tre konger, efter at have sét Jesus-barnet, drager til deres hjem, så bemærker Rabanus Maurus i sin forklaring: »Lige så skal vi gøre; vort hjem er paradys; vi har mistet det ved overmod og ulydighed, vi må nå det igen ved tårer og lydighed«. Dette udfører Otfried så på følgende måde:

Udlændigheds möje
hård est du at döje,
såre svar og såre hård,
det siger jeg dig for alvor!
Hvo hjemmen har mistet,
må modgang friste;
jeg har følt det på mig,
ej kært fandt jeg ved dig,
og intet andet gode,
var sorgfuld til mode,
med sårel hjærte
og mangfoldig smerte!
Falder os så på sinde
hjemad at vinde,
sukke vi i trængsel
efter hjemmen med længsel,
da med de vises skare
vi en anden vej fare,
den vej, der os leder
til landet, vort eget!

Men den vej, den søde,
begærer rene fødder,
dydig en mand må være,
som vil gange dere.
Du skal være god,
ha'e meget ydmygt mod
og hjærtet dit sætte
til den sande caritati.
Øv dig med villighed
udi skön afholdenhed,
vær hørsom til god dåd,
men hør ej lystens råd!
Lad denne verdens lyst
ej bo udi dit bryst,
du fly den, bort dig vende,
så kommer dig held i hændet
Husk, hvor jeg derfor kvad,
det er den anden vej,
gak den, jeg siger for sand,
at hjem du komme kan!

Det mest tiltalende ved Otfrieds digt er den glæde, han føler over at høre til et berømmeligt folk. I grækernes og romernes kunst var alt glat som elfenben og pudset så skönt, som landmændene renser deres korn. Men hvorfor skulde ikke frankerne kunne gøre noget lignende? »De er jo lige så dristige og våbenføre som romere og grækere; de er kloge og dygtige, rige og driftige; alle folkefærd frygter dem; de har underlagt

sig alle deres naboer; angriber nogen dem, bliver han straks overvunden; han bliver belært med sværd og skarpe spyd, ikke med ord; de stammer fra Makedonien og er i slægt med Aleksander den store, som har lagt verden under sig; derfor vilde det også gå meder og perser ilde, om de vilde kæmpe med dem¹.

Den hellige Gallus' stiftelse i alpelandet blev det andet berömdte visdoms sæde i de dage, da dannelsen i pagt med kristendommen slog rod hos de gotisk-germanske folk. Som så mange andre skotteklostre var St. Gallen sikkert bleven påvirket af den bevægelse, der udgik fra benediktinerne. Men det er ellers mærkeligt nok at gøre en sammenligning imellem den i Fulda-klostret oplærte Otfrieds digtning og den i St. Gallen oplærte Ekkehards digtning, som er 100 år yngre. Otfried behandlede et bibelsk æmne på sit tyske modersmål og trådte derved i de angelsaksiske benediktineres spor. Men Ekkehard I (død 973) behandlede et tysk folkeligt æmne i latinske vers og passer da godt nok til at have hjemme i et af de klostre, Columba brød vejen for, så vist som den beskrivelse passer, der oven for er givet af ham efter en tysk literærhistoriker. »Walter med den stærke hånd« er titelen på Ekkehards digt, der omtrent 930 skal være skreven på skolebænken og rettet af læreren i klosterskolen. Walter er en vestgotisk kongesön, der lige som burgunderkongens datter Hildegunde har været gidsel hos hunekongen. De flygtede begge fra Ungarn

¹ Scherers geschichte der deutschen litteratur, side 48—50
Hammerichs episk-kristelige oldkvad, side 121 og 124.

på én hest og havde endda en stor rigdom med sig. De kom lykkelig over Rhinen, men blev så efterstræbte af frankekongen Gunther. Fra Worms af sender denne kæmper imod Walter. Denne har med Hildegunde søgt tilflugt i en hule i Vogeserne; Walter sover den halve nat, medens Hildegunde holder sig vågen med at synge; så våger Walter, medens hans elskede sover. Blandt kæmperne, som kong Gunther udsender, er Hagen den tapreste; men han har delt Walters fangenskab og sluttet fostbroderskab med ham. Han er i strid med sig selv, om han skal svigte sin herre eller sin fostbroder. Han rider op på en høj, stiger af sin hest og ser til, medens den ene kæmpe efter den anden går frem i striden og finder døden. En frænde af ham selv er imellem de faldne. Walter har ialt dræbt 11 helte, da kongen besværger Hagen om at gå i kampen. På den anden dag anfalder kong Gunther og Hagen begge Walter. De kæmpe fra morgengry til middag. Kongen mister et ben, Hagen det højre øje og Walter sin højre hånd. Men så kommer Hildegunde til og forbinder sårene, og det ender med venlige samtaler¹. Notker den tyske,

¹ Kønigs tyske literaturhistorie, side 28 f. Scherers t. lit.-hist., side 54 ff. P. E. Müller har i sine noter til Sakso sammenlignet dennes fortælling om Ermanriks flugt fra slavisk fangenskab med skildringen af Valters flugt fra Ungarn. Det ligger også nær at sammenligne Valthers kamp med de elleve og til sidst med sin gamle stalbroder Hagen med Halvdans kamp med indtil elleve kæmper og til sidst med halvbroderen Hildiger, eller Asmund kæmpebanes ganske lignende forhold til Hildebrand.

som døde 1022, har også bidraget væsentlig til at kaste glans over St. Gallen. Også han forenede lærd dannelse med folkelig sans; han kunde i en fremstilling af talekunsten indflette eksempler fra tyske folksange, i en fremstilling af tænkelæren indflette tyske ordsprog.

En lærling af denne Notker kaldes Ekkehard IV, og han har i sine meddelelser om St. Gallens historie givet oplysninger, der vidner om, at det kunde gå temmelig uordentligt til inden for klostermurene. Man kan der finde en historie, der ligner dem, som fortælles fra latinskolerne. Der var i det niende hundredår en temmelig lidet oplyst munk, som havde for skik at lure på tre af de lærde munke. En gang, da han var i færd med dette, blev han opdaget af den ene af dem, Tuotilo, som udmærkede sig ved sine stærke muskler. Han sagde da på latin, som lureren ikke forstod, til de andre, at den ene af dem — den i salmesangens historie bekendte Notker — skulde gå bort, men den anden skulde hente en svøbe og løbe ud i gården og banke løs på lureren, når han så, han var fangen. Tuotilo fik i en fart vinduet op og lureren fat i sine stærke arme, og nu bankede den anden løs på ham af al sin magt. Da så lureren gav sig til at skrige, og klosterbrødrene kom til med lys for at se, hvad der var på færde, forsikrede Tuotilo gentagne gange, at han havde fanget en djævel og vilde gerne have lys til at se, hvis skikkelse han havde påtaget sig. Hans kammerat, der havde ført svøben, var imidlertid løben bort, og så sagde han, det måtte have

været engle, der havde straffet djævelen, medens han holdt på ham. — Andre historier begynder med spøg, men ender højst alvorligt. Et par af den tyske konges hofbetjente havde i en samtale med biskopen af Konstants, Salomon, der tillige var abbed af St. Gallen, hørt ham prale af, at han der havde hyrder, som de skulde tage hatten af for, når de så dem. Dette, påstod de, vilde aldrig ske. Men da de så i kongens følge kom til klostret, blev der overbragt dem en björn og en hjort, som gaver; mændene, der havde dræbt disse dyr, havde stort skæg og i det hele så ærværdigt et udseende, at de nok kunde gå for at være frimænd, der boede i klostrets nabolav. Hofmændene blottede hovederne for dem, men fik så bag efter at vide, det var to af klostrets hyrder. Biskop Salomon morede sig over det; men hofmændene blev i høj grad forbitrede, og det var spildt ulejlighed, da kongen prøvede at mægle. Ellers gik det lystigt til under kongens besøg i klostret, og i sin glæde skænkede han store godser til den hellige Gallus' stiftelse. De to hofmænd havde imidlertid en borg på de jorder, der var bleven skænkede klostret, og den vilde de ikke med det gode opgive. Det kom til kamp, da biskop Salomon vilde tage den i besiddelse, og han selv blev hofmændenes fange og måtte så bøje sig for svinehyrder og slikke deres fødder. Voldsmændene undså sig imidlertid for at lægge hånd på ham, og den enes hustru behandlede den ærværdige fange med al hæder. Og så endte det med, at en frænde af

biskopen friede ham af fængslet, og hans fjender måtte lade livet som forbrydere ¹.

Dette er en anden slags klosterhistorier end dem fra »den hellige Radégundes kloster« i Poitiers. Men de vidner tilstrækkeligt om, hvad der oven for er bemærket, at den ene reformation stadig er nødvendig efter den anden. I det ellefte hundredår kom klugniasenserne, i det tolvte cistersienserne og i det trettede tiggermunkene, det er alle munkereformatorer; siden kom forsøgene på at føre tiggermunkene tilbage til den strænge lydighed (den strikte observans), og disse forsøg var endnu i fuld gang, da den reformator opstod, som erklærede klosterlivet krig på liv og død efter selv at have prøvet at være tiggermunk af »den strikte observans«.

Men læuge för Luthers dage var munkenes glanstid forbi. Fra den stund, da de normanniske riddere tager kampen op for kirkeriget og for kristenheden, får munkene ikkun verdenshistorisk betydning, når de kan vinde ridderne for sig, — som Hildebrand, der kom fra Klugni-klostret for med gotisk kæmpeånd at styre kirkeriget, — eller når de stiller sig på deres side, — som Bernhard af Clairvaux, når han prædiker korstog, når han skriver tempelherrernes ordensregel, når han kæmper imod pavedømmets fjender, og når han fører an i et åndeligt korstog mod vrangelærere. Omtrent på samme tid som korstogene kommer universiteterne frem, og nu er munkene i alt

¹ Ekkehard IV. Casus Sancti Galli. Knonaus tyske overs. 1878. Side 54 f. og side 18—31.

fald ikke enerådende i oplysningens verden som i de dage, da der næsten ikke fandtes skoler uden for klostrene. Og medens den romanske bygningskunst er vokset ud af munkenes overmagt og omfattende dygtighed, også som håndværkere, så har den gotiske bygningsstil, der måske snarere burde kaldes den normanniske, sin oprindelse fra en tid, da lægfolket vilde have den del af kirken, hvor det skulde færdes, lys og høj og billedpydet lige så fuldt som koret, — om en tid, da verdslige bygmestre afløste de gejstlige, og da håndværkerne ofte i bygningens billedværk fremsatte en kraftig indsigelse imod udsvævelserne, der fandt sted i klostrene under hellighedens skin, — og om en tid, da man også fandt det værd at anvende kunst på ridderborgene, på rådstuerne og på lavshusene. I slutningen af middelalderen har ridderskabet og borgerstanden fuldt så meget at betyde som munkene.

Er der, som Grundtvig har bemærket, i middelalderen fuldt op af hedenskab i kristelig dragt, da er det særlig *ægyptisk hedenskab*, der i den tidligere middelalder gemmer sig under munkekutten, og *nordisk hedenskab*, der i den senere middelalder gemmer sig under korsriddernes rustning. Tiggermunkenes videnskabelighed eller skolastiken er et skygebillede af de virkelige korstog.

Det er i tiden, fra Konstantin den store blev eneherre i romerriget, til de normanniske riger stiftedes, at munkelivet havde sin blomstringstid, og det havde den under skiftende former i øst og vest, under på-

virkning snart af en og snart af en anden bevægelse, men dog således, at man må være varsom ved at trække skellene for skarpe. Dette er en lærdom, jeg tænker, læserne, om de behøver det, mulig kan uddrage af denne afhandling, samtidig med at de får en mundsmag af nogle af de gamle munkekröniker, der ikke er almindelig kendte her til lands.

L. Schröder

Om Oliver Cromwell.

Tre foredrag holdte ved lærermødet på Askov højskole 1887

af

Jakob Knudsen.

I.

Man kan, om man vil, skildre Oliver Cromwell ved at fortælle Storbritanniens historie i det tidsrum, da han særlig var fremme; thi der er næsten ikke det af engelsk statsliv på den tid, hvorpå ikke hans indflydelse har gjort sig gældende, — hvor man ikke vilde kunne finde noget af Oliver Cromwell gæmt. Det er imidlertid ikke min hensigt så meget at skildre statsmanden og feltherren Cromwell, som derimod at give en fremstilling af ham som mand, som menneske, give hans sinds udviklings historie, hans indre levnetsløb. Hertil foreligger et særdeles godt materiale i den rige samling af hans private og offentlige breve og af hans taler i parlamentet, som den lærde og geniale skotte, Thomas Carlyle, har udgivet.

Jeg springer da over al statshistorisk indledning og begynder med Oliver Cromwells fødsel og herkomst; først senere, eftersom det bliver nødvendigt for forståelsen af Cromwell som menneske, tage vi med af samtidens historie, hvad der tiltrænges.

Oliver Cromwell er da født i Huntingdon, en by, der ligger nord for London, ud imod Wash-bugten, der hvor the Fen-Country tager sin begyndelse, her er han født den 25. april 1599. — Hans fader var yngre søn af det velhavende hus, hvortil han hørte; faderens ældre broder ejede det betydelige herresæde Hinchinbrook, en halv fjerdingvej til vest for Huntingdon, og det havde deres fader, der for sin rigdoms og flotheds skyld kaldtes guld-ridderen, ejet for ham. Robert Cromwell, vor Olivers fader, havde en ejendom i Huntingdon med tilliggende land og har været en ret velstående mand, har vel haft, hvad der nu til dags og her til lands vilde svare til en 15000 kroner om året. Oliver Cromwells slægt hørte til den uadelige herremandsstand, til den stand, som udgjorde hovedstyrken i underhuset; det var en dygtig og hæderlig stand, der havde store rettigheder, men også, netop på de tider, viste sig at være opfyldt af den ansvarsfølelse over for det heles vel, som kunde berettigede medlemmer til at være førere for deres folk. Det er utvivlsomt, at Oliver Cromwell langt ude er i slægt med den Thomas Cromwell, der med så stor vold og strænghed førte Henrik VIII's tyranniske planer til sejr, og navnlig var en ren bøddel mod gejstligheden — særlig munkene. — Ligeledes skal det være sikkert, at Oliver Cromwell's moder, som var

født Elisabeth Steward, hørte til samme slægt som Jakob I. og Karl I, den mand, hvis hoved siden faldt efter ordre af Elisabeths søn Oliver. Vil vi således i Oliver Cromwells slægtregister finde en årsag til det uengelske i hans adfærd mod slutningen af hans levetid, da han i mange henseender bliver en tyrann, så er den let nok at se for hans mødreneslægts vedkommende, og hvad hans fædrene slægt angår, da fortælles der, at den skulde have noget vallisisk i sig, altså stamme fra samme land, hvorfra den despotiske Tudor-slægt havde sin oprindelse.

Imidlertid alt det ligger så langt tilbage i tiden, at det vallisiske og skotske blod i de to slægter kan mange gange være bleven blandet med engelsk blod i mellemtiden; og Thomas Carlyle har sikkert ret, når han siger om Oliver, at han i hele sit væsen er en af de mest engelske engelskmænd, der nogen sinde har levet. — Det er også afgjort noget af det glædeligste ved Oliver Cromwells fremtræden og ved hans stigen til at blive en af Europas mægtigste herskere — det er denne jævne engelskhed, som han stadig fører med sig og som han derved hædrer. Og glæder det os, hver gang vi enten i nutiden eller i historien ser nordisk åndsliv hæve sig højt over det, som har sin oprindelse fra det gamle Rom, og slå det til jorden, så er der visselig grund til at se sig glad på denne nordiske kæmpeskikkelse, der midt i Richelieus og Mazarins og Ludvig den 14.s tidsalder står så støt, så uanfægtet, så ugenert af det fremmede væsen, og forsværer nordisk alvor og ærbødighed for det evige over for en samtid, så fuld af løgn og over-

fladisk verdslighed som næppe nogen anden. Dette hans jævne, sanddru væsen, som han ikke giver slip på, hvor højt han så kommer til vejrs, det skal vi om lidt se eksempler på i hans breve, navnlig de private.

Oliver Cromwell blev altså født i Huntingdon den 25. april 1599; han var det 5te i rækken af ti børn. — Her ved Ouseflodens bredder har han tilbragt sin barndom. — Landskabet omkring Huntingdon ligner det danske grumme meget; der er ingen høje banker, og de store enge på begge sider af floden har vi jo da også mage til mange steder. Jeg kom nu af flere grunde, da jeg for et års tid siden besøgte Huntingdon, til at tænke på Ribe ved den by. Det var dels vel engene, dels vel også byens lidenhed og forfald, som den nu befandt sig i, medens den tidligere havde haft meget større betydning — som fremkalute denne tankeforbindelse hos mig. Jeg tror, det var som markedsplads, den, før jærnbannerne kom, havde haft meget at sige. Nu havde disse ødt alt for den. Jeg tog ind i et lille gæstgiversted, hvor konen endnu syntes at holde modet ret godt oppe, men hvor manden gik og var gnaven over de dårlige tider og det lille besøg, han havde. Han fortalte om de gamle, skønne tider, da han havde kørt deligencen mellem London og Huntingdon, da havde der været liv og virksomhed og noget at tjene allevegne. Men nu var det rent elendigt.

Der, i denne egn, på de svagtbakkede marker, på de mørkegrønne enge langs med Ouse-floden har Oliver tilbragt sin vistnok noget tungsindige barndom; at den har været det, må man slutte af, at allerede lidt hen i tyveårsalderen kommer et voldsomst, stærkt sygeligt

gennembrud af dette tunge i hans natur. Egnen dér har nu heller ikke noget særlig opmuntrende ved sig, og havde sikkert endnu mindre i hine tider, da der var meget mindre opdyrket; Huntington selv ligger vel endnu ikke rigtig i moselandet (the fen-country), som strækker sig på begge sider af Ouse ud mod Wash-bugten, men der er dog kun ganske kort dertil, og landet omkring Huntingdon bærer allerede præg heraf. Men at han har elsket denne sin barndomsegn, det følger nu for det første af sig selv, men kommer også frem i en af hans allersidste parlamentstaler, som han holdt i 1658 nogle måneder før sin død, den tale, som han sluttede med de ord til det engelske folk: »nu være Gud dommer mellem jer og mig«; — han siger der på sådan en ejendommelig malende måde: »Jeg tør sige det som for den almægtige Guds åsyn, Ham, over for hvem vi er kun som usle myrer, der kryber omkring på jorden — jeg vilde langt hellere have boet under skovenes bryn i min hjemegn og vogtet min faareflok, end stå her og skulle regere på slige betingelser!«

Man får gennem disse ord, der er udtalt under vanskelige forhold, da allerede overanstrengelse har nedbrudt hans helbred, da han står i en hed kamp med parlamentet, — man får en mindelse, ligesom et køligt pust fra hans vemodige ungdomstid, da han færdedes her ved Ouseflodens side engbredder.

År 1603 sker vistnok den første større begivenhed, som Oliver har kunnet huske fra sin barndom. Onsdag eftermiddag den 27. april 1603 kom kong Jakob den første til Hinchinbrook og blev modtaget

der med al mulig pragt af Olivers farbroder. Kongen var på rejsen fra Skotland ned for at modtage den engelske krone, som var tilfalden ham efter Elizabeths død, den 24. marts samme år. Der var jagt og tummel i svære måder, og farbroderen blev gjort til ridder.

Fredag formiddag drog kongen af sted og fik ved afrejsen rige gaver af onkel Oliver: Hunde og Heste o. a. l.

År 1616 bliver Oliver indskreven i skolen i Cambridge. Det skete den 23de april 1616; samme dag som William Shakespeare drog sit sidste suk i Stratford on Avon, nogle få mil derfra. — Det er to store mænd af Englands historie, man derved kommer til at tænke samtidig på. Hans ophold her bliver imidlertid meget kort; thi hans fader dør allerede næste år. Han tager da hjem en tid, men rejser så ind til London for at erhverve sig noget af den lovkundskab, som en mand i hans stilling måtte have. — 1620 blev han gift med en kvinde af sin egen stand, Elizabeth Bourcher fra Felsted i Essex, og han flytter så hjem til Huntingdon igen og driver sin afdøde faders ejendom, som nu er hans.

I et af de nærmeste år, som nu fulgte, må det have været, at Oliver Cromwells tungsind skød op i ham med fornyet kraft og en tid tog magten så temmelig fra ham. Desværre er det kun mangelfulde beretninger, vi have derom. Men hans læge har fortalt, at Cromwell i det hele var tungsindig i disse år, og at det kunde hænde, at han pludselig sendte bud efter lægen om natten, at han da kunde være overfalden

af dødsangst, og at han sommetider kom med fantasier om by-korset. — Hvad det nu vil sige med by-korset, er vel ikke så nemt at afgøre. By-korset er en lille bygning, dannet af stenbuer i pavillonform med et kors ovenpå, som ofte står på torvet i gamle engelske byer — jeg har f. eks. set et sådant i Malmesbury. Når man nu lægger mærke til et brev fra denne periode af Cromwells liv, der er fuldt af selvanklager, så kan man måske antage, at disse hans fantasier om by-korset har gået ud på, enten at han frygtede for at have forhånet det hellige kors på en eller anden måde, eller at han måske tænkte på at skrifte sine synder og elendigheder offentlig fra by-korset der midt på torvet. — Endvidere har vi tydelige beviser fra Cromwells senere liv for, at han var ingen kryster, der frygtede for døden; når han derfor plages af dødsangst, må der være noget andet i vejen; det må være helvede, han gruer for som løn for sine formentlige misgærninger. — På dette tidspunkt — mener derfor Carlyle — er hans »omvendelse« foregået; og i det hele taget gør vi vel i at standse lidt og se noget nærmere på det, som her er foregået i Oliver Cromwells sind, thi det har sikkert været bestemmende for hele hans senere liv.

Sådan et overfald af sindslidelse, som Oliver Cromwell her har gennemgået, kan jo have meget forskellige grunde, kan jo have en eller anden ren fysisk grund, så at man er ovre det, så snart man kan få nerverne i orden igen. Men det kan dog også være udslag af noget i den menneskelige natur, som mange ganske vist også vil kalde en sygelighed, men som

dog vistnok alle virkelige mennesker lider noget af; en sygelighed altså, som i hvert fald har sin årsag i det, der skiller mennesket fra dyrene.

Jeg må tillade mig her at omtale nogle mere almindelige sjælelige forhold, som mine tilhørere sikkert kender, men som det dog bliver nødvendigt for mig at nævne ved denne lejlighed, da vi derved vil få det rette grundlag for opfattelsen af Cromwells ejendommelighed. — Det er et faktum, som alle må indrømme, at medens de love, hvorefter planteverdenen og dyreverdenen udvikler sig, ere som udvoksede af deres eget liv, så at loven nødvendigt må rette sig efter livet, der alene giver den virkelighed, — så er der derimod for mennesket love, krav, som rækker ud over menneskets naturlige liv, dets naturlige evne, love, hvis opfyldelse netop er »over evne«, er over deres evne, som skal opfylde lovene. Således er det for ethvert menneske, enten han er kristen eller fritænder; og hans liv bliver derfor også delt imellem det i hans væsen, som selv giver sig sine love, og det, som lytter efter de love, der går videre, end han selv kan nå, end hans natur kan svare til. Det naturlige menneskes liv deler sig i to: i et dagligdags, udadvendt, selskabeligt liv, levet på den natur, man har, og på dens provisoriske love, som den giver sig selv — og så et indadvendt liv, der ligesom bølger op, skyder sig frem af og til, hver gang man søger at få bragt sammenhæng imellem denne provisorisme og så de love, som man ikke har fra naturen, men som alligevel vil lystres, og fordrer det med en myndighed, man let kan tabe modet over for. I barndommen mærkes denne modsætning

jo ikke således, men så snart den indtræder, deler som sagt éns liv sig i to, et liv ligesom i *parenthes* og så et liv, der gjerne lader sig mærke ved levnetsløbets holdepladser, på dets vendepunkter, da der göres forsøg på at få *parenthesen* opløst, komme ud i den virkelige hovedsætning med sit liv. Et sådant vendepunkt for Cromwell, tror jeg, hans sindslidelse har været. Nå, adskillige besidde den sindets elasticitet, at de kan hold^{de} *parenthesen* gående uden ret megen afbrydelse, kan få den forlænget så vidt, at de endogså kan dø i den, uden nogen sinde at have fået enten gjort eller sagt det, de egentlig vilde, her i verden. Det beror på sindets elasticitet, om man således kan hoppe livets mose over ved at springe fra småtue til småtue; men det er vistnok i virkeligheden en særdeles sjælden evne, skönt man skulde tro ved et første blik på sine medmennesker, at den var meget almindelig.

Man kan træffe mennesker, om hvilke man fristes til at sige: han har såmænd da vist aldrig været uden for *parenthesen*, han aner vist ikke, at det er en *parenthes*, han lever i. Og så alligevel kan der-komme et vink, som viser i modsat retning. Jeg traf således for ikke længe siden en fritæinker: rigtig et naturbarn, rigtig et *parenthesmenneske*, tænkte jeg. Så kom vi til at tale om franskmændene, og jeg sagde noget om deres mærkværdige energi og levedygtighed — som altid har generet mig en del. Så siger han: »Ja, men franskmændene, det er også nogle helt andre folk til at holde deres sind i ave, end vi; når vi bliver bedrøvede, se, så er vi jo f. g. m. bedrøvede, så kan vi foreløbig slet ikke stille noget op med os selv, vi

må se at ride stormen af, til det giver bedre vejr igen; men franskmændene derimod: de giver sig s'gu ikke lov til den slags ekscesser; de holder deres sind i tømme, bruger deres forstand og holder det altid jævnt gående — de lægger sig aldrig sådan til at tudskråle som vi andre.

Jeg glædede mig over at have overvurderet min danske vens parenthetiskhed, og tænkte ved mig selv, at det vel kunde være gået ham på lignende måde med franskmændene. At nu Oliver Cromwell ikke har været noget parenthesesmenneske, det er ganske sikkert, og når han så alligevel ikke blot har kunnet bære livet, som han har kunnet, men endogså har udrettet så vældige ting som meget få andre historiske helte, da kommer det sikkert af, at han har fået parentheses hævet eller har fået bragt forsoning til veje mellem det udenfor og det indenfor parentheses, på den eneste måde, hvorpå det lader sig gøre: ved kristendommen. Det eneste nemlig, som kan give et menneske tålmodighed, så han kan leve i det daglige liv uden at trykkes af det som noget blot foreløbigt, blot parenthetisk, det eneste, der kan give et menneske tålmodighed, så han med roligt sind kan vente på salighedens, fuldkommenhedens, for så vidt det egentliges komme, det er dette: at komme i levende, indre samfund med den evige Gud i hans ord; når evighedslængslen på denne måde er tilfredsstillet i det indre, da kan man rolig vente på evighedens komme i ydre forstand som salighed, til efter døden; da kan man med ære slutte forlig med det virkelige liv, og behøver ikke at skælde det ud for at være provisorisk, thi Ham, på hvem alt

kommer an, Gud, ham har vi jo med os også her. Men det er også den eneste måde, hvorpå et menneske på hæderlige vilkår, uden at tabe sig selv, kan få det spørgsmål med parentesen løst. De dunkle fuldkommenheds længsler, de mørke fuldkommenheds-krav, hvis brede skygger hidtil har gjort Olivers ungdom så trist og tung, dem kan han nu træde ud af — ikke som om han var bleven uven med dem — nej, på gensyn siger han farvel til dem — ind i dagens og arbejdets solskin, hvor han med Guds ord i sit hjerte skal passe sin dont. Det er ikke nogen stor gerning, han har at udføre foreløbig; det er blot at drive sin gård der hjemme i Huntingdon, — men det gör også lige meget, enten det er stort eller småt, for ham, som nu er bleven et Guds barn og véd og føler, at det eneste virkelig store her i verden det er sket med ham, da han fik fred fra Gud i sit hjerte, og som derfor har kunnet tage den rette afstand fra fuldkommenheds-drømmen som det, der først fuldelig opfyldes i et andet liv.

Men nu er han udrustet til at arbejde, ti det, der nu giver ham kraft under arbejdet, det er Guds freds milde, jævne styrke; det er ikke den springske, fremfusende, ufornuftige, ideale trang, som fuldkommenheds-drømmen kan fremkalde. Den kan der nok være en slags styrke i, men den lader sig dog ikke anvende til almindeligt menneskeligt brug; den er altfor voldsom dertil; et forsøg i den retning vilde få samme udfald, som hvis man tog og satte Apollons solheste for en plov, eller en arbejdsvogn, eller for en familie-charabanc — de vilde jo vælte det hele og spilde

mutter med alle børnene på landevejen. Således er det ligeledes med ideerne i virkelighedens tjeneste. Idealerne skal angive retningen af rejsen, skal som evighedshåb holde sindet glad og frisk under rejsen; men drivkraften til det, der virkelig bliver udført, det kan de ikke være; det kan alene Guds kraft i vore hjerter ved troen på hans levende ord — Guds kraft, som jo så tager vore naturlige kræfter i brug.

1628 bliver Oliver Cromwell valgt ind i parlamentet, og dermed begynder hans offentlige Løbebane. Men inden jeg kommer ind herpå, vilde jeg give Dem endnu et indtryk af Cromwell som privat mand gennem nogle af hans breve.

Her er først et, han skriver 1638; det er ganske vist ti år efter hans første indtræden i parlamentet, men er dog fra tiden, inden han blev bekendt i den store politiske verden. Han skriver til en fru St. John, hans cousine, som er i besøg hos en vis William Masham; denne bor ikke langt fra Felsted skole i Essex, hvor Oliver Cromwell har et par af sine sønner som elever. Nu har Cromwell været ovre at se til sine drenge rimeligvis, og er på denne rejse kommen ind til Mashams, hvor han også har truffen sin cousine. Disse mennesker har så følt sig glade i hinandens selskab, og fru St. John har skrevet et brev til sin fætter Oliver, hvori hun har takket ham for hans besøg. Derpå er det, han i følgende brev svarer. Thomas Carlyle skriver, idet han fremlægger dette brev:

»Hvilke glimt af længst henfarne sommerdage, af længst afdøde menneskelige væsner, der gik i garnerede pludderbukser og med stivede pibekraver, — som

gik med gyldenstykkets huer og i fiskebensskörter[;] levende mennesker i disse forældede dragter; interessante, meddelsomme overfor hinanden. Fru St. John er kommen ned hver morgen til frokosten under dette sommerbesøg i året 1638, og Sir William har læst til bords med stor værdighed, og de har, under megen høflighed, talt om gudelige ting med hinanden — — og de er borte, de og alt, hvad deres var, — alt er tyst, som økkoet af hin sommers nattergalesang, so blomstret af hine sommerdages roser. O, død! o, tid!

Til mit kære sødskendebarn, fru St. John, i sir William Masham hans hus, navnlig Otes i Essex — aflever dette.

Den 13de oktober 1638.

Kære sødskendebarn!

Jeg benytter denne lejlighed til at takke dig, fordi du så venligen har erindret mig. Ak ja, det er altfor stor en pris, du sætter på de linjer, jeg kan skrive dig til, eller på mit selskab. Jeg må skamme mig ved at læse de smukke ord, du bruger om mig, når jeg tænker på, hvor liden gavn jeg gör, hvor dårligt jeg benytter det mig betroede pund.

Dog, trøstigen bekender jeg til Guus ære, hvad han har gjort for min sjæl, og dermed vil jeg vedblive. Og det er sandt, når jeg siger: at Han lader kilder opspringe i den golde ørk, hvor intet vand er. Jeg lever — du véd jo hvor — i Meshec, — de siger,

det betyder: udsættelse; i Kedar, som betyder: Mørk-
hed; dog Herren forlader mig ikke. Omendskøndt
han giver udsættelse, så skal han dog, det véd jeg,
føre mig til sit telt, til sit hvilested. Min sjæl er i
de førstefødtes forsamling, mit legeme hviler i håb;
og om jeg her kan ære min Gud ved dåd eller ved
lidelse, da skal det være min glæde.

Sandelig, ingen arm skabning kan have mere grund
til at gøre, hvad han kan, for sin Guds sag, end jeg.
Jeg har fået overflødig løn i forskud, og skal vel
aldrig aftjene en hvid. Herren antage sig mig i hans
søn og give mig at vandre i lyset, som han selv er
lyset. Han er den, som oplyser vor sorthed, vort
mørke. Jeg må ikke sige, at han skjuler sit ansigt
fra mig. Han giver mig at se lys i hans lys. En
stråle af lys på et mørkt sted — hvor lyser den dog
op; — velsignet være Hans navn, at Han lod sit lys
falde på så mørkt et hjerte som mit. — Du véd,
hvordan jeg levede. O, jeg levede i og elskede mørket
og hadede lyset, Ja, jeg var stor, stor iblandt syn-
dere. Det er sandhed: Jeg hadede gudfrygtighed, og
dog havde Gud nåde mod mig. O, for rigdom af
Hans nåde! Pris ham, fordi han hjalp mig; bed for
mig, at Han, som har begyndt den gode gerning, må
fuldkomme den til Christi dag.

Hils alle mine venner i den familje, hvoraf Du
for tiden er som en datter. Jeg er dem stor tak
skyldig for deres kærlighed. Jeg velsigner Herren
for dem, og for, at min søn ved deres omsorg har det
så godt. Bed for ham og giv ham gode råd — og
mig med.

Hils din husbond og din søster fra mig; — han er for resten ikke nogen ordholdende mand! Han lovede mig at skrive om Wrath i Epping, men jeg har ikke fået noget brev endnu; — husk ham på, at han gör, hvad han uden for megen ulejlighed kan, for vor stakkels slægtning. Jeg bad ham om det.

Endnu en gang farvel. Herren være med dig, det beder dit oprigtig elskende sødskendebarn

Oliver Cromwell.

Her er så et andet brev; det er skrevet straks efter det første store slag, som ved Oliver Cromwells dygtighed blev vundet, det på Marston mose (1644). Det er et privatbrev, skrevet til hans søster Margretes mand, oberst Walton, i anledning af, at dennes søn, altså Olivers søstersøn, er falden i slaget.

I lejren for York 5. juli 1644.

Kære sir Walton!

Det er vor pligt at dele med hinanden Herrens nåde — og at prise ham i fællesskab, når han tugter og prøver os, for at vi også kan have sorgen sammen.

I sandhed, Herren har vist stor nåde mod England og mod sin kirke, ved denne store sejr, som han har skænket, stor uden lige i denne krig. — Således vindes en sejr, der gives af Herren som en velsignelse til hans eget folk. Vi havde aldrig så snart angrebet fjenden, før han flygtede. Venstre fløj, som jeg førte, og som bestod af vore egne hestfolk med undtagelse af nogle få skotter i bagtroppen, slog hele prins Ruprechts rytteri. Herren lod dem falde for vore sværd,

som korn for leen. Vi angreb deres infanteriregimenter med vort rytteri, og slog på flugt alt, hvad vi angreb. De nærmere omstændigheder kan jeg ikke fortælle nu, men jeg tror, at prins Ruprecht ikke har fire tusind tilbage af sine tyve tusind. Giv Gud æren, al æren derfor.

Sir Walton, Gud har borttaget eders ældste søn. En kanonkugle ramte ham og knuste hans ene ben. Vi blev nødt til at lade det sætte af; men deraf døde han.

Sir Walton! I véd, hvordan jeg selv er bleven prøvet i så måde¹; men Herren trøstede mig med dette: at Herren tog mit barn ind til den glæde, vi alle sukke efter og leve for. Der er nu også eders dyrebare søn i fuldkommen herlighed — skal aldrig kende synd og sorg nogensinde mere. Han var en kæk ung mand — og så forunderlig elskelig. Gud trøste eders sjæl. Han var, da han døde, så trøstelig og glad, så han sagde til Frank Russel og mig, at han kunde ikke udtrykke det: det var så meget over, hvad han led. Ja, det var stort at se. Så lidt efter sagde han, at der var noget, der pinte ham. Jeg spurgte ham, hvad det var? Han sagde: det var det, at Gud nu ikke længer vilde lade ham føre sværdet mod hans, Guds, fjender. — Da han var faldet — hans hest blev dræbt af samme kugle og desforuden — som jeg hører — tre andre heste — bad han dem åbne rækkerne til højre og venstre, for at han kunde se skurkene, fjenderne, løbe. Han var overmåde elsket i hæren af

¹ Cromwells søn var falden kort i forvejen.

alle, der kendte ham. Men få kendte ham; han var en kostelig ung mand, ret skikket for Gud. I har grund til at prise Herren. Han er nu en strålende helgen i himlen, og det må I jo dog glæde og atter glæde eder over. Lad det slukke eders sorg, for I véd jo: det er ikke noget, jeg finder på for at trøste eder, men sagen er så virkelig og utvivlsom en sandhed. Og I kan jo bære alt, når Kristus giver eder kraft. Søg ham, så skal I lettelig komme igennem denne prøvelse. Og glem eders egen sorg over den store nåde, som er vist hele Guds menighed. Herren være eders styrke; det beder eders trofast elskende broder

Oliver Cromwell.

Kærlig hilsen til eders datter, søster Desborow og alle venner hos eder.

Richard Cromwell, Olivers søn, til hvem efterstående brev er skrevet, er født den 4de oktober 1626. Han ægtede i 1649 Richard Mayor's datter, har altså været gift et års tid, da dette brev skrives. Det var ham, som efter faderens død en kort tid var protektor. Han var i det hele en noget let og lad person, som sikkert langt fra i alle måder har været efter faderens sind; sköndt forholdet mellem fader og søn vistnok ellers har været særdeles kærligt. Brevet er skrevet fra Ireland, hvor Cromwell med stor kraft og strænghed førte krigen for parlamentet.

Til min kære søn Richard Cromwell esqu. i Hursley, Hampshire — aflever dette.

Carrick 2den april 1650.

Dick¹ Cromwell.

Jeg er glad ved dine breve. Jeg holder meget af kærlige ord, når de kommer fra hjertet af, og der ikke göres for meget af det og mere, end man kan svare til.

Jeg tror, det er en Guds lykke, at du nu er bleven stillet, som Du er. Gid du nu må erkende det og takke for det, så Du i alle måder kan fylde din plads til Guds ære. Søg dog Herren og hans ansigt — søg ham bestandig, lad det være dit livs arbejde og styrke, og lad så alt det andet rette sig derefter. Men Guds ansigt kan du hverken finde eller skue uden i Kristus; derfor, se dog at komme ret til at kende Gud i Kristus; det kaldes jo også i skriften hovedsummen af det hele, ja det evige liv. Det kendskab, den kundskab hænger ikke i bogstaven eller har med spekulationer at göre; nej, den er indvortes, den danner sindet om til sin egen lighed. Den forener én med, giver én del i Guds natur, som det hedder i andet Peters det første: »for at I derved måtte blive delagtige i guddommelig natur, efterat I ere undkomne fra den fordærvelse, som er i verden i begærlighed«. Det er den slags kundskab, Paulus taler om, Philipp. III: »ja, jeg anser virkelig også alt for at være et tab mod min herres Kristi Jesu kundskabs ypperlighed,

¹ Dick, forkortelse for Richard.

for hvem jeg har lidt tab på alt, og agter det skarn at være, for at jeg kan vinde Kristus og findes i ham, så jeg ikke har min retfærdighed, den af loven, men den ved Kristi tro, retfærdigheden af Gud ved troen, at jeg kan kende ham og hans opstandelses kraft og delagtigheden i hans lidelser, dannet til at ligne ham i hans død ¹«. — Hvor lidt af den slags kundskab er der iblandt os. Mine svage bønner skal være for jer alle.

Tag dig i agt for en lad, forfængelig ånd. Trænger du til adspredelse, så læs sir Walter Raleighs verdenshistorie; det er et sammenhængende værk, som du kan lære meget mere af end af spredte fortællinger i stumper og stykker. Søg at sætte dig godt ind i alt, hvad der angår den ejendom, jeg har overdraget dig; det er jo din sag at have det hele i hovedet og vide, hvordan det altsammen står. Jeg er desværre for blevet skuffet ved at betro for meget i andres hænder. Din svigerfader skal jo nok hjælpe dig med det altsammen. — At holde af din kone, det synes du vel, jeg ikke behøver at anbefale dig. Men — Vorherre lære dig at holde af hende på den rette måde — ellers bliver der dog ingen ynde ved det. Ægteskab — det er nok intet sakrament, men alligevel, hvor kysset og kærligheden er ren, der kan dog den forbindelse godt lignedes ved Christi forhold til hans menighed. Og hvis du virkelig kan elske din hustru, hvor meget større kærlighed må da ikke Kristus bære til sin kirke og

Disse skriftsteder ere kun angivne ved tal (f. eks. Philipp. III 8—10) i brevet.

hver eneste fattig sjæl i den, han, som gav sig selv for den og til den. Hils din kone fra mig: sig hende, at jeg holder ret inderlig af hende, og glæder mig over Herrens godhed mod hende. Jeg ønsker, at hun må bære megen frugt i alle måder. Hun får tak for sit venlige brev.

I mit brev til din svigerfader har jeg bedet ham hilse min søster og Anne og de andre.

Din svigerfader skal ikke gøre forandringer eller ophævelser for de penge, han skylder mig; vore penge-kasser kan vel være lige sikre; jeg vilde blot have den sum anbragt for mine to småpiger, og pengene står jo lige så godt hos ham, som noget andet sted. Jeg skal ingen vanskeligheder gøre ham. han behøver ikke at være bekymret. Nå, Richard! Vorherre velsign dig i alle måder.

Din egen fader

Oliver Cromwell.

Vi har nu således fået et nogenlunde indgående så at sige personligt kendskab til den mand, som 1628 første gang træder frem på den historiske skueplads. Skönt hans egentlige store virksomhed først begynder med borgerkrigen i 1642, var han dog allerede i 1640 et parlamentsmedlem, hvis ord havde megen vægt, og i 1638 og måske tidligere havde han taget en så ivrig del i et stort arbejde, man havde for på hans hjemegn, nemlig at tørlægge moselandet ud mod Wash-bugten, så at han for spøg blev kaldet »mosekongen«. Han er ikke længere den drömmande, tungsindige sværmer. Det er ikke længere fuldkommenhedskravenes lygtemænd, han løber om efter, der er

en magt i hans indre, som fører ham med en naturkrafts sikkerhed. Desværre vil vi mod slutningen af hans løbebane se de hedenske fuldkommenhedsdrømme og det i en slags kristelig forklædning, som religiøs overspændthed dukke op hos ham igen, og de mørke skygger fra hans ungdom breder sig da atter over hans sidste år, om de end ikke således kan gøre det til nat for ham, som de kunde tidligere; han bevarer vistnok, trods alt, sit barnlige trosforhold til Gud, og har altså dog lyset inderst inde.

Men imellem denne »omvendelse« hos ham i hans unge år og så dette angreb mod ham af det hedenske i hans natur ved slutningen af hans liv -- ligger jo hele hans dådfulde manddomstid, og for at forstå den, bliver det nødvendigt at kaste et blik på hele Englands politiske stilling og udvikling i disse år.

Spørgsmål til fru Laura Kieler.

Skulde sidstemanden i silhouetternes række ikke være identisk med den i »Danmarks illustreret kalender for 1888« skildrede forhen viborgske overlærer, som for Thomas Lange måtte synge: »mener du, at den har lykken fat«. Eller skulde to så nær åndsbeslægtede i ét slægtled have været viborgske overlærere?

Om eder og edsaflægning.

Et bidrag til besvarelse af spørgsmålet:

Hvilke grunde kunne anføres for og imod
obligatorisk ed hos et folk, som bekender
sig til Christi lære, og hvilke grunde
ere de afgørende?

Af

C. F. Bergstedt, Dr. phil.

Oversat af

H. Lunddahl, resid. kapellan i Kolding.

I samme grad, som menneskenes forestillinger
om guderne forandres, bør ogsaa lovene forandres.

Plato.

I.

De store samfundsproblemer løses sjældent eller aldrig ad spekulationens vej, men fordre en lang og nøjagtig analyse af de givne kendsgerninger. Således også med edsinstitutionen. For med fuld sikkerhed at kunne afgøre spørgsmålet om, hvorvidt den er berettiget eller ej, vilde det være nødvendigt at have en overskuelig fremstilling af hele dens historie. Men dersom man rådede over en sådan, vilde også spørgsmålet være besvaret på en udtømmende måde.

Ethvert forsøg på en historisk opredning af dette vanskelige æmne måtte imidlertid blive mere end besværliggjort, ti dels savner man hos det store flertal af de mere eller mindre udviklede samfund, hvor eden er i brug, alle skriftlige optegnelser, dels står eden, endog hos de folkefærd, som have efterladt de største og vigtigste literære mindesmærker, som noget så simpelt og naturligt, at det ikke er faldet nogen ind nærmere at efterforske dens oprindelse eller at udgranske dens oprindelige mening. Dog turde allerede en sådan flygtig og ufuldstændig oversigt, som her kan skaffes til veje, byde nogle ikke uvigtige bidrag til problemets løsning.

Den måde, hvorpå den klassiske oldtid og for en stor del også de moderne samfund betragte eden, må anses for at være træffende betegnet af Plato (De lege XII, 4) i hans korte hentydning til, hvad han kalder Rhadamanthys' vis at afgøre stridigheder på. »Ti han så«, hedder det, efter at filosofen har tilkendegivet sin beundring for metoden, »at menneskene på hans tid afgjort troede på tilværelsen af guden, og det med al grund, eftersom flertallet af de da levende mennesker nedstammede fra dem i lige nedstigende linje, blandt andre han selv, som beretningen lyder. Han synes som følge deraf at være kommen på den tanke, at han ikke burde overgive retssagers afgørelse til noget menneske, men til guderne, hvorved man let og hurtig fik ende på tvistigheden; ti ved i hvert enkelt tilfælde at tage ed af begge parter gjorde han sig selv behændig og sikkert fri for dem«.

Enhver oldtidens lovgiver, dommer eller høvding

må have befundet sig i den samme Stilling, som den græske fabels helt, Rhadamanthys. Hvorledes skulde han være i stand til at tøjle vilde, udisciplinerede stammer til lydighed og orden, at gøre skel mellem uklare, indbyrdes stridende fordringer eller i tvivlsomme tilfælde at komme efter sandheden? Kun under én forudsætning var den største vanskelighed fjernet: kunde han blot udenfor den synlige verden finde et fast punkt til underlag for en løftestang, så var det for ham, som for Arkimedes, ikke længere nogen umulighed at løfte den sædelige verden ud af dens gamle fuger; han behøvede jo blot at henskyde alt til højere magter for selv let og hurtig at komme bort fra sagen.

Alt beror imidlertid, som Plato siger, derpå, at folket er overbevist om tilværelsen af højere magter, som tage sig af menneskenes anliggender, uden dog for lidt smiger eller nogle offersmuler at lade sig formå til at opfylde deres ønsker, således som efter filosofens tanke »det store flertal, skönt ingenlunde de bedste medborgere, synes at forestille sig«. Cicero udtrykker med andre ord samme tanke i indledningen og efter-talen til sin ideelle lov (de leg. II, 7, 9): Statens medlemmer må derfor til at begynde med at være overtydede om, at guderne ere herrer over alle ting og lede alle ting, at alt, hvad der hænder, sker efter deres vilje og råd, at de huldt tage sig af hele vor slægt, at de se alt, hvad et menneske er, gör og foretager sig, gennemskuer dets forestillinger og hensigter i forhold til det oversandselige og holde nøje regnskab med renheden eller modsætningen dertil — Guddommens straf, menneskenes afsky, træffer ménederne.

Ingen må med urent sind nærme sig guderne. Sjælens urenhed bortdunster ikke med årene og aftvættes ikke med vand. Retsind er for dem mere værd end kostelige ofre. Intet kan mere være dem imod, end at retten til deres omsorg ikke skulde stå den fattige lige så åben som den rige. Den omstændighed, at det ikke er mennesket, men guddommen, som det tilkommer at dømme og at straffe, styrker båndet imellem det guddommelige og det menneskelige ved frygten for en stadig truende straf.

Deus testis — deus judex — deus vindex — dette begreb er grundvolden for al samfundsordning. Hvor den menneskelige fornuft ikke slår til for at udforske sandheden, der træder den guddommelige fornuft i dens sted, så ofte den sidste på tilbørlig måde anråbes derom: Guddommen er på én gang vidne, dommer og dommens udøver. Hvor menneskets arm ikke er stærk nok til at beskytte og at hævne, der overtager de udødelige guder det hverv; guderne vide alt og formå alt.

Mange veje havde man til at lægge beslag på guddommen, således som det i det følgende skal vise sig, orakler, sortilegier eller hellig lodkastning, avgurier eller anden spådomskunst, orðalier, tortur, retslig tvekamp osv., selv trolddom var ikke andet end en gudstjæneste for detroniserede gudemagter. Men eden lå dog nærmest for i det private som i det offentlige liv; ti dertil fordrederes få eller ingen ydre anstalter, og hvor som helst et løfte eller en forsikring trængte til stadfæstelse, stod det det ene menneske frit for at binde det andet med en ed, som ikke uden

fare kunde brydes, selv om den var fremtvungen ved vold eller med andre ulovlige midler.

Den ædle skyhed, som hos bedre naturer åbenbarer sig for en utidig indblanding af det guddommelige i det menneskelige livs hverdagsanliggender, deltes i oldtiden af et såre ringe antal mennesker, og anvendelsen af ed i daglig tale hørte, skönt i mildere former, hos den antike verdens tvende højst dannede folk rent ud til god tone. Hvert kön havde sine særskilte eds-guddomme; i Rom svore mændene ved Herkules, kvinderne ved Castor, og skönt Zevs både af Romere og Grækere fortrinsvis dyrkedes som løfters og overenskomsters beskærmer, var det næsten kun »de store eder«, som aflagdes ved hans og hans underjordiske broders frygtelige navne. I Ægypten, ligesom i Grækenland, svor man ved dyr og væxter, ved løget, kapers og platanen, og hvem kender ikke Sokrates' yndlingsed »ved hunden«¹, af hvilken almuen i mere end en af vore provinser ikke så sjælden betjener sig? Enten skete nu dette, efterdi disse ting ansås for hellige, eller, som Suidas mener, for ikke uden nødvendighed at misbruge de højere guddomsmagters navn. Athenæus (Deipnos X, 380) beretter, at man i Athen plejede at sværge ved dem, som vare faldne i den store kamp for fædrelandet, ved Marathon, Salamis eller Artemisium. Dette er dog vel mindre en ed i egentlig betydning af ordet, end en smuk hylde t til fædrelandets ædle minder, på samme måde som Semiterne i følge arabiske

¹ »Det var hundan«, siger almuen i Sverrig ofte.

Overs. anm.

beretninger i gamle dage plejede at sværge ved Abels blod.

Al udvikling begynder med en differentiering af funktioner eller, hvad man i daglig tale kalder en fordeling af arbejdet. Oprindeligt fandtes ingen grænselinje mellem offentlige og private anliggender, og endnu i middelalderen frembyder det germanske samfund en sammenblanding af begge disse retssfærer, som ikke kan andet end vække vor forundring. Hos de pelasgoromanske folkefærd var magtkoncentrationens grundsaetning selv under republikanske former langt tidligere gennemført; men også her var endnu ikke guddommeligt og menneskeligt bleven fuldt adskilt. Kongen eller høvdingen var stadig ypperstepræst, som på folkets vegne lyttede til de himmelske røster, frembar dets offer og sonede dets skyld. Eden var under indflydelse af denne dobbelte sammenblanding; den var ligesom flydende i sit forhold til det religiøse og det verdslige samfund på den ene side, til staten og de private medborgere på den anden. Hvo, som ønskede det, anvendte den for at binde sig selv eller andre; husbonden tog sine tjenere i ed, faderen sin søn, parter i offentlige eller private sager hverandre. Eden var så at sige det første cement, som knyttede individerne til hinanden og føjede dem som mursten sammen til statsbygningen. Eden aflagdes i eller ved templerne eller på andre hellige steder, alt mens man rørte ved de hellige genstande; guderne hørte den, og så blev det deres sag at straffe edsbryderne.

II.

I ethvert samfund, som har skriftlige mindesmærker, viser det sig også, at lovgiverne har taget eden til hjælp. I Ægypten, hvis pålidelige historie gaar længere tilbage i tiden end noget andet riges, findes også de første spor af eden som en statsinstitution. Hos Diodorus Siculus (I, I, XI, XII), hvis kilder langt fra vare forkastelige, omtales dens anvendelse flere gange. Dommerne udtoges ved valg i et antal af ti fra hver af de tre store hovedstæder Thebe, Memphis og Heliopolis; de valgte af deres midte en formand, og den stad, for hvilken han var delegeret, havde at udsé et nyt medlem i hans sted, så at hele antallet af dommere udgjorde 31. Dommerne aflagde ed på, at de ikke vilde lyde kongen, dersom han befalede noget, der stred imod lovene, og formanden bar i en guldkæde om halsen et lidet billede af Saté, sandhedens gudinde, hvilket han ved dommens afsigelse rakte hen imod den vindende part. En skyldner kunde, hvis han ikke havde givet skriftlig forpligtelse fra sig, sværge sig fri fra gælden. Mened straffedes med døden, al den stund menederen var dobbelt brødefuld: mod guderne, som han havde krænketh ved sin mangel på ærbødighed, og mod menneskene, idet han havde brudt tro og love, hverpå al samfundsorden hviler. I et land, hvor så mange religionskikke vare hemmelige, og hvor mysterier spillede en så vigtig rolle i de hellige handlinger, er det mere end

troligt, at tavshedseder ikke kunde undværes, og Herodot antyder flere steder, at han af præsterne havde fået adskilligt at vide, som han ikke havde ret til at omtale. De to og fyrretyve guddommelige bisiddere, som for Osiris' åsyn havde at afgive kendelse om den lod, som skulde træffe menneskets sjæl efter døden. betegnes i de fremstillinger, som høre til den såkaldte dødsbog, som edsvorne, der altså udgjorde en religiøs jury. —

Det gamle indiske samfunds procesregler fortjene, således som de i Manus love (VIII, 1—12) ere op tegnede, i mere end én henseende vor opmærksomhed. Kongen skal, når han ikke selv udøver sin domsret, overdrage den til en brahman med tre bisiddere. De særskilte forskrifter indledes med nogle almindelige betragtninger, som kun lidt stå tilbage for vore egne dommerregler i kraft og højhed. »Når retfærdigheden, såret af uretfærdigheden, fremstiller sig for retten, og dommeren ikke uddrager pilen af dens bryst, såres han selv af pilen. Retten slår, når den krænkes, men læger, hvor den fredes; lad os da vel tage os i agt for at gøre retten fortræd, at den ikke skal gøre os gengæld. Retfærdigheden er den eneste ven, som følger mennesket efter døden; alt andet forgår med legemet. For en uretfærdig dom falder fjerdedelen af skylden på den part, som har gjort uret, en anden på den, som har båret falsk vidnesbyrd, en på samtlige dommere, den sidste fjerdedel på kongen. Men når den skyldige dømmes, er kongen sagesløs, dommerne fri for al dadel, og skylden vender tilbage på den, som var dens ophavsmand«. Retsbehandlingen skal

begynde med at påkalde guderne og gå for sig i den orden, som loven bestemmer. Det påhviler dommerne at give nøje agt på parternes holdning, blik, på stemmens tonefald, ansigtsfarven osv., og af disse ydre tegn skulle de søge at udgrunde deres tanker. De gamle retsskikke skulle nøjagtig iagttages, og de fremførte vidner omhyggelig prøves. Under hæftige sindsbevægelser, legemlige lidelser, yderlig træthed, hunger og tørst skulle de ikke afhøres. Når vidnerne ere samlede i retssalen, skal dommeren på passende måde formane dem til åbent at fremkomme med alt, hvad de vide om sagen, og han skal forklare dem, hvorledes et sandt vidnesbyrd tjener dem til hæder i denne verden og salighed i den anden, medens menederen falder i den straffende guds hænder. »De onde sige: ingen ser os; men guderne ser dem, og livets ånd, som bor inden i dem. Alt det gode, du har udført siden din fødsel, o, menneske, skal være forspildt, hvis du bærer falsk vidnesbyrd. O, menneske, idet du siger: jeg er ene med mig selv, bor i dit hjerte den evige ånd, som stille og opmærksomt giver agt på alt godt og alt ondt. Denne ånd, som bor i dit hjerte, er en streng dommer, en ubønhørlig hævner; er du i god forståelse med ham, behøver du ikke at begive dig på pilgrimsfærd til hellige steder. Menederen skal nøgen, træt og hungrig nødes til at tigge brødet ved sin uvens dør. Lig en blind, som har slugt benene med fisken, er den mand, som for domstolen kommer med urigtige udsagn eller taler om ting, som han ikke kender. Falsk vidnesbyrds strafskyld retter sig efter den skade, det volder; forår-

sager det et menneskes død, er skylden lige så stor, som om han havde myrdet ti af sine slægtninge.

Mærkværdigt nok er i ét tilfælde usandfærdigt vidnesbyrd ikke blot tilladt, men ligefrem foreskrevet, nemlig dersom sandhedens åbenbarelse skulde medføre tabet af et menneskeliv inden for de fire rene kaster; det menneskevenlige edsbrud skal blot pro forma forsones med et ublodigt offer til veltalenhedens gudinde.

Løvrigt er renselsesed tilladt for den, som ikke på anden måde kan bevise sin uskyld, undtagen i nogle særdeles svære tilfælde. Eden er på en gang en forbandelse og en påkaldelse af guderne til vidner og hævnere: samme ord betyder både at sværge og at forbande.

I visse tilfælde foreskrives i rensningsedens sted ild- eller vandprøve; eller også skal den, som vil rense sig, til forsikring af sin uskyldighed lægge hænderne på sin hustrus eller sine børns hoved, ligesom moderen i den senere germaniske ret skulde undergå en lignende samvittighedsprøve. Disse ordaliers bevisførelse er ganske den samme som i middelalderen i Evropa: den, som ikke får noget brandsår, den, som ikke flyder på vandet, anses for at have talt sandhed, medens de, som brændes af ilden eller bæres oppe af vandet, straffes som bedragere.

Blandt de mange midler, ved hvis hjælp oldtidens samfund så at sige gjorde sig til medier for meddelelser fra den usynlige verden, indtog efterhånden eden en fremtrædende plads, idet den trængte alle andre tilbage. Oraklerne forstummede lidt efter lidt, eller de gav sådanne svar, som vakte mistanke om temmelig

jordiske motiver og bagtænder; auspicierne nedsank efterhånden til et narrespil, på hvilket de dannede for længe siden havde ophørt at tro, men med hvilket romersk statsklogskab, der ikke foragtede at tage overtroen i sin tjeneste, fremdeles mente at kunne indvirke på de rå masser; sortilegier og rabdomanti, ved hvilke man af visse slumpetræf søgte en direkte åbenbarelse af de himmelskes vilje, havde forlængst ophørt at gøre tjeneste i statsanliggender; filosofernes undervisning havde svækket troen på gudernes specielle deltagelse i de jordiske anliggender, og politiken var bleven rent verdslig i samme grad, som dannelsen voxede og den enkelte blev sig bevidst at eje stærkere åndelige kræfter. Men i én henseende trængte både borgere og regering fremdeles til en vedvarende indgriben af guddommen i de menneskelige begivenheder: sandheden var deres eget blik for mat til at udforske løfternes og forpligtelsernes hellighed var deres egen arm for svag til at hævde, og da statens beståen til syvende og sidst beror på begge disse vilkår, måtte guddommen stadig hertil låne sin bistand. Zevs Horkios og de øvrige edbeskyttende himmelske magter påkaldtes uafbrudt for at fungere som indenlandsk og internationalt politi.

Et for de antike folks opfattelse af eden højst betegnende træk er, at deres guder svore. Vel sværger også det gamle testaments Jahveh, men ved sig selv og ved sine egne attributer, sin hellighed og sin ære, idet han, som det hedder i hebræerbrevet (VI, 13), ikke havde nogen større at sværge ved; antikkens guder derimod var i virkeligheden underordnede et højere

princip, ved hvilket de indgik deres forpligtelser, ligesom deres mytologi i skæbnen, »det forudbestemte«, kender en tilsvarende begrænsning eller indskrænkning i deres verdensregerende almagt. Dette er også betydningen af det græske ord for eden, nemlig det, der stænger eller indhegner. Efter at Hesiodos i Theogonien først har personificeret selve eden, Horkos, som en søn af natten og broder til en hel mængde ondskabsfulde magter, lögnen, tvedragten, glemsomheden, hungeren osv., beretter han, hvorledes Zevs skænkede oceaniden Styx den udmærkelse, at de himmelske skulde aflægge deres store ed ved hendes floder. Hver gang der opstår stridigheder imellem Olympens indbyggere, eller nogen af dem gribes i usandfærdig tale, sender Zevs Iris for i en guldskål at hente vand fra den hellige kilde, hvorefter da den trættekære eller for lögn mistænkte måtte drikke. Eden var nemlig således tillige et ordalie, der på en måde, som det er værd at lægge mærke til, minder om den vandprøve, hvorved en for ægteskabsbrud mistænkt hebraisk kvinde i følge den levitiske lov skulde hævde sin uskyld (Num. V, 13 f.) Dersom nemlig nogen af de udødelige efter at have drukket af Styx's vand bryder sin ed, synker han bevidstløs sammen og ligger således stum og ubevægelig et helt år uden at smage nektar eller ambrosia, men når han efter denne tids forløb atter vågner til liv, er han i de følgende ni år underkastet en række lidelser og helt og holdent forvist fra de himmelskes selskab. Oldtiden er rig på beretninger om sådanne underfulde vande, hvilke enten som bad eller som drik brugte til bevisførelse i retssager.

Ktesias (Frag. 57, 14) omtaler en indisk kilde, hvis vand havde den egenskab at bringe alle forbrydere til bekendelse. Noget lignende beretter den kinesiske pilgrim Fahim om Dekokten på en væxt i en anden del af Indien, og Plinius (hist. nat. XXIV, 103) omtaler en ravfarvet, bladløs plante, som han kalder Hippophobas Achemenius, som havde den egenskab, at når dens rod stødtes til piller, som om dagen toges i vin, frembragte den natlige syner, ved hvilke forbryderne dreves til at åbenbare alt, hvad de havde på samvittigheden.

III.

Fra de allerældste Tider synes eden at have været i brug hos grækere og romere som en politisk og retslig institution. I den berømte scene hos æschylos (Eumen. 460 ff.) skildrer digteren stiftelsen af Areopagos, idet Athene nedsatte tolv dommere, der vare udsete blandt stadens borgere, til at undersøge Orestes' blodskyld. Det første vidnesbyrd aflagdes af guden Apollon. Både dommere og vidner var tagne i ed. Enhver fredslutning, våbenstilstand, alle forlig og overenskomster imellem særskilte stater og stammer besegledes ved højtidelige eder, som aflagdes i templerne eller på andre hellige steder og, i det mindste i ældre

tider, altid i forening med offringer og libationer; senere synes de religiøse handlinger, som ledsagede edsaflægning, at være komne i forfald, og Demosthenes (de perf. legat) forekaster kong Filip af Makedonien, at han under og før fredsunderhandlingerne efter den tredje hellige krig havde ladet sine sendebud aflægge eden i et nærliggende værtshus. I en anden tale meddeler han fuldstændig formularen for det løfte, som Heliasterne aflagde ved Zevs, Posejdon og Demeter, og som på en gang er en embeds- og forfatningsed. Den slutter med at nedkalde alle slags ulykker over den sværgende og hele hans hus, i fald han sviger, men forbeholder og ønsker han meget godt, dersom han redelig opfylder de i edeu indeholdte forpligtelser. Disse slutningsord har en slående lighed med en formular for vidneeden i det birmanske rige, således som det i en engelsk oversættelse gengives i bilagene til J. Crawfords officielle beretning om hans sendefærd til Ava 1827. Vidnet nedkalder over sig og sin familie alle tænkelige ulykker, såfremt han farer med usandhed, men forbeholder sig derimod al optænkelig jordisk og himmelsk lyksalighed, dersom vidneforklaringen er sandfærdig. Hermed er også kærnepunktet i al ed sat i lys, og det hedder forbandelse. Den sværgende tager en højere eller større magt til vidne på, at han frasiger sig noget godt og underkaster sig noget ondt, dersom han taler andet end sandhed. I sit drama kong Oedipus lader Sophokles Kreon udråbe; »Gid jeg ikke måtte nyde noget af hvad godt er, gid jeg nedtrykt under forbandelser måtte gå til grunde, dersom jeg har gjort noget af det, som han (Oedipus)

beskylder mig for«. Og lokaste advarer sin ægtefælle : »Tro ham, Oedipus, ved alt, hvad helligt er, tro ham, og hav sky for guderne, som have hørt hans ed«. Samme formaning gentager koret: »Tro ham; ej var han før et tankeløst barn, men nu svor han endog en dyr ed«. Olympens guder sværge ved Styx's vande, som vel ikke kan evig fortære dem, men dog tilføjer dem et betænkeligt afbræk i deres guddommelige lyksalighed. Det gamle testamente giver ingen anden forestilling om edens mening og indhold; når mosaismens Gud uden ansvarsfølger sværger ved sig selv, sin hellighed eller sin højre arm, underkaster han sig visselig ikke nogen andens magt eller nogen større, men hans ed kan, efter menneskelig måde at se sagen på, ikke betyde andet, end at han ikke længere vilde være en hellig og retfærdig Gud, følgelig ikke længere kunde være genstand for israeliternes dyrkelse, dersom han ikke holdt, hvad han havde lovet. »Eden binder sjælen« (Livet—4 Mb. XXX, 3), det vil sige: pådrager den, der sværger, et dødeligt ansvar i det tilfælde, at løftet brydes, thi alt, hvad man lover, er her, ligesom hos de antikke folkefærd, en ed, selv om løftet ikke aflægges under de sædvanlige edsformer. Ed og forbandelse udtrykkes stundum, ligesom hos de gamle hinduer, med et og samme ord; oftere fremkomme begge begreber ved siden af hinanden, som dem, der høre sammen. (Nehem. X, 29, Dan. IX, 11, 4 Mb. V, 21 osv.) Således sværger og forbander Peter sig, at han ikke kender Jesus (Marc. XIV. 71). Forøvrigt sværge hebræerne ved den eviges navn, således som moseloven foreskriver, eller »så sandt Herren lever«;

men forresten skiller deres ed sig ikke i nogen henseende fra de øvrige folkefærds. Det fortrinsvis hierarkiske samfund kunde naturligvis ikke forsmå et sådant hjælpemiddel til besegling af overenskomster med fremmede folk eller til opretholdelse af den borgerlige orden. Vi have allerede set et eksempel på renselsesedens anvendelse: et andet, som på en mærkværdig måde stemmer overens med XII kap. ff. § 3 i den svenske handelslov, er den mosaiske forskrift (se 2. Mb. XXII, 11), at dersom nogen sætter et kreatur i forvaring hos anden mand, og dette dør eller tager skade eller stjæles, skal man lade det komme til ed imellem dem, at modtageren ikke har lagt hånd på næstens ejendom, og ejermanden skal dermed lade sig nøje. Hvor vidt en dommered virkelig aflagdes hos jøderne, turde på den bibelske exegeses nuværende standpunkt ikke med vished kunne afgøres, men man vilde være fristet til at slutte det af nogle steder i 4. Mb. (XVII, 9, XIX, 17 m. fl.), hvor der er tale om at bringe en sag frem for »guderne«, det vil sige de lovlige dommere, eller hvor det hedder, at to mænd, som have sag med hinanden, skulle stå for den eviges, for præsterne og for dommerens åsyn.

I virkeligheden vil det fremgå, at ed og forbandelse, selv når begge begreber udtrykkes med forskellige ord, i grunden betyder ét og det samme, thi begge dele gå tilsidst ud på at binde, men tillige på at give den, der aflægger eden, en højere autoritet end en blot menneskelig, thi alt det, hvorpå der hviler forbandelse, er på en måde helligt i sin egenskab af at være unddraget menneskers magt og gjort til gud-

dommens særlige ejendom. Således forbinder Jehovah (5 Mb. XXVII, 15 ff.) israeliterne ved en række forbandelser til at holde sine love; det var en ed, han tog af folket, uden at folket behøvede at nævne edsformularen. Selv mennesker kunde således binde andre uden at spørge dem om deres mening. I slaget ved Beth-Aven (1. Sam. 14,24) besvor Savl sin hær ikke at tage nogen føde til sig før om aftenen, og skøndt det af hunger og alstrængelse udmattede folk fandt honning på jorden, førte dog ikke en eneste sin hånd til munden af frygt for »eden«, med undtagelse af Jonathan, som ikke var til stede, da forbandelsen blev udtalt, og som derfor var hjemfalden til døden, hvis ikke folket på grund af hans heltedige opførsel med varme havde holdt på hans frikendelse. Overtræderen af eden eller banden havde forbrudt sin »sjæl«, det vil sige sit liv til den evige; thi den tids israeliter havde endnu lidet eller intet begreb om et liv efter døden, og den eviges straffedomme eller velsignelser gik i timelig opfyldelse, om ikke før, så i det mindste på den skyldiges efterkommere. Velsignet (eller forbandet) var israeliten ved sin kurv og ved sit dejgtrug, på sin ager og hos sine kreaturer, i sine pengeforretninger og i sit politiske liv. Også hos de øvrige oldtidsfolk ramme følgerne for edsbrud ved gudernes medvirkning overtræderen hovedsagelig i dette liv, eller hans afkom i flere led, således som Pausanias (Deser. Grac. II, 18, 3) udtrykkelig giver til kende; på visse hellige steder opslugte jorden dem, som havde svoret falsk, således ved palaimonstemplet i nærheden af Korinth (s. skrift II, 1), Den menneskelige retfær-

digheds arme behøvede ikke at ramme den, der ved en falsk ed havde indviet sig til de usynlige magter; thi det er jo betydningen af al forbandelse. Romerne henviste ham umiddelbart til guddommen — *deum ultorum* habet — og Plato vilde i sine ideelle love kun forbyde ham aflæggelse af fremtidige vidnesbyrd, hvilket var det samme som borgerlig infami, eller for at tale i lovsproget, tab af borgerlig ære, og først når et menneske, der tre gange var stemplet som falsk vidne, ukaldt trængte sig frem til domstolene for at vidne, skulde han straffes på livet. Selv den mosaiske lov med sine iøvrigt så strænge straffebestemmelser fastsætter ingen verdslig risiko for mened.

IV.

Blandt alle de mere bekendte oldtidsfolk var der intet, som bedre forstod at drage nytte af eden til varetægt for retfærdigheden og samfundsordenen, end romerne. Deres overordentlig praktiske sans fandt straks fra begyndelsen edens rette plads som bevismiddel, ganske vist ikke som det eneste eller endog det pålideligste, men som et subsidært middel af stor værdi, og deres kosmopolitiske sans lærte dem i alle deres statsindretninger at tage hensyn til skik og brug hos fremmede nationaliteter. Den betydning, som den

havde i deres civilret, voldte, at de ikke godt kunde undvære bekræftelses- og løfteeder, men de gjorde alt, hvad der med rimelighed kunde ske, for at drage edsinstitutionen bort fra den private vilkårligheds område og at lægge dens anvendelse ind under de offentlige ordensmyndigheder, og hvis vi tør tro Quintilian, var edsdelation imellem parterne ikke synderlig vel set, skøndt den var lovlig (Inst. V, 5). Samme tanke udtales af Plato (De leg. XII, 4), som ikke vil, at parter skulle have lov til at aflægge ed i deres egen sag, men at de skulle indgive klagemål. Også Sokrates råder eftertrykkelig sin unge ven Demokritos fra at optage en henstillet ed undtagen til selvforsvar eller venners beskyttelse, og han anser det ligefrem for strafværdigt eller menedersk — disse ord betyde på græsk ligesom på latin egentlig: den, der sværger for meget — at anvende eden i spørgsmål om penge eller ejendom.

Mærkeligt nok finder man allerede så langt tilbage i oldtiden alvorlige betænkeligheder imod eden, idet filosoferne, det vil sige de tænkende, nærede tvivl om, hvorvidt virkelig guderne i hvert enkelt forekommende tilfælde gribe ind i menneskenes timelige forhold, uden hvilken forudsætning eden ikke kunde opfylde sin bestemmelse som en gudsdom. Quintilian (anf. st.) fremfører just dette som en grund eller i hvert fald som et påskud for en parts vægring ved at antage en tilbudt ed. Af hans ræsonnement i det følgende fremgår det utvetydig, at han i princippet ikke billiger den gensidige edsdelation, og alligevel har

denne underlighed fået lov at blive stående i flere kristne staters civilret lige til vore dage.

Ligesom i grækenland aflagdes der hos romerne ed på at ville dømme efter bedste overbevisning (*ex animi sententia*), og efter hver speciel lov af dem, som i hver særskilt sag kaldedes til at forkynde udfaldet, en virkelig special jury i engelsk betydning, og fra vidneed var kun vestaler og præster fritagne, al den stund disse personers sandhedskærlighed i følge deres ophøjede livsstilling måtte anses for hævet over al tvivl. Aurelius Victor (kap. 45) omtaler, at da gudemoderen Rheas billede, mens Hannibal hærjede Italien, var bleven hentet til Rom i følge en forskrift i de sibyllinske bøger, løb fartøjet fast på en grund i Tiberen uden at kunne flyttes af pletten. Da nu oraklet havde sagt, at fartøjet skulde kunne gøres flot af den kyskeste, bad en vestalinde Lucia Claudia, der var mistænkt for at have brudt kyskhedsløftet, gudinden om, at det måtte tillades hende ved sit bælte at trække skibet af grunden. Dette underfulde skete straks, og at mistanken var uden grund, blev således fuldkommen klart.

På samme måde omtaler Valerius Maximus (Ex. VIII, 14), at vestalinden Toccia, mistænkt for det samme, bad Vesta om og fik tilladelse til som bevis på sin uskyldighed at hente vand hjem fra Tiberen i et sold. I begge disse tilfælde var det en rensningsed *in optima forma*, idet tiiliden til guddommens alvidenhed belønnedes med en umiddelbar velsignelsesrig indgriben, mens det ellers var tilstrækkeligt, når den straf, som var påkaldt i tilfælde af falsk ed, udeblev.

Hvor lidet dette rent negative bevis i almindelighed tilfredsstillede den nøgterne og kritiske tankegang hos folket, fremgår, foruden af meget andet, også af det skarpe og hildende krydsforhør, som vidnerne vare underkastede i retssager, ligesom de overordentlig nøjagtige undersøgelser om deres personlige karakter, navn og rygte, hvilke modpartens sagførere sjælden undlode at anstille.

I det foregående omtaltes de atheniensiske heliasters ed både som en dommer- og forfatningsed; de svor nemlig på, at de ikke vilde tillade Arkonterne at blive ved magten længere end et år osv., og da hvert år et tusinde borgere udtoges til at danne denne almindelige juryklasse, af hvilke derefter de særskilte domstole eller nævn bleve sammensatte, kan det vel siges, at hele den mandlige befolkning aflagde ed på forfatningen. Desuden fandtes der eder for Fratrierne og andre korporationer, ligesom også for præsteembeder; i det mindste véd man fra Demosthenes, at Geraira, den bakkantiske matrone, aflagde kyskhedsed. Det var imidlertid først i Rom, at den politiske ed sættes i system. Fred og overenskomster med fremmede nationer besvores på det romerske folks vegne af fecialen eller konsulen, og efter Tarquiniernes fordrivelse tog Brutus på forum hele folket i ed på, at de aldrig mere skulde tillade, at kongemagten blev oprettet, en forpligtelse, som, skönt den sagtens ligesom Savls ovennævnte forbud ved Beth Aron pålagde folket ved besværgelse, ansås for at være lige så bindende, som om alle tilstedeværende havde fremsagt edsformularen, og var, lige som hyldningseden i vore landskabslove, fuld

gyldig også for de kommende slægter. At sværge til fanen — *sacramentum militare* — var en skik, som rimeligvis går meget langt tilbage i tiden, skönt den ikke er særlig omtalt af de ældste historieskrivere. Stundum finder man, at soldaterne aflægge en særskilt tapperhedsed, når de gik i kamp, noget, som også har fundet sted hos andre folk, som Goter og Galler. En formelig troskabs- og hyldningsed, dog uden tvivl frivillig, aflagdes af Labienus, samtlige centurioner og hele hæren til Pompejus (Cæs. B. Civ. III, 13). Under Civilis' og Gallernes opstand måtte en del af den hjælpeløse romerske hær aflægge en af Classicus dikteret hyldningsed til det galliske herredømme — juravere *pro imperio gallorum* (Tac. hist. IV, 59). De romerske kejsere vare nøjeregnende med troskabsederne, hvilke årlig fornyedes på årets første dag, ligesom også på Cæsarerernes fødselsdage, og de indeholdt de sværgendes samtykke ikke blot til deres tidligere, men også til deres fremtidige regeringshandlinger. Embedseder af lagdes såvel ved tiltrædelsen som ved nedlæggelsen af alle vigtigere bestillinger, og senatet siges at have fornyet sin ed, hver gang mere magtpåliggende sager stod på dagsordenen.

Endogså den personlige optræden trængte stundum til at bindes ved ed, når tilsynet dermed, som f. eks.

felten, var altfor vanskeligt at overkomme. Efter den gamle historieskriver Cinnius anfører Gellius (Noct. Att. XVI, 14) en edsformular, som af militærtribunerne oplæstes for de udrykkende soldater, hvorved disse forpligtede sig til ikke at stjæle mere end én nummum i sølv om dagen, men overlevere, hvad der ellers

blev taget, til konsulerne eller til den retmæssige ejermand. Samme steds omtales også en anden ed, som aflagdes ved mænstringer, og hvorved soldaterne bleve bundne til at indfinde sig i rette tid ved fanerne, undtagen i enkelte nærmere bestemte lovlige tilfælde.

Det er intet under, at de retssædvaner, som i deres videre udvikling bære navn af Romerretten, let fandt indgang hos middelalderens mindre dannede folkefærd, og det kan endnu den dag idag være et stort spørgsmål, om der kan vindes nogen grundigere juridisk dannelse uden et omfattende studium af institutioner og pandekter. Især er læren om bevisførelse i den romerske civilret altid værd at lægge mærke til. Af de egentlig så kaldede gudsdommes anvendelse findes der intet spor, undtagen hvad angår torturen, som kunde bruges mod slaver, men advarsler mod dens misbrug findes i mængde, ligesom påmindelser om den ringe grad af troværdighed i sådanne fremtvungne vidnesbyrd: etenim res est fragilis et periculosa, et quæ veritatem fallat (D. XLVIII, 18, 23). Hele kapitlet om quæstio ånder en humanitet, som man forgæves søger magen til i den kristne anvendelse af dette så kaldede bevismiddel i det 17de og 18de århundrede. Vel støder den megen skyden frem og tilbage af eden mellem parterne i civile sager vore moderne begreber, men man må ikke glemme, at det overalt betragtes kun som en nødhjælp, *remedium expeditandarum litium*, være sig nu, at den i strid med en nyere tids retsprinciper står åben for klageren til at udfylde, hvad der mangler i hans bevisførelse (*juramentum expletorium*), eller den tilståes defensor (an-

klagede) for at denne kan værge sig imod et ikke fuldstændigt bekræftet klagemål (*juramentum purgatorium*). Hverken at modtage eller skyde tilbuden ed fra sigansås for en vanære og var da ligesom nu ensbetydende med en tilståelse (D. XII, 2, 38). Privat og frivillig ed uden rettergang (*juramentum voluntarium*) synes i nogle tilfælde at have været tilstedt, men den var sagtens snarere tålt end egentlig tilladt.

Det er bekendt, at Romerne ikke havde nogen en gang for alle fastslået edsformular, og deri viser sig, som ovenfor sagt, deres kosmopolitiske sans. Den part, som det tilkom at aflægge ed, kunde sædvanlig vælge edssymbolet, og Ulpianus siger næsten ligefrem, at det ikke gør noget, ved hvem eller hvad man sværger, når det kun ikke er ved noget, som offentlig er forbudt — *juramentum improbatæ publice religionis* (D. XII, 2—5).

Når der skulde aflægges ed på, at man ej vidste rettere, end at man havde en retfærdig sag, fandtes der imidlertid en formular, som synes at have været temmelig almindelig brugt i vigtigere retstilfælde, nemlig at den sværgende tog en sten i hånden, hvilken han kastede fra sig med det ønske, at Jupiter således vilde tage hvad godt, han ejede, fra ham, dersom han med vidende og vilje svor falsk ed. Heraf kommer sagtens det bekendte udtryk *Jovem lapidem jurare*, og måske også forklaringen hos Augustin, at en ed ved noget så simpelt som en sten er fuldgyltig, dersom modtageren anser genstanden for hellig. At sværge ved sin velfærd — *in salutem suam*, en meget sæd-

vanlig skik, erklæres udtrykkelig i digesterne for at være fuld god ed.

Grundvolden for den retslige anvendelse af eden, som bevismiddel nemlig. er følgelig hos alle de folkefærd, som hidtil ere blevne betragtede, ganske den samme: Den, som aflægger ed, opfordrer en højere magt til at straffe sig, dersom han sværger falsk, og den risiko, han således løber, anses for at være tilstrækkelig stor til at skaffe ham fuld troværdighed i menneskers øjne, så længe det modsatte ikke er øjensynlig lagt for dagen. Det er den samme forestilling, der gør sig gældende både hos de antike folkefærd og hos israeliterne; en retfærdig guddommagt kan ikke lade edsbruddet ustraffet, uden derved at fornægte sin guddommelighed, og intet fornuftigt menneske kan i virkeligheden ville pådrage sig den ulykke, som han med mer eller mindre gruelige forbandelser samler over sit hoved. Men hverken hos Grækere eller Romere manglede der tænkere, som troede, at selv om guderne toge sig særlig af de menneskelige anliggender, det dog ikke var dem værdigt at tjene som exekutorer for den verdslige magt, og følgelig fornægtede edens betydning af en gudsdom. I særdeleshed udtaler Cicero i det bekendte sted om løfter og eder (De off. III, 24—32) anskuelser, som stemme meget overens med mænd, der i senere tider have næret eller nære religiøse eller filosofiske betænkeligheder imod anvendelsen af edsaflægelse. Det er ikke gudens hævn, menederen må bæve for — non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret, qui neque irasci solet neque nocere — men det er has selv, hans egen samvittighed, som er det

frygtelige. Ingen stilfærdig reservation, ingen teknisk forsigtighed hjælper, for så vidt ikke forpligtelsen er aftvungen ham med vold eller på bedragerisk vis. Men da er det heller ikke eden, som er det bindende, men selve løftet, uden hvis hævd og hellighed intet samfund kan bestå. Der fandtes naturlige forpligtelser til sandhed og ordholdenhed, endog mod fjenden, til hvilke folket ikke havde svoret nogen ed, og den romerske jus feciale var blot en religiøs form for folkets opfattelse af den internationale ret eller med andre ord, for dets politiske samvittighed. Hvor strengt censorerne og den almindelige folkemening straffede svegen tro og love imod åbenbare fjender, er vel bekendt; det må være nok at minde om det eneste eksempel hos Livius (XXII, 61). I Roms bedste tider ansås et brudt ord for lige så afskyeligt som en brudt ed, og de romerske fanger, der var sendte hjem fra Hannibals lejr med den edelige forpligtelse at vende tilbage frivillig, dersom en foreslået fangeudveksling blev forkastet, havde sikkert fået den samme skæbne, dersom de vare blevne løsladte på deres blotte æresord.

Mønsterstaten.

Af

Fernando Linderberg.

Brudstykke af manuskript til anden del af: William Penn, et protestantisk tidsbillede fra det 17de århundrede, i kommission hos Konrad Jørgensen, Kolding.

I. Regeringens formål.

I et forord, hvormed William Penn indledede den forfatning, der først var bestemt for staten Pennsylvanien, gjorde han verden kendt med, hvad der efter hans mening var formålet for en god regering. Dette forord fortjener derfor opmærksomhed. Vi finder her ikke alene kvækerfyrstens ejendommelige politiske betragtninger, men almene sandheder, der, skönt endnu ikke almindelig anerkendt, har fuld gyldighed den dag i dag.

Regeringen er — hedder det bl. a. — af guddommelig oprindelse. Den står i samme forhold til det ydre som religionen til det indre menneske. De ydre love ere nødvendige, fordi menneskene ikke altid

vil følge det indre lys, hvilket apostlen udtrykker således: »Loven blev given formedelst overtrædelse». Regeringens virksomhed falder i to dele: at straffe de onde og beskytte de gode, hvorfor den endog synes at være en del af selve religionen, hellig i sin indretning og øjemed. Da den undertrykker virkningen af det onde, er den således udsprungen af den samme guddommelige magt, som både er oprindelsen til og genstanden for den rene religion. Forskellen er den, at den ene er mere fri og åndelig, den anden mere legemlig og tvingende i sine virkninger, dette sidste dog kun overfor dem, der gøre ondt.

Regeringen er ganske anderledes i stand til at øve venlighed, godhed og barmhjertighed end et mere privat selskab. De tager fejl, som mener, at den kun skal straffe det onde, hvad der er den mindste del af dens virksomhed. Den daglige erfaring lærer os, at omsorgen for og ordningen af mange andre mere milde forhold optager den største del af regeringens tid.

Hvad formen angår, lader det sig vanskelig gøre at danne en regering, der kan passe lige godt på ethvert sted. Men hvorledes end formen er, har man et frit samfund, hvor lovene hersker og folket har del i den lovgivende magt. Hvor dette ikke finder sted, er alt tyranni, fåvælde og uorden.

Der findes imidlertid næppe den regeringsform i verden, som er så dårlig, at den ikke kan gøre gavn nok, når den kun kommer i gode hænder. Og modsat vidner historien, at selv den bedste aldrig kan udrette noget stort eller godt, når den er i dårlige hænder.

Det er med regeringsformer som med klokker: de går efter den bevægelse, som menneskene giver dem. Ligesom regeringen dannes og bevæges af mennesker, er det også disse, der ruinerer den. Regeringen afhænger således mere af menneskene end menneskene af regeringen. Er menneskene gode, kan regeringen ikke være dårlig, ti er den ilde, vil de forbedre den. Men er menneskene dårlige, kan regeringen aldrig blive god, ti de vil da bestræbe sig for at gøre den til et bytte for deres ondskab. Gode love kan gøre god virkning, men gode mennesker endnu bedre, ti de vil aldrig tåle dårlige eller mangle gode love. For at bevare den gode forfatning er det derfor af vigtighed, at der bæres omsorg for ved en dydig opdragelse af ungdommen at fremme dyd og visdom iblandt menneskene.

Næst nødvendigheden af magten, som er en talsmand, der ikke lader sig fornægte, er det store formål, som tilsigtes med denne forfatning og disse love, det samme, som må tilsigtes under enhver regeringsform: at understøtte magten ved ærbødighed hos folket og sikre folket for magtens misbrug, at det kan være frit ved sin retfærdige lydighed og øvrigheden æret for sin retfærdige regering, ti frihed uden lydighed er forvirring, men lydighed uden frihed er slaveri.

Opnåelsen af dette formål afhænger dels af forfatningen, dels af øvrigheden. Hvor nogen af delene mangler, vil regeringen blive genstand for forstyrrelser. Hvor begge mangler, vil den blive fuldstændig kuldastet. Men hvor begge dele er forenet, har regeringsformen betingelser for at vedvare. Det er min

ydmuge bøn og håb til Gud, at dette må blive den lod, som tilfalder regeringen i Pennsylvanien.

Så vidt Penns egne ord. Det ses alt her, at han ikke havde nogen tro til, at statsformen i og for sig var nok til at sikre et folks lykke. Dog fremgår det ikke mindre klart, at han var en ægte folkeven, en god demokrat i ordets bedste og videste betydning. Hans menneskekærlighed faldt sammen med hans stolthed over det selvstyrede samfund. I politik som i religion krævede han ansvaret for og myndigheden over deres skæbne lagt hos menneskene selv. Det var hans overbevisning, at ingen så godt kunde vide, hvilke love der var gode og nødvendige, som dem, hvis liv og velfærd lovene angik. Hans religiøse opfattelse ledte ham således til folkevældens statsform, til selvstyrets triumf.

II. Rigsforsamlingen.

Det selvstyrede samfund kan enten være et repræsentativt eller et rent demokrati. Det repræsentative demokrati findes der, hvor borgerne vælger repræsentanter, der handler på folkets vegne. Hvor det rene demokrati råder, træffes afgørelserne derimod umiddelbart af folket selv.

Penn vilde, at hans mønsterstat skulde grundlægges af og ved det rene folkevælde. Da han offent-

liggjorde den for landet påtænkte forfatning og de dertil knyttede love, havde han udtrykkelig erklæret, at de kun skulde stå ved magt, indtil de enten blev forkastet eller vedtaget af Pennsylvaniens egne fri mænd.

Overensstemmende hermed hed det i den foreløbige forfatning, at »for at der kan blive almindelig tilfredsstillelse med den måde, hvorpå regeringen oprettes og grundvolden lægges for provinsens love skal eller kan generalforsamlingen i det første år bestå af alle provinsens fri mænd«.

I henhold hertil havde der til de forsamlinger, som vare blevne afholdte i det forløbne år, været åben adgang for enhver fri mand, som havde lyst at deltage i dem.

Tiden var nu kommen, da en mere fast og bestemt form skulde indføres. Den 18de november 1682 blev der udskreven valg til en rigsforsamling, der skulde have det hverv at tage bestemmelse om landets fremtidige forfatning. I dette valg havde enhver selvejer ret til at deltage som vælger. Hvert grevskab skulde vælge 7 repræsentanter, der skulde søges blandt mænd, som mest udmærkede sig ved visdom, mådehold og ærlighed.

Folkemængden udgjorde på denne tid omkring ved 2000 mennesker foruden Indianerne, som der ingen tal var på. Da landet var delt i 6 grevskaber, blev der ialt 42 repræsentanter at vælge.

Den 4de desember blev den højtidelige forsamling åbnet på rådhuset i Chester, altså i den af Svenskere oprindelig anlagde by Upland.

Fra de spredte hytter mødte mændene med de

vejrbitte ansigter og barkede næver, hvis sind og kræfter daglig blev hærdet under faren og det strænge arbejde. For første gang blev der samlet et udvalg af de stærke og alvorlige karakterer, som her under vestens himmel banede vej for fremtidens kultur.

Penn åbnede selv forhandlingerne. En mand ved navn Nicholas More valgtes til formand. Med mere værdighed, end der kunde være grund til at vente, skred dernæst disse i lovgivning uerfarne mænd til at forhandle om, ændre og vedtage det forelagte udkast til forfatningen og de borgerlige love. En af de første beslutninger, som blev vedtaget, gik ud på at forene den sidst modtagne provins med selve staten Pennsylvanien i en fælles union. Iøvrigt var der kun liden tale men megen handling i denne republikens første lovgivende forsamling — et prisværdigt eksempel til efterligning for nutidens lovgivende forsamlinger! Forfatningen blev vedtaget uden væsentlige ændringer. Da vi senere kommer nærmere tilbage til denne, skal vi her blot nævne, at den indførte en rigsdag, der skulde bestå af to afdelinger: et raad og en forsamling. Rådets medlemsantal var fastsat til 72 og forsamlingens til 200. Foruden forfatningen blev der vedtaget en lang række af lovbeslutninger, der hver især dannede grundlaget for lige så mange fremtidige særlige love. På tre dage var det hele arbejde tilendebragt, hvorfor forsamlingen allerede den 7de desember blev sluttet og hjemsendt.

Kun i en halv uge var plovene forladt. Og i denne tid blev der skabt en stat! Plovmandene gik tilbage til deres hjem med den glade forvisning, at de havde

ydet deres bidrag til at sikre dem selv og deres efterkommere velsignelsen af religiøs og borgerlig frihed

Grundvolden var bleven lagt. Den grundlovgivende virksomhed var dog ikke dermed fuldbyrdet. Penn kunde meget vel, skönt en fremmed i landet, udkaste de store grundtræk for den vordende stat, hvilke uden vanskelighed hurtig kunde anerkendes af borgerne. Men en forsamling kunde lige så lidt på få dage gennemtænke alle enkeltheder i forfatningen og lovene, som Penn kunde sidde i England og udarbejde former og give anvisning på bestemmelser, der på ethvert punkt vilde passe til forholdene i en anden verdensdel.

Erfaringen herom kom snart for dagen. Den 20. desember skulde der for første gang foretages valg til raadet, den mindste af rigsdagens afdelinger. Hvert af de 6 grevskaber skulde vælge 2 repræsentanter. Foruden disse skulde der senere til rigsdagens anden afdeling, forsamlingen, vælges 33 repræsentanter af hvert grevskab.

Til rette tid og sted foregik valget på den foreskrevne måde. Den 10de marts 1683 samledes repræsentanterne i Philadelphia. Ved denne lejlighed fik man vidnesbyrd om de mangler, som knyttede sig til forfatningen. Medlemmerne af rådet medbragte andragender fra vælgerne, hvori de erklærede, at da folkemængden endnu var ringe, havde de kun så få mænd, der vare skikkede til at varetage det offentlige hverv, at de var ude af stand til at foretage det påtænkte valg til forsamlingen, hvorfor de androg på, at de nu valgte mænd måtte komme til at udgøre den

samlede repræsentation således, at de tre fra hvert grevskab fik sæde i rådet og de ni i forsamlingen.

En meget væsentlig forandring! Heldigvis var Penn ingen stuefilosof, der krævede, at livet skulde rette sig efter den ved skrivepulten udkastede form, men en mand, der erkendte, at formerne vare gjorde for livet og ikke omvendt. Da han blev kendt med vælgerens ønsker, var han straks rede til at komme dem i møde. I sit svar til repræsentanterne erklærede han: »I kan forbedre, forandre eller tilføje. Jeg er rede til at stadfæste alt, hvad der kan tjene eders lykke og fremme det almene vel«.

Repræsentanterne delte sig derefter i to afdelinger. Den ene fjerdedel, 18 medlemmer, samlede sig som råd, og de tre fjerdedele, 54 medlemmer, i lige måde som forsamling.

I denne skikkelse skred rigsdagen til gennemsynet af forfatningen, hvoraf resultatet efter indgående forhandlinger blev, at en ny forfatning under navn af »Bill of Settlement« blev vedtaget og stadfæstet den 19de marts. I løbet af 20 dage blev der endnu derefter vedtaget flere andre vigtige love, hvorefter forsamlingen blev hjemsendt den 3die april.

Dermed var endelig forfatningsværket fuldbrydet. I det følgende skal vi nærmere betragte såvel forfatningen som de vigtigste af de øvrige borgerlige love.

III. Grundloven.

Det var et ejendommeligt aktstykke, der blev udstedt som gældende grundlov for staten Pennsylvanien. Kvækerfyrsten kundgjorde her igennem den borgerfrihed, som endnu efter 200 års forløb bekæmpes i det europæiske statsliv.

Regeringsmagten skulde hvile hos regenten og landets fri mænd. Men den magt, der blev regenten forbeholdt, var kun meget ringe. Tyngdepunktet blev lagt i den folkevalgte rigsdag: rådet og forsamlingen, der tilsammen dannede generalforsamlingen.

Raadet skulde tælle 18 medlemmer, men kunde vokse i antal gradvis efter den voksende folkemængde indtil 72. Medlemmerne valgtes ved almindelig stemmeret på tre år. Hvert år afgik den ene tredjedel. Da hvert grevskab valgte tre medlemmer, var det således ordnet, at de enkelte grevskaber årligt valgte et nyt medlem. Valget foregik den 10de marts. Medlemmerne skal samles senest inden 10 dage efter, at valgene er foretaget. Mindst et medlem fra hvert grevskab skal stadig være i regentens nærhed for at gøre tjeneste ved regeringen. For at alle, som havde evne til at deltage i regeringen, kunde være med at bære dens byrde, måtte ingen genvælges til rådet før efter 7 års forløb.

Rådets myndighed var på en gang udøvende, lovgivende og dømmende.

Til dets udøvende magt hørte:

- at indstille det dobbelte antal personer, som der var brug for til dommere og skatmestere, hvoriblandt regenten skulde foretage udnævnelsen;
- at stifte domstole og have omsorg for landets fred og sikkerhed;
- at føre tilsyn med de offentlige skatter og styrelsen omkring i grevskaberne og deres underafdelinger;
- at have opsyn med handelen med Indianerne og våge over pressen;
- at bestemme stederne, hvor ny byer skulle anlægges og give tegninger til de offentlige bygninger;
- at stifte de vigtigste skoler, bygge havne, indrette torve, anlægge og vedligeholde landeveje;
- at opmuntre og belønne videnskabelige opfindelser og fortjenstlige opdagelser.

I rådets egenskab af lovgivende myndighed havde det at forberede og i forsamlingen at forelægge forslag til ny love¹ og våge over deres håndhævelse. Alle ny lovforslag skulde offentliggøres på de mest kendte pladser omkring i grevskaberne mindst 20 dage inden forsamlingens sammentræden.

Som dømmende magt skulde det de første 2—3 år afgøre alle de sager, der blev appelleret fra de underordnede domstole, samt selvstændig dømme de

¹ Fra den første stund var forsamlingen meget ivrig efter at komme i besiddelse af forslagsretten, hvad den også allerede nåede ved forfatningsforandringen i 1693, hvorefter det til gengæld blev bestemt, at intet forslag kunde blive til lov, før det havde fået rådets samtykke.

større forbrydelser, som forræderi, mord, drab, falskmøntneri og beskyldninger for hekseri¹, og endelig i alle forbrydelser, der blev begået på havet.

Skøndt rådet var folkevalgt og årlig blev fornyet, kom det dog i almindelighed til at repræsentere den mere konservative og aristokratiske del af samfundet. Det viste sig velegnet til at lægge en dæmper på den ilfærdige handle måde, som forsamlingen undertiden var tilbøjelig til at lægge for dagen. Men det lod sig meget tidlig friste til at udvide sit magtområde på en måde, hvis berettigelse forsamlingen ikke kunde anerkende, hvad der alt i de nærmest påfølgende år gav anledning til adskillige stridigheder og hæftige sammenstød imellem de to afdelinger af rigsdagen. Dets deltagelse i den lovgivende magt var meget heldig, men mindre egnet viste det sig som redskab for den udøvende og dømmende magt, hvilke dele derfor blev udskilt fra det, den første efter få års forløb, den sidste delvis i 1685 og fuldstændig i 1701.

Forsamlingen blev valgt årligt den 10. marts og skulde sammentræde uden foregående kaldelse den 10. maj. Dens medlemsantal var fastsat til 36, men den kunde stige med folkemængden indtil 200. Dens

¹ Allerede i februar 1683 blev en kvinde Margaret Mattson anklaget for hekseri. Penn var selv til stede og forklarede sagen for nævningerne, der derefter afgav den kendelse, at »fangen er skyldig i det almindelige rygte, at hun er en heks, men ikke skyldig i det, som hun er anklaget for«. Mod løfte om god opførsel for fremtiden blev den formentlige heks derefter frigivet. Bancroft tilføjer: »Fra den dag til denne har i Penns provins aldrig nogen djævel eller heks redet gennem luften på gedebuk eller kosteskaft«

hverv var at affatte listerne på de personer, hvoriblandt regenten var bunden til at vælge nævningerne, politi og flere andre embeds- og bestillingsmænd, samt at forkaste eller vedtage de af rådet forelagte forslag til ny love. Den kunde forblive samlet, så længe den havde forelagte love at behandle. Men når behandlingen var ført til ende, og rådet erklærede, det ikke havde mere at forelægge, var samlingen sluttet, hvorefter repræsentanterne ikke kunde møde oftere det pågældende år uden rådets særlige kaldelse.

Penns tanke med denne afdeling var nærmest den, at den skulde danne et stort undersøgelseskammer, et årligt udvalg af folkets tillidsmænd, som havde at sammentræde for at undersøge, forkaste eller stadfæste regeringens forholdsregler. Men dens opgave blev langt mere betydningsfuld. Da alle dens medlemmer blev valgt årligt, repræsenterede den al tid mere sikkert den offentlige mening end det mere senatlignende råd, hvorfor den fik en vægt i landet, som den mindre foranderlige afdeling aldrig opnåede.

Medlemmerne af rådet skulde i den tid, de var til stede og gjorde tjeneste, have 3 kr. 20 øre om dagen, medlemmerne af forsamlingen derimod kun 3 kr. undtagen formanden, der ligeledes fik 3 kr. 20 øre. I godtgørelse for rejseudgifter fik de 60 øre for hver løbende mil til og fra mødestedet. Medens de gjorde tjeneste samt 14 dage før og efter kunde de ikke sættes i fængsel, selv om de ved dom blev kendt skyldige dertil.

I vigtigere afgørelser var såvel rådet som forsamlingen kun beslutningsdygtige, når to tredjedele af medlemmerne var nærværende, ligesom også vigtige

beslutninger skulde vedtages med to tredjedele stemmer. Mindre vigtige afgørelser kunde foretages ved simpelt flertal af en tredjedel af stemmerne.

Skatter for det almene behov kunde kun pålægges efter en i den hensigt vedtagen lov, der aldrig måtte gælde for mere end et år. Hvem der pålagde, samlede eller betalte skat på anden måde skulde betragtes som en offentlig fjende og ødelægger af folkets frihed.

Valgret og valgbarhed havde alle de borgere, som betalte skat, var det end nok så lidt, var 21 år, af hæderlig og ustraffelig vandel, bekendte »Jesus Kristus at være Guds søn og verdens frelser« og lovede tro og lydighed mod Penn og hans efterkommere. Afstemningen var hemmelig og foregik ved kugler.

Den vælger, der modtager belønninger eller gaver i form af penge, bispisning eller på anden måde, taber sin valgret. Den borger, som lover eller skænker nogen sådan belønning for at opnå valg, taber retten til at indtage det sæde, hvortil han er valgt. Hver afdeling af rigsdagen afgør selv gyldigheden af medlemmernes valg.

Forfatningen og flere af de enkelte love, der angik, hvad der blev betragtet som grundrettigheder, såsom samvittighedsfrihed, ejendomsret, valgret, skattebevillingsret o. fl. lign., kunde ikke ændres undtagen efter samtykke af regenten og de seks syvendedele af medlemmerne i rådet og forsamlingen.

Regenten eller den af ham udnævnte stedfortræder skulde føre forsædet i rådet. Ved siden heraf var der forbeholdt ham ret til at nægte eller stadfæste de ved-

tagne love, en ret han i følge sagens natur måtte have, da han skulde være den engelske krone ansvarlig for lovgivningen.

Men dermed var også fyrstens rettigheder udtømt. Han havde udtrykkelig bunden sig til ikke at foretage nogen offentlig handling undtagen efter anvisning og med samtykke af rådet. På egen hånd kunde han end ikke udnævne så meget som en politibetjent eller en gadefejer. Med rette kunde han skrive til en af sine venner:

»Jeg har ikke i sinde at forbeholde mig selv eller mine efterfølgere nogen magt til at gøre skade, ti en mands vilje skal ikke kunne hindre et helt lands vel«.

4. Den store lov.

De borgerlige love var ikke mindre ejendommelige end forfatningen. Deres hensigt var, som det hed i indledningen til »den store lov«, at »bevare sand kristelighed og borgerlig frihed imod al ukristelig, fræk og uretfærdig handlemåde, så at Gud kan få sin ret, regenten sin ret og folket dens ret, fri fra tyranni og undertrykkelse på den ene side og trods og tøjlesløshed på den anden, hvorved den bedste og stærkeste grundvold kan lægges til fremme af den nærværende

og fremtidige lykke for regenten, folket og deres efterkommere«.

Lovene skulde ikke mindre værne om den borgerlige frihed end om den sande kristelighed. Dermed var det givet, at der ikke kunde gøres noget forsøg på at smedde kristenlivet i nogen bestemt form. Menneskene måtte have frihed til selv at bestemme, hvad de anerkendte som kristendom. Kravet herom var ensbetydende med fordringen på den menneskeret, som Penn altid havde hævdet som den første og vigtigste af alle: Samvittighedsfriheden.

I Penns rige var det en selvfølge, at menneskenes ret til denne frihed måtte blive anerkendt. Med følgende ord blev den kundgjort som en af folkets store grundrettigheder:

»Den almægtige Gud er samvittighedens Gud, lysets og åndens fader og kilden til så vel som genstanden for al guddommelig kundskab, tro og tilbedelse, som alene kan oplyse folkets sind, overbevisning og forstand om den rette ærefrygt for hans herredømme over menneskenes sjæle.

Ved denne højeste avtoritet være det bestemt, at ingen person, som nu eller herefter opholder sig i denne provins, der bekender en almægtig Gud at være verdens skaber, opholder og hersker og føler sig bunden i sin samvittighed til at leve fredelig og rolig under den borgerlige regering, skal på nogen måde foruroliges eller forulæmpes for sin religiøse overbevisning eller optræden. Ej heller skal han være tvungen til at overvære eller underholde nogen religiøs gudsyndelse eller embede, som er stridende mod hans overbevisning, men

skal nyde sin kristelige frihed uden hinder eller dadel. Dersom nogen person vil håne eller spotte en anden for hans afvigende religiøse opfattelse eller fremgangsmåde, skal en sådan være betragtet som en fredsforstyrrer og følgelig straffes«.

På denne måde blev der værnet om samvittighedens hellige ret. Hvor overbevist end Penn og hans trosfæller var om, at deres trosbekendelse var den, der stod i nærmest og bedst overensstemmelse med den oprindelige kristendom, — de vilde dog intet foretage, der kunde pege i retning af at gøre deres særlige religiøse opfattelse til statens religion. Den gamle verden kunde få lov at beholde sin statskirke ved siden af sin stående armé. I kvækerstaten var der lige så lidt brug for den ene som for den anden.

Når det betænkes, hvad de frikirkelige for deres overbevisnings skyld måtte lide i England, — hvorledes den katolske enevoldsfyrste Ludvig den 14de bogstavelig slagtede protestanter i tusindvis, — hvorledes statskirkerne huserede i de lutherske lande og endnu lægger bånd på udviklingen i det 19de århundredes samfund, — når man betænker alt dette, da bøjer man sig i undringsfuld ærbødighed for den ringeagtede kvæker, der alt for 200 år tilbage i sit rige gjorde samvittighedsfriheden til en hovedhjørnesten, på hvilken han indbød alle kirkeafdelingens bekendere til at komme og rejse sig et fredlyst asyl.

Vel sandt, fuldstændig åndsfrihed blev heller ikke gennemført her. Der blev hævdet, at borgerne skulde bekende tro på en levende og almægtig Gud. For åbenbare gudsfor nægttere var der således ikke plads.

Men det forringer ikke kvækernes ære. Ingen religiøst sindede mænd anerkendte i det 17de århundrede den tanke, at menneskene burde have frihed til at benægte tilværelsen af en personlig Gud. Penn så' så vidt frem og strakte sig så langt, at han ikke skal dadles, fordi han ikke så' alt eller var i stand til at favne om alle.

Der krævedes stort mod for at gå så langt som han gjorde. Den samvittighedsfrihed, som han grundede, gav adgang både for katoliker, statskirkefolk og andre, som forfulgte anderledes tænkende med ild og sværd. Hvis de nu indvandrede så stærkt, at de gennem selvstyret fik magten i landet! Vilde det så ikke være forbi med friheden?

Intet fremskridt kunde i øjeblikket betragtes som mere farefuldt. Men Penns tillid til frihedens opdragende evne og hans tro på godheden i den menneskelige natur overvandt enhver betænkelighed. Og han blev aldrig skuffet. Den religiøse frihed stod sin prøve lige så fuldt som den politiske. Fra begge disse kilder blev folkelegemet næret med sundhed og styrke.

5. Borgerlige Love.

Friheden var sikret. Men det kristelige liv skulde ikke mindre være hegnet og værnet. Derfor var det videre bestemt, at »for at gudsforuægtelse og tøjleshed ikke skal snige sig ind under påskud af samvittighedsfrihed, og for at følge de første kristnes eksempel og skabe rolighed på enhver førstedag i ugen, kaldet Gudsdag, skal folket på denne aflade fra deres sædvanlige og almindelige daglige arbejde, for at de bedre kan være i stand til at dyrke Gud, læse skriften eller overvære religiøse møder, hver især efter sin opfattelse«.

Søndagen skulde altså være hvile- og helligdag. Men enhver enkelt havde fuld frihed til at helligholde den på sin måde, kun at det ikke gav sig udslag i Gudsforuægtelse og tøjleshed. For at hindre disse to onder blev der lagt stramme bånd på det sædelige liv. Den nymodens tanke om, at sædeligheden er noget vist ubestemmeligt noget, hvorom der kan være ligeså mange delte meninger, som der er blade på træerne, var ukendt i dette samfund. Man gik her ud fra, at sædeligheden var noget vist givet og bestemt. Brud på moralen blev derfor ikke mindre betragtet som en forbrydelse mod samfundet end brud på andre borgerlige love.

Det stærkeste udslag fandt denne betragtning i lovene mod hor. De, der første gang gjorde sig skyldige i ægteskabsbrud, kvinder så vel som mænd, skulde offentlig pidskes og derefter sættes i fængsel på strængt

arbejde i et år, samt skilles fra deres ægtefælle, hvis dette sidste blev krævet af den forurettede. I gentagelsestilfælde var straffen fængsel på livstid.

Den ugifte mand og kvinde, som gjorde sig skyldige i hoc, straffedes første gang med $\frac{1}{2}$ års fængsel, anden gang med fængsel på livstid. Det var strænge bestemmelser, men er det et fremskridt, når »kristne« stater nu om dage i stedet for at straffe liderligheden opretholder — — prostitutionen ?

For drukkenskab gjaldt lignende strænge straffe. Den, der blev overbevist om at have vist sig drukken, skulde første gang betale en bøde af 5 kroner eller sættes i fængsel ved strængt arbejde på vand og brød i 5 dage. For hver senere gang var straffen 10 kroner eller 10 dages fængsel. De, der tillod, at folk drak sig fulde i deres hjem, var genstand for samme straf. Da det at drikke skåler frister folk til unødigt og overflødig drik, var der herfor fastsat bøder på 5 kroner.

Da Indianerne ikke kunde tåle de spirituøse drikke, var det ubetinget forbudt at sælge dem disse. De, der overtrådte forbuddet, skulde for hvert enkelt tilfælde bøde 90 kroner.

I overensstemmelse med kvækernes betragtning, at al sværgeren er syndig og stridende mod kristendommen, blev edsaflæggelsen fuldstændig afskaffet i det offentlige liv. En mands løfte og vidnesbyrd blev taget som gyldig erklæring og bevis. Men den, der brød deres løfter eller aflagde falsk forklaring, blev strængt straffet.

Men heller ikke i det daglige liv måtte sværgeren

være tilladt. De, der blev overbevist om at sværge ved Gud eller Kristus i en almindelig samtale, skulde bøde 5 kr. eller lide fængsel ved strængt arbejde på vand og brød i 5 dage. Den samme straf gjaldt også for Gudsbespottelse. For almindelig banden og sværgeren ved andre ting var straffen 3 kr. eller 3 dages fængsel på samme vilkår. For at lyve i en almindelig samtale var straffen 2 kr. eller fængsel på strængt arbejde i 3 dage.

Dueller straffedes med bøder på 90 kr. eller fængsel på strængt arbejde i 3 måneder.

For at spille kort, tærning, lotteri eller »andre sådanne lokkende og onde fornøjelser«, var der fastsat bøder af 5 kr. eller fængsel på strængt arbejde i 5 dage. —

Er det et fremskridt, når »kristne« stater i vore tider selv opretter lotterier og drager nogle af sine største indtægter fra menneskenes hang til spil?

De, der indførte eller deltog i skuespil, maskerader, støjende gilder eller nattesvir, tyrefægtning eller hane-kampe, blev straffet med bøder på 20 kr. eller fængsel på strængt arbejde i 10 dage.

Er det et fremskridt, når der i nutidens »kristne« stater etableres væddeløb, hvor dyrene aser, til de styrter på stedet, eller tillades bordelværter og andre knejper åbent nattesæde til den lyse morgen?

Tyveri straffedes dels med prygl, 20—30 slag, dels med fængsel på strængt arbejde.

De, der på en forsætlig foragtelig og ondskabsfuld måde i ord eller skrift ophidsede til misfornøjelse med regenten eller til omstyrtelse af forfat-

ningen skulde straffes med legemlig revselse og fængsel indtil 12 måneder.

Er det et fremskridt, som nutidens stater særlig kan rose sig af, når de i vore dage sætter folk i fængsel, fordi de enten frimodig udtaler sig om regeringens handlinger eller om regeringens chef på en måde, der viser dem i anden stilling end liggende næsegrus på maven for regentens fødder?

I sin tid var den Pennske straffelov et overordentligt fremskridt, hvad der ikke mindst gav sig udtryk med hensyn til fængslerne. Hin tids straffeanstalter skildres af Macaulay på følgende måde:

»Fængslerne var på den tid helveder på jorden, planteskoler for enhver forbrydelse og enhver sygdom. Fangehullerne var opfyldt af en afskyelig stinkende og pestagtig luft, der gjorde fangerne til udtærede og sygelige væsener«.

Således skulde det ikke være her. Fængselet skulde forvandles til et arbejds hus, hvor fangerne i lyse og luftige lokaler skulde sysselsættes med nyttig virksomhed. Et sådant arbejds hus skulde rejses i ethvert grevskab. Også blev det udtrykkelig foreskrevet, at fangerne ikke måtte undertrykkes, og at de skulde have fri adgang til at medtage senge og sørge for føde og andre nødvendighedsgenstande undtagen i de tilfælde, hvor dette særlig var forbudt.

Det fremskridt, som betegnedes ved den Pennske straffelov, trådte dog endnu klarere for dagen over for dødsstraffen. De europæiske straffelove satte endnu på den tid dødsstraf for de mest forskellige ofte rent ubetydelige forseelser. I England var der ikke mindre end 160

forbrydelser, som endnu til efter midten af det 18de århundrede blev straffet med døden. I flere andre evropæiske lande var det ligedan. I Hannover har der til langt ind i vort århundrede været dødsstraf for langt over — 150 forbrydelser.

Med al denne råhed og barbariskhed brød Penn med et eneste slag. I hans rige skulde der kun være dødsstraf for en eneste forbrydelse: det forsætlige mord. Med hensyn til denne forbrydelse fulgte han, hvad han kaldte Guds lov, moseloven, der kræver, at den, der udøser menneskets blod, hans blod skal igen ved mennesket udøses. — Men der toges de mest omhyggelige forholdsregler imod, at nogen uforskyldt skulde blive anklaget for mord eller dømt til døde, hvad der fremgår af følgende bestemmelse:

»At al mulig omsorg og omhyggelighed kan blive vist for menneskets liv, og for at hindre uforskyldt vanære, skal i alle hovedforbrydelser grevskabets fri mænd stævnes, deres navne skrives på små stykker papir, der lægges i en hat og rystes, hvoraf et barn skal udtrække 48, blandt hvilke politimesteren har at udnævne 12, der som nævninger skal udtale kendelsen om skyld eller ikke skyld«.

Mere pålidelige sikkerhedsforanstaltninger mod dom over uskyldige kunde vanskelig opnås. Justitsmord — på kongelig befaling eller anden måde — var her så godt som umulige.

Den ikke alene milde men retfærdige ånd, som her igennem kom til syne, prægede den hele lovgivning.

For at hindre unyttig varetægtsarrest må ingen anholdes, som kan stille fornøden borgen for sin sikker-

hed, undtagen de har gjort sig skyldige i de store og groveste forbrydelser. Fængslingen må kun foretages efter kendelse af nævningerne.

De, der med urette fængsles eller forfølges, skal have dobbelt skadeserstatning, som udbetales af den falske anklager.

Viser det sig, at en mand, der stævnes til betaling af gæld, ikke skylder så meget, som klageren kræver ham for, har denne fuldstændig tabt sin ret og må betale sagens omkostninger.

For at fremme ligheden blev førstefødselsretten, hvorefter den ældste søn arvede alt, hvilken endnu gjaldt i England, afskaffet. Den hele arv skulde deles mellem børnene, dog således, at den ældste søn fik en dobbelt part.

For at der kunde være uhindret adgang til forsyning af de føde- og underholdningsmidler, »som Gud frit yder til alle«, blev der ikke alene givet borgerne ret til jagt og fiskeri på deres egne ejendomme men ret til at jage på alle jorder, der endnu ikke var opdyrket eller indhegnet, og til at fiske i alle floder og sejlbare søer.

For at fremme ærbødighed og lydighed mod lovene, skulde alle lovene efterhånden, som de udkom, trykkes og indlemmes blandt de bøger, hvori børnene skulde undervises i skolerne.

Det vederlag, som borgerne ved de mange forskellige anledninger havde at yde til de embedsmænd, hvormed de i de enkelte tilfælde kom i forbindelse, blev fastsat til bestemte beløb, hvorover der affattedes en samlet fortegnelse, der skulde ophænges i enhver

retssal og andre lignende embedslokaler. Den, der blev overbevist om at tage mere end det fastsatte beløb, skulde betale det dobbelte og afskediges fra sit embede. Halvdelen af det forbrudte beløb kom den forurettede til gode.

Alt arbejde skulde betragtes som hæderligt, al dovenskab som en skam. For at såvel fattige som rige kan blive udrustet med en god undervisning, hvilken er at foretrække for velstand, skal alle børn undervises i at læse og skrive således, at de både kan skrive og læse bibelen, når de er 12 år. Fra det 12te år skal de undervises i nyttig håndgerning, så at de fattige kan arbejde for at leve, og de rige, hvis de bliver fattige, ikke skal lide mangel. De forældre eller værger, der uden særlige grunde undlader dette, skal bøde 90 kr. i erstatning til hvert forsømt barn.

Vielsen til ægteskabet var en borgerlig handling. De, der agtede at indgå ægteskab, skulde mælde dette for øvrigheden, der mindst 1 måned før bryllupet kundgör hensigten ved opslag i retten og på kirke-dören. Selve vielsen foregår derved, at de to pågældende personer i overværelse af 12 vidner erklærer, at de vil have hinanden til mand og hustru, hvilket de med navns underskrift bekræfter på et bevis, der til vitterlighed undertegnes af samtlige vidner. For indgåelsen af ægteskab under andre former var der fastsat höje böder.

De kommunale embedsmænd blev valgt af kommunerne. Alle embeds- og bestillingsmænd beholdt deres embeder så længe, de opførte sig vel.

Således var lovene. Deres hensigt var at give

fri tumleplads for alle gode kræfter i mennesket, opelske alle livets bedste evner, men slå stærke bomme for alle de dårlige og nedbrydende kræfter på samme tid, som de gav udtryk for og ansporede til mildhed mod synderne, der gjorde brud på lovene. Friheden, der blev kundgjort ved disse love, er aldrig bleven rokket eller indskrænket. Men de stramme bånd på moralen — ja, de er bleven stærkt løsnede ved at gnaves af tidens tand.

6. Domstolene.

En rigsdag, der kan give gode love, er en fortrinlig ting. Men ikke mindre vigtigt er det at have domstole, der kan udtyde lovene i samme ånd, hvori de gives. Har man ikke det, fører det let til, at lovenes betydning bliver lig nul. Ti lovene kan være de mest udmærkede, — de er dog ligefuldt udsat for den fare at kunne blive læst på samme måde, som en vis mand læser bibelen. Hvor dette sker, bliver resultatet, at landets bedste mænd sendes i fængsel, medens slynglerne hæves til ærens top.

For at billedet af mønsterstaten kan blive helt, må vi derfor også kaste et blik på de domstole, hvis hverv det blev at fortolke lovene.

Det er alt under omtalen af forfatningen nævnt,

at rådet skulde sørge for oprettelsen af domstole. Forsamlingen fik dog i virkeligheden ligeså megen indflydelse derpå. Den praktiske fremgangsmåde blev nemlig den, at domstolene blev oprettet efter forslag af rådet, som vedtoges af forsamlingen.

Dommerembederne blev derimod besat af rådet. Men da dette jo som tidligere nævnt blev valgt af folket, var selve dommervalget til en vis grad inden for den folkelige myndighed.

Den slags domstole, som Penn havde fundet egnet til at håndhæve retfærdigheden, var overordenlig simple. Den laveste ret dannede grevskabsretten, der var sammensat af såkaldte fredsdommere, hvortil man inden for hvert enkelt grevskab valgte almindelige lægmænd uden nogen særlig juridisk dannelse. Deres antal kunde veksle efter tid og sted. Den af dommerne, der nød mest agtelse for alder eller fortjenese, blev udnævnt til formand.

Ved siden af dommerne stod 12 nævninger, af hvem der krævedes enstemmig beslutning for at afgive en kendelse om skyld. Nævningerne skulde så vidt muligt udnævnes blandt den anklagedes ligemænd.

Disse domstole kunde mod adgang til appel afgøre alle sager, der angik gæld, regnskab, bagtalelse, ærekrænkende beskyldninger, forbrydelser mod ejendommen og andet af mere eller mindre lignende art.

Grevskabsretten skulde også pålægge, hvad vi nærmest vilde kalde kommunale afgifter, nemlig de skatter, som krævedes til afholdelsen af grevskabets egne udgifter. Den ene halvdel af denne skat skulde hvile på jorden, den anden på alle mandlige individer

fra det 16. til 60 år. De, som havde ejendomme men ikke boede i landet, skulde betale en halv gang mere end de øvrige borgere, fordi de unddrog sig de offentlige tjenester.

Fredsdommerne havde tillige opsyn med negertrællene, foreskrev deres arbejdstid, hjalp dem til deres ret, hvis de blev bedraget af deres herrer, straffede dem, hvis de søgte at undfly og drog omsorg for, at de kunde købe deres frihed på billige vilkår.

Medlemmerne af grevskabsretterne dannede yderligere en ret for de forældreløse, som skulde holdes to gange om året. Dens hverv var at sørge for de forældreløses gods, deres behandling og sysselsættelse og i det hele at varetage deres tarv, som ikke kunde sørge for dem selv. Retten havde således opsyn med de afdødes godser og kunde med rådets samtykke befale ejendommene solgt til betaling af efterladt gæld. Den havde også at udpege formyndere for de mindreårige og påse deres regnskab.

Grevskabsretten havde også at udnævne forligsmæglere, der skulde mægle mellem mand og mand for om muligt at undgå proces og kun som en yderste nødvendighed at ty til domstolene. Det var i det hele fredsdommernes sag at fremme og forsvare de folkelige interesser i alt, hvad der angik det offentlige liv. —

De folkelige dommere røgtede deres kald med en dygtighed, der overgik, hvad der kunde have været grund til at vente. De satte en ære i at beklæde dommersædet og var omhyggelige i at værne om rettens værdighed.

De förste par år var grevskabsretterne de eneste ordinære domstole. Vel kunde der appelleres til rådet, der havde sit sæde i hovedstaden. Men for den snart over det store land vidt spredte befolkning var dette både möjsommeligt og bekosteligt, hvorfor man ikke sjældent underkastede sig den förste kendelse, selv om den ikke var tilfredsstillende.

For at råde bod på dette blev der allerede i maj 1684 oprettet en provinsret, som bestod af 5 medlemmer, der havde at høre og dømme i de appellerede sager så vel som i de större, der ikke kunde finde afgörelse ved de underordnede domstole. Denne ret skulde holdes to gange om året i hovedstaden. Ved siden heraf skulde to af medlemmerne forår og efterår rejse rundt i grevskaberne og afgöre appelsagerne på hvert enkelt sted.

Dette var et lige besværligt og lidet lönnende hverv. Det hændte derfor imellem, at de udnævnte bad sig fritaget for den tiltænkte ære. Dog lykkedes det bestandig at finde redskaber, der var vel egnet til denne værdighed. Det var mænd af uforfalsket ærlighed og mindeværdige fortjenester, der kom til at fylde pladsen i provinsretten. Uden juridiske kundskaber eller lærd dannelse forstod de al tid at håndhæve retten mellem mand og mand. De var i nær og inderlig slægt med de mænd, som havde givet lovene. Derfor forstod de også at tyde dem således, at deres afgörelser kom til at stå i samklang med den òvidsthed, som rådede i landet. Folket så hen til domstolene med oprigtig tillid. Det bedste vidnesbyrd om dommernes fortjenester!

Retssproget var engelsk. Efter den oprindelige hensigt måtte ingen sagfører gøre tjeneste for betaling. Juristerne blev betragtet som personer, der kun spekulerer i og opvækker til splid, hvorfor man vilde søge at undgå deres virksomhed. Loven bestemte derfor, at enhver enten selv eller ved venners hjælp skulde forsvare sin sag for retten. Ved sædvanen udviklede forholdet sig imidlertid til, at de, der havde held med deres forsvar, også kom til at føre sager for andre. Dermed var slusen åbnet. Ved den praktiske rettergang blev der uddannet mænd, der kom til at indtage advokaternes plads. Det første skridt førte meget snart til det næste. Den juridiske uddannelse blev en nødvendig ting.

Dog gik århundredet ud, før nogen jurist kom til at klæde dommersædet.

7. Regentens løn.

I staternes regnskab er der en post, der bestandig går igen ligeså sikkert som pukkelen følger kamelen: de kongelige Civillister og de præsidentlige gager. De første især andrager meget betydelige summer. Hver gang en hjemløs prins viser et folk den nåde at tage mod en trone, betragtes det som en selvfølge, at folket

til gengæld for denne opofrende velgærning skal mæske ham med — millioner.

Også i denne henseende adskiller Penn sig fra de vanlige regenter. Han var ikke den eneste, der drog til Amerika for at anlægge kolonier, der udvikledes til selvstændige stater. Men han var den eneste, der gjorde det uden at søge personlig vinding derved. For de andre enkeltmænd, der blev tilslået land på lignende måde som Penn, var hovedøjemedet bestandig at vinde rigdomme. Alene Penn ofrede sit liv og sin formue for det store formåls skyld.

For at komme i besiddelse af det land, hvorpå han oprettede sin mønsterstat, havde han måttet give afkald på en stor sum penge. Til betaling af den jord, han købte af indianerne og andre med udvandringen forbundne omkostninger, var der på det nærmeste medgået et ligeså stort beløb. Der var således grunde nok, der kunde berettigede ham til at søge nogen erstatning i det forventede rige samfund.

Men det gjorde han ikke. Hverken i forfatningen, lovene eller på noget andet sted vil man finde nogen udgiftspost, der svarer til den for regentlønnen i andre stater. Enhver økonomisk fordel blev skudt til side. Han var ikke kommen for at tage men for at give. Borgernes midler skulde anvendes til deres eget tarv. Gentagende gange blev der tilbudt ham vederlag, der kunde tjene til påskønnelse for hans virksomhed og erstatning for hans udlæg. Men han vilde intet modtage. Hans stilling som landets regent var og blev ulønnet. Det var ham nok, at han havde fået lov til at tjene Guds og menneskeslægtens sag og

lagt grundvolden for et samfund, hvis lykke og velstand skulde vække verdens beundring. Vel var det ikke givet, at hans hellige forsøg vilde lykkes. Men det var hans lyse håb, at det skulde ske. Hans egne tanker herom udtrykker han på den heromhandlede tid således:

»Jeg kom her for Guds skyld, derfor har jeg stået her til denne dag, befundet mig vel og været lykkelig, velsignet være hans magt. Dersom vennerne holder sig til Gud og vandrer i billighed, retfærdighed og barmhjærtighed vil deres fjender blive lagt for deres fødder. Hvis ikke vil deres arvinger og mine arvinger tabe alt. Men velsignet være Gud, vi har det godt og lever i Guds kærlighed og følges af hans milde himmelske ånd. Vi tror, at Gud for evig vil være os en konge og en rådgiver«.

8. Tilbageblik og fremsyn.

Ved at betragte de omrids af mønsterstaten, som vi her har søgt at fæste opmærksomheden på, fremgår det, at den i vid udstrækning hvilede på personlig frihed og borgerligt selvstyre. Den ene store tanke, der som hovednerven gik igennem den hele lovgivning, var tanken om folkets uafhængelige ret til selv at råde over sine anliggender. Den folkelige

myndighed var virkningsfuldt anerkendt i enhver afdeling af styrelsen. For de børn af det nittende århundrede, som endnu tvivler på, at frihed og selvstyre er kræfter, der ejer fornøden styrke til at bære et samfund, ligger det nær at spørge: Kunde det samfund, der var bestemt til at bæres af disse to hovedpiller, bestå og vinde varighed?

Det var jo bleven sagt om kvækerne, at deres tanker om de borgerlige forhold var umulige under en hvilken som helst regering. Var da kvækerstaten viet til undergang? Eller måtte man for at frelse den dræbe friheden og folkestyret og i dets sted indføre tvangsregimente i form af kongestyre eller fåmandsvælde?

Ingen af delene! Da forfatningsværket var tilendebragt, lod Penn kundgøre omkring i Evropa, at der i Pennsylvanien var åbnet et asyl for alle mennesker uden hensyn til tro eller folkestamme, hvilket budskab blev modtaget med en tillid, der aldrig før var set i menneskeskæslægtens historie. De undertrykte i den gamle verdens forskellige lande forlod deres hjem for at søge ly i kvækerstaten, der således opnåede en enestående overordentlig og hurtig udvikling.

Måtte man da forandre forfatningen? Å ja, på en vis måde er den bleven meget betydelig forandret. Den har delt skæbne med træet, som unægtelig undergår en væsentlig forandring fra det første gang sikker spiren frem over jordens overflade til det udfolder kronen, hvori alle himlens fugle bygger rede. Men som træet ligesuldt er det samme, hvis hele senere rige udvikling indesluttet i dets spire, således er Pennsylvaniens forfatning i virkelighedens også den samme

1 dag som for 2 århundreder tilbage. Hverken dens frihed eller dens selvstyre er nogensinde bleven indskrænket. Hvilke forandringer i enkelthederne, fremgangen i folkemængde og velstand end har kunnet give anledning til, landet er dog fremdeles, hvad det var fra begyndelsen: en folkelig republik.

Allerede i de første år overgik fremgangen selv Penns dristigste og mest forhåbningsfulde drømme. Med lige sandhed og glæde kunde han aflægge det vidnesbyrd, at hans koloni vokste ligeså meget i 7 år som nabokolonierne i 40 år.

En mangel knyttede der sig dog til forfatningen fra første stund: folkevælden var ikke udstrakt nok. Den i hele sit anlæg republikanske forfatning havde i dens egen skaber en fremmed og uforsonlig bestanddel. To kræfter var ført imod hinanden, der aldrig kan forliges, men bestandig må ligge i strid til den ene får taget magten fra den anden: rent folkevælde og arvelig fyrstemat.

Hvor liden myndighed der end var regenten forbeholdt, Penn og hans efterfølgere stod dog som arvelige fyrster. Dertil kom, at Penn som privatmand var en overordentlig stor jorddrot. Men store jorddrotter og demokratiske borgere får også kun meget vanskelig hovederne under den samme hat. Både af den ene og den anden grund var fyrsten i følge sagens natur overflødig i den af ham grundlagde republik. Da han desuagtet i følge forholdenes magt måtte og skulde høre den til, gav dette anledning til misforståelse og misforståelse, som medførte stridigheder, der havde den virkning, at Penn, medens han levede,

han fik ringe tak af folket for den opofrende gerning, han havde vist imod det. Havde han som de gamle græske lovgivere kunnet forlade landet for stedse, da hans hverv som lovgiver var fuldbyrdet, vilde hans afrejse have været ligeså lykkelig som hans ankomst.

Den mest betydelige af de forandringer, som forfatningen i tidens løb blev underkastet, bestod derfor ikke i at styrke, men tværtimod i helt at afskaffe det fyrstelige element. Først efter den store revolution mod den engelske overhøjhed, som Pennsylvanien foretog i forening med de andre engelske kolonier i Amerika, der for bestandig fratog Penns efterkommere magten, kom den republikanske forfatning til endelig hvile og ro. Under dens ly voksede samfundet i folketal og rigdom. I vore dage har den af Penn anlagde republik en folkemængde, der med 300,000 overstiger de 4 millioner.

En holbergiansk efterskrift.

I »historisk månedsskrift« — 1886 I. 119 fgg.
— søgte jeg at fri Holbergs eftermæle fra den plet, at »Don Ranudo de Colibrados« skulde sigte på hånende måde til den gamle danske adel; med »pikaresk« udgangspunkt (land-stryger-romanen) søgtes det eftervist, at personer som handling have spansk karakter. Jeg skal ydermere notere, hvad der er kommen mig for øje som tjenligt til at støtte frifindelses-påstanden. I et af vore blade (»nationaltidende« for 28. jan. 1888) læses en vistnok oprindelig tysk afhandling: »Spaniens aristokrati«, i hvilken den spanske adel karakteriseres på en med Holbergs fremstilling stemmende måde, hvad grundtræk angår, især dette, at samme adel foretrækker livet i byerne for ophold på landlige herresæder. Også den franske adel har sin faubourg de St. Germain, som end den dag i dag ikke kender vejen til »Elysæet«, præsidentens bolig; men det var hoffet, som drog, højadelens rette residens blev dog slottene i provinserne. Også vi kunne påvise adelsgårde i vore

byer, helst stiftsstæderne, men det var (eller er) kun tilholdssteder fremfor opholdssteder. Helt et andet er det med den spanske adel. Det var ikke ene hoffet, som havde magt til at drage den til sig; den søgte også til provinsbyerne, og om dens bolig der hedder det: »de fleste adelige familier boede i samme toetages tarvelige sandstensbygninger, der tillige husede de borgerlige spaniere; kun det i sten udhuggede våbenskjold over porten udmærkede huset. Således se vi endnu i vore dage i hundredvis fremfor alt i Valladolid Tora og Zamora«. Agter man ikke på dette træk, kan man i Holbergs fremstilling af stedsforhold formode en overførelse fra, hvad der ene kunde passe i den borgerlige verden, hvori hans skuespil i reglen bevæge sig.

Et andet træk er fattigdommen. Ja hvem kan ikke blive fattig; men for den spanske adel er fattigdom ikke noget ualmindeligt; den kan regnes til dens gængse livsvilkår. Ofte er den følge af pragtsyge og overdådighed; i så fald må børnene tage kåret op efter fædrene; ikke mindre kan den dog flyde af, hvad der samme steds bemærkes: »halvdelen af alle spaniere er adelig; den består af hint hidalgovæsen, der dels er fremgået af de store slægters talrige yngre sønner, dels fra den syv hundredårige kamp med maurerne og dels fra den endnu i Spanien bestående forttættelse af moderens adel«. En heldig side, hedder det videre, af det i finansiell henseende mislige er den, at der ikke har kunnet udvikle sig noget kastehad. Kærnen af hidalguja er ingensinde bleven foruroliget i nydelsen af sine titler, som for Spanien tit ere lige så mange

fædrelands-historiske minder. Derhos holder adelen selv i de trængende kår strængt på borgerlig hæderlighed; det bemærkes, at endnu hertugen af Frias, som er ualmindelig fattig, forleden i egenskab af Madrids guvernør lod nogle individer, som gjorde forsøg på at bestikke ham, arrestere i sin egen bolig og dømme; en anden adelsmand udtalte i kortes harme over, at man havde tilbudt ham som funktionær sportler, der havde fået hævd, men ikke vare strængt lovlige. Sådanne træk ville med lethed føje sig ind i skildringen af det højadelige adelspar hos Holberg; tyendets hengivenhed i forbindelse med en til næsvished grænsende nærgåenhed, som holdes dem tilgode, behøver ikke at være en digterisk forlov. Den spanske adel har nemmet den kunst på én gang at være den stolteste og dog den folkeligste af alle adelsklasser. Om dens afskaffelse gennem lovgivning har der aldrig været tale.

Det eneste forstyrrende i vort dramas spanske karakter er sprogformen. Den er i alle Holbergs stykker én og samme, når han ikke som i Arv-rollerne tager dialekten til hjælp eller som i Melampe tyr til versets stylter. Forskellighed i sprogtone hører til de sene frugter af digterisk udvikling; det er først vort hundredårs digtere, som have lagt det an derpå. Men når det holbergske drama sammenholdes med hejbergske søskende som »dristig vovet halvt er vundet«, så er det næppe tvivlsomt, til hvilken side vægtskålen vil synke i spørgsmål om fremstilling af noget ejendommelig spansk. Hos den nyere tids digter skal dette søges i diktionen og dog tale spanierne nok lige så lidet som andre folk på vers; hos Holberg er målet hans

egget, men det, som udtrykkes deri, er spansk tænke- og handlemåde.

Derfor er og bliver dog for Holberg hovedsagen den moralske sandhed — det almengyldige —, som her har rod i en jordbund, hans fod aldrig har betrådt, skönt Holberg især efter tidens lejlighed var den vidt berejste. Noget lignende kan ikke påvises med hensyn til de lande, han kendte af selv-syn. I »Diderich Menschenskræk« og selv i »de usynlige« vil man ikke finde meget, om noget italiensk; hvad det sidste angår neppe udover kostymeringen. Og dog gælder det i samme mindre om en stor moralsk sandhed; stykket slutter med Harlekins udbrud: »gid fanden frie mere på spansk!«

F. Helveg.

Om eder og edsaflægelse.

Af

C. F. Bergstedt, Dr. phil.

Oversat af

H. Lunddahl, resid. kapellan i Kolding.

(Fortsat).

V.

Hos de gamle germaner og især hos deres nordiske stammefrænder bestod samfundsordningen ikke i synderlig andet end temporær fredstilstand imellem de enkelte slægter, en tilstand, der hvilede på særlige overenskomster imellem dem, og hvis der i den skandinaviske oldtid kan være tale om en statsret, så måtte det være retten for slægterne til at føre krig med hverandre og på den måde skaffe sig oprejsning for lidt skade. En kriminalproces i moderne betydning af ordet fandtes ikke; enhver brøde, som blev begået, fornemmelig drab og mord, krævede, for at tiltale kunde ske, en målsmand, den dræbtes frænder, og begrebet om familjens solidaritet gjorde tillige morderens slægt i fællesskab ansvarlig for bøderne, med hvilke skylden blev udsonet. Træffende siger Munch (Norges historie, I, 1, 142), at listerne til beregning af bødernes for-

deling af de enkelte familjemedlemmer efter de såkaldte »bødetal« overhovedet udgjorde kærnen i hele lovgivningen, eller dog den del deraf, som de ved fælles lov forenede slægter eller kommuner først kunde komme overens med hinanden om, og at netop denne del af lovgivningen var den første, som optegnedes skriftlig. Således har også den islandske lovsamling, som kaldes grågåsen, næst efter kapitlet om manddrab en afdeling, som kaldes baugatal eller ringberegning (§ 118), nemlig angivelsen af vægten på de guld- eller sølvringe, som skulde skaffes til veje som bøder af drabsmandens frænder til den dræbtes, i nærmere og fjærnere led. Længere hen i tiden, da kongen allerede betragtedes som statens overhoved og lovlige repræsentant, fordredes ved siden af den private bøde også en erstatning til ham, et vederlag for den undersåt, han havde mistet, men staten havde ikke noget andet hverv end at påse, at bødens betaling og fordeling virkelig også bragte fejden til at ophøre, og derfor erklæredes der også tillige offentlig mellem de krigsførende parter en fred (tryggr, hvoraf siden på middelalderens latin blev treuga). Denne fred besvores; hvo, som efter modtagne bøder og aflagt ed desuagtet begik drab, dømtes til at være en fredløs nidding.

Den ældste af vore nordiske forfædres eder turde således være tryghedseden, hvormed indgået forlig højtidelig stadfæstedes. En formular for dette fredsløfte er optagen i grågåsen (§ 116); en anden, noget lignende, meddeles af Strinnholm efter Hejdarvigasaga (sv. F. Hist. 1, 564). Den hedenske oprindelse er kendelig af hele sammenhængen, skönt en og anden

kristelig frase er anbragt deri. Ordlyden i grågåsen er følgende: »Mellem N. N. og N. N. er der opstået drabsdag, men nu er de forligte og bøder erlagte, alt som sköns mænd har lignet, og beregnere har talt efter og dommere tildömt, og sagsøgeren har modtaget dem og båret dem bort, udredte, som de ere, fuldt ud til den, som skulde tage imod dem. Nu skulle I være forligte og enige mænd, ved øl og mad, på tinge og folkeforsamling, i kirkeværge og kongsgård, over alt, hvor folk komme sammen, skulle I være så enige, som om der aldrig havde været kiv imellem eder. I skulle som venner og ikke som fjender dele kniv og kød, og dersom der i fremtiden opstår noget andet, end hvad godt er, imellem eder, skal det med bøder sones, men ikke spyd med blod farves. Den af eder, som bryder indgået forlig eller øver drab efter aflagt fredslöfte, han skal vende som jaget ulv, så langt som ulv af mennesker jages, så langt som kristne søge kirker, hedenske mænd ofre i templer, ild brænder, jord bærer græs, sön kalder moder ved navn, moder fostrer sön, folk tænder bål, skib sejler, skjolde blinke, sol skinner, sne falder, finne løber på ski, fyr vokser, falk flyver på den længste vårdag, medens bören står lige under begge hans vinger, himmel hvælver sig om jorden, jord beboes, blæst tuder, floder falde i hav, karle så korn: han skal fly kirker og kristne mænd, Guds og menneskers hus, hele verden undtagen helvede. Nu holde I begge en bog, og på bogen ligger nu de bøder, som N. N. betaler for sig og sin arving, født og ufødt, avlet og ikke avlet, nævnt og unævnt. N. N. tager trygheden, og N. N. lover evig tryghed, som skal

holdes, så længe jord er, og mennesker leve. Nu ere da N. N. og N. N. forligte og enige, hvor de så mødes, på land eller på sø, skib eller skær, til havs eller til hest, til at dele årer eller øsekar, toft eller tilje, når så behøves, så forligte med hinanden som fader med søn og søn med fader, i al samdrægtighed. Nu lægger N. N. og N. N. eders hænder sammen: hold trygheden vel efter Christi vilje, og efter alle de mænds vilje, som hørte på eden. Eje den Guds nåde, som holder tryghedseden, men den hans vrede, som bryder eden. Held eders forlig, men vidner ere vi, som her ere til stede«.

Ofte beroede fastsættelsen af bøde umiddelbart på parterne selv: drabsmanden tilbød uopfordret en bøde og svor med tolv mand af sin æt jafnaðar-eiðr, at dersom han var klager, vilde han være tilfreds med tilbudet, og det var da en æressag for den sidste at vise sig fri for smålig karrighed, thi bøden var lige så vel en oprejsning for æreskrænkelsen, som den var en erstatning for tab, tit derved, at de efterlevende i den dræbte vare blevne berøvede deres forsørger, og de senere love erklære udtrykkelig den mand fri for vanhæder, som modtager bøder, »selv om han tager dem den første gang, de bydes ham«.

Efterseem de ældste nordiske love, som findes i behold, ikke ere lovbøger i moderne forstand, højtidelig offentliggjorte af den højeste samfundsmagt og gældende til ubetinget efterlevelse, men kun optegnede rets-sædvaner, således som de iagttoges af ansete goder og lovsigemænd, er det da også forklarligt, at eds anvendelse til tvistigheder og forebyggelse af selvtægt —

thi om en objektiv retspleje var der endnu ikke tale — hovedsagelig beroede på de mænd, som med klogskab, oplysning og retsind skiftede ret eller for øvrigt havde vundet anseelse for lovlærdom og forstand på retssager. Derfor gengives edsformularer og kendelser ofte i første person, alt efter som den ene eller den anden dommer plejede at fremsige dem, og efterhånden vandt de hævd ved siden af selve gengivelsen af sagen. I samme grad, som samfundet udviklede sig, og mangfoldigheden af spørgsmål steg, steg også ederne i antal og anvendelse. Parterne svore, dommerne svore, undersøgelses- og kviðarmænd svore, vidnerne svore foruden alt andet også på, at de stridende parter havde svoret lovmæssig ed, og edshjælperne svore på, at de mente, at deres hovedmand havde svoret sandt. Enhver sag begyndte med klagerens opfordring til anklagede og hans venner at lytte til hans ed og hans klagemål. Dersom en mand fremfører sin sag uden foregående ed, hedder det i grågåsen (§ 31), da er det, som om han ingen sag havde fremført, og ligeså, hvis han har forsømt at opfordre sin modpart eller Goden til at høre eden eller at hidkalde vidner dertil, da er det, som om den sag aldeles ikke er bleven ført frem. I hver enkelt sag skal ny ed aflægges.

Nogle eksempler må her anføres på de tilfælde, da der fordredes edsaflæggelse ud over den sædvanlige pligt til at aflægge ed. Når en mand vil rydde domstolen, det vil sige udelukke dommere på grund af indsigelse, skal han først opregne vidner og sværge en ed, at han på en sådan måde vil tage en mand ud fra dommersædet, som han anser det for at være san-

dest og rettest og bedst i overensstemmelse med loven. Men dersom han opregnede frænderne fejl eller siger falsk vidnesbyrd på altinget, da gælder det »skovgang«, d. v. s. da er han fredløs. Sværger nogen ved sin ære (legir under pegnskap sin), at han opregner dem retskaffent, da skal han skaffe to andre mænd til veje, som ved deres ære erklære, at opregningen er rigtig, og begge disse skulle derpå aflægge de eder, som høre til erklæring på tro og love. Dommereden skal aflægges på ny ved hvert ting; Goden sværger hver gang, han indsætter en mand i retten, at disse mænd ere de bedste, han kender, til at råde for loven af alle de godordsmænd ¹ han har at vælge imellem ved thinget. En frigiven træl, som optages i samfundet, kan ikke selv gøre ed, men Goden, som fører ham frem, skal til bedste for ham sværge på, at han anser ham for en mand, der holder sin ed vel. Når en mand ægter en kvinde, skal han på næste vårting gøre ed på, at han ikke véd af noget slægtskab mellem dem at sige, som kræver dispensationsafgift på grund af slægtskabsgrader. Mange flere eksempler kunde anføres.

Et træk, som var almindeligt i alle germanske stammer, var fælleseden; den findes i allemannernes, bajrernes, frisernes, saksernes, burgundernes og longobardernes gamle love såvel som i oldskandinavernes. Forklaringen til denne sædvane, der var ukendt hos de klassiske folk, ligger i den ovennævnte omstændighed, at enhver forbrydelse fra begyndelsen ansås for

¹ Kirkelig og judiciel myndighed på Island.

en privat sag, fælles for parternes slægter og ikke blot et personligt anliggende. Da blodhævnens ret rejste familjerne imod hinanden, vilde der have opstået en evig krigstilstand, hvis ikke de omboende havde gjort sig flid for at stifte fred imellem dem — fredum er mandebod — og at formå den fornærmede slægt til at modtage godtgørelse i penge eller kvæg. Tacitus fandt det knap værd at lægge mærke til, at menneskeliv kunde betales med umælende dyr; etiam luitur homicidium certo armentorum ac pecorum numero (Germ. 2), thi han beretter den ting helt simpelt. Men nu kom alt an på, hvilken af parterne der kunde optræde på tinge med den stærkeste, det vil bogstavelig sige: den mandstærkeste bevisførelse.

En anden forskel på de romerske og de germanske retsbegreber må her ligeledes tages i betragtning. Medens romerretten i reglen krævede positiv bevisførelse, klare fakta, parternes egen bekendelse, øjenvidners vidnesbyrd osv., nøjedes den germanske med en negativ bevisførelse, fremkommen ved edshjælpernes eller kompurgatorernes edelige forsikring om, at den part, på hvis side de havde svoret, havde aflagt en ærlig ed. Mere end en subjektiv overbevisning om hans hæderlighed og troværdighed kunde disse jo ikke påtage sig at stå inde for, men dette var også tilstrækkeligt, thi da der ikke var nogen advocatus de parte publica til stede for i den abstrakte retfærdigheds navn at påtale overtrædelsen, men statsinteressens eneste krav var, at der blev sat en grænse for slægtsfejderne, kom det mindre an på at udfinde, på hvilken side retten befandt sig, end på yderligere

at støtte den side, som for øjeblikket var bedst støttet, idet man derved vandt de sikreste garantier imod videre blodsudgydelse. Det var en slags juridisk kavtionssystem, og den, som kunde skaffe de fleste kavtionister til veje inden for sit eget samfunds område — thi videre fik han ikke lov til at strække sig i sit valg af mededsmænd —, han havde vundet sin sag.

Efter hånden bestemtes det ved hævde, hvor mange medsværgere der krævedes i hver sag, alt efter dens ejendommelige beskaffenhed. Den enkelte ed, einar-eiør, var ringe anset og havde liden indflydelse: den kunde i det højeste være tilstrækkelig til at støtte en fordring på et øre, en ottende del mark sølv eller omtrent 4 kroner i vore penge. Nåede gælden, som skulde betales, to øre, fordred s tomandsed; var den tre øre, måtte fordringshaveren sværge selv tredje, hvilket kaldtes lyritar-eiør; for sex øre var det sættar-eiør, det vil sige, den, der havde fordring at gøre, svor med fem mededsmænd, og for en sag på en mark duede der ikke noget mindre end en tolfar-eiør eller elleve mands ed foruden hovedmandens. I vigtigere sager fordrede den germanske ret indtil 72 mededsmænd eller sexdobbelte nævn.

Alt som pengenes værdi sank, udfordredes der et mindre antal mededsmænd end før. I kong Kristian IV's norske lov, udstedt den 4. december 1604, påbydes tolvmandsed kun for landsforræderi og andre ubodemål, seksmandsed for 10 til 13 mark, lyritter- eller tremandsed for en mark og mindre sager. »En skal suærge for en øre oc to for to øre, som loven siger«. For øvrigt var edens anvendelse da bleven betydelig

indskrænket, og så vel dommere som lagmænd aflægge blot en gang ed, mens de ere i deres embede.

De germanske folk svore ved tre af deres største guder. »Så hjælpe mig Frey, Njord og den almægtige As« (Odin, hin allmåtiki 'A's'); således lød den nordiske edsformular. Vore fædres ærefrygt for de på denne måde indgåede forpligtelser er vel bekendt; efter deres forestillinger skulde i det andet liv menederne sammen med mordere og ægteskabsbrydere vade i slangegift-floderne på ligstranden. Ed aflagdes oprindelig i templerne foran gudernes billeder, idet den sværgende holdt i hånden den hellige ring, som var bleven bestrøgen med offerblod; den hedenske ed kaldtes derfor *baug-eiðr*, ringed til forskel fra kristendommens *bok-eiðr*. Endnu var de religiøse og de borgerlige sager så lidet skilte ad, at Goden både var præst og øvrighedsperson; endnu langt senere var tingstedet en fredlyst plet, indhegnet med hellige vidjer, *vebönd*, og forhandlingen på tinge indlededes regelmæssig med offer og andre hellige handlinger.

Kristendommens indførelse gjorde med hensyn til eden ingen anden forandring end den, at symbolerne blev ændrede. Således i det mindste her i norden. Betydningen blev den samme, skönt nye magter påkaldtes; men de gamle var endnu fremdeles gyldige i visse tilfælde, således som da sakserne, tvungne dertil af Karl den store, ved Wuothan, Thunor och Saxnôt eller Tyr afsvor just disse samme guder og forpligtede sig til at antage kristendommen.

VI.

I det sydlige Europa øvede kirken en langt større indflydelse på bestemmelser og skikke angående eden, end her i Norden. Allerede kirkefædrene nærrede betænkeligheder ved edsaflæggelse; mere, som det synes, af hensyn til faren for den tit begangne og store meneds synd, end fordi der i selve læren fandtes nogen anledning til at bestride tilladeligheden. Vel havde Augustin sagt, at mened var dødbringende, selv en sand ed farlig og derfor ingen ed det sikreste: *falsa juratio exitiosa est, vera juratio perniciosa est, nulla juratio segura est*; men desuagtet vedblev eden uden synderlig stærk modstand fra præsteskabets side at være i brug, kun med undtagelse af de såkaldte lukkede tider, advent, fasten samt de nærmeste dage før og efter de store kirkehøjtider, da den ganske var forbudt. Fornægtelse af edens skriftmæssighed blev oven i købet anset for kætteri. Edsaflæggelsen var ikke indskrænket til kirkerne, skönt den stundum skete der, men fandt sædvanlig sted for de verdslige domstole. Endnu ved det fjerde konsilium i Karthago, år 398, lystes præster i ban, fordi de svore ved Guds hoved eller ved skabningen. Den regelmæssige ed aflagdes med hånden på biblen, på korset eller på relikvieskrinet ved Gud og hans helgener. De ældste nordiske lovsamlinger ere fulde af sådanne edsformularer, som man i de utallige tilfælde havde brug for. Den, der aflægger ed, skal i følge graagåsen tage bog i hånd, hvori hellige ord

ere skrevne, og hvilken er større end sådan bog, som bæres om halsen, og tilkalde vidner på, at han sværger med bog i hånd, fjerderets (eller femterets) ed, sigende: Så hjælpe mig så sandt Gud i dette og i det evige lys, som jeg nu søger sag mod N. N., således som jeg anser det for at være rettest og lovligt, og jeg tror ham skyldig i den sag, jeg har med ham«. *Sacro coram posito*, hedder det i ærkebiskop Andreas Sunesöns latinske oversættelse af skånske lov, *tacto libro jurant* (jafnaðar-eidr) *in suas animas, et sic sibi deum futurum propitium deprecantes, quod osv. . . .* I det første tillæg til Södermannaloven hedder det: »Nu agter konungh eð sin snärja a book og helgha doma hand sine haldne, biðjandi sik sno Gudh hallan baðe till sjæl ok lijf (legeme) ok jumfru sanctæ Mariæ ok sanctæ Johannem baptistæ ok al helghon och helghadoma the han a halder« osv. Samme ordlyd har vidneeden. I kong Kristoffers landslov har kongeeden ikke undergået nogen anden forandring, end at sankt Erik og Johannes og alle helgener og helligdommen ere blevne optagne og jomfru Maria udelukket. Nævne svore ved »Gudh oc helga doma oc mera jorderikis hæder«, og vidnerne »bedja sik swa Gudh helpa oc alt hymirikis herscap«. Alle vegne er meningen den samme, en tillidsfuld anråbelse af Guds og helgenernes yndest for dem, som holder eden, og en frsigelse, en deprecation af deres nåde for den, som bryder eden. Ansvarret og følgerne gælder såvel dette som det tilkommende liv, såvel »dette lys«, som »det andet lys«; så sandt hjælpe mig Gud til liv og sjæl

(leib und seele), det vil sige både i dette liv og i det tilkommende.

Idet kirken modstræbende optog edsinstitutionen fra det klassiske eller germanske hedenskab, alt under en livlig kamp mellem de pavelige dekretaler og den kejserlige landret — som dog, da visse artikler i sachsenspiegel, der handlede om eden, bleve erklærede for kætterske —, fulgtes den sædvanlige skik: at gøre alt for at fremme de kirkelige formål. Mod de politiske eder, troskabs- og lenseden, gudsfreden, orfejde, treuga dei osv. havde kirken i og for sig ikke andre betænkeligheder end dem, som de politiske forhold på de forskellige tidspunkter kunde indgive; præsteskabet aflagde selv troskabsed til paven, metropoliten eller biskoppen. I Sverrig toge de sidstnævnte endog ed af sognene. Løfteeden antoges uden megen vanskelighed, men bevarelseseden og fællesederne forkastedes i princippet, endskönt begge dele dog optoges af de gejstlige sædelighedsdomstole eller såkaldte senderetter ved siden af de egentlige gudsdomme, *purgatio canonica*, hvilke præsteskabet af let begribelige grunde anstrængte sig for at sætte i steden for renselseseden, *purgatio vulgaris*.

Kirken havde også i så henseende en stærk støtte i den offentlige mening i et langt tidsrum af middelalderen, og det benyttede den med dygtighed til sin fordel. Troen på overnaturlige magters umiddelbare indgriben i de menneskelige anliggender, der hos de mere dannede antike folkefærd til en vis grad var undermineret af filosoffer og tænkere, levede i hele sin oprindelige styrke hos de germanske stammer, som

omstyrtede det gamle romerske herredømme, og ved disse folke første uklare kendskab til kristendommen var disse samme forestillinger om det guddommeliges indgriben i det timelige blevne yderligere bestyrkede. Den Gudsdom, som lå i menedernes straf, og hvorom ingen tvivlede, indfandt sig ikke altid i dette liv, men at meneder så godt som daglig måtte finde sted, idet der mod stærke og talrige partiers ed stilledes endnu stærkere og talrigere partiers, var tydeligt nok, og da al menneskelig ret havde sin yderste grund i Gud, var det for disse på tankens område svage, men på fantasians stærke eksistenser indlysende, at Gud ikke kunde unddrage sig at forkynde sin dom umiddelbart og i hvert enkelt tilfælde, når han på passende måde blev anråbt derom. I folkedigtningerne gav denne tanke sig uophørlig luft, snart på en rørende måde, så som i fortællingerne om Genoveva af Brabant, den hellige Barbara m. fl., snart på en burlesk måde, såsom med kappen i »Möttulssagaen«¹ eller med det fortryllede horn i Artusdigtene, af hvilket ingen horkvinde kunde drikke uden at spilde af vinen, og andre sagn om forunderlige ting, hvorved man kunde komme til kundskab om den kvindelige kyskhed. Det lå således lige for at indregistrere Gudsdommen i den menneskelige retfærdigheds tjeneste, og kirken påtog sig beredvillig den sag. Forrest i rækken af dem alle står både i alder og anseelse den retslige tvekamp, af

¹ Sagn om en prægtig kåbe, der passede enhver kysk kvinde, men slog folder og sad ilde på enhver ukysk.

Overs. anm.

hvilken vor tids dueller kun er en uren levning. Det kunde jo aldrig fejle, at Gud nok skulde skænke sejren til den, der havde retten på sin side; den verdslige magt traf for sin del en mængde forsigtighedsregler imod et muligt bedrageri, mod hemmelige tryllemidler osv., og de frankiske konger indrettede i deres kapitulareier et system af formelle forskrifter for prøven, medens den gejstlige myndighed, om endog ikke så helt gerne, gav dem sin religiøse stadfæstelse. Endskönt både holmgang og den mindre højtidelige tvekamp praktiseredes hos vore fædre, optoges de dog her lige så lidt som hos de klassiske oldtidsfolk i lovgivningen som juridisk bevismiddel, og brugen deraf synes i Norden at have været indskrænket til udjævning af private æressager. Det var under lensvæsenet og i forening med riddervæsenet, at den judicielle tvekamp hovedsagelig fandt anvendelse, og hvormed den også gik sin hurtige udartning i møde. Domme og eder tilintetgjordes ved udfordringer, et lag af stærke lejesvende opstod, som forsvarede den højstbydendes sag og med den stigende dannelse gik indretningen under ved de samme misbrug, som det var deus hensigt at udrydde.

Uden sammenligning simplere end at gøre et vidnes sandfærdighed eller en dommers retfærdighed afhængig af parternes eller deres lejede kæmpers fysiske styrke og dygtighed var det at lade den anklagede eller angrebne rense sig, hvis han kunde, ved en ild- eller vandprøve, hvis udførelse den gejstlige myndighed lettere kunde våge over, og hvis udgang den i nødsfald ved en from list uhindret kunde be-

stemme. Disse ordalier, der vare ukendte i det europæiske hedenskabs tid, indførtes til Norden fra Tyskland og England; de omtales i de gamle loves kirkevedtægter som brugelige rensningsmidler i sådanne tilfælde, i hvilke kirken havde tilegnet sig domsret, nemlig i ægteskabs- og kyskhedssager; dog var de, lige som eden, forbudte i de lukkede tider. Dersom en mand avler et barn med en omvandrende tiggerkvind, kan han i følge grågåsen (§ 156) ved ildprøve fralægge sig paterniteten. Skånske lov omtaler flere sådanne ordalier, f. eks. *scudz* og *trux-skirsl*¹, som ere ukendte i de yngre landskabslove. En forskel på den nordiske og den sydgermanske lovgivning fremkommer derved, at medens i følge Norges gamle love de egentlige gudsdomme, »Guds skirsl«, som de kaldtes til forskel fra edsaflægelsen, som benævnedes »manna skirsl«, hovedsagelig eller næsten udelukkende brugtes i sådanne sager alene, som angik kirken, anvendtes de i det sydlige Evropa i rent verdslige sager, såvel alene som i forbindelse med eden. Kejser Karl den store lod grænse- og ejendomsstridigheder afgøre ved ordalier, nemlig enten kedelprøven med kogende vand eller korsprøven, som bestod deri, at de stridende eller deres kæmper skulde stå lige over for hverandre med armene udstrakte korsvis. Den, som da af træthed først lod sine arme synke, erklæredes for at have tabt sin sag. På den måde faldt der dom i en tvist imellem borgerskabet og biskoppen i Verona om, hvem der skulde opbygge en del af stadsmuren. Hver af part-

¹ Skirsl = renselse.

Overs. anm.

erne udvalgte en ung præst til at gennemgå korsprøven. Borgerskabets kæmpe blev snart træt og faldt bevidstløs om; den biskoppelige myndighed havde således vundet processen. Endogså abstrakte retsspørgsmål kunde afgøres ved tvekamp; således bestemtes det under Otto'ernes regering i følge en anordnet tvekamp, at börneborn skulde tage arv efter deres farfader, selv om deres egen fader ikke levede. Bedst egnede ordalierne sig til at erstatte savnet af edshjælpere og af rettergangskæmper, og de bleve således et beneficium juris for trælle, kvinder og i almindelighed for de svagere i samfundet; som rensningsmiddel ansås de for at være af højere og mere pålidelig art end eden, hvis aflæggelse hos visse germanske stammer, som hos Friserne, kun ansås som en nødvendig forberedelse og indledning til den afgørende ordalprøve. Således blev i den angelsaxiske ret foreskrevet en »fored«, som enhver, der skulde underkaste sig en Gudsdom, havde at aflægge på sin uskyld, og i følge sachsenspiegel skulde kæmperne hver for sig aflægge ed, inden det tilstedtes dem at begynde tvekampen. Modtagelsen af nadveren til bekræftelse af et udsagn var et meget anvendt ordal, som grundede sig på forestillingen om, at den indviede hostie øjeblikkelig vilde forgøre løgnere. Til den højtidelige og omstændelige forberedelse til ed ved præsteskabets hjælp, som på nogle steder i tyskland er foreskrevet ved lov, hører også, at den, hvem eden er pålagt, i forvejen skal nyde nadveren til besegling på sit forsæt at tale sandhed; men i folkets forestilling er sakramentets egenskab af ordal endnu ikke helt og holdent forsvundet, hvad der er

klart af den gængse tale, når nogen på en gribende måde vil bestyrke troværdigheden af sit udsagn, at han kan tage nadveren på, at det er sandt.

Både i norden og i det øvrige Evropa gjaldt det som en ufravigelig regel, at ordaliernes beviskraft stod højere end edens, og at der vel kunde appelleres fra den sidste til de første, men omvendt fik ingen lov til ved edsaflægelse at protestere imod den direkte Gudsdom; hvis de sædvanlige prøver blev uden resultat, greb man til tvekamp for at få den endelige afgørelse. I følge den saxiske landret stod det den anklagede frit for med forbigåelse af rensningseden og mededsmændene umiddelbart at underkaste sig gudsdommen; stode to eder imod hinanden, tog man sædvanlig sin tilflugt til tvekampen eller kedelprøven. Således hændte det hos friserne, at da syv personer samtidig mistænktes for et drab, og de hver for sig med tolv mededsmænd havde besvoret deres uskyld, måtte de alle underkaste sig kedelprøven, for at man kunde komme efter, om dog ikke gerningsmanden befandt sig blandt de anklagede. Hos burgunderne var det bestemt, at dersom den part, hvem eden tilbødes, nægtede at modtage den og fordrede, at sagen skulde afgøres ved tvekamp, skulde i tilfælde af den edstilbydende parts kæmpes nederlag de, som havde indfundet sig som mededsmænd på den side, betale i bøde 300 soldi hver. Det er vel bekendt, hvilke misbrug der overalt dreves med disse såkaldte gudsdomme, i Norge i særdeleshed af kronprætendenter for at bevise deres kongelige byrd, og hvorledes for eksempel Erling Steinvegg to gange bestod jernbyrden, hjulpen åbenbart

af biskop Niklas. Sådanne for alle vitterlige skandaler kunde ikke andet end fremkalde foragt for denne bevismåde som den, der var endnu ringere end eden, og ved midten af det trettende århundrede afskaffedes formelig i de tre nordiske riger alle de brugelige ordalier, navnlig siden den pavelige legat Vilhelm af Modena, kardinalbiskop af Sabina, ved sit besøg i Norge 1247 i anledning af Hakon Hakonsens kroning offentlig havde erklæret det uværdigt for kristne mænd at friste Gud til at give vidnesbyrd i menneskelige anliggender.

VII.

Ingen syntes da endnu at have opkastet det spørgsmål hos sig selv, om ikke den romerske prælats ædle og sande ord lige så vel havde sin anvendelse på eden som på jernbyrden; tværtimod genoptoges den første mere og mere i kirkens yndest, alt som de øvrige gudsdomme gjorde sig umulige. Henved 50 år før kong Hakons kroning og mødet i Skeninge havde pave Innocent III. under indflydelse af den nye universitetsdannelse og det genvakte kendskab til romerretten formelig sanktioneret eden som juridisk bevismiddel. Vel bevandret, som han var, både i romersk og i kanonisk ret, var han for klog til ikke at se, hvilken

fordel kirken kunde drage af edsinstitutionen, dersom det lykkedes den fuldstændig at tage den i sin hånd. Allerede for længe siden havde kirken givet sig til at våge over meneden og formået den verdslige øvrighed til at skærpe også de sekulære straffe for denne forbrydelse, hvilke på den tid vare ganske ubetydelige. De sydgermanske love bestemte for mened tabet af en hånd, hvorfra man mener, at skikken at holde de tre såkaldte edsfingre i vejret skriver sig, eller også dens udløsning med en weregildum; ¹ på samme måde de frankiske kongers kapitularier. I følge sødermannaloven skal ugyldigt vidne bøde tre mark til kongen, men dersom ed er aflagt, tre mark til biskoppen og være sagesløs for kongen. En særskilt bestemmelse indeholder, at »giptared« ² drager tre marks bøder af de to hovededsmænd og seks øre af hver edshjælper. I kong Kristoffers landslov fastsættes allerede 9 mark til deling i tre foruden de tre mark til biskoppen, og desuden mistede den, som svor ugyldig vidneed, som det værste, ret til fremdeles at kunne bruges til tingsvidne eller mededsmand, hvortil sluttelig kom de sædvanlige kirkelige straffe. Kong Kristian IV. norske lov, som kan siges at være den sidste genklang i norden af den gamle islandske ret, bestemmer for mened ubodemåls ansvar, tre års fredløshed, fire mark sølv i bøde til kongen for hovedmanden, en mark for hver mededsmand, dersom han ikke vidste andet, end

¹ En pengebøde, som drabsmanden havde at erlægge til den dræbtes frænder.

² Ed, som befindes at være falsk.

Overs. anm.

at han svor ret; »men viste de det, at han svoer uret: bøde fire marck så vel som hand, oc brendis tilmed i deris ansiet met it heet jern til evig kendelse«. I følge andre gamle norske love skal hovedmanden betale de seks øre for hver af de medsværgende.

Ved den eneret, kirken forbeholdt sig til at eftergive eller løse fra eder, havde den yderligere erhvervet sig en betydelig indflydelse på det borgerlige samfund. Medens lénsvæsenet blomstrede, og medens udviklingen af retsbegreberne var så svage, som den var den gang, kunde det ofte være heldigt, ja ligefrem nødvendigt at blive løst fra en edsforpligtelse, som enten var én aftvungen med vold eller svig, eller som var indgået under indflydelse af fordomme og uvidenhed. Allerede den romerske prætor åbnede en sådan udvej for den sværgende, men fortolkningen af forbeholdet sine *dolo malo* gjordes afhængig af den sværgendes egen samvittigheds prøvelse; her handlede kirken i den enkeltes samvittigheds sted, og den blev ikke derved; men den løste dristig folkene fra deres troskabseder til kejsere og konger og blev således en revolutionær magt. Ligeså kunde det være, at den gejstlige myndighed drog nogen fordel af edens forskellige grad af hellighed og gyldighed, alt eftersom den var aflagt på indviet eller uindviet kors, for en ordineret biskop eller en præst af lavere rang, noget som den, der aflagde eden, visselig ikke havde let ved at kontrollere. Men det vilde være en stor uret, dersom man forestiller sig, at Innocents kun af kirkepolitik bestemte sig for at bevare eden. Han gjorde det sikkert under trykket af en tung nødvendighed, *magna necessitate coactus*, for

at bruge Augustins ord. Der var ikke opfundet nogen bedre methode til at ende tvistigheder og til at holde samfundet sammen med end Rhadamanthys'; hvorledes skulde kejseres og kongers forsikringer, lenspligt og vasaltroskab, privilegier og korporationsrettigheder bevares ukrænkede, hvorledes skulde løfter vinde kraft og sandheden komme for en dag ved domstolene, hvis ikke ved hjælp af eden? — nemlig den individuelle ed, thi den kollektive duede ikke mere, efter at statsmagten på den principielle rets vegne vilde have et ord med i laget og ikke mere lod sig nøje med, at slægtfejderne afgjordes efter taksering i kreaturbestand og penge? Den inkvisitoriske proces, som uden hensyn til private sagvolderes påstande agtede at udforske sandheden og at skifte ret, den proces, som var grundlagt allerede ved de gejstlige sædelighedsdomstole, tilbageførte endog i den verdslige retsordning mere og mere den fremgangsmåde, som bestod i at optræde som anklager: her måtte gudsdømmens hjælp indtil videre benyttes, om end ikke til at dømme, så dog i det mindste til at undersøge. Men for resten gik det ikke så let med at udrydde edshjælpen og ordalierne; endnu så sent som 1491 rensede Strengsnæs biskop Cort Rogge sig med 12 gejstliges ed fra beskyldningerne for at have været delagtig i rådsherrens, Erik Carls-sons mord (Styffe, bidrag til skand. hist. 4, CXXIII); den slags samvittighedsprøve, som kaldes zetergeschrei, en art judiciel kattemusik, der blev opstemt af bøddelen og pøbelen, og som havde til hensigt at opspore en morder og bevæge eller skræmme ham til bekendelse, hørtes henved året 1770 på Hamburgs gader (Wächter,

histi nachlass. 1, 98 ff.); endnu i midten af forrige århundrede anvendtes heksebadet, og Wildt beretter i sin artikel om ordalierne (Ersch und Grubers allgem. Encyclop. Th. IV., s. 485), at en person så sent som i året 1817 optrådte for retten med en anklage for mord og tilbød at bevise den ved tvekamp med den sigtede gerningsmand.

Det synes at være en temmelig almindelig forestilling hos dem, som fra et formelt juridisk synspunkt have behandlet læren om eden, at de religiøse betæneligheder, som i nyere tider ere opståede imod dens tilladelighed, hovedsagelig hidrøre fra reformations-tiden og den dengang vakte lyst til undersøgelse af bibelens virkelige indhold. I virkeligheden ere imidlertid disse betæneligheder meget ældre. Man behøver i den anledning ikke at holde sig til den allerede i middelalderen fremsatte indvending, at det enkelte menneskes ed, *juratio sola manu*, foruden at savne anseelse, så at det ikke sjelden hændte, at den, som ikke formåede at skaffe sig mededsmænd, måtte søge at bøde på mangelen ved at gentage samme ed endog indtil 100 gange — tillige savnede skriftens vidnesbyrd, al den stund frelseren i Matthæi evangelium (XVIII, 16) overensstemmende med moselov havde foreskrevet, at dersom nogen har noget imod sin broder, og denne ikke vil høre ham, skal han tage endnu en eller to med sig, for at hver sag må blive ført ved udsagn af to eller tre vidner. Middelalderen var helt igennem og inderst inde gennemtrængt af en mystik, hvis bevægelser vel ikke var så kendelige på overfladen, men som dog mægtig indvirkede på menneske-

nes følelse og overbevisning. Men ingen, som tror på alle tings enhed i Gud, og som gennem umiddelbar fornemmelse mener at kende hans nærværelse i sit eget indre, kan det vel falde ind at fremstille sit eget væsens grundprincip, i hvilket han lever, ånder og har hele sin tilværelse, som en ydre og i visse tilfælde knusende og tilintetgørende magt. Så vel den tyske som i særdeleshed den spanske mysticisme afgiver eksempler herpå. I England havde John Wiclef over et hrhundrede før de tyske reformatorer oversat bibelen og søgt at føre kristendommen tilbage til dens oprindelige, i tidernes løb fordunklede idealitet. Det kunde ikke undgå hans opmærksomhed, at en ren og hellig menighed, som han vilde arbejde på at fremstille, ikke behøvede at påkalde Gud som hævner af brud på løfter, og at en sådan påkaldelse under edens form var stridende såvel i almindelighed mod den evangeliske forestilling om en guddommelig fader som imod frelserens bogstavelige anvisning. I særdeleshed forekom anvendelsen af ed ham betænkelig i spørgsmål om ejendom, samme tanke, som allerede har mødt os hos oldtidens retslærde og tænkere. Længe før ham og af meget forskellige grunde havde en mængde sekter forkastet eden, nymanikæer eller katharer, albigenære, valdensere, apostolikere, beghinere osv.; også inden for munkeordenerne havde der dannet sig forskellige meninger, såsom *fratres spirituales* hos franciskanerne, der misbilligede eden, og af hvilke nogle endog anså den for en dødssynd.

Erasmus, som første gang udgav ny testamenteres græske tekst og rimeligvis bedre end flertallet af sine

samtidige, der beskyldte ham for rationalisme og kætteri, havde klarhed over dens indhold, erklærede, at han nærede betænkeligheder imod edsaflæggelse, og indvirkede derved til en vis grad på de dannedes overbevisning. Det var imidlertid fra gendøbernes side, at det første egentlige stormløb fandt sted. Idet de støttede sig til bibelens ordlyd, som de i blind ensidighed vilde gøre gældende mod det borgorlige samfund og dets styrelse, bekæmpede de edens brug ligesom alle øvrige indretninger til samfundsordenens opretholdelse. Kristus havde jo udtrykkelig sagt: I skulle aldeles ikke sværge; eders tale skal være ja, ja, nej, nej; hvad der er derover, er af det onde.

Som bekendt forklarede reformatorerne i den augsburgske bekendelses art. 16 — med den videre udlæggelse deraf, som indeholdes i apologiens 8de moment —, at den verdslige styrelse med dens anordninger og love er en god, af Gud indrettet og indsat ordning, ifølge hvilken kristne uden synd kunne opfylde alle borgerlige forpligtelser og følgelig også aflægge eder, når de foreskrives af øvrigheden, hvorfor også gendøbernes lære, at alt dette strider mod kristendommen, på det mest afgjorte forkastes. Melankton lagde særlig Vægt på fyrsternes erklæring, at reformationen snarere var til gavn end til hinder for opretholdelsen af den borgerlige orden, og reformatorerne på deres side havde jo også al grund til at gøre sig regeringerne bevågne. Derimod var det indlysende, at de måtte fornægte de gejstlige myndigheders ret til eftergivelse af ed, og de grunde, som anførtes derimod, vare uigendrivelige.

På nogen principiel undersøgelse om selve edsbegrebets overensstemmelse med eller strid mod kristendommens grundtanke havde de ikke videre indladt sig, og derfor kan den anførte udtalelse i bekendelsesskrifterne heller ikke opfattes anderledes, end som en velbeføjet protest imod formeltræddommen og rethaveriet hos en rå og voldsom hob, som med bibelen til løftestang stræbte at nedbryde den borgerlige orden.

Samme år som Luther og hans venner havde udtalt sig for lovligheden af edsaflæggelse, havde hollænderen Simon Menno ved et nøjagtigt studium af det ny testament begyndt at nære tvivl om kirkelærens overensstemmelse med skriften, såvel i adskillige andre punkter, som ganske særlig med hensyn til eden. Idet han sluttede sig til gendøberne i henseende til barnedåben, mente han, at den verdslige øvrighed med dens ordning kun var til for de vanhellige, men ikke for kirken, som udelukkende bestod af hellige, hvilke i deres strænge og rene liv hverken kunde føre krig eller have sag for retten, og for hvilke eden lige så lidt var nødvendig som tilladt.

I lighed med gendøberne holdt den efter ham opkaldte sekt sig med den største strængighed til bibelens ordlyd, men deres praktiske færd var himmelvid forskellig fra hines; i særdeleshed har den yngre, mere frisindede retning indenfor mennonismen ikke været uden sin store betydning for nederlændernes religiøse og sædelige udvikling. Ved sin store flid og sin strænge sædelige vandel erhvervede disse kristne sig en agtet stilling i deres fædreland, fik inden ret lang tids forløb og inden noget andet fra den reformerte

kirke afvigende religionsparti, fuldstændig bekendelsesfrihed og nåde også udenfor dets grænser, i de store handelsstæder på Østersøens sydlige kyst, at blive tålt med sin lære og sine kirkeskikke. Dem tilkommer da også fortjenesten af ved ordholdenhed og sandhedskærlighed først at have konstateret unødvendigheden såvel af den juridiske som af den politiske ed, idet deres blotte forsikring toges for god af domstole og af offentlige myndigheder. Efter at der i deres fædreland var bleven dem forundt fulde borgerlige rettigheder, erhvervede de i Tyskland ved begyndelsen af dette århundrede fuldstændig fritagelse fra forpligtelsen til at aflægge eden.

En indflydelse, der strakte sig endnu videre i samme retning, øvede kvækerne, eller, som de selv kalde sig, vennernes samfund. Grunden til deres modstand imod eden var den samme som hos mennonitterne og overhovedet hos alle religiøse partier med en vis mystisk sindsretning: den, der i sig ved Guds umiddelbare nåde har lyset, kan ikke anerkende nogen anden domsret over sine handlinger og sinandel i almindelighed end sin egen, af den helligånd oplyste samvittighed, som pålægger ham uden alt hensyn til timeligt ansvar at være sandfærdig i sin tale og redelig i sine gerninger. Vel gøre de forskel på det ydre og bogstavelige i den hellige skrift og dens indre væsen, som er den åndelige Kristus; men den førstnævnte har dog for dem, ligesom for de puritanske sekter i almindelighed, en forpligtende autoritet, og de citere derfor frelserens forbud mod eden som en hovedgrund for deres vægring ved at aflægge ed. Skönt George

Fox og hans tilhængere iøvrigt længe blev vel behandlet af Carl II, pådrog de sig imidlertid ved deres vægring ved at sværge fængsel og andre forfølgelser, som bragte dem til at udvandre, især til Nordamerika og Holland. Ved toleranceediktet af 1689 befriedes de fra forpligtelsen til at aflægge hyldingseden, og ved en formelig parlamentsbeslutning af 1715 fra alle øvrige eder. I det nye samfund, som grundlagdes af kvækeren William Penn hinsides verdenshavet, bragtes hele den borgerlige orden naturligvis i nøje overensstemmelse med sektens religiøse love, og endnu den dag idag bemærker Amerikaneren, at der ikke i nogen stat sværges så lidt som i Pennsylvanien.

VIII.

Medens således edsaflægelsens berettigelse benægtedes fra den fromme bibeltros side, var der samtidig fra en hel modsat kant bleven indledet undersøgelser, som ad en anden vej førte til det samme mål. I de første årtier af det 16de århundrede og til henimod midten deraf havde den frie tanke begyndt at røre sig i det protestantiske Europa og taget de store samfundsgrundsætninger nærmere i betragtning. I Holland, den politiske friheds ældste hjem på det europæiske fastland, undersøgte Grotius vigtige dele af

folkeretten og kom under sine betragtninger af krigens og fredens ret ganske naturligt til også at granske forligenes. Allerede længe havde de katholske kasuister haft deres blik fæstet på spørgsmål, som havde sammenhæng dermed, og for den strængere side havde edens bindende kraft altid været afgjort, selv om den var bleven aftvungen med vold eller list — for at tjene skadelige eller uhæderlige hensigter, da Jesuiterne fremstillede deres smidigere og mere elastiske moralsystem, hvorved edernes og løfternes hellighed i ikke ringe grad svækkedes. Eftergivelse af ed fandt en varm forsvarer i den protestantiske Grotius, for så vidt den gjaldt overordnede myndigheders bestemmelsesret over de underordnedes edelige forpligtelser. Herved bør imidlertid vel mærkes, at det ikke var forpligtelsens sædelige hellighed, han vilde protestere imod, ti denne stod for ham, ligesom for andre moral-filosofier, som ukrænkelig, aldeles uafhængig af dens bekræftelse ved ed, men selve rettigheden for undersætter, børn eller ellers umyndige personer til på egen hånd at indgå på aftaler og forpligtelser, uden i det mindste et stiltiende samtykke fra den, af hvem de var afhængige. Dog vilde han, som det synes af særligt hensyn til religionen, at sådanne »edsrelakser« eller absolutiones juramentorum, som han kalder dem, der af øvrigheden ansås for nødvendige eller nyttige, ikke skulde sættes i værk umiddelbart af den verdslige magt, men at udførelsen deraf på sidstnævntes vegne skulde overlades til de gejstlige myndigheder. Under den gæring af både religiøs og politisk art, som ved midten af samme århundrede satte England i bevæg-

else, blev Hobbes ved begge sine skrifter de Cive og Liviathan en exponent, som mindre ved det ædle og løftende i sine anskuelser, hvori han lod meget tilbage at ønske, end ved sin dristige og skarpsindige hævvelse af den sunde fornufts ret, kom til at udøve en mægtig indflydelse på samtiden og eftertiden. Han udleder, som bekendt, samfundsordenens opretholdelse fra menneskets træthed ved den oprindelige krigstilstand, *bellum omnium inter omnes*. Menneskets fornuft hævdede, at man så vidt muligt måtte søge fred, men samtidig med krigens hjælpemidler gøre sig stærk mod dem, med hvilke det ikke lykkes at få lov at leve i fred. Dette er den første fornuft- eller naturlov, hvorefter følger, at mennesket for den kære freds skyld må nøjes med et så stort mål af frihed i sit forhold til andre, som det vil indrømme andre i forhold til sig selv. Den anden naturlige lov er, at man må stå fast ved indgængne forpligtelser. Med Gud kan ingen træde i forbindelse eller i pagt uden ved en speciel åbenbarelse; derfor er religiøse løfter ikke bindende, og eden tager hverken noget fra eller lægger noget til den sværgendes naturretlige forpligtelser. Suverænen, som i sin person repræsenterer det synlige og døden underkastede verdens- og Guddomsvæsen, må derfor også i sin hånd forene al den magt over sindene og religionsforfatningen, som hidtil har hvilet hos kirken. Men i et samfund, hvor regenten er herre over undersåtternes lære og liv, naturligvis med forpligtelse til på sin side at berede dem det størst mulige mål af velvære, der findes for en følgerigtig tænkning i virkeligheden ingen

plads for eden, som er den aftale, det enkelte menneske på eget ansvar i og for sig indgår med sin skaber.

Og herved er også filosofiens stilling til edsspørgsmålet bestemt for en lang fremtid; ti ingen ed er tænkelig under en anden form end som en personlig overenskomst med en oversanselig magt, gensidig i den betydning, at den sværgende på sin side forpligter sig til et ansvar i tilfælde af et edsbrud, og at den magt, ved hvilken han sværger, forudsættes at give sit stiltiende samtykke til at kræve dette ansvar fyldestgjort — hvis ikke løb menederen jo ingen risiko og erhvervede jo ikke nogen højere grad af troværdighed. Guddommen måtte således, menneskelig talt, ligesom indregistrere enhver sådan aftale til en kommende opgørelse, og derfor lægges både hos oldtidsfolkene og hos Jøderne så megen vægt på, at Guddommen ingen ting glemmer. Men efter en sådan opfattelse kommer hele edsteorien til syvende og sidst til at bero på kundskaben om en sådan tilbøjelighed hos den sidstnævnte magt, og denne kundskab kan ikke vindes uden ved en særlig åbenbaring. Al religion hviler også på forudsætningen om en mere eller mindre umiddelbar åbenbaring, hedenskabet lige så vel som mosaismen og kristendommen. Israels Gud havde udtrykkelig befale sit folk at sværge ved sit navn, og han bekræftede selv sine løfter ved ed. Men skulde det nu ske, at troen på en sådan direkte åbenbaring udviskes eller svækkes, skulde selve Gudsbegrebet undergå en sådan forandring i den menneskelige bevidsthed, at Guddommen ikke længere egnede sig så vel til at gøres til akseptant af edsløftet, så er det

klart, at også forestillingen om edens særlige krav på at binde måtte svækkes, og at Hobbes har ret i sin påstand, at den edelige forpligtelse ikke gør noget tillæg til den nøgne pagts egen obligatoriske evne.

Nu var også tankeretningen i hele den sidste halvdel af forrige århundrede alt andet end venlig stemt mod den bibelske åbenbaring, og denne stemning måtte naturligvis indvirke på meningerne om eden. Dertil kom særlig for Frankrigs vedkommende en retspleje, der i en sørgelig grad var egnet til at rokke troen på sund fornuft, hæder og redelighed både hos dommere og vidner. De juridiske mord på Calas, de la Barre, familien Montbailli o. fl., eller, når det ikke kom så langt som til bålet, øksen eller hjulet, den for vor tids retslige bevidsthed oprørende måde at lede bevisførelsen på i sådanne sager som Sirvéns, Morengiers og andres, bestemte Voltaires opfattelse af derhen hørende spørgsmål, således som den også gav sig luft i utallige opsatser og særlig i det lille, men vigtige skrift »Essai sur les probabilités en fait de justice«. Iøvrigt egnede encyklopædismens »højeste væsen« sig så lidt som muligt til at være domstolene til tjeneste som hævder af eden.

Næppe har imidlertid nogen af oplysningstidens tænkere udøvet en mægtigere indflydelse på den almindelige tænkemåde med hensyn til spørgsmålet om eden end Kant, som uden at gøre eden til genstand for nogen speciel undersøgelse alligevel fra flere sider berørte den under adskillige synspunkter, som religionens, moralens, retslærens osv. Af hele beskaffenheden af hans tænkning fremgår det, at eden ikke i ham

kunde gøre regning på nogen understøttelse; i sin kritik over den rene fornuft og i sit skrift om religionen indenfor grænserne af den menneskelige fornuft var han kommen til umuligheden af nogen nærmere kundskab om den magt, som gennem edsteorien indsattes til at våge over opfyldelsen af løfter, aftaler og alle slags forpligtelser. De pligter, som mennesket formelt tænker sig som foreskrevne af Gud, ere følgelig kun menneskets pligter mod mennesket. Ingen øvrighed kan, for at opretholde samfundsordenen, pålægge individerne at besværges deres tro på en Gud, der hævner mened, ti dette vilde være en samvittighedstvang, som ikke lod sig forene med den menneskelige frihed, som man ikke kan skille sig ved. Ingen kan forpligte sin modstander til at tro på sin ed, eller, hvad der er det samme, på sin religiøsitet; følgelig afgiver eden heller ikke den tilsigtede sikkerhed. Den sværgende aflægger eden i den forestilling, at løgn og bedrageri ikke i sig selv ere forbudte, og at mennesket skulde kunne ved en magisk formel indrømme Gud en særlig strafferet over sig i et givet tilfælde. Overhovedet er eden beregnet på overtro og vankundighed er derfor forkastelig og værd at afskaffe.

Det dybe indtryk, som den kantiske filosofi i sin helhed havde udøvet på sjælene ved begyndelsen af dette århundrede, åbenbarede sig længe efter også i teologien og jurisprudentien. Af kirkelige forfattere udtaltes sådanne sætninger, som at eden var en gudsbespottelse og lignede afsindigheden hos en selvmorder, der i sit afsind stormede løs ikke blot på sin timelige, men også på sin evige tilværelse (Th. Wolff). Også

Tholuck udtalte sig kraftigt imod eden; andre betragtede eden som et nødvendigt onde, som på menneskehedens hidtil opnåede sædelige standpunkt endnu ikke kunde undværes (Nitsch, Olshansen m. fl.). Nyere, strengt orthodoxe teologer i det protestantiske Tyskland forsvare den som en positiv guddommelig indretning og gøre i modsætning til de retslærde, der såvel i den kristne ed som i ældre tiders finde, at den højtidelige påkaldelse af en guddommelig hævner er selve grundtrækket, den mening gældende, at den kristne ed i hovedsagen er en bekendelseshandling, en opbyggelsesakt og en gudstjeneste, altså en særlig af forsynet foranstaltet velgerning, for hvis genoprettelse og bevarelse lovgiverne ikke kraftig nok kan drage omsorg; enkelte juridiske forfattere som Göschel, Strippelmann og andre, hylde den samme anskuelse.

IX.

Det kan vel uden stor fare for at tage fejl, siges, at den debat om edens tilbørlighed eller forkastelighed, som har fuudet sted nærmere ved vore egne dage, næsten udelukkende falder indenfor kredsen af de positiv kristelige overbevisninger, at jurisprudentsen kun lidt har sysselsat sig dermed, og at den filosofiske tænkning så godt som aldeles har ophørt at befatte

sig dermed. En kort redegørelse for, hvad der fra modsatte sider er anført, turde her være på sin plads.

Med de undtagelsor, som nylig ere blevne antydede, står den ortodokse teologi på den side, som forsvarer eden. Dens tilhængere støtte sig til edens guddommelige indstiftelse i det gamle testament, idet Jehovah selv besvor sine løfter til det udvalgte folk og foreskrev sine tjenere, hvorledes de skulde sværge; de mene, at kristendommen ikke har forandret noget heri, kun at dens stifter fordømte visse hos Jøderne sædvanlige edsformer, samt overhovedet den letsindige og unødvendige sværge; endog hos hedningerne, der dog svore ved falske guder og gjorde anråbelsen til en hovedsag, var eden nyttig og nødvendig til opretholdelse af samfundsordenen, og da denne ordning er af Gud, kunde også hedningernes eder på en vis måde betragtes som lovlige og i deres ufuldkommenhed forbilledlige for den kristne ed. Denne får sin egentlige betydning derved, at den for den sværgendes samvittighed fremstiller de stærkeste bevæggrunde, som kunne tænkes, for at bringe ham til at tale sandhed, nemlig Guds almagt, alvidenhed og hellighed, og den i eden indeholdte anråbelse bør derfor ikke forstås som en formastelig nedkaldelse af Guds straffedom, men som en offentlig bekendelse af den sværgendes overbevisning, at Gud her eller i det andet liv straffer menederen, og som en andagtsfuld bøn om kraft og hjælp til at holde det edelige løfte. De, som fastholde denne betragtning, overse ikke indholdet af Math. 5, 33—37; men, sige de, forbudet gælder ikke den borgerlige ed, men misbrugen af edelige forsikringer i daglig tale,

og da Kristus såvel ved andre lejligheder som lige i forvejen (v. 12) har erklæret, at han ikke er kommen for at opløse den mindste tøddel af loven, og overhovedet altid omhyggelig afholdt sig fra at røre ved noget, som hørte den borgerlige retssfære til, kunde det umuligt have været hans mening at tilintetgøre en så nyttig og for al samfundsorden så ligefrem nødvendig indretning som eden.

Fra den anden side påberåbes, som allerede nævnt er, frelserens udtrykkelige forbud mod al sværgeren, således også den politiske og retslige. Intet kan være tydeligere end befalingen: I skulle aldeles ikke sværge; eders tale skal være ja, ja, nej, nej; hvad der er over dette, er af det onde. Ingen exegese kan bortforklare et jota af dette nye bud, som øjensynlig ophæver det nys anførte mosaiske: Du må ikke sværge falsk, men hold Herren din ed. Men det samme gælder også om andre forskrifter i Moseloven, om ægteskabs-skilsmisse, om bilæggelse af stridigheder, om den juridiske gengældelsesret osv. Jødernes gud pålagde sit udvalgte folk at føre udryddelseskrig mod sine fjender og kæmpe, lige som de olympiske guder hos Homer, så at sige selv i deres rækker. Så kommer forskriften i bjærgprædikenen: Men jeg siger eder, at I skulle ikke stå det onde imod, men når nogen slår dig på den ene kind, så vend ham også den anden til osv. Al modstand er her udtrykkelig forbudt, ikke blot den fysiske, men også den retslige: vil nogen tage din kjortel fra dig, så lad ham også tage kappen med. Mennonismen var konsekvent i sin bogstavelige lydighed, idet dens tilhængere ikke blot forkastede eds-

aflægelse, men også krig, rettergang og ægteskabs-skilsmisse. Kvækerne vægrede sig ved at underkaste sig edsaflæggelse og den personlige krigstjeneste, men de nærede ingen betænkelighed ved at beholde kappen, ikke engang ved at tage kjortelen tilbage fra den, som forsøgte at røve den, og deres patriotisme fandt ingen vanskelighed ved at yde bidrag til krigerske øjemed, kun at de gerne forklædte dem under fredelige navne, som da de under den nordamerikanske frihedskrig tilvejebragte rundelige sammenskud til indkøb af ammunition under den forskønnende benævnelse: blåt mel og grå ærter. Sådant en smålig kasnistik bliver nødvendig for enhver, som glemmer den store grundregel for al hermeneutik, nemlig at hvad der er åndelig ment, må forstås åndelig, og at ingen formel ordlyd, om den end er aldrig så tydelig, må gøres gældende imod, hvad der af andre grunde kan vises at have været den talendes eller skrivendes virkelige mening. De, som fra et bibelsk synspunkt have optrådt som forsvarere af eden, have heller ikke forsømt at erindre modstanderne herom. Lige så lidt som Jesus ved sin saligprisning af fattigdommen, sit forbud imod at møde vold mod vold, eller sin opfordring til at afstå kappen, når nogen berøvedes kjortelen, kunde have haft til hensigt at ophæve al ret til selvforsvar eller til privat ejendom, lige så lidt kunde det have været hans mening at forbyde anyendelsen af et borgerligt forenings- og bevismiddel, uden hvilket det borgerlige samfund ikke tænktes at kunne bestaa. Det ny testamente har ikke få andre steder, som lige så tydelig forudsætte edens retmæssighed, for eksempel det oven

anførte sted (hebræerbrevet VI, 16), hvor det med udtryk, som minde om Platos Rhadamanthysfabel, hedder, at »menneskene sværge ved en større, og eden er dem en ende på al tvist, til stadfæstelse«. Er det vel tænkeligt, at en Jesu discipel, eller i det mindste en, som af den første kirke fandtes værdig til at optages blandt dens kanoniske forfattere, skulde have ytret noget så åbenlyst stridende imod mesterens lære?

Dersom det er at sværge, når man højtidelig tager Guds ord til vidne på såndheden af sin tale, så strömmen de paulinske breve over af eder, hvorom også de, som forsvare eden fra et bibelsk synspunkt, ikke have forsömt at minde.

Men dertil kommer en endnu vigtigere omstændighed, den nemlig, at Jesus selv aflagde ed, den gang den affordredes ham af dertil kompetent øvrighed. Således udlægges nemlig, mod protest fra adskillige, stedet hos Math. (26, 63, 64) af Luther og Calvin, samt efter dem af en lang række af theologer og bibelfortolkere lige til de nyeste tider. Der findes også stærke, man kunde næsten fristes til at sige afgörende grunde for rigtigheden af denne opfattelse. Jesus fört af dem, som havde grebet ham, til Kajafas, ypperstepræsten, hos hvem rådet og de skriftkloge da vare forsamlede; hele synedriet, siger teksten, søgte tillige med ypperstepræsterne efter falsk vidnesbyrd, på grund af hvilke de kunde dömmen ham til døden, men skönt der ikke var mangel på sådanne, der havde god vilje, fremkom der intet, hvorved han lovmæssig kunde fældes. Da fremtrådte der to, som sagde, at de havde hørt ham sige, at han kunde nedrive Guds

tempel og i tre dage opbygge det påny, hvorpå ypperstepræsten rejste sig og spurgte, om han ikke havde hørt, hvad der vidnedes imod ham, men Jesus tav, indtil præsten ved den levende Gud besvor ham at sige, om han var Kristus, Guds søn, hvorpå han svarede: Du sagde det. Kajafas' tiltale var den formelige adjuration efter moseloven, og svaret lige så den formelige edsforsikring, som ingen Israelit havde ret til at unddrage sig for, når han opfordredes dertil af rette øvrighed på lovbestemt måde. Præstens spørgsmål var af indledende art og nærmest fremkommen for egen regning, den romerske prokurators spørgsmål, der snart efter blev rettet til ham, stod det ham frit for besvare eller nægte svar på; men da ypperstepræsten på embedvegne og i de foreskrevne udtryk, under det højeste edelige ansvar, jøderne kendte, afordrede ham forklaring, da gjorde han, hvad enhver af hans landsmænd under lignende omstændigheder var skyldig at gøre, og hans svar var, så simpelt det end lyder, en formelig ed. På et andet sted (Math. 23, 16) irettesættes farisæerne og de skriftkloge for den spidsfindige forskel, de havde opstillet på visse eder: »Vé eder, I blinde vejledere! I, som sige: hvo som sværger ved templet, det er intet; men hvo, som sværger ved guldet i templet, er skyldig. I dårer og blinde! hvilket er størst: guldet eller templet, som helliger guldet? Fremdeles: hvo, som sværger ved alteret, det er intet; men hvo, som sværger ved gaven derpå, er skyldig. I dårer og blinde! hvilket er størst: gaven eller alteret, som helliger gaven? Derfor, hvo som sværger ved alteret, sværger ved det og ved alt,

som er derpå. Og hvo, som sværger ved templet, sværger ved det og ved den, som bor deri. Og hvo, som sværger ved himmelen, sværger ved Guds throne og ved den, som sidder derpå«. Talens mening kan ikke være nogen anden, end at alle eder ere lige bindende uden hensyn til formelen eller edsobjektet, da det dog i grunden er den evige, alle tings sidste ophav, ved hvem eden aflægges, hvor meget man så med barnagtig forsigtighed undgår at nævne hans navn. Samme tanke har man i det foregående set udtale af Romernes retslærde og af Augustinus. Noget forbud eller nogen advarsel mod disse former af eden forekommer ikke her; formodentlig ansås de i almindelighed for lovlige, og at i det mindste eden ved templet var ganske sædvanlig hos jøderne, derfor findes der direkte beviser i de rabbinske skrifter.

Det samme vil ikke med sikkerhed kunne siges om ederne ved himmelen og ved Jerusalem eller ved den sværgendes eget hoved, hvilke udtrykkelig forbydes i Matth. (6, 34—37). Disse udtryk fremkomme også i Jakobs brev (5, 12), øjensynlig som reminiscenser fra bjergprædiken. Hvad man imidlertid véd, er, at uvanen at sværge i daglig tale var hos jøderne på denne tid lige så almindelig som hos Grækerne og Romerne, og i Jerusalems tempel at sværge »ved dette hus« ansås formodentlig for respektabelt og opbyggeligt. At Jøderne plejede at sværge ved himmelen, findes ikke særlig omtalt, men måske var en sådan ed hos samtlige semitiske folkeslag et minde, der var tilbage fra en tidligere sabeisme. I koranen nævnes eder ved Kaba, ved Sinai, ved Thora, ved himmelens

tag og ved havet, men størst er eden ved den nedgående syvstjerne.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed — og for det nærværende spørgsmål kan det anses for at være temmelig ligegyldigt — så findes der ingen mulighed for at misforstå de uforglemmelige slutningsord: eders tale skal være ja, ja, nej, nej; hvad der er derover, er af det onde«. Meget beror på en rigtig fortolkning af den sidste sætning, da tekstens adjektiv findes i en form, som kan være både maskulin og neutral og således lader det uafgjort, hvorvidt det onde, hvorom her skal tales, skal opfattes personligt eller upersonligt¹. Den kongelige svenske bibelkommission har i sin prøveoversættelse af 1873 af det ny testament ikke betænkt sig på i strid med de fleste og mest avsete moderne fortolkere her at skrive »den onde«, som om Jesus her vilde gøre djævelen direkte til-ophavsmand for alle eder, medens den kongelige kommission samtidig lige neden for, i den syvende bøn af fadervor, forsigtig bibeholder det gamle tvetydige »af ondo«. Er den første fortolkning rigtig, da har Jesus, der selv siden efter ved at følge ypperstepræstens opfordring til ed svor Jødernes dyreste ed, ladet sig formå til at give efter for et påfund af mørkets fyrste. Tages derimod

¹ Det lader sig ikke gøre på dansk således som på svensk at gengive det tvetydige i det græske sprog. Vi må enten sige »det onde« eller »den onde«. Oversætteren har derfor måttet hidsætte det svenske »af ondo« uoversat, men trøster sig til, at danske læsere ikke ville have vanskelighed ved at sætte sig ind i forfatterens tankegang.

Overs. anm.

ordet i nevtral form, da må meningen, som tilhængerne af kirkens edslære også søge at gøre sandsynlig, være den, at edsaflæggelse, der i og for sig er et onde, er indkommen i samfundsordenen som en følge af den menneskelige ufuldkommenhed, ligesom også retten at udstede skilsmissebrev er bleven given Israeliterne af Moses for deres hjerters hårdheds skyld, som en nødhjælp til at opretholde ægteskabets renhed. Edsinstitutionen kommer således på sin rette plads imellem mange andre bestemmelser og sædvaner, gode og nyttige til deres tid, men bestemte til at forsvinde, så snart det under en fremskridende sædelig og intellektuel udvikling lader sig gøre, men som derfor ikke må stemples som djævelens kunster.

Med denne opfattelse forsvinde de vanskeligheder, som klæbede ved den snævre bogstavfortolkning, og skönt den borgerlige lovgivning ikke kan gøres afhængig af den usikre eksegeese af noget enkeltstående bibelsprog, så åbner der sig alligevel for enhver, der tror på fremskridt og fremgang til noget bedre, den trøstelige udsigt, at menneskeslægten ikke vandrer på må og få blandt vildfarelser og i tåge, men at dens vej under forsynets hånd ligger fremad og opad til højder, fra hvilke ufødte slægter klarere end deres forgængere skulle se ud over det forjættede land. Hele kristendommen, men især de kapitler hos Matthæus, om hvilke talen er, er jo et sådant stort fremtidssyn; det kræver årtusinder, ikke at virkeliggøre, men efter en ringe og ussel målestok at arbejde på virkeliggørelsen af dets himmelske ideal. Tog det ikke femten fulde århundreder, inden non-resistance-

doktrinen vovede sig frem i den politiske debat, men skönt dens tilhængere visselig endnu ikke have nået målet, skönt krigens blodige kappe endnu ikke er bleven lagt til side, så arbejde alligevel store åndelige kræfter på at rive den i stykker, og det holdes ikke længere for en absolut galskab, om end for en elskværdig utopi, at håbe på en nogenlunde vedvarende, gennem internationale voldgiftsretter og godvillige opgørelser opretholdt fred imellem kristne stater. Vel viser armoden nu som før sit blege åsyn, vel strækker menneskekærligheden på langt nær ikke til for at mildne endog den mest skrigende elendighed, men samfundet ser ikke længere derpå som noget, der må så være, og endog fremkomsten af de mange tomme teorier om arbejdets organisatioo, statsindustri-drift, ejendommenes fordeling osv. tyder på mnligheden af andre veje til løsningen af de store offentlige spørgsmål end den rå styrkes. Lige så kan det ikke lades ude af betragtning, at retsstridighederne mellem private i steden for at tiltage med samfundets fremskridende udvikling, hvorved jo nye retsforviklinger uophørlig fremkomme, tværtimod i forhold til folkemængden øjensynlig formindskes ved frivillige overenskomster. Mon da dette særlige slags »onde«, hvoraf edens brug er en følge, skulde være aldeles uimodståeligt og ubodeligt?

Om Oliver Cromwell.

Tre foredrag holdte ved lærermødet på Askov højskole 1887

af

Jakob Knudsen.

(Fortsat).

II.

I 1629 opløste Carl den første for sidste gang sit parlament før det lange tidsrum på elleve år, da han regerede helt uden parlamenter. Parlamentet og han skiltes i dybeste uenighed. Han truede på det alvorligste folkets så vel politiske som religiøse frihed, og imod hans trudsler og ulovlige handlinger i denne retning satte parlamentet op fordringen på eneretten til at bevilge skatter og fordringen på større indflydelse på kirkens anliggender, større simpelhed — renhed som det kaldtes — i gudstjenesten, udrenselse af alt katholsk, stræng hævdelse af det reformerte.

Så går vi ind i det tilsyneladende rolige tidsrum fra 1629, til urolighederne i Skotland tager deres be-

gyndelse, et tidsrum, hvori dog naturligvis alt, hvad der siden bryder åbenlyst frem, rører sig i det skjulte. At det gennem dette lange tidsrum kan gå så stille af, har sin grund deri, at den store ligegyldige hob befinder sig vel ved freden og den opblomstrende fredelige virksomhed, som England i denne tid kan glæde sig ved, medens trediveårskrigen raser i det meste af det øvrige Europa. Tillige har det vel sin grund deri, at selv de opvakte, frihedselskende mænd i England véd, at denne tilstand umulig kan vedvare i længden; såsnart der kommer alvorlig fredsforstyrrelse udefra, må denne regeringsmåde vise sig uigen-nemførlig for kongen, han vil da ikke længer kunne undvære sit parlament.

Disse uroligheder udenfra rejser sig endelig som et truende uvejr fra Skotland. Her har Karl I. fortsat sin faders udryddelseskrig mod den presbyterianske kirkeordning: i 1638 går det så i stykker: i dette år blev den hellige pagt, eller Covenant, sluttet, i følge hvilken det skotske folk svor at ville forsvare deres religion mod alle forandringer og forvrængninger med liv og blod. Året i forvejen var det begyndt; der var bleven indført af kongen en ny alterdag i den skotske kirke; den 23de juli 1637 trådte præsten første gang frem i St. Giles kirke i Edinburgh for at messe efter den; men da han slog bogen op og begyndte at læse, rejste en gammel kjælling, der hed Jenny, og sad nede i kirken på en lille foldestol, sig op og råbte: »Djævlén han slide dine tarme, din falske cyv! så du mener, at du skal stå og messe mig i ørerne! herut med sig!« og i det samme smed

hun sin foldestol i hovedet på præsten. — Således begyndte den skotske rejsning. — I foråret 1639 stod general Leslie, der havde lært sin krigskunst under Gustav Adolf, på grænserne af Skotland med 20,000 mand, af hvilke mange ligeledes havde fået deres uddannelse i 30 års krigen, men nu var strømmet hjem, da fædrelandet var i fare, — og Carl formåede intet imod dem. — I foråret 1640 opdagedes det af det engelske hof, at Skotland stod i underhandlinger med Frankrig om hjælp derfra; og nu håbede Carl, at dette skulde virke så frastødende på det engelske folk — som et slags højforræderi, nemlig — fra skotternes side —, så at han med udsigt til at få krigshjælp mod sine fjender bevilget, kunde indkalde parlamentet; og således mødte da i april 1640 det såkaldte korte parlament, der kun varede nogle få uger, efter et parlamentsløst tidsrum på elleve år. Den virkning, som kongen havde ment, at den skotsk-franske brevveksling skulde gøre på hans engelske parlament, udeblev imidlertid ganske. De engelske parlamentsmedlemmer vidste godt, at Skotlands kamp også var til gavn for Englands frihed, og erklærede, som tidligere, at først måtte deres fordringer opfyldes, så kunde der være tale om at bevilge kongen penge. De blev da sendt hjem over hals og hoved; og skuffelsen var stor i folket over, at der ikke var kommen mere ud af dette møde; man var måske bange for, at der nu igen skulde gå 11 år, inden parlamentet fik lov til at træde sammen. Der var dog andre, der så mere koldblodigt på tingene, f. eks. parlamentsmedlem St. John; han sagde, da de skiltes: »det får nok gå adskilligt værre

först, inden det kan begynde at blive bedre for os. — Der gik nu langt fra elleve år, inden parlamentet kom sammen igen. Den nød, kongen befandt sig i, tvang ham til allerede i efteråret 1640 atter at stå ansigt til ansigt med sit forhadte folkeråd. John Pym var nu den ledende, og det var en mand, der vidste, hvad han vilde. Han gik frem efter den teori, at når kongen vilde regere uden parlament, da måtte det betragtes som en foreløbig thronfrasigelse fra hans side, og at, når overhuset vilde hindre forretningsgangen i offentlige sager, da måtte det være belavet på, at underhuset besørge dem alene.

Det gik nu imellem kongen og parlamentet, som det bedst kunde, i to år — meget broget for resten — men så kunde det heller ikke holde længer. Kongen fandt tilsidst på at beskyldte de ledende mænd i underhuset for at have stået i underhandlinger med de oprørske skotter. — Den 3dje januar 1648 sendte han sin befuldmægtigede mand op for overhusets skranke og lod ham anklage 5 af de ledende parlamentsmedlemmer, hvoriblandt Pym, for højforræderi; samtidig mødte hans våbenherold for underhusets skranke og fordrede de 5 medlemmer udleveret. Dette var mod al lov og ret; underhusets medlemmer kunde ikke anklages for overhusets skranke, det var aldeles ikke deres retterting, de skulde forhøres af deres ligemænd. Da våbenherolden kom, svarede underhuset blot, at det skulde overveje kongens forlangende. Men hvad sker! Næste morgen, den 4de januar, tager kongen nogle bevæbnede mænd med sig, som han dog lader blive uden for døren, og begiver sig sammen

med sin søstersøn, kurfyrsten af Pfaltz, ind i underhusets sal. Der går han hen mod formanden og siger: »Hr. formand, jeg må låne eders stol et øjeblik«. — Han standsede med ét og blev noget forvirret, da han så, at den plads, hvor Pym sædvanlig sad, stod tom: huset havde nemlig, så snart man fik nys om, at Kongen nærmede sig, sendt de fem anklagede medlemmer bort af salen. »Mine herrer«, begyndte kongen igen langsomt og med mange afbrydelser, »det gør mig ondt, at jeg skal komme til jer i et sådant ærende; men jeg sendte igår min våbenhold herop i en meget vigtig anledning, nemlig for at gribe nogle mænd, som efter min ordre vare anklagede for højforræderi, og jeg havde ventet lydighed af jer, ikke en simpel meddelelse fra jer. — Forræderi«, vedblev han, »har intet privilegium, og jeg er derfor kommen for at erfare, om de anklagede personer ere her til stede«. Der blev dødsstilhed, kun afbrudt af hans gentagne: »jeg må have dem, ihvor jeg så finder dem«. Han holdt atter inde, men forsamlingen vedblev at være tavs. Så råbte han: »er Mr. Pym her?« Intet svar. Carl vendte sig mod formanden og spurgte ham, om de fem medlemmer vare til stede. Formanden faldt på knæ og sagde, at han havde hverken øjne til at se eller tunge til at tale andet, end hvad huset befalede ham. »Godt og vel«, svarede Carl vredt, »gør også lige meget. Mine øjne kan være lige så gode som enhver andens«. Der blev nok en lang pavyse, under hvilken Carl omhyggelig gennemså alle rækkerne i salen. »Jeg ser«, sagde han tilsidst, »at mine fugle ere fløjne; men jeg venter, at I vil sende dem til

mig«. Hvis det ikke blev gjort, sagde han, skulde han nok finde dem selv. — Så tilføjede han, at det ingenlunde havde været hans hensigt at øve vold imod huset, »og gik ud«, siger et øjenvidne, »mere misfor- nøjet og vred, end han var kommen ind«.

De fem medlemmer havde søgt tilflugt i Londons City. Næste dag søgte kongen dem der, men kunde på ingen måde få fat i dem.

Borgerkrigen stod nu for døren.¹

Den 23de august 1642 om aftenen under en voldsom storm udfoldede kong Carl sit banner i Nottingham, og dermed var krigen erklæret. Den kunde hurtig være bleven afsluttet, hvis folkepartiet var gået frem med tilstrækkelig energi; det gjorde man imidlertid ikke, dels fordi de fleste af de adelige hærførere var bange for en afgørende sejr over kongen; de frygtede, at havde han først lidt et afgørende nederlag, så vilde det være umuligt nogensinde at komme til en mindelig forståelse med ham; desuden var de næppe videre dygtige officerer, thi de skulde være parlamentsmedlemmer — det var den første betingelse for at blive officer i parlamentets hær — og den betingelse havde jo ikke noget at gøre med militær dygtighed. Krigen førtes et år uden nogen afgørende vending, dog nærmest til skade for parlamentet; da be-

¹ Denne skildring af kongens optræden i parlamentet den 4de januar er oversat efter J. R. Green: »History of the English People«, en bog, som jeg i det hele har benyttet ved fremstillingen af de storpolitiske tildragelser i England på denne tid.

sluttede man at indgå forbund med Skotland og påtage sig den forpligtelse, som skotterne gjorde til betingelse for et forbund, at man vilde indføre overalt den presbyterianske kirkeordning i England. — Krigen gik imidlertid lige dårligt, indtil slaget ved Marston mose, som jeg nævnte igår, hvor Cromwell vel ikke var overanføreren, men var dog den, der hidførte sejren, pludselig knækkede kongens magt i det nordlige England.

Det blev imidlertid Cromwell mere og mere klart, at som krigen førtes, kunde der ingen ende komme på den. Så længe uduelige, overforsigtige, adelige anførere af parlamentet stod i spidsen for hæren, og så længe hæren bestod af lejede folk af de lavere klasser mest fra byerne, kunde der ikke vindes med den. Den 3dje april 1645 fik han og hans venner derfor en bestemmelse vedtaget af parlamentet, ifølge hvilken det fra nu af skulde være en umulighed på samme tid at være medlem af parlamentet og officer i hæren. Landet forlangte det den gang: men at det var et voveligt skridt for parlamentet, det viste sig snart; thi nu kunde jo, hvad øjeblik det skulde være, hæren blive en magt, der stod fremmed for parlamentet, og som kunde finde på at gå på egen hånd. Det var så meget farligere, som der på den tid udviklede sig to partier i England, af hvilke det ene dannede hovedstyrken i Hæren, medens det andet især havde sit tilholdssted udenfor den og da også i parlamentet. Det var de to partier: independenter og presbyterianer. Presbyterianerne, hvortil de fleste i folket hørte, forlangte enhed i religion hele landet over, religionstvang;

det var derfor også dette parti, som havde kunnet slutte forbundet med Skotland; Independenterne holdt derimod på religionsfrihed til det aller yderste. Disse sidste var der utvivlsomt det stærkeste religiøse liv — eller i al fald religiøse røre — hos, og af disse folk, som især havde hjemme i den egn af England, hvor Huntingdon ligger, var det, at Cromwell havde dannet sin berømte ryttertrop: jærnsiderne; og med disse folk rekruterede han nu hæren, efter at hans indflydelse på dens sammensætning efter 3dje april 1645 var bleven større. Han havde nemlig indset, at mod kongsmændenes våbenfærdighed og ridderlige æresfølelse kunde det ikke nytte at stille uøvede læredrenge og kældersvende fra byerne, som man lejede for penge; der måtte stilles folk, som vidste, hvad de vilde, og som elskede deres sag, og som stred for sagens skyld og slet ikke for penge. Med denne sin ny hær slog han da kongens tropper fuldstændig ved Naseby den 14de juni 1645. Han fortæller selv om det i et brev, hvordan han var til mode, da han før slaget red op og ned for fronten af sine nybagte tropper, der vistnok for en stor del ikke havde været i ilden før; han skriver: »Jeg kunde ikke, mens jeg red der alene ¹ og passede mit arbejde, lade være at lé i mit hjerte og prise Gud (eller som det ordret måtte oversættes: »smile til Gud i pris«), i min forvisning om sejr, fordi Gud vilde ved ting, som

¹ Det er et ejendommeligt ord: alene, Cromwell her bruger; han rider midt på valpladsen for fronten af sine tropper; men, man kan forstå, han har følt sig ene med sin Gud i det øjeblik.

ikke ere, gøre til intet de ting, som ere. Ti det var jeg helt forvisset om, og Gud gjorde det også. — Dermed var kongens magt brudt; men strax begyndte også striden mellem hærpatriet og parlamentspartiet; imellem disse to partier står nu kongen, og bedrager dem og fisker i rørt vande, alt hvad han kan, for på begge partiers bekostning at tilrane sig enemagten; desuden hidser han både Skotter og Irer mod sine fjender. Cromwell søger stadig at holde hæren tilbage fra for vidtgående skridt og driver underhandlinger med kongen; ja han vover endogså sit liv for kongen ved således at sætte sig imod det parti, hvortil han dog hører; — endelig indser også han umuligheden af at få kongen bunden ved noget som helst ord; og den 6te desember sker en meget vigtig opgørelse mellem partierne. Parlamentet er efterhånden bleven så bange for hærpatriet, som nu ikke blot forlanger religionsfrihed, men hvor mange også har vidtgående republikanske ideer, og hvor alle som én forlanger hævn over kongen for hans skammelige bedragerier — Parlamentspartiet er bleven så bange for dette hærpatri, så at det førstnævnte parti underhandler med kongen og vil give ham al den magt, han forlanger, blot man så kan slippe for hærens herredømme. — Majoriteten i parlamentet går denne vej, og der forhandles stærkt i huset hver dag om dette æmne. — Men om morgenen den 6te desember 1648 stod oberst Pride af hærpatriet ved indgangsdøren til parlamentssalen med en liste på 40 medlemmer af majoriteten. Eftersom de kom til døren, greb han dem, arresterede dem og meddelte dem, at de var udelukkede af parla-

mentet. En af parlamentsmedlemmerne spurgte, med hvad ret dette skete. »Med sværdets ret«, fortæller man, at en soldat svarede. — Imidlertid, selv efter denne åreladning gav parlamentet sig ikke; men så blev der udelukket på samme måde 40 til, og så hjalp det.

Dette var den 6te desember 1648; den 1ste januar 1649 udnævnte den tiloversblevne rest af parlamentet en commissionsdomstol på 150 medlemmer til at dømme kongen. — Den 20de januar førtes kongen frem for denne domstol, men nægtede blot at føre sin sag for den, da den i følge hans erklæring var uden myndighed. — Vidnerne blev så afhørt, og den 25de blev dommen fældet. — Kongen gjorde atter indvendinger, men formanden, Bradshaw, rejste sig og sagde: »Sir, I har ikke lov til at bruge slige udtryk. Denne domstol er fuldelig overbevist om sin myndighed. Ingen domstol tåler således at høre sin myndighed draget i tvivl. — Sekretær! læs dommen op!«

Den 29de januar blev derpå følgende dokument udstedt:

Dødsordre:

Givet i den højesteret, som er nedsat til at forhøre og dømme Charles Stuart, konge af England, den 29de januar 1649.

Til oberst Francis Hacker, oberst Huncks, oberstløjtnant Phays, en for alle og alle for én.

Efterdi Charles Stuart, konge af England, er og stander overbevist, erklæret skyldig og dømt

for højforræderi og andre høje forbrydelser, og dom er fældet over ham af denne domstol løverdag sidstleden, at han skal undlives ved at hans hoved skilles fra hans krop, hvilken dom endnu står at udføre: så byde og befale vi eder herved at lade udføre samme dom, på åben gade foran Whitehall i morgen, som er den 30te dag i denne indeværende januarmåned, imellem det klokkeslet kl. 10 om morgenen og 5 om eftermiddagen. Og til at gøre sådant skal dette være eder fuldmagt.

Og vi opfordre herved alle officerer og soldater og andre gode mænd af det engelske folk at være eder behjælpelige ved denne gærning.

Givet under vor hånd og segl.

John Bradshaw. Oliver Cromwell.

(Og 57 andre).

Bevægelsen i folkemængden havde, medens kongens forhør stod på, givet sig luft i råb som: »retfærdighed!« eller: »Gud bevare eders majestæt!«, men alt, undtagen soldaternes høje råb, forstummede, da kongen den 30te januar 1649 gik døden i møde. Den værdighed, som han så dårligt havde holdt på under forhøret, medens han kævledes med Bradshaw og dommerne, vendte fuldstændig tilbage, nu, da døden stod for. Hvor mange fejl og tåbeligheder der end havde været i hans forbigangne liv: han gik til skafottet med kongelig værdighed og mandigt mod. To maskerede skarprettere tog imod kongen på skafottet, som var bleven oprejst uden for vinduerne på Whitehall-Gildeshus. Gaderne og tagene vare fulde af tilskuere, og en

stærk afdeling soldater stod opstillet neden for. Hans hoved faldt ved første hug, og da skarpretteren løftede det op for alles blik, lød der som en stønnen af medlidenhed og rædsel fra den forøvrigt tavse menneskemængde.

Om rigtigheden af denne handling, som her øvedes, vil der sikkert altid blive dømt forskelligt. Hensigtsmæssig var den i hvert fald næppe. Den engelske frihedsudvikling blev vistnok ved denne voldsomme handling, der drog så mange andre voldsomheder og derpå reaktion efter sig, sat lange tider tilbage. — Ser man derimod denne begivenhed som et tegn på, et udslag af kraften hos det jævne engelske folk, da må man visselig kalde det overordentlig glædeligt, at det angelsaksiske hos Englænderne — thi det er ganske sikkert dette nordisk-tyske, der har været bæreren af det stærkt religiøse, det puritanske i folket — har på den tid i England haft en sådan kraft, at det kunde vælte alt fremmed til side, der stillede sig i vejen for det, om det så var kongen selv. At man væltede kongen, er vistnok sørgeligt, men at man havde kraften dertil — det er glædeligt. Man sammenligne, for ret at forstå dette, den stilling, som således det engelske kunne hævde sig i England, med den fornedrelse, som det danske den gang gik i møde i Danmark, og som ventede det tyske i Tyskland. På denne tid er det, fransk enevoldsmagt og fransk tankegang og sprog med Ludvig den fjortende svinger sig til vejrs for fra da af indtil den franske revolution at ligge som en mare over nationalt liv og folkelig frihed i det meste af Evropa. — Man sammenligne Oliver

Cromwell, denne jævne engelske mand, hvis sprog er så folkeligt, så inderligt, så ægte — måske tildels netop fordi han aldrig har tænkt sig, at noget af det, han sagde eller skrev, skulde blive opbevaret som literært mindesmærke — man sammenligne ham og hans skæbne med den skribent her hjemme, som i det syttende århundrede bedst af alle behandlede sit danske modersmål i prosa, og hvis sprog, ligesom Cromwells, også har denne inderlige klang — måske tildels fordi hun nærmest skrev for sine børn, ikke for publikum — man sammenligne Oliver Cromwell og hans parlaments-taler med Leonora Christina Ulfeldt og hendes jammers-minde, da får man et nogenlunde træffende billede af, hvordan det folkelige satte det fremmede til dørs i England i det 17de århundrede, og af, hvordan det fremmede smed det folkelige i hundehullet i Danmark på samme tid — en forskel i behandlingsmåden af det folkelige i England og i Danmark, hvoraf man ser ret tydelige spor den dag i dag.

(Fortsættes).

Fra slaget på Kjøbenhavns rhed 1801.

Brevskriveren Søren Wendelboe er født i Roskilde 26de maj 1775, hvor hans fader var brændevinsbrænder. Han gik i sin fødebys skole, hvorfra han demitteredes 1794, studerede kirurgi og gik på Frederiks og alm. hospital, blev kompagnikirurg, derefter underkirurg i søetaten og tog i maj 1800 kirurgisk eksamen med bedste karakter, avancerede samme år til reservekirurg ved 1ste divison. Han havde den 23de marts 1801 bryllup med Maren Kirstine Faber, datter af borger i Kjøbenhavn, lysestøber Peder Jensen Faber, og blev vænet på orlogsskibet »Elephanten« slaget den 2den april. Det følgende år blev han udnævnt til distriktslæge ved Kjøbenhavns fattigvæsen og samme år til kirurg ved Sorø akademi og gods samt i Sorø distrikt.

I 1820 blev han tillige medicus ved Sorø akademi og samme år korresponderende medlem af det kongelige med. selskab i Kjøbenhavn. Han har skrevet enkelte afhandlinger i medicinske tidsskrifter. 1826 blev der ham meddelt bestalling som virkelig kancelliråd, og i 1847 blev han ridder af dannebrog, entlediges efter ansøgning med pension i 1851 og døde i Sorø 1852, 2 år efter sin hustru, med hvem han havde haft 8 børn.

Kjære kone!

Jeg befinder mig ret vel; men når jeg kommer i land véd jeg ikke; vær så god at levere dette bud min kavaj og forglem ikke at sende seddelen til Hjorth tilligemed de to sygeseddeler, som igår blev leveret; lev vel og fornøjet og vær ej bekymret for din hengivne og oprigtige mand

Wendelboe.

I hast

Orlogsskibet Elephanten den 31. Marts 1801.

Kjære gode kone!

Vilde du være af den godhed at faa indlagte brev besørget til hr. Schwartzkopff, som boer på hjørnet af Regne- og Gottersgaden på første eller anden sahl til gaden, hvilket jeg ikke så nøje erindrer, indgangen er i Regnegaden; i brevet er indlagt en qvittering for min gage fra fattigvæsenet, som jeg har bedet ham at afhente efter han har besørget afbetalt Steffens husleje at levere de 18 rd. og 2 mk., som tilkommer mig, i dine hænder; når du får dem, kunde du betale vores leje til værtinden, som beløber sig til 17 rd. foruden skorstensfejer penge. Vilde du tillige sende mig 1 pd. tobak, $\frac{1}{2}$ pd. brændte og maledede caffebønner og noget fløde i en flaske samt noget sukker, et par hele og rene uldstrømper, en ren skiorte, min gamle hat og de lange støvler, min lille tobakspibe, og dersom de gamle blaae buxer, som ligger i fyrre chatollet, er hele, kunde du tillige sende mig dem, da de er gode

nok til at gå med her ombord; det gör mig ondt, at du ey var hjemme, da jeg sendte dig min sidste billet, thi ellers havde jeg dog fået et par ord fra dig, som havde været mig udsigelig kjærkommen, jeg lever forresten ret godt her på skibet, da det er brave folk jeg er kommen imellem og jeg spiser i messen med officererne og den ober doktor, som för var her; havde jeg derfor dig hos mig, vilde jeg befinde mig ret ypperlig, thi endskönt vi har Engelsmanden lige for vore öjne, lever vi dog meget rolig, da han ligger ganske stille, og jeg er vis på, at man i byen taler og frygter mere for uroligheder end her, hvor vi rundt om os ser glade ansigter og muntert spög hersker, så at man ey engang haver tid til at tænke på, at flåden er i nærheden. Den eneste ubehagelighed, jeg har, er, at jeg ey kan vide, når jeg kan komme i land, eftersom ingen kommer fra borde, ikke heller kan jeg bede dig at komme til mig, da det er forbuden, at ingen fruentimmer må komme ombord, så længe man ey kan tro freden; lev derfor vel og fornöjet i det faste håb, at du snart vil se mig frisk og sund i dine arme; hils alle gode venner og vær selv på det forbindtligste hilset fra din troe og ogrigtige mand

S. Wendelboe.

Orlogsskibet Elephanten den 1. april 1801.

E. S. Skriv mig for alting et par ord til og lad mig vide, hvorledes du lever og hvem der passer fattigvæsenet for mig. Level.

E. S. Igår gik Engelsmanden med 35 skibe højere op mod Dragøe, han ligger endnu tilbage med 16, men de holde sig alle ganske stille. I aften blev uddelt viser både imellem officererne og folkene, som vare af vore bedste digtere og bleve afsungne på dækket; du ser altså, kære gode kone, at det går ret morsomt til hos os; vær derfor ubekymret for mig og nyd disse hellig dage så godt du kan i vore venners selskab, da du må undvære mit; du må ey forundre dig over, at udskriften er til mig selv, det er sket af den årsag, at det ey er passende at skrive til en mands kone. Buddet iler, lev derfor vel og vær på det forbindtligste kysset og hilset fra din oprigtige mand

S. Wendelboe.

Til

Velædle hr. S. Wendelboe,
reserve kirurgus ved 1ste divs. søfolk,
boende i adelgade nr. 299 på øverste sahl til gaden
i Kjøbenhavn.

Kjære gode kone!

Jeg trøstede dig i morges med, at Engelsmanden lå stille, men i middags klokken 10 $\frac{1}{2}$ begyndte cano-
naden, den var frygtelig, en stor del er ruineret, som jeg med sorg må tilkjendegive dig, i vores skib har vi ikkuns havt 2de sårede og ingen døde; af disse linier ser du, at din mand er sund og frisk og denne trøst håber jeg vil bortjage den sorrig og angest du for min skyld har udstået. Levvel og vær forvisset om, at så snart muligt er skal du se din tro og hengivne mand i dine arme.

S. Wendelboe.

I hast

E. S. Meer efterretning kan jeg nu ikke give dig, da vi skal ombord på de andre skibe for at hjælpe de chirurger, som der er, at forbinde deres sårede; så snart jeg kan skal jeg skrive dig mere, dersom jeg ikke selv kan komme.

Din

Søren.

Til

ober-chirurg på skibet »Elephanten«,

S. T. Herr Wendelboe.

Din ven hilser dig du ædle! og ønsker snart at kunde omfavne dig og udøse glædestårer over vor fjendes tilintetgjørelse. Gud! du vor gode fader!!! lad det skee. Din kone længes og sørger — jeg trøster hende godt. Din anden moder sørger meget for dig — jeg behøver vel ej at nævne dig madam Faust. Held og lykke ledsage fædrenelandets ædle og kjække krigere, men vee, tusindfold vee over den fejge og forsagte nidding, der på den os nær forestående vigtige dag skamskænder nationen ved ikke at bidrage til dens hæder og lykke.

Alle ere enige om, at udfaldet på den store dag vil blive godt. Adieu! du for vor fødelands medbrødre så store og vigtige mand.

Din ven

Hågensen.

Kjøbenhavn, første påskedag, morgen kl. 7.

Kjære gode kone!

Tak for den ömhed, du ved mit sidste besög viste mig og den kjækhed, du viste, da jeg igjen forlod dig, jeg håber også næst Guds hjælp, at vi heller ikke have årsag at frygte; jeg veed intet nyt at sige dig, vi leve her gandske i uvidenhed, fredsflaget vajer endnu og man siger en af de engelske admiraler skal i dag i land, måske kan derved noget blive afgjort til vores fordel. Rothe, Berthelsen, Grejbe og Jansen er engelske fanger, men engelsmændene have frigivet en for at følge de sårede, og da Jansen er gift er det faldet i hans lod at blive frie. Gode kone, jeg forglemte da jeg var i land at gå op til hr. Rothe, måske kunde du gå hen og undskylde mig, men skulde det være dig meget imod, vil jeg ikke pålægge dig det som en nødvendighed, da jeg jeg ved Bentzen, som jeg traf på toldboden, har ladet dem hilse. — Min requisition er denne gang som sædvanlig caffèbönner, fløde og sukker. Levvel og fornöjet og søg din opmuntring i det håb, som besjæler mig, at du vist skal se mig sund og frisk i dine arme. Lev vel og vær på det oprigtigste hilset fra din til døden tro og hengivne mand

S. Wendelboe.

Orlogsskibet »Elephanten« d. 8. april 1801.

E. S. Glem ikke at hilse dine gode forældre og alle gode venner.

Bognyt.

»Gamle Nielsen«. En kulturhistorisk selvbiografi fra 1799 til 1888, opskreven af Anton Nielsen. (Milo 1888. 134 sider).

Den 88-årige Lars Nielsen, faderen til Anton Nielsen, slutter de korte meddelelser om sit levnedsløb med en tak til læserne, »som har været så tålmodige, at følge en gammel, snakkesalig mand« til det sidste blad af hans fortælling. Og han føjer til: »der er sikkert mange enkeltheder tagne med, som burde have været udeladte, da de kun kan interessere mine venner«. Jeg vil dertil sige, at der er vist ikke mange læsere af denne bog, som vil få brug for deres tålmodighed; ti det lille levnedsløb er fortalt med en sådan køn barnlighed og med så livlig en afveksling af oplevelser og iagttagelser, at man med udelte interesse maa følge den alderstegne fortæller. Den første del af bogen indtil »gamle Niensens« seminarietid er endog fortalt så ypperligt, at børn på otte år lige så vel som voksne tilhørere kan fængsles deraf. Dog er der ét træk, angående en usædelig bondemand, som vistnok ikke burde være gengivet så plat, som det er. Hvad forfatterens ængstelse angår, at han skulde have taget for mange enkeltheder med i sin fortælling, da er jeg snarere tilbøjelig til at tro, at han burde have taget langt flere enkelte træk med, særlig af det sjællandske bondeliv. Hans fortælling er nemlig et lille stykke

virkelig kulturhistorie og det af den art, som det har sin store interesse at få rede på, men som det kun er ganske enkelte givet at kunne oplyse om. Forf. dvæler nemlig hovedsagelig ved dette hundredårs første menneskealder af livet på landet i menigmands jævne og små omgivelser. Og »gamle Nielsen» er en af de få, der allerbedst er i stand til at give os et pålideligt historisk indblik i den sællandske bondes kår og levned i hin tid. Ti han er selv en sællandsk husmandssøn (født 1799), har levet sin meste tid i snævert samliv med den sællandske bonde og har bevaret både en levende kærlighed til sin stand og et uhildet og frit blik for dens styrke som dens svaghed. Det vilde derfor være af ikke ringe værdi, om den gamle mand endnu måtte kunne få kræfter og lyst til at meddele os langt flere træk af livet på landet i den første halvdel af vort hundredår; deriblandt også træk i det enkelte til belysning af den sællandske bondes borgerlige frigørelse. Han har jo haft sin længste virksomhed i »bondevennernes» hjemstavn.

Forf. fortæller bl. a. om det vågnende liv i fyrerne i Ringstedegnen, da folkefesterne kom i gang: »Jeg husker således en ved det mindere Sigersted i nærheden af en kæmpehøj, der endnu bærer Hagbards navn. Der var dygtig med folk til stede, ti det var den første fest på den egn. Nå, hvor de herrer talere blev begloet, ti en politisk taler var den gang lige så sjælden som et udenlandsk dyr. Der var nu den unge Carl Ploug. Han var høj, men tynd og slank, klædt på nyeste mode og med en skandinavisk kokarde på sin grå hat. Det forekom mig, at han allerede den gang så noget fornemt ned på bønderne. Endvidere var der J. A. Hansen, Gleerup og skolebestyrer Schneekloth. Af talerne gjorde Gleerup mest lykke. Han var lille, bleg og uanselig, men hans tale var flydende og hans ord slående. Carl Ploug gjorde ikke stor lykke. Hans foredrag var sagtens godt nok efter tiden, hvad indholdet angik, men hans stemme var svag og talen var afbrudt. Bønderne råbte flere gange, når de ikke kunde høre ham: »Pløj igennem, Ploug!» — Schneekloth syntes folk bedre om. Vel havde han en kendelig tysk udtale, men hans røst var stærk og hans

æmne forståeligt. Han talte om opdragelsen af den unge slægt og sagde, at Danmarks fremtid beroede på de danske mødre. J. A. Hansen syntes folk ikke videre om, hans tale var ren politisk og hans foredrag var den gang meget stammende. — Men Gleerup var og blev dagens helt. Ved festmåltidet talte han om bondens opkomst. Det gamle ord fra Ditmarskerkrigen: »vogt dig bonde, nu kommer garden!« vilde han have vendt om til: »vogt dig, garde, nu kommer bonden!« Ved garden mente han alt, hvad der var stort og fornemt. Alt dette skulde vogte sig for, at bonden ikke kom forud, ti garden stod stille, mens bonden gik frem. I en anden bordtale foreslog han, under almindelig jubel, at titler og rang skulde pakkes ind i en kasse og sendes over sil Tyskerne. Uden på kassen skulde skrives: »sager uden værdi«.

Dette smager af mere. Idet vi må være den elskelige, troværdige »gamle Nielsen« tak skyldige for, hvad han har ydet os i den lille bog, vil vi ønske ham lykke til at give os mere af samme art.

Frederik Nygård.

Sigfred Ley og Grundtvigs ældre venner.

Af

Frederik Nygård.

Hovedpersonen i nærværende historiske skildringer nåede hverken nogen fast eller udvortes anset stilling i borgersamfundet. Han døde, efter adskillig omflakken, som gammel student, ugift og fattig på timeligt gods. Og dog var Christian Siegfred Ley et ualmindelig godt begavet menneske, havde fra sin barndom åben adgang til kirkelivets og folkelivets bedste kilder og nød i længere tid godt af samlivet med hundredårets ypperste ordførere. Og hvad mere var, hos Ley forenedes en stærk kristelig barnetro med en trofast og rig kærlighed ikke blot til sin egen slægt, men også til det danske fædreland, hvis søn han var stolt af at være, og til det folk, hvis ældgamle blod strömmede i hans årer. Ley var en stærk og oprindelig natur. En djærv sandhedskærlighed udgjorde et af hovedtrækkene i hans karakter. Såvel af denne grund, som fordi han trængtes af forholdenes magt, kunde han stundum synes frastødende, og var det også undertiden. Men i den snævre kreds af slægt og venner tabte adelsmennesket i ham ikke sin glans. Derfor blev den virksomhed,

som han i deres midte vandt frit råderum for, til vel-
signelse. Da Leys virksomhed på enkelte betyd-
ningsfulde områder endog var af den art, at den
imod samtidens almindelige opfattelse søgte at gøre
gældende, hvad eftertiden har måttet erkende for ret
og sandt, er der alene herfor grund nok til at få rede
på hans levnedsløb. Men hertil kommer, at Ley kom
i samliv og berøring med nogle af tidens ypperste mænd,
ældre som yngre, deriblandt Grundtvig, Ingemann,
Jak. Kr. Lindberg, H. L. Martensen, Fr. Hammerich,
Hagen og Laurent. Ved dagbogsoptegnelser, breve og
papirer, der gæmmer disse hans oplevelser, har han
givet os flere værdifulde bidrag til en fyldigere
belysning af ovennævnte mænds liv. Endelig har Ley
efterladt os interessante meddelelser om sin egen slægts
forhistorie. Og da disse ikke blot giver os et stykke
værdifuldt kulturhistorie fra det sønderjyske bonde- og
borgerlivs område, men tillige er et vidnesbyrd om
den kraftige slægts følelse, som dannede det brede
grundlag for hele Christian Sigfred Leys liv, vil vi
meddele dem her som en indledning til hans lev-
nedsløb.

I.

Sigfred Leys slægts historie.

Den første optegnelse om den ældste slægt er forfattet 1831, på Chr. S. Leys gentagne opfordring, af hans faster i Sønderborg Metha Catharina Christesen. Den er skreven på tysk, men oversat af Chr. S. Ley på dansk 1833.

Med få afkortelser og ændringer vil vi her gengive Metha C. Christesens redegørelse for slægten.

I Jesu navn.

»Min fader, Peder Christesen Ley, er født den 15de maj 1734. Han blev født i byen Snogbæk på Sundeved, omtrent to mile fra Sønderborg. Hans fader, Christian Pedersen, var bonde og havde en gård der. Han døde 1788 i sit 86de år. Herved er at mærke, at det den tid var skik, at børnene fik faderens første navn som tilnavn. Min faders moder hed Metha Catharina Pedersen, hun døde 1765 i sit 66de år. Hun efterlod tre sønner, af hvilke min fader var den ældste. Hans brødre, som hed Hans og Christian er begge døde. Da min fader nu var blevet

så gammel, blev han soldat, da han var værnepligtig for sin faders gård, ved det han var den ældste søn, og skulde have stedet efter ham. Der var just den gang strid imellem to fyrster, (hvad det var for nogle véd ikke jeg), og så måtte vor konge sende hjælpetropper til det meklenborgske. Der var min fader også med, men striden blev stillet, og han kom igen hjem ¹. — Nu tog han tjeneste hos en præst der på landet, men han havde ingen lyst til at være landmand. Hans broder Hans, som den gang tjænte i Sønderborg som kusk hos en rig herre, der hed kanselliråd Paulsen, vilde nu gifte sig. Da min fader nu ingen lyst havde til at være landmand, så kom han sådan overens med sin broder, at han lod ham få deres faders gård og gik så selv igen til Sønderborg i sin broders kondition. Han og hans anden broder skulde da have deres part af gården udbetalt, men deres gamle fader levede den gang endnu. Denne skulde jo have sin afgift, fordi han var trådt fra, og sit underhold der på gården, og det kunde han også godt have fået. Men hans søn Hans var ikke god, men karrig. Hvor han kunde komme til, sparede han på sin gamle faders pleje, og det gjorde hans kone

¹ Det var under stridighederne med Peter den tredie af Rusland, som gjorde fordring på hele Slesvig, at den danske konge Frederik den 5te lod en daarlig organiseret hær på 30,000 mand under anførsel af den franske general, grev St. Germain, rykke ind i Meklenborg for at standse de fremrykkende Russere. Budskabet om Peter den 3dies mord gjorde imidlertid ende på krigen, inden den endnu var begyndt.

med. Den gamle havde det altså ikke godt, før siden efter min fader blev gift. Denne eftergav rigtignok sin broder sin del, som han skulde haft af gården, for at han skulde pleje deres fader desto bedre, men de gjorde det dog ikke. Mine forældre stod på nippet til at tage den gamle helt til sig, men førend de kom i stand med indretningerne dertil, blev han syg og døde, som var endnu bedre.

Min faders forældre var fromme, gudfrygtige folk, og de stræbte med største flid at føre deres børn på samme vej. Min salig bedstefader, hvis største lyst det var at læse i Guds ord, havde så svært ved at se. Min fader sendte ham mange briller fra staden, som han kunde søge ud af; men der var ingen, som vilde lyse for ham. Men omtrent ét år før sin død kunde han uden briller læse i en finstilet salmebog, hvilket ikke var ham nogen ringe glæde.

Efter den gamles død arbejdede hans søn sig ret op på faderens sted. Han døde 1817 og efterlod fire børn, to sønner og to døtre. Den ældste søn har nu gården og er også trådt i sin faders fodspor, ti han er gerrig, lige som han var, gør hverken sig selv eller andre godt med hvad han har. . . .

Min fader gjorde store ting mod sin broder Hans, da denne var i forlegenhed og endelig vilde have en kone og havde ingen steds at bringe hende ind, for så overlod min fader ham sin faders sted, eftergav ham sin part i stedet og plejede selv sin gamle fader, i stedet for at han skulde have gjort det, og når han eller hans kone kom til bys, tog de ind hos mine forældre, som venlig modtog dem. Da nu min fader

mange år efter sad i de trange kår, hvorom jeg siden skal fortælle dig, så kom hans broder ikke til ham. Min fader, som den gang hverken kunde gå eller skrive, kunde jo altså heller ikke tale til noget menneske uden til dem, der vilde komme til ham. Nu gad han gerne tale til sin broder, hvorpå min moder fik skikket bud til ham. Og endelig kom han da en gang til ham. Min moder var ikke hjemme. Det var den gang en svær dyrtid; min moder har fortalt mig, at en skæppe rug kostede tre mark kurant, brændsel og alt var overmåde dyrt. »Broder! sagde han, du kunde vel nok imellem lade mig få en skæppe rug, når du kommer til byen, du ser, jeg kan behøve det!« — »Jeg kan ikke godt undvære min rug«, sagde han; han tog i sin lomme, rakte ham og sagde: der har du 20 skilling —; men han kunde ikke udstå det kolde og ubarmhjertige broder-hjærte og sagde: »behold dine 20 skilling, jeg vil ikke have dem. Gud giver mig så meget rug, som jeg behøver!« Han tog pengene og gik. Det var den sidste gang, han talte med sin broder. O, min kære brodersøn, man skulde ikke tro, at det var muligt, der kunde sidde et sådant stenhjærte i et menneske, men af hende, som har fortalt mig det, har jeg aldrig hørt et usandt ord, ti det var min salige moder.

Nu kommer vi til min salig faders anden broder, Christian, som havde bedre sindelag, men kun ringe formue, fordi han ikke stilede derefter. Han var en meget duelig hus-tømmermand, men han var faldet i den fæle last drukkenskab, som efter mine tanker er den farligste af alle laster, fordi den så ofte og så

let fører alle andre med sig, hvad der dog, Gud ske lov, ikke var tilfældet med ham. Han havde arbejdet ved mange store huse i Flensborg, og der styrtede han en gang ned oppe fra et højt hus og fik et slemt slag. Han blev rigtignok kureret igen, men fra den tid af var hans hoved så svagt, at han ikke mere kunde stige til vejrs og måtte altså holde op med sit håndværk, købte sig et hus i Sundeved, nær ved grevskabet Sandberg, omtrent en mil fra Sønderborg, hvor han kunde holde en ko, og her giftede han sig. Min fader havde allerele længe holdt ved med formaninger for at bringe ham fra den drikken, men intet udrettet, men nu vilde han også gerne lade det være, for han så, at hans sundhed kunde ikke holde det ud og hans pung ikke heller. Havde han kun ikke været så dybt i det, at han ikke længere var herre over sig selv. Han tog da sin tilflugt til en klog kone, som han havde hørt om, at hun allerede havde hjulpet mange af med denne slemme vane. Hun forsikrede ham også, at han skulde blive befriet derfra, når han bare kunde holde det ud; men derpå måtte han først alvorlig betænke sig. Fordi han nu indså, at hans liv ikke vilde nytte ham, når han skulde blive sådan ved, så besluttede han sig til det, blev også hjulpet og drak fra nu af ikke mere brændevin. . . .

Dette er nu alt, hvad jeg véd og kan besinde mig på, at jeg har hørt om min salig faders slægt. Måske har jeg hørt og vidst meget, som det kunde være nyttigere at huske sig, men det er mig ikke muligt at faa samling på det.

Kun dette falder mig endnu ind at sige, at vort

Ley-navn, som vi har, er vi ikke døbt med, vor fader og hans brødre heller ikke. Det var ikke andet end et tilnavn, fordi min bedstefaders hus stødte op til et led, og et led hedder jo på dansk ley, hvorfor folk, når de snakkede om min bedstefader, altid sagde: Christian Pedersen ved æ ley, og så blev da børnene også kaldt sådan. Men ellers ved enhver ting, hvor de skulde sætte deres navn, skrev de naturligvis deres fødselsnavn: Christesen, som vi børn også immer har gjort i skolen. Men siden vi er kommet fra vore forældre, have vi udeladt dette navn og kun skrevet os Ley. Hvad det nu har været for en ubesindighed af os, det véd jeg ikke selv. Jeg har aldrig tænkt over det, förend just ved denne lejlighed, da jeg skriver dette til dig, og kan nu også besinde mig på, at når jeg skrev et brev, så syntes jeg mit navn blev så langt, når jeg skulde skrive M. C. C. Ley, derfor lod jeg det være, og så tænker jeg, at det også hos din fader har været grunden, for han skulde jo også bruge to C. C.

Nu vil jeg videre fortælle dig, hvoraf det kom, at min fader antog det Ley-navn. Det har min salig moder fortalt mig, ti som barn har jeg jo ikke vidst noget om det. Da min fader nedsatte sig som borger i Sønderborg, så havde han en stor brevveksel. Og da en anden borger i Sønderborg havde selv samme navn som min fader, så skete det nogle gange, at den ene brækkede den andens breve, hvilket var ubehageligt for dem begge. Da min fader nu rådførte sig med sit gamle herskab, hr. kanselliråd Povlsen, hvad derved var at gøre, sagde denne til ham: »du gör bedst i at föje Ley-navnet til; der er dog ingen her i byen, som

har det navn, og da dine landsmænd altid har udtalt det sådan, kan du jo gjerne gøre det. . . .

Nu, kære brodersøn, slutter jeg dette og går over til at fortælle om min salige moder:

Marie Christesen Ley, født Schou.

Den 8de oktober 1739 blev min moder født, og hun døde den 11te oktober 1829. Hun blev døbt i Veflinge kirke på Fyn. Hendes fader, Hans Asmus-sen Schou, var bonde og ejede et lille sted omtrent 4 mil fra Odense. Hendes moder, Christine Schou, født Andersen, var en møller-datter fra Fyn. Min moders forældre var gode kristelige folk. De havde ni børn, hvoraf de to var sønner, men de døde, mens de var små. Døtrene måtte så tidligt som muligt ud at tjene, da deres forældres indtægter kun var små til at opdrage så mange børn. Den ældste blev hjemme og hjalp sine forældre. Siden blev hun gift og beholdt stedet efter dem. Men i den første barselseng døde både hun og barnet. Hendes mand besøgte engang mine forældre, da de var gift; men siden den tid har min moder ikke hørt til ham. To søstre døde ugifte. En kom til at tjæne i Husum og blev der gift med en væver, som hed Schnarweder og var enke-mand; men det varede kun kort, så døde han og efterlod to store stedbørn. Dem kunde hun ikke komme ud af det med, og da hun selv ingen børn havde med sin mand, så var hendes arv kun ringe, og hun vilde ikke blive der, men tog til Sønderborg til sin søster og søgte sig en kondition. Derpå var hun nogle år på et gods ved Sønderborg, også noget

i Sønderborg, hvor hun blev kendt med en gammel skomagermester, som også var enkemand, men havde ingen børn. Ham giftede hun sig med. Jeg tror, at de levede en 7—8 år sammen, til hun 1817 døde og hendes mand et par år efter

Min moder tjænte først der på landet, hvor hendes forældre boede. Hun havde megen lyst til landarbejde. Det var hende en stor fryd, når hun i høstens tid skulde ud på marken; men i hede somre var hun så stærkt plaget af hovedpine, at det ikke var hende muligt at være med. Derpå tog hun til byen og konditionerede i Odense, men hun fik kun en lille løn. Nu hændte det sig engang, at en fætter af hende, som tjente i Åbenrå hos en konferensråd, kom i besøg til Odense og fortalte hende, at hun kunde få meget større løn i Åbenrå. Når hun havde lyst til det, skulde han skaffe hende en kondition. Hun besluttede sig dertil, skönt det var hendes fader meget imod, som gerne vilde beholde hende i nærheden, ved det han holdt så meget af hende. Det har siden ofte gjort hende ondt, men med tiden fattede hun sig og sagde, det havde vel dog skullet så være. Hendes fætter skaffede hende da et herskab, en landråd og toldforvalter Schaunberg. Der var ret godt at tjene, og de holdt meget af min moder, da hun gjorde sin gærning grundig. Hun havde da også fra ungdommen af været meget lærelysten og let fattede hun, hvad hun så. Derfor havde hun lært en hel del i Odense, og især var hun mester i kokekunsten. Der blev hende nu en kondition tilbudt på posthuset i Åbenrå, hvor hun skulde have endnu meget større løn. Og da

hun gjerne vilde fortjæne sig noget, mens hun var ung og sund, så sagde hun sit herskab op, som, hvor nødig de også gav slip på hende, dog måtte lade hende have sin vilje. Hun tog altså derhen, og det var just i den tid, da der var så stor en uro på posthuset, at der hverken før eller siden har været mage dertil. Jeg kan langt fra ikke huske alt, hvad hun har fortalt mig derom; men det var den gang, da vor konge, Kristian den syvende, blev formælet med den engelske prinsesse, Caroline Mathilde, som, da hun rejste hertil, også selv var på posthuset, hvor min moder så hende. Da kongen noget efter formælingen gjorde en rejse til Tyskland, tog han også ind der. Alle kongelige herskaber var der, begge prinsesserne, som blev formælede, den ene med kongen af Sverig, den anden med statholderen i Slesvig, alle de gamle hertugelige herskaber fra Avgustenburg, grev Schimmelmann med følge og grev Moltke og mange andre høje herskaber, begge parter venner og frænder. Som nogle rejste væk, kom andre igen, og den uro stod på i to år. . . . Den tid boede der et herskab i Åbenrå, en justitsråd Koch, som var borgemester. Det var forældrene til kansellirådinde Pavlsen i Sønderborg, hvor min fader tjænte. Dette herskab, som havde kendt min moder meget godt, da hun var hos landrådens, holdt stærkt på med hende om at tage til Sønderborg til deres datter og lovede hende, at hun skulde få det godt. Min moder, som ellers nok kunde haft lyst til at blive på posthuset, da hun tjænte meget, kunde dog ikke holde det ud der. Ti ved det hun forestod køkkenet, måtte hun immer være ved sådan en stærk hede, og det kunde

hendes hoved ikke tåle. Hun lod sig altså fæste. Da det kom så nær, at hun skulde derhen, kom min fader og hentede hende, for han var kusk hos herren. Jeg kan endnu huske, at jeg engang har hørt ham selv sige, at så snart han så min moder første gang, tænkte han ved sig selv: »Gud give, at denne person måtte blive din kone«. Da de nu tjænte sammen og ved omgang lærte at kende hinanden nøjere, så kunde min moder også ret godt lide ham som en medtjener, men heller ikke videre. Der faldt hende heller ikke andet ind; men af hans immer forekommende velvilje mod hende ved enhver lejlighed kunde hun dog nok mærke, at han havde noget tilovers for hende. Dog sagde han hende ikke noget, men gjorde kun for sig selv denne bøn til Gud, som han siden efter har fortalt min moder: »min Gud, jeg ønsker mig denne person til kone, om det ellers er Din vilje og til mit gavn! Du, som alene er alvidende, giv Du mig det bedste råd, hvad jeg skal gøre og lade! Er det ikke Din vilje, min Gud, så er Du alene almægtig, så omvend Du mine tanker og lad mig aldrig mere tænke derpå«. — Da han nu således en tid lang havde rådført sig med Gud og også i den tid givet meget nøje agt på min moders opførsel og forhold og ikke fandt andet, end hvad godt hugede ham og hans tanker heller ikke forandrede, så gik han i Guds navn til hende og bejlede. Hun svarede, at når hun først havde rådført sig med Gud, så skulde han få svar, at træde i ægtestand var et meget for vigtigt skridt til at hun deri turde råde sig selv. Ja, sagde han det er jeg også vel tilfreds med, for det har også jeg

gjort. Nu rådførte min moder sig med Gud, ligesom min fader havde gjort, og heller ikke hendes tanker forhindredes. De besluttede sig da gensidig til at sammenknyttedes i Guds navn. Det var Guds styrelse, og dette var en stor trøst for mine forældre i den trykkende stilling, som de siden kom i, som også under al modgang. De kunde ikke bebrejde sig deres ægteskab, skönt ægtestanden kun kort tid for dem var en glædes-stand, men den blev dem længe, ja til deres livs ende, en græde-stand.

(Blandt de tjenester, Marie Schou havde i Sønderborg var en hos en baron Teuffel. Hun havde overtaget husets bestyrelse og skulde indestå for alt, hvad hun havde modtaget. Nu vilde baronen kort før hun skulde bort, med vold og magt have nøglerne af hende. Men hun vidste godt, at de betroede nøgler var hendes og ingen andens, før tiden var udløben. Baronen griber da efter nøglerne, men Marie holdt på ringen, som nøglerne hængte i, og baronen greb fat om nøglekammene. I det samme kom hendes trolovede til, og da han tog hende om hånden, så rev kammene alle baronens fingre itu. Han gik nu til borgemesteren, Preen, med sin klage, men da han var en afsagt fjende af borgemesteren og denne tillige var den kanselliråd, hvor Peder Christesen Ley tjente, kom der intet ud af sagen. Baron Teuffel var heller ikke lidt af de andre herskaber. Historien kom for ved det fyrstelige taffel på Augustenborg og den gottede dem alle sammen. (Jvfr. brev fra M. C. Ley til Sigfred Ley af 11te april 1845).)

Da min fader nu havde giftet sig, nedsatte han sig som spækhøker. Derpå søgte han kongen om et tobakspinder-privilegium, som han også fik, hvorpå han en tid lang holdt en svend, til han selv havde lært det. Det var nu vel ikke i det store, men han ernærede sig godt dermed. Mine forældre førte et ordentligt og sparsommeligt liv. Vellevenet og ødselhed kendte de slet ikke til, skönt gerrighed var langt fra dem. Især gjorde min moder i sine velstands dage meget godt, hvor hun fandt trængende, og endnu så længe hun selv kunde fortjene en skilling, endskönt med den sureste møje, så undværede hun selv og gav dog af sit lidet, når nogen klagede sig for hende. Hun sagde en gang til mig: så længe Gud skænker dig sundhed, min datter, så du kan fortjene dig lidt, så lad intet nedtrykt menneske, som klager dig sin nød, skönt han beder dig om intet, gå uhjulpen fra dig, om det også kun er lidt, hvad du kan undvære; ti det menneske, sagde hun, lider meget mere end den, der har let ved at bede; — jeg véd det godt, sagde hun, det er sandt nok, hvad man siger: nød lærer at bede, men er det da ikke synd at vente med hjælpen, til den yderste nød er der. Gid jeg kun havde noget at give af, sagde hun. Ja, kære brodersøn, hun var hjærtensgod.

Og dog fulgte korset hende til enden. Det begyndte straks fra min salig broders fødsel af. Fra hans fødsel til hans død havde han ikke en sund time. Hun led meget med ham. Han var som en tvilling ved siden af os andre, ti han voksede kun lidt. Han var ikke over fem kvarter høj, da han døde, og gik

dog alt i sit tolvte år, og var ved god forstand. Mine forældre elskede ham naturligtvis højt som deres første barn og sørgede derfor desto mere, da de ingen hjælp så. Mange penge anvendtes på ham, men alt forgæves. Da han nu var død, så blev min fader syg, næringen tog af, ti der kom immer flere og ned-satte sig.

Vi boede dengang nede i byen. Nu tænkte min fader, når han måske kunde få et hus oppe i byen, så vilde det gå bedre. Han købte altså et stort hus oppe i byen og lejede det andet ud, men lykken blev ved at vende ham ryggen. Kun få år boede han der, da så han sig nødt til at sælge det igen, for udgifterne af det vare store og indtægterne kunde ikke dække dem. Nu traf min fader på en køber, som han tabte mange penge hos, ti han var troskyldig og let at narre. Da han nu igen var flyttet ind i sit gamle hus, fortsatte han sin forrige handel. De stræbte med hinanden af alle kræfter for at komme frem, men alting gik dem imod. En lille kapital havde han sat i et fartøj — den mistede han. Over 1100 rdl. mistede han ved en fornem mand ved navn hr. Herren¹, som

¹ I brev fra M. C. Ley til Chr. S. Ley af 21de september 1831, fortæller fasteren følgende: Da mine forældre tjente hos kancelliråd Povlsen, satte herskabet et år i det store lotteri og vandt det største lod, ti tusinde rdl. Næste år skød tjenestefolkene sammen og satte i. Og der kom igen 10,000 rdl., hvoraf min fader, såvidt jeg husker af, hvad de har sagt, fik en fjerdepart. Men i den tanke, at have det ret sikkert stående, satte han største delen hos denne hr. Herren, som jeg før fortalte dig om, og tabte altså alting igen. Derfor var min salig moder altid en fjende af

boede på godset Friesenhauge nær ved Flensborg. Hos denne mand gik mange tusinde i skudder mudder. En mand her i Sønderborg tabte alene ti tusinde hos ham; for han var sådan i råbet, at hver mand, som havde penge at sætte ud, ønskede blot, at de kunde stå hos ham, så tænkte de, de stod så sikre, som hos kongen selv. Megen regningsgæld havde min fader også stående åben, som han kun fik lidt ind af. De måtte da altså med sorg se deres undergang i møde, ti til at gøre bankerot for derved at blive hjulpne, dertil var de både for samvittighedsfulde og for omhyggelige for deres børns vel, da det den gang var så stor en skam at gøre bankerot, at også på børnene faldt en immer værende foragt. De så sig altså nødt til også at sælge dette hus og så mange af deres gode sager, at dem, de skyldte, kunde blive betalte, som de da også blev, ti de undværede selv, for ikke at blive nogen noget skyldig.

Men nu havde de heller intet at ernære dem med. Min fader blev syg, kom sig vel med nød og næppe igen, men blev dog ved at være svagelig, så han kunde ikke fortjene noget ved at arbejde, hvorfor deres bekymring var desto større for, hvorledes de dog skulde søge at slå dem igennem. Det var den tid skik her i byen, at borgerne skulde indkræve kop-skatten. Dette gik da på rad. Og når det traf på en, som ikke vilde

lotterispil, for hun sagde: »Det er ikke andet, end at I bortkaste jer tillid til Gud og sætter den til lotteriet; men bed og arbejd, det véd I, at Gud har befalet, og lad eder så nøje, og vider, at alt kommer an på Guds vel-signelse«.

gå selv omkring, så overlod han det til en sikker mand, som fik sin betaling derfor. Denne tjeneste søgte min fader, og han fik den også men det var kun for de færreste, han kom til at gå, for de fleste gjorde det selv, og det var altså kun en ringe indtægt, som ikke engang slog til til husleje og brænde. Han lod det nu heller ikke bero dermed, at han følte sig for svag til at arbejde, men han prøvede på mange slags ting for dog at fortjene noget. Men det var og blev spildt møje. Og nu blev immer det ene værre end det andet. Da han en gang vilde bære brændsel ind, faldt et stort stykke brænde ned på hans højre ben og skrabede huden af. Benet svulmede op, og der blev et stort hul i. Først brugte de alle slags husråd. Men det blev immer værre, og han pintes meget. Men en nat greb det på engang sådan fat, at han med et højt jammerskrig vakte min moder. Hun måtte se til hans ben. Han kunde ikke få det af pletten. Hun stod straks op og tændte lys. Og da hun så på det, var det så tykt som to andre, og fra knæet ned til forfoden var det revnet i en kløft to finger bred og svømmede i blod. Dette syn bragte min moder næsten ud af sig selv ved bedrøvelse over, hvad deraf skulde blive. Såsnart det blev dag, gik hun til lægen, som også kom og undredes ved, hvad han så, men sagde, at han vilde helst ikke have at bestille med det; ti min fader havde jo i mange år haft et usundt legeme, og nu vilde alting trække sig til benene. Men da min moder holdt ved med bøn og gråd om at han dog endelig måtte hjælpe dem så anordnede han ham salve og medicin at tage ind og

forskjellig² varme omslag. Der blev brugt overmåde meget, men det varede kun kort tid, så blev det andet ben lige sådan. Nu måtte han bestandig ligge og altså fortjentes intet; men hver dag brugtes 18 skill. på apotheket. Skönt min moder forstod at benytte sin tid godt med at sy og spinde og hvad hun ellers knnde gøre for andre, så var dette dog kun en ringe hjælp, så de måtte, for at skaffe penge, sælge af deres tøj, så længe de havde noget. Hvor længe det varede, inden min fader kunde gå oppe, véd jeg ikke mere. Dog kom han sig forsåvidt, at han med m^oj^e kunde gå på fødderne, skönt de aldrig blev friske. Nu måtte der da igen tænkes på at fortjene noget. Det er skik, her, at hver hvedebrødsbager har én, som daglig går omkring i byen for ham med hvedebrød: For hver 19 skilling han kan få solgt, beholder han da de tre. Dette var nu det eneste, som min fader tiltroede sig at kunne gøre, skönt han vel måtte krympe sig derved. Sandt nok, det var en ærlig sag. Men da min fader havde været en anset borger i staden, æret og agtet af alle, så var det dog for ham en dyb trappe at stige ned ad. Min moder kunde endnu ikke uden tårer fortælle mig, hvor tung begyndelsen var falden ham. Hun havde gerne gjort det for ham, sagde hun, skönt det heller ikke faldt hende let; men da hun dog kunde fortjæne noget ved håndarbejde, men han slet intet, så var derved jo ikke noget at gøre. Lidt indtægt havde de også endnu af at indkræve kopskatten, og således hjalp de sig med stor besværlighed igennem i nogle år, til han ikke længere kunde gå. Han gik så længe, til han næppe kunde trække

den ene fod frem foran den anden; ti hans ben, som jo immer havde været slemme, blev bestandig svagere. En tid lang førend han hørte op med at gå, blev hans venstre arm kraftesløs, så at han måtte immer bære sin brødkurv på den ene arm, men nu kunde han ikke længere holde det ud, og så tvang nøden ham til at høre op.

Dette skete fem år før hans død. Hans ben blev immer værre, han blev ganske lam i den venstre side; men så længe han dog kunde bruge den højre hånd til at skrive med, så kunde min moder endnu samle kopskatten. Men da han heller ikke længer kunde det, så faldt også denne lille indtægt bort. Han sad da de fem år på ét sted. Og da min moder hverken kunde læse eller skrive (jeg mener da læse skrift) og altså ikke kunde beholde opkrævningen af kopskat, så hun sig nødt til at gå med brød, lige som min fader havde gjort, for det kastede mere af sig end håndarbejde. Det var hende dog umuligt at skaffe det nødtørftige, og derfor måtte hun, så hårdt det også holdt for hende, søge byen om en lille understøttelse til min fader, hvilken da også endelig blev tilstået ham, nemlig 12 skilling om ugen. Det var da nok til husleje, og der var endda lidt tilovers. Der var al billighed for, at de for længe siden havde fået hjælp; men mine forældre havde ikke sind til at bede derom, og det er heller ikke let at få. Det varede hele 14 år fra min fader fik de slemme ben og til hans salige endeligt. Folk, som har kendt dem i den stilling, har sagt mig, at det var et underværk, hvad min moder i den tid udstod med min fader. Og hvad led ikke

han. Han sad der ganske alene fra morgen til aften stiv i sin lænestol ved et bord, hvortil den var befæstet, for at han ikke skulde falde ned. Så tit det var hende muligt, gik hun hjem til ham for at passe ham med spise og med hjælp, men han måtte jo vente på det og fik det tit ikke i rette tid, ti min moder kunde ikke indrette det anderledes, så gerne hun også vilde. Hun afknappede på sig selv for at skaffe til ham. Ti med alle hans lidelser var han dog ikke hjærtesyg. Så længe han endnu kunde røre sin hånd og se at læse i en bog, så lagde min moder ham bøger for på bordet, som han kunde læse i, og dermed fordrev han tiden, når han var alene. Men nu tog også synet af. Han kunde ikke mere bevæge hånden, han kunde ikke engang vende blad i bøgerne. Nu kunde han da ikke længer hente trøst i de skønne bøger og i min moders fraværelse blev tiden ham da så lang. For ham var det nu en god ting, at han kunde falde i søvn, men for min moder desto værre, for så sov han om dagen og kunde altså ikke sove om natten. Min moder, som måtte tidlig op og kom sildig til sengs, havde da ingen ro de få timer, ti da han var ganske lam, kunde han jo ikke hjælpe sig selv. Hun måtte af og i sengen hele natten igennem. Min fader var en stor og svær mand og tung for min moder at rejse, når hun ingen hjælp havde. Derfor måtte hun stige op i sengen og således løfte ham og naturligvis bruge alle sine kræfter dertil, hvorved hun da også fik en skade, som hun beholdt, så længe hun levede. Hun betalte jo nok en for at hjælpe sig, når han skulde af og i sengen, men hun kunde jo dog

umulig holde en til om natten også. Også var det tungt for min moder, at han ikke selv kunde føre skeen til munden, når han skulde spise. Hun måtte give ham mad som et barn. Og da han vidste, at hun havde knap tid, så skyndte han sig, og hun blev bange for, at han ikke skulde blive mæt. Hvor meget hun også udstod med ham, så vedblev dog immer den sande kærlighed til hinanden hos dem, de tog som sædvanlig i al deres nød deres tilflugt til Gud om hjælp.

Og dette blev også snart bønåret. De boede den gang hos en vævermester, som just fik en svend fra det danske, et ordentligt, godt menneske. Da min moder mærkede det, bad hun ham se ind til min fader, hvilket han da også gjorde, så han blev bekendt med deres stilling, havde stor medlidenhed med min fader og bød sig selv til at give ham mad. Dette var en stor glæde for min moder, ti han stod nu hos ham og gav ham, så længe han vilde have det. Min moder sagde immer: han har nok i, hvad Gud pålægger ham; hvad jeg kan gøre, vil jeg gerne, om jeg også selv må undvære det. . . .

Omsider blev han for bestandig sengeliggende. Madlysten forgik ham. Hans legeme blev fuldt af huller. Min moder svømmede i tårer over hans lidelser, men han trøstede hende endnu og sagde: hvad Gud gör, det er vel gjort. Han vil og må hjælpe mig. Således holdt han fast ved sin Gud; og da nu døden kom, sov han blidt og saligt ind.

Da han nu var begravet og min moder var kommen i ro med sine ting, fortsatte hun sin syssel. Hun

havde jo intet andet at ernære sig med, var nu også vant til dette. og til håndarbejde vare hendes øjne nu blevne meget for svage. Da hun nu også havde udsigt til nattero ved den store forandring, som var sket, så håbede hun, at det skulde blive bedre for hende. Men da brød gigten ud i hendes lemmer, som igen meget forstyrrede hendes nattero. Den tog efterhånden mere og mere til i de 24 år, som hun levede efter min faders død. Omtrent 18 år før hendes død traf hende et slemt tilfælde. Hun vilde bære et kar op på det øverste loft, og da hun var kommen helt op ad trappen, gjorde hun et fejltrin og styrtede ned også ad den anden trappe, som gik lige ud for den øverste, slog et stort hul i hovedet på kanten af en skorsten og forvred den højre arm. Hun boede den gang hos sin søster. Lægen blev hentet og havde kun ringe håb til at hun skulde leve. Såsnart hun kom til bevidsthed, lod hun skrive efter mig. Jeg rejste straks, men et par dage gik dog med, inden jeg kom. Lægen havde da igen fattet håb om liv, men hun måtte lide længe, før hun kom sig igen, og beholdt stedse mindelser i hovedet og i armen, der ikke ret vilde lade sig sætte i led igen. Jeg var kun en kort tid hos hende, for jeg kunde ikke længe være fra min tjeneste. Jeg måtte bedrøvet forlade hende og bad husets folk at pleje hende på det bedste; jeg betalte dem derfor, og de lod mig hver uge vide, hvordan det var med hende.

Langt om længe kom hun sig endelig for så vidt at hun, skönt med stor vanskelighed, kunde gå ud for igen at fortjæne lidt. Doktor og apoteker skulde be-

tales og de lod sig intet afknappe. Min broder, din gamle fader, havde den gang sendt hende nogle penge. Jeg kom hende også til hjælp så vidt jeg kunde række, så hun blev hjulpen ud deraf. Siden besøgte jeg hende og så, hvor hårdt hun måtte slide for sit udkomme. Alderen var der og mindelserne af det slemme fald, som også hvad hun ellers måtte bære på — det kunde jo ikke andet end falde tungt på hende; — og dog klagede hun ikke, men takkede Gud, fordi hun med nød og næppe kunde gå. Men om natten beklagede hun sig for mig, at hun var så hjælpeløs. . . .

Dette gik mig til hjærte. Jeg overlagde hos mig selv, hvormed jeg kunde skaffe mig mit ophold, så vilde jeg flytte til hende. Jeg lærte da frue-skræderi, og din gode fader var så god at skaffe mig bevillingen.

Nu var vi begge to ret så vel til mode ved det. Min moder sagde til mig, hun håbede, hendes tid var nu snart forbi. To år efter at jeg var kommet hjem, gik hun endnu omkring med sit brød for at fortjæne lidt, men det faldt tungt. Når jeg tit had hende om dog at holde op dermed, så sagde hun, hvad jeg desto værre mærkede var sandt, at skönt det kun var lidet, hvad hun fortjente, skulde jeg nok se, det vilde savnes, når det udeblev. Først når hun slet ikke kunde mere, vilde Gud hjælpe. Men jeg var aldrig rolig, når hun gik ud, for jeg var bange for, hun skulde komme til skade ved heste eller vogne, da hun kun dårlig kunde se at hjælpe sig frem. Man kan med sandhed sige, at hun virkede så længe hun kunde. De sidste år kendte hun ikke engang pengene de gav hende. Hun lod sig nøje med hvad folk sagde og gav sig Gud i

vold i den tro, at menneskenes hjerter var i hans hånd, så ingen skulde bedrage hende. Hendes regning slog heller aldrig fejl. Endelig skulde hun da ikke længer blive ved dermed.

Ved pinsedagstider 1818 blev hun så hæftig syg, at hun måtte lægge sig til sengs. Kræfterne svandt rent bort og brystsygen tog til. Hun lå hele sommeren igennem. Jeg måtte bære hende af og i sengen, og vi tænkte, at hendes time nu snart var der. Men lidt efter lidt samlede hun dog nogle få kræfter, så hun kom op af sengen og kom sig omsider sådan, at hun gik hen til sin bager. Hendes hu og håb stod endnu til at virke noget. Men det lod sig ikke mere gøre. Kræfterne var borte og hun nødtes til at give sig fortabt. Under hvor stor afveksling hun henlevede disse tolv år, derom var meget at fortælle, men det er alt for vidtløftigt for mig. Snart måtte hun et halvt årstid ligge. Så kom hun sig igen, så hun kunde være oppe. Et fjerdingår eller et halvt år gik hen og hun faldt tilbage igen og hensled tiden under mange smerter, ti enten hun lå eller var oppe, led hun. Men den nådige Gud gjorde dog ikke alle dage ens. Han sendte af og til tålelige timer, i hvilke hun oplivedes til ret at underholde sig med Gud. Og hvad det var for lystelige timer for hende og for mig, det vil jeg aldrig glemme; ti hun brugte dem til vedholdende bøn til Gud og bad så indstændigt om hengivenhed i hans vilje, om stadfæstelse af hans nåde, om velsignelse for sine børn og børnebørn. Ja, derom var usigelig meget at fortælle, men jeg må holde op og vil nu gå over

til hendes sidste livsår, skönt det er mig tungt at gøre det, også tungt at høre. . . .

(Her følger nu en omstændelig skildring af udviklingen af en forfærdelig sygdom i den ene tå, som slog den gamle kone helt ned. Datteren var ved at fortvivle, men skriver: »jeg gik i énrum, som min moder i tidligere dage havde lært mig: »min kære datter, ved alt hvad som helst der i verden skal møde dig, hold dig til Gud og slå fast lid til hans hjælp. Ser du ingen menneskelig hjælp, så gå i enrum, fald på dine knæ og bed inderlig til din Gud om hjælp, og han skal visselig høre dig.«) . . .

Doktoren kom, men så snart han så tåen, sagde han, at der var koldbrand i den og ikke at tænke på hjælp. Alderdommen var der og livskraften borte og ingen hjælp. Han foreskrev os nu forskellige salver og forbandt selv foden i begyndelsen. Siden viste han mig det, så forbandt jeg den hver morgen og aften, men han kom dog daglig til hende. Og da hun var nervesvag, så anordnede han hende medicin at tage ind; men smerten i foden tog daglig til. Han vilde sætte foden af, for at koldbranden ikke skulde gribe videre om sig. Dog dertil sagde hun nej, men bad ham inderlig vemodig og tillidsfuld om hjælp. Han vilde da heller ikke sige hende, at der ingen hjælp var, og trøstede hende med håb så godt han kunde. Men til mig sagde han: Gud give blot at jeg kunde hjælpe hende. Jeg har ret medlidenhed med den gamle kone, hun lider mer end nogen véd og er dog efter sådanne lidelser, som hun må bære, overmåde tålmodig. Han havde ofte tilbudt hende nogle dråber,

som hun kunde komme til at sove på, men hun vægrede sig til det yderste. Nu bad hun selv om dem og fik dem også. I begyndelsen måtte hun kun få fem dråber, siden tror jeg det steg til tyve, men højere måtte det ikke gå. I begyndelsen gav det hende en smule ro, men siden efter vilde det ikke hjælpe. Nu måtte hun holde ud i en bestandig pine, men alligevel hørte man hende aldrig utålmodig at jamre sig, men i stadig bøn til Gud, at hans faderlige tugtelse ikke måtte blive større, end at hun dog kunde holde sig fast til ham og at hendes tro ikke måtte rokkes. Omtrent fjorten dage før hendes endeligt kom doktoren en middag. Jeg gik for at hjælpe doktoren med foden. Da han nu skar noget bort, blev hun som om hun skulde dø, udstødte et svagt suk og blev derpå ganske stille. Siden da doktoren var gået bort begyndte hun at jamre sig så gyseligt over smerter i livet og bad om lidt koldt vand at drikke. Hun fik da ingen mad, for hun kunde ikke, og fik da heller ikke mere i denne verden. Men koldt vand forlangte hun bestandig og andet vilde hun ikke have. I foden var nu smerten forbi, men forfærdelig i livet og af den bestandige liggen kom der huller på kroppen. Hvad der efter vore omstændigheder kunde gøres, blev gjort; men der var ingen redning. Det var en jammer at se og at høre. Aldrig knurrede hun mod Gud; så længe hun kunde bede, lå hun i bestandig bøn til Gud, og mig bad hun, at jeg dog skulde bede for hende, og endnu under de største smerter, da hun næppe kunde tale mer, hørte jeg hende bede sagte for sine børn og børnebørn, at Gud vilde stå dem bi i

nød og død. Ja, så længe hun kunde bede, var det rørende at høre. En gang bad hun således: »min kære nådige Gud, jeg forlader mig på dine forjættelser, du vil ikke forlade mig i min nød. Korset, som du har pålagt mig, tager jeg taknemlig af din gode hånd. Styrk blot min tro, så jeg ikke forsager i min nød eller bliver mistrøstig. Min forløser har jo forsonet mig med dig, til hans hellige fortjeneste slår jeg min lid. Han vil betale min skyld og optage mig i sit rige. Velsign mine kære børn og børnebørn, giv nåde, fromme Gud, til at jeg engang i dit rige må omfavne dem alle!« — Med sådanne og lignende bønner holdt hun stadig ved, så længe hun kunde. Og da hun ikke længer kunde bede med munden, så foldede hun dog sine hænder og hendes tanker var henvendt til Gud, indtil hjertet holdt op at slå.

Og da denne sidste stund nærmede sig, blev hun stille. Jeg spurgte hende, om jeg skulde læse nogle bønner for hende, og hun gav tegn med hovedet: »ja«. Jeg læste da også de salmer for hende, som hun før havde sagt, jeg måtte forelæse hende, når hun skulde dø. Hun forstod hvert ord, og jeg kunde se på hende, at hun havde stor trøst deraf. Og da jeg spurgte, om jeg skulde læse mere, gav hun mig tegn: »nej«; og det lod, som om hun vilde sove. Hun sov da også sødt og roligt ind. Gud være evig lovet og takket derfor.

Ja, der var endnu meget at fortælle om, hvad der i dette sidste år hændtes hende, men mit hoved kan ikke holde ud at tænke efter så længe. Dog vil jeg endnu fortælle dette. Hun havde hårde ture med

urolige tanker, førend sygdommen fik rigtig magt. Endnu længe før hun blev sengeliggende, mærkede jeg sådan noget underligt ved hende. Således sagde hun: »se dog til, min datter, at få de kreaturer ud af stuen, jeg kan ikke udstå dem«. Sommetider var det en fuglesang i stuen, der var hende i vejen. Og når jeg sagde, at der var ingen ting i stuen, så svarede hun: »det er dog ubegribeligt, at du ikke kan se det; det går jo allevegne om, og nu står det jo der lige for dig«. Jeg blev meget ilde ved det og talte hende til rette, så godt jeg kunde. »Så må det jo blot være for mine öjne«, sagde hun. Men det blev en tid lang ved. Engang klagede hun over, at det var hende utåleligt, for skönt det tit var gode syner hun havde, så var det dog også tit slemme og det både om dagen og om natten. Men også heri tog hun sin tilflugt til Gud i bønnen. Og så en morgen, da jeg vilde stå op, tog hun mig så gladelig om halsen og sagde: »nu vil jeg göre dig en glæde, min datter, jeg havde en lille god søvn, og i den søvn talte jeg med Gud selv og han lovede mig, jeg skulde ikke plages mer med de syner og jeg skulde ikke frygte, jeg skulde være overtydet om hans nåde«. Og fra den tid af så hun heller ikke mere af det.

Nu slutter jeg da dette i Guds navn og forbliver
din dig evig elskende tante

M. C. Ley«.

Den anden optegnelse om den leyske slægt er forfattet af Christian Sigfred Ley selv og henvendt til en af hans søsterdøtre. Han begynder den sådan:

»Syndens sold er døden og det evige liv er Guds nådegave i Kristus Jesus. Af nåde er I frelst. Det er ikke ved eder selv eller af gerningerne, at ingen skal rose sig. I retfærdiggøres af Guds nåde uforskyldt.

Se, min kære, lille pige, denne sandhed blev stadfæstet ved din bedstefaders liv og død, for han var et skrøbeligt menneske, han var en stor synder, og verdens lyst og verdens gode udøvede alt for meget vold over ham. Men han holdt dog af et oprigtigt hjærte fast ved Jesus og derfor slap Jesus Kristus ham ikke heller. Det følte jeg med en fred og glæde, som kun Israels Gud kan skænke, da jeg stod ved hans lig . . . Jeg stod der med Jesus navn i mit hjærte og følte, at hos min faders Gud er der godt at være. Og vil du som jeg, lille pige, så stunder vi sammen did til herrelivet i kongens slot og kalder som min fader i vor død ad alle, at de omvende sig og tro Jesns.

Kommer kristne, store, små!
nu vil vi til kirke gå,
nu, da mørke jorden blinder,
medens dagen tager af,
mærkelig os tiden minder
alt om død og mørke grav.
Selv vi til det mørke sted
gange hen med hvert et fjed;
lader os da mellem grave
til vor jordefærd os lave,
se, om vi af gammelt dødt
lære kan at sove sødt.
Gamle veje er de bedste,
prøvet mand er god at gæste.

Ej for skygger lad os flygte,
 ti med Gud må ingen frygte,
 mørke skjuler jorderige,
 lysets sidste stråler vige,
 nattely vi ej kan finde
 bedre end det er herinde.
 Hvor det glimrer, hvor det damper
 under loft fra skøre lamper,
 mon det være bedre der?
 Er det loft en himmelbue?
 Er det lys en stjernehue?
 Er det blink et stjerneskær?
 Nej, det er kun lys, som støbes,
 det er gibs og glas, som købes,
 det er kolde farveskær,
 støv det var og støv det er,
 og når støvets øje brister,
 lys og skær og glans det mister.
 O, så er dog her langt bedre
 mellem de hensovne fædre,
 er det også dunkelt her,
 dog et lifligt rosenkær
 glimter mod os fra det fjærne.
 Hvidlig mild er morgenstjerne
 skinner over hver en grav,
 hvor en kristen gik til hvile,
 lagde ned sin vandringsstav,
 ad os sødt den monne smile,
 hvisker med en englestemme,
 som kun ånden kan fornemme:
 jeg har fulgt din broder bjem.

Her, ja her er godt at være,
 alt jeg løfter til Guds ære,
 alt opløfter os fra jord.

Se, der stod den sandheds Guds tjener (d. v. s. Grundtvig), hvem disse toner gennemklang ved hans egen bedstefaders grav. Han stod ved din beustefaders grav og jeg stod ham nær og så bevæget som en kærlig søn på ham, og lyttede henrykt i ånden efter

hvad Israels Gud, som før har givet ham sikre ord at tale, som han ej havde betænkt, nu vilde lægge på hans læber. Og som der står skrevet: med hjertet tror man til retfærdighed, med munden bekender man til salighed, således troede også jeg før herrens tjener talte, at min fader havde Jesu fred, og det gav også mit hjerte fred, men da ordet fra ham og mine fædres Gud lød fra hans læber, da han priste min fader salig, da gjorde [også min hulken en bekendelse til salighed.

Hverken havde jeg fortjent at stå med sådan fred og glæde i mit hjerte ved min faders støv og grav. Ikke heller havde han fortjent, at Guds egen sanddru ord og ånd skulde lyse så uimodsigelig derover. Nej, nej, vi havde ikke fortjent det, og jeg havde ikke engang ventet det. Men Gud er meget nådig; han forlader synder som havets sand og gör miskundhed og godhed mod dem, som bevare hans bud i tusinde led«.

Efter denne indledning og efter et kort mindeord særligt om sin fromme bedstemoder, Marie Schou, meddeler Chr. S. Ley følgende om sin egen fader og moder:

»Da Frederik den 6te alt gik i sit tolvte år, blev din bedstefader født i Sønderborg den 8de juni 1779 I igenfødselsens og fornyelsens bad, som sker ved vor hellige dåb, fik han navnet Hans Kristian. At Kristesen egentlig er vort ætnavn, men at Ley navnet alt på en måde blev tillagt din tipoldefader, fordi han boede ved ledet eller som det på sønderjysk hedder »ved æ ley«, det kan du læse i den ovennævnte saga, som din moster Lise har. I dåben fik vi jo alle den klædning, der, om vi vil tro det, ej kan besmittes.

Men så vanskelige dage at bevare dåben ubesmittet som dem din bedstefader levede i, har der måske ikke været på Daners mark, siden vor tåremilde Æsger hængte Dannevirkes led ret i lave. De følgende slægter vil være bedre historisk oplyste til at dømme tiderne end vi nu er, følgelig måske også du klogere i det stykke end jeg. Men at den franske revolutions tid var grulig for de kristne, som da levede, det skal saga stadfæste. Din bedstefader fik i sin grav det vidnesbyrd, at han hørte til de stille i landet, og sandelig han hørte til dem. Men han havde af naturen lyst og kraft til at tumle sig på verdens skueplads. Og derfor er hans levnetsløb og endeligt en triumf for vor slægt og et spejl af rædselstiden. Ti når et barnehjærte som det, der slog i hans bryst, henrives af verden som han henreves, da må dens valmueduft til at kvæle sansen for ånd være dræbende selv for de bedste, være så troldegrum, at herren åbenbarlig må gøre en ny gerning til at kvæle den, som han også nu gør. Og på den anden side, når verden er så beskaffen, at ingen uskyldig sjæl med naturlig liv og kraft vandrende på de veje, som de bedste i hans tid vandre ad, kan vare sig for deres trolddom, da bør vist den slægt juble, hvis ætled i den anden tid beviste, at Jesus Kristus er dog alle dage med sine.

Hans Christian Christesen Ley var sin moders yngste søn og sidste barn. Da han var døbt, fyldte hun sit fyrgetyvende år. Den verdens modgang og lidelse, som det følgende halve hundredår (1782-1829) lod hende friste, den begyndte nu med, at hendes og

hendes husbonds timelige gode fik hæftig svindsot. Deres skibe på søen, deres huse i byen, deres penge hos »den sikre« pengemand og endelig deres håndtering som tobaksfabrikør — alt gik over styr. Dette begyndte, da din bedstefader endnu ikke var tre år gammel. Din oldefader var fra en bondesøn bleven til en for sine penges skyld højt anset borgermand. Gud være lovet, du skal vist aldrig kunne få et levende begreb om det attende hundredårs spidsborgertid herinde, dets døde tro på Guds ord og levende tro på penges magt til at gøre skikkelige folks børn fromme, kloge og smukke. Visselig, din oldefader var en ædling i sin tid og din oldemoder en sjælden perle på det attende hundredårs store mødding. Men hvad var der val blevet af Hans Christian, hvis de havde beholdt deres mange penge? Han kunde endnu kort før sin død huske velstandsdagene i faderhuset, fri-suren han havde på ved fætterens bryllup, de fløjelsklæder og spænderne af sølv eller guld. Men at hans moder havde indprentet ham, altid at sige sandhed, fordi Gud kunde se ham allevegne, og hvad man kan skjule for menneskene, det kan man ikke skjule for Gud, at hun med en inderlighed, som kun det ægte moderhjerte ejer, men som vi alle, i hvem sandhed er skabt, har øre og hjerte for, havde indprentet sandhedens lov som den bedste dybt i hans barnesind, og at Jesus for hende var den levende sandhed, det huskede han også med fryd og gråd til sin sidste stund.

Medens han var en lille dreng, havde han også små historier. Og hvorfor skulde jeg springe det par stykker over, som jeg kender — hvor små de end er?

En dag blev han sendt hen til sin fader, som byggede på et nyt hus. Han skulde bringe ham kaffe i en lille kande. Da han kom højt op på trappen i det ny hus, tumlede han ned øverst oppe fra, og bestandig længere ned, så han tilsidst faldt ud i gården. Siden den tid havde han altid stærk hovedpine i mange år.

En hest kom en dag forbi, som han stod med en pisk. Han gav den et smæk. Manden blev vred. Om han fik Hans Christian smækket igen eller ej, véd jeg ikke; men den historie tav han med for sin fader.

Da de naturlige kopper kom til Sønderberg, så fik enten han eller hans søster dem; men den ene fik dem ikke. Derfor blev de lagt sammen, for at de begge skulde få dem. Så underligt bar man sig den gang ad med at indpøde kopperne.

I skolen var han af de flittige og småpigerne kunde godt lide ham.

Da han var omtrent ti år, spurgte hans fader ham, om han ikke havde lyst til at studere, så vilde han tale til provst Smit om ham. (Provst Smit var fra velstandsdagene en ven af huset). Det havde han nok lyst til, men provst Smit vilde ikke indlade sig derpå og havde nok af sine egne børn. — Om aftenen tog hans fader ham tit ved hånden og gik så med ham.

Han spurgte ham så en gang, hvad han¹ vilde være, for han skulde ikke blive andet, end hvad han kunde få lyst til. Om han ikke vilde give sig af med musiken. Nej, det havde han ingen lyst til. Men skræder vilde han nok være. Det kom nok (som han mente) deraf, at der var en skræder, som gerne be-

søgte dem. Han havde sådan et dejligt stort merskums pibehoved, som der kanske ikke var mage til på hele Als. Han kom da i lære, ikke hos denne, men hos en, der havde lært hos denne mester. Han mærkede godt, at han slet ikke havde lyst til professionen; men det var nu sådan hos ham, at han vilde blive ved og ikke flakke fra ét sted til et andet, før han havde udlært.

I de tider var vel næsten uden undtagelse alle håndværksmestre hårde mod deres folk. Men hans mester var ligefrem grum. Dog små potter har også øren; og han havde hørt om Kjøbenhavn, hvordan en havde læst i adresseavisen (barnet gjorde sig straks underlige, æventyrlige begreber om en adresseavis) om en herre, som vilde have en tjæner, hvorpå han var kommet til ham og havde rejst med ham udenlands og lært meget, var kommet hjem og havde nu fået en god tjeneste ved Avgustenburg. Det var også min faders tanke, at når han havde udlært i professionen, kunde han siden lære noget ordentligt og blive til noget. Det var også første gang han havde nogen tanke om at komme til Kjøbenhavn.

Hans læremester var dygtig i sin profession, men han svirede. Hans kone var en rask kælling. Engang havde hun sendt lille Hans Christian hen for at lede hendes mand op. Han fandt denne på et værtshus, hvor han sagde til ham, at han skulde sige til konen, at han havde ikke set ham. Det gjorde han nu vel. Men da konen så sendte en anden dreng efter sin mand og denne fandt ham på værtshuset og fik ham til at gå hjem, så gav konen min fader et vældigt

ørefigen. Men han sagde: »Mer end en af dem kan jeg ikke lystre — hvem skal jeg nu lystre herefter?« »Det skal du mig«, sagde mesteren. Ja, det skal jeg også, sagde så min fader.

Hans moder fik aldrig at vide, hvor ondt han havde det hos sin mester. Kun en gang, da han just skulde have nyt linned på hjemme, så hun, at hans ryg var ophøvet. Hun spurgte ham, hvorefter det kom, og han sagde det naturligtvis nu lige så lige ud, som han ellers havde tiet dermed og tålt. Hun spurgte ham da, om han ikke vilde bort fra den slæmme mester. Men han sagde nej, han vilde holde sin lære ud.

Det var ikke blot prygl, han fik hver dag for ingen ting; men i alle måder var mesteren stræng og slæm ved ham. Han fik næsten ingen søvn om natten, måtte slide i husets gerninger, og hvad han ikke kunde spise, det skulde han spise, f. eks. vælling, som han engang fyldte i sine bukselommer. For ham var det sandelig ikke til at le ad.

Under al den plage og pine var Gud hans faste borg. Og var der også lidt overtro i hans tro, så tog Gud ham dog ikke det ilde op, men hjalp ham for den barnlige tros skyld. Sådan engang da han fik feber (man skulde tænke, han havde ingen tid til at blive syg, men den gang overvældede sygdommen ham) var han meget ulykkelig derved. Men han havde hørt et råd, og det hjalp ham. Med barnlig tro på Gud, at han både kunde og vilde hjælpe ham, tog han sin skjorte af og vendte den tre gange i Jesu navn, og det hjalp — den slæmme feber var og blev borte. Jeg véd ikke engang, om man kan sige her var nogen

overtro i, for det er dog ikke overtro, at der hører vand til dåben; og det kan vist heller ikke regnes til overtro, at kvinden sagde: kan jeg blot røre ved sømmen af hans kappe, så bliver jeg frelst.

I professionen fik min fader i denne lære overordentlig færdighed. Han kappedes sågar med svendene. Men til læsning og skrivning var der ingen tid. Dog har jeg et prøveskrift af ham dateret: Sonderburg 20. sept. 1792 om »Marthin Luther, der die glaubens verbesserung wieder die mächtigsten menschen der erde mit unerschütterlichem muth durchsetzte«. Kanske han måtte gøre den prøveskrift, da han skulde konfirmeres. På kirkegulvet stod han både for Struense og Adler, og det var langfredag (sagtens 1793) han blev konfirmeret. Det var den gang brug i Sønderborg, at konfirmanderne gik ud at spasere om eftermiddagen. Men han fik ikke lov til at spasere. Da han kom hjem fra kirken, befalede hans mester, at han skulde klæde sig om. Det gjorde ham nu rigtig nok ondt, at den langfredag, der var hans konfirmationsdag, skulde være for ham lige som en af de andre dage; men han gjorde det straks. Han fik ellers også pryg den dag, sagtens som sædvanlig, fordi mesteren var fuld. Og det gjorde ham endnu mere ondt.

Tiden nærmede sig nu, at han skulde være svend, ti så vidt jeg véd, skulde han stå i lære i 7 år, men fik det sidste halve år eftergivet, så han må være bleven svend enten til mikkelsdag 1795 eller påske 1796. Han var endnu ikke 17 år, da han trådte ud af den strænge lære og dermed af barndommens salighed. — Salighed! — Ja, kære søsterdatter, et sandt

barn er altid saligt, hvor meget ondt det end lider. Det onde er kun uden for, og så længe det kun er der, så kan vi med Gud, almægtigste, til fader, sagtens vandre på torne og skorpioner, drikke edder og malurt — det skader os ikke, barnetåren smiles bort og verden ser med forbavelse den pinte lille skabning, salig i et lys og et liv, hvorfor den kun er død og mørke »le ad banesår og springe over grave«. Sjælen er fri i Guds hånd; det er kun legemet, der må lystre og »hvem skal det lystre?« spørger den frejdig, stående mellem de ophidsede tyranner. Selv når den ømme moder spørger, om han ikke vil være fri for den plage, svarer han: nej, moder, jeg vil holde min lære ud. På mørke veje vandrer den frygtsomme dreng trøstigt med salmevers i mund og hjerte. Og da også i mørke en svend, han skulde ligge i sengen med, vilde lære ham utugt, sprang han bort og sagde fast til sin mester: den svend ligger jeg ikke mere hos. Og mesteren måtte føje ham, for der var kraft i hans ord.

Men at faderhuset, hvoraf han udgik, også var bygt af ægte malm på klippen, det skal du lære af min fasters saga. Men her vil jeg dog minde om, at det var fromme, gudfrygtige slægter i Fyen og Sønderjylland, hvoraf din oldefader og oldemoder udsprang. Selv hørte de ikke til de såkaldte hellige, men stod i venskab med mange af dem. På denne tid, da den åbenbare strid mod kristendommen greb om sig, var der også en from præst ved navn Johansen derovre. Han gjorde nogle vers, som ret smagte i Leys hus, og de af dem, som jeg husker min fader mest havde på

tungen, vil jeg her anføre efter en opskrift, som hans fader har gjort:

Was soll ich thun, was soll ich glauben,
und was ist meiner zuversicht,
will man mir meinen trost berauben,
den mir des höchsten wordt verspricht,
so ist mein leben gram und leid
in diese aufgeklärten zeit.

Ein jeder schnitz sich nach belieben
jetz selber eine religion,
der teufel heist es ist vertrieben
und Christus ist nicht Gottes sohn,
und nicht gilt mehr dreieinigkeit
in diese aufgeklärten zeit. — — —

O, lass mich doch bey meiner bibel
lass mich bey meiner dunkelheit,
denn ohne hofnung wird mir übel
in diese aufgeklärten zeit,
und ohne hofnung bin ich hier
ein elend aufgeklärtes thier.

Drum thoren schweigt, ich mag nicht hören,
verschone mich mit euren gift,
gesetzt dass es auch fabel wäre
das was ich lese in der schrift,
so macht nur doch dies fabelbuch
zum leben und zum sterben klug.

Det er kun fire vers, men hele sangen på tretten vers har din oldefader skrevet op, og min faster har sendt mig den. Din oldemoder var jo fra Fyn og der læste de dog ikke tysk i skolen og kirken, så hendes salmer er danske. Pontoppidans salmebog blev derfor husets eller i al fald hendes egenlige andagtsbog. Og de af dem, som ret kvægede hende, har hendes datter lagt mærke ved i bogen, hvoraf hun læste for

hende i alder Æmmen, og som hun efter hendes død sendte vort hus. Der klang det:

Som guld igennem ilden går
og i den hede ovn består,
en kristen og, er Gud ham mild,
uskadt går gennem korsets ild,
et barn sin faders barn dog er
skönt det får faders revselser.

Og atter:

Alle verdslige ting forgår,
jeg til kærlighed opstår,
når Gud ved basunens lyd
kalder mig til evig fryd.

Din oldefader havde nok endnu ikke begyndt at gå med brødkurven, det år Hans Christian gjorde svendestykke og general Bonaparte vandt sine første italienske lavrbær. Han slæbte sig vel endnu om og krævede kopskat ind, mens hans kone syede og strikkede for folk. — Kummerlig! — Ja vel kummerlig for en bondesøn, der satte en ære i at være bleven en anset købstads agtbare borger. Og dog var armod ikke deres eneste lidelse. Deres ældste søn, Henning, var som en krøbling død fra dem. Den næstældste, Peter, som var opvokset i velstandsdagene og mange penge anvendt på, var et vildt og hårdt menneske. Nu var han vel på søtogt ved nordpolen, og snart fangede blåmændene ham i middelhavet og pinte ham i Tunis. Datteren måtte for et par år siden (1793) tage tjeneste blandt fremmede, til hvem den syge pige gik med et tungt hjerte. Og nu skulde også snart den yngste søn rent forlade faderhuset og flyve ud i den vide verden. — Og dog forlader jeg nu så nødig med

den nybagte svend og glade frimand den kummerlige lille stue i Sønderborg, hvor den i alle måder hjærte-friske gubbe og hans himmelkære hustru for mine øjne skabe et jordisk himmerig. Det er min faders den rene barnetros dage, vi nu skal forlade, og se ham tumle ind i ungdoms- og indbildnings-kræfternes vilde egne. . . .

Det 16de hundredårs Luthertro havde hans moder indkysset ham; det 17de hundredårs spidsborgerlighed omlejrrede drengen i stuen og på gaden, og det 18de hundredårs hjærteløshed prøvede hans mester at ind-banke ham. Luther-troen sang på sidste vers, spids-borgeren krævede kummerlig kopskat ind, og hjærte-løsheden gjorde uhyre vold på hans bløde, kærlige natur. Nu fløj han som en fugl ud af buret. Friheds- og lighedsråbet genlød med Frederich Schillers gejst-fulde tonefald liflig i fribårne ungersvendes øren. Nu stod det onde ikke længere fjendtlig for ham, det trådte nærmere, favnede ham ømt og han rakte det munter sin mund som en flygtig ven, hvem på en rejse man finder. For sit udkomme behøvede han ikke at sørge, arbejde var der nok af, og han var ret en dygtig arbejder.

På de tyske håndværkssvende (af hvilke Danmark den tid var fuld) havde det franske frihedsråb gjort et stærkt indtryk, så det i Slesvig og Holsten ikke var ualmindeligt, at en hel bys svende forlode deres arbejde, så snart en svend var blevet noget hårdt be-handlet af en mester. På et værksted, hvor min fader arbejdede i Sønderborg, ikke længe efter at han var bleven sin egen herre, havde mesteren slået en dårlig

svend. Hele byens svende forlod nu straks deres arbejde — og min fader med. — Han var jo som en af buret undsluppen fugl — og desuden havde han megen omgang med en anden skrædersvend, en Schweriner, et vildt og forvirret hoved, men godt lidt af min fader, rask i alt, også i sit arbejde, skønt han ligesom min fader slet ingen tilbøjelighed havde til professionen. Med dette livlige menneske havde min fader i mangel på vandret omkring og talt om stjærnerne og friheden og alt sådant. De troede begge fuldt og fast, at de burde hævde svendenes ære og forlade deres arbejde. I begyndelsen da alt arbejde holdt op (også alle de andre håndværkssvende arbejdede kun for skrædersvendene og hverandre indbyrdes), blev hele byen forskrækket, og borgemesteren, en stolt og anselig mand, spurgte svendene ydmygt, hvad de forlangte. Schwerineren svarede: 1) at den gæld, de i disse dage havde gjort, skulde betales; 2) at den mester, som havde slået svenden, skulde straffes hårdt og ydmyges; 3) at borgemesteren skulde i spidsen for rådet bede svendene om forladelse og højtidelig love dem beskyttelse osv. På disse hårde betingelser vilde nu naturligvis borgemesteren ikke indlade sig. Skrædersvendene drog derfor med musikantere i spidsen gennem Sønderborg, ledsagede af alle byens andre svende til færgestedet. Her lod de sig under et syvfold hurraråb af de dem ledsagende svende sætte over til Sundevad. Nu drog de fra by til by for at overtale andre byers håndværkssvende til at tage sig af deres sag.

Den første by, de kom til, var Flensborg. På vejen herimellem og Slesvig i det lystige selskab og

den lystige stemning, gik der pludselig ligesom et lys op for Hans Christian. Fantasiens rådte nu hel og holden i ham. Han havde set genstandene omkring sig før. Det var i en drøm, medens han endnu var et barn; ti han havde aldrig været i Angelen. Det slog ham underlig. I Slesvig lå han med de andre på gulvet. Da han vågnede om morgenen, så han på loftet, så sig omkring, og kendte det forunderligt igen fra drømmen. (Netop sådanne drømmesyner trådte også for Henrik Steffens på denne tid ind i virkelige rejser. Aus meinem leben I.). I Kiel kom stikbreve efter dem. Ingen steds havde håndværkssvendene villet tage sig af deres sag. Flokken »adspredtes som avner« og kun »babel, o: forvirring, kom alle i hu«. Schwerineren, som tillige med den svend, der var bleven slagen, ikke var sikre her i landet, flygtede til Tyskland, og ved afskeden omfavnede og kyssede han den unge Sønderborger, som havde sværmet med ham. Svendene drog nu efterhånden hjem til Sønderborg; men min fader drog til Åbenrå. Her arbejdede han i 14 dage, men måtte derpå ud på landet, da han ingen pas havde. Han var i en by, som hedder B..... Han fik bud fra sine forældre, at han trygt kunde komme tilbage. Han kom til en mester, arbejdede, og synet vedvarede, men slap nok også her. Om han også vandrede i drømmesynets skuen, medens han var i B. ved Åbenrå, véd jeg ikke. Det var uden tvivl der, at den landsbykræder han arbejdede hos, en gammel mand, vilde givet ham sin datter og efterladt ham sit sted og sit arbejde, når han vilde blevet hos ham. De var immer på farten, drog om på herre-

gårdene og arbejdede. Også som dreng i Sønderborg var han tit af sin mester blevet sendt ud på herregårdene med arbejde, og den tid var han så beskeden, at når de, som de gerne gjorde, bød ham mad, så sagde han immer: nej, tak; og når de så bød ham anden gang: men vil du dog ikke spise — og han var sulten og maden var hans livret, — så svarede han dog: nej, tak — for han vilde have, at de skulde byde ham tre gange. Men det gjorde de ikke. At han, der som dreng var så beskeden, nu må være forekommet folk som en vakker yngling, da drømmesynet og løsrivelsen fra det vilde svendelag virkede på ham, det er jo højst rimeligt. Men til ægteskabet og et stille, indgetogent liv stod slet ikke hans hu.

Af de svende, der kom tilbage til Sønderborg, var han den sidste, vistnok ikke fordi han var bange. Han indså nu, at Schwerineren på slet tysk havde gjort viel geschrei und wenig wolle, og at det intet gode gjorde, når, som hidtil, tyskerne skulde spille mester. Derfor foreslog han i sin fødeby, at man skulde betage den tyske nationalitet rådigheden over den ene af de to oldgesell-pladser, og at det at have rejst, heller ikke skulde komme i betragtning ved den anden. Ti forhen havde man til disse to hædersposter altid valgt en tysker og en dansk, der havde rejst. Hverken nation eller rejse skulde komme i betragtning. Så vidt jeg véd, blev han selv valgt til første oldgesell, men blev misundt, tog afsked med sine forældre, rejste til Flensborg, hvor nok hans søster konditionerte ved udsalget hos en bager. Og nu levede han, hvad man kalder lystig mellem de andre svende.

Lysten til og længslen efter »at lære noget rigtigt« glemte han i det vilde lag, da det attende hundredår sang på sit sidste vers. Men det støjende, gale liv, som han forvildedes ind i, fremkaldte de dybere længsler. Og da det nittende hundredår brød frem, da kampen på kongedybet snart også vakte alverstanker i Danmarks bryst — da hørte han af en svend på værkstedet tale om Kristiansfeldt og livet der. Rent udsvedt havde han dog ikke den kristendom, din velsignede gamle oldemoder havde indprentet ham. Og skönt de forestillinger, som ved svendens fortælling om sligt gudeligt liv vakt i ham, var splinterny for ham, så skulde man jo dog synes, han fra sine forældres hus skulde have vidst af »de hellige« at sige. Men det var i barndommen — da trængte han ikke til dem — og hvad han den gang ikke trængte til, hvor skulde han nu tænke på det.

Han havde levet sådan, at han, såvidt jeg husker, i Flensborg endog havde forlangt at låne penge af sin søster til at doble med, som hun afslog. Skøgen fra Paris havde jo kysset ham, og hun sparede lige så lidt som det romerske uhyre sine nærmeste, men sang i takt med Nero:

Ikkun den er fri at nævne,
som kan göre, hvad han vil,
hvem der sparer på sin evne,
véd ej, hvad den duer til;
derfor gjorde vel og ilde
jeg iflæng, alt som jeg vilde.

Det havde han nu erfaret, at skøgen fra Paris, rihedsgudinden, var Neros frille. Men för han prøvede

det, vidste han det jo ikke. Tidens usle trældom havde hans fribårne bryst ret til at vælte fra sig. Denne frihedsgudinde var falsk. Da han mærkede det, gav han hende løbepas, som vi gør ret i, om der også synes at følge en stump af hjertet med. En anden frihedsgudinde sang nu for ham og pegede på frihed både for verdens trældom og for, hvad den kaldte frihed. Han var lykkeligere end Schiller, der, da det attende hundredår svandt i storm og det ny begyndte med mord, sukkede:

Ach! umsonst auf allen ländercharten
späht du nach dem seligen gebiet,
wo der freiheit ewig grünen garten
wo der menschheit schöne jugend blüht.

Freiheit ist nur in dem reich der träume,
und das schöne blüht nur im gesang.

Ti den svabiske mestersanger havde forelsket sig så fast i skøgen, at da han opgav hende, opgav han al friheds virkelighed, men min fader stødte hende for alvor fra sig, trode ikke desmindre på sand frihed og søgte den på Kristiansfeld.

Da han vandrede did, mødte han en mand på vejen, som spurgte ham, hvor han vilde hen? Da han sagde dette, rådede den anden ham at gå en anden vej, »for der er alle folk gale«. Men han brød sig om ingen snak. Angsten drev ham fra den falske friheds gudinde, hans moders Gud, den retfærdige, som ser al ting, talte om retfærdighed og dom i hans samvittighed. En indretning af brødre på jorden vinkede ham til frihed fra forkrænkeligheds trældom, til at tjene sin skaber, friheds og almagts Gud i det høje

og glæde sig mellem venner ved alle hans gode gaver som i et himmerig på jorden.

Han kom derhen. Lodkastning skulde afgøre, om det var Guds vilje, at han skulde optages i brodersamfundet eller ej. Men den skulde også afgøre, i hvilken brodermenighed han da skulde være. Det var ham det samme, han gav det Gud i vold, om han skulde gå til den i Siberien eller i Holland eller i Böhmen, eller blive, hvor han var.

Lodden faldt. Og lodderne er i Guds hånd, hvor et retskaffent hjerte beder. Han skulde optages. Og han skulde blive på Kristiansfeld.

»Og en af de ældste taledede og sagde til mig: disse, som ere iførte de lange hvide kjortler, hvo ere de? og hvorfra ere de komne? Og jeg sagde til ham: herre, du véd det. Og han sagde til mig: disse ere de, som ere komne ud af den store trængsel og have tvættet deres kjortler og gjort dem hvide i lammets blod. Derfor ere de for Guds trone og tjene ham dag og nat i hans tempel. Og han, som sidder på tronen, skal udbrede paulun over dem. De skulle ikke hunge mere, ej heller tørste mere, solen skal ej heller falde på dem, ej heller nogen hede. Ti lammet, som er i tronens midte, skal vogte dem og lede dem til levende vandkilder. Og Gud skal aftørre hver tåre af deres øjne«.

Dette syn af herrens ven var min faders bedste-moders livsprog. Hun blev født det år, femte Kristian døde, fødte sin første søn, medens Brorson sang om troens grund (1734) og døde året før Frederik den femte.

Det koster mig overvindelse, her at sammenstille min oldemoders livsprog med min faders optagelse blandt Hernhutterne. Og dog, er ikke Danmarks kirke i det 18de hundredår selv en sådan bondepige, som så fjerde Frederik sejre til lands og vands, hørte drønet af Gabels og Sehesteds kanoner, kraftens sidste levning, byggede grundmurede skoler og vendte under Kristian den 6te øjet bort fra jorden, som et land, hvor intet var at gøre, sukkede og så mod himlen:

Der, hvor dagen aldrig endes,
 der, hvor mørket findes ej,
 der, hvor alle sjæle kendes,
 som har elsket livsens vej,
 der, hvor høres englesang,
 der, hvor ingen lider trang,
 der, hvor ingen noget savner,
 der, hvor herren sine favner.

Men himlen svandt med tårerne. Og under femte Frederik så hun med Ewald skælvende efter magten fra det høje og råbte:

Udrust dig, helt fra Golgata,
 løft højt dit røde skjold,
 ti synd og død, du ser det jo,
 angribe mig med vold.

Og under syvende Kristian kom hun som død i verdens vold. Og den levning af hendes håb, som end var tilbage, flygtede ind blandt Hernhutterne, som Jesus flygtede fra Herodes til Ægypten.

Men i dødens land fandt dog livets fyrste fred for den verdslige tyrann og lærte med tak at nævne den faders navn, der havde udfriet ham fra voldsmandens sværd. Således blev Ægyptens sump en

Klippeborg for Messias, hvor englene omlejrede ham og Gud udbredte pavlan over ham.

Hvor væmmelig derfor end hernhutismen er i åndens rige; væmmeligere end Ægypten er den dog ikke. Og med samme rolighed, som vi stille profeternes glimrende spådomme om Israels strålende konge ved siden af den kummerlige vandring, da Josef tog barnet og dets moder og flygtede til gravlandet, med samme rolighed kan min faders afkom vel også stille hans bedstemoders livsprog jævne med Guds førelse, der ledte ham til staden, som for ham blev et Kristiansfjeld.

Han var nemlig i nød. Synden og døden med alle deres rædsler havde omlejret ham. Han kunde ingen udvej finde, kun »grue og grunde og grue igen«. Da viste man ham der den rette vej: »gå til frelseren«. Det gjorde han for alvor i sit hjertes angst, og han blev hjulpen.

»Det er hans vilje, som mig udsendte, at hver den, som sér sønnen og tror på ham, skal have et evigt liv, og jeg skal oprejse ham på den yderste dag«. Disse ord, som herrens ven hørte sin mester sige, da man rundt om ham knurrede, blegnede og vendte ryg, var min oldefaders valgsprog. Og de slog bedre end hans hustrus til for deres sønnesøn i brødremenigheden. Brøderskab fandt han ikke der, uden med herren selv. Men fred med sin Gud og fred i sit hjerte, det havde han vundet — og for andet var det ikke, han skulde derhen. Han holdt sig for resten i det års tid, som fløj hen for ham der, til de gamle, agtværdige (for så vidt som han holdt sig til nogen; ti i grunden levede

han med sin Gud og sig selv, men blev jo netop derfor mere påagtet af de opmærksomme). De unges, hans jævnaldrendes uordenlighed så han uden at se det. Han passede sig selv. Det udvortes liv var behageligt. Mad og drikke og bolig var bedre end 25 år efter, da han aflagde en visit på brødrehuset. Musik og sang, som han gjorde så meget af, var der skøn lejlighed til. Jeg tror, det var der, han lærte at spille på fløjte. Naturens skønheder, som han altid elskede, nød man der gerne. Nyttig læsning fattedes ikke. Ved middagsbordet blev således i hans tid Schillers trediveårskrig oplæst. På sin gebursdag skulde han gøre et lille gilde. Men da han ikke vidste, hvad dato han var født, måtte han skrive til sin søster og fik nu at vide, at det var den 8de juni. De havde i hans tid optaget en jøde blandt brødrene uden at døbe ham — har han fortalt. Herrens bøn mindedes han ikke at have hørt der; men selv bad han den jo hver dag, ikke som en mand, der nu havde tilkæmpet sig retfærdighed, men som et barn, der nu atter følte sig levende i dåbens velsignelse af Guds nåde.

Min fader mente, at de havde til hensigt at gøre ham til missionær. Det er jo rimeligt nok. Selv havde han ingen hensigter og ingen planer. Han vandrede i ånden, og i den følte han nu en heftig drift, som han ikke kunde gøre videre rede for, til at forlade Kristiansfeld og rejse på sin profession. Han sagde det til forstanderen, og denne bad ham stride mod slig ond fristelse. Det gjorde han ivrigt, bad Gud tage den tanke fra ham, når det ikke var hans vilje. Men det var Guds vilje, at han skulde bort fra

Hernhutterne. — Ja, sagde tilsidst en forstander, skal djævlén have sit spil med dig, min broder, så gå i Guds navn. — En anden af de hæderlige på Kristiansfeld sagde dog ikke så. Han (Treschow hedder han, og hans broder er, såvidt jeg véd, statsråd i Norge) sagde ved afskeden til ham: Du vil aldrig fortryde, at du har været her. Og det har han heller aldrig fortrudt. Men en plan, en plan måtte han have med at rejse til Kjøbenhavn. Andet kunde jo de kloge Hernhutter ikke begribe. Han vidste ikke af nogen plan. Han kendte ikke et menneske i Kjøbenhavn. Og han havde det jo så godt og rart på Kristiansfeld. Da han i barnedagene havde tanke om at komme til Kjøbenhavn, da vidste han, hvorfor han vilde dertil, men nu vidste han det ikke. Om hint underlige drømmesyn har haft nogen del i hans heftige, underlige drift til at drage til Kjøbenhavn, véd han ikke, men han véd, at det var Guds vilje. I Kolding fik han skibsløjlighed, kom til Helsingør, jublede langs Sjællands dejlige kyst og satte foden ind i Kjøbenhavn i april 1802.

Fra fangenskab i Tunis havde admiral Bille udfriet hans broder Peder. Men da denne styrtede over bord på det store hav, da tænkte han i dybet, der var ingen livsredning, og han slog sine hænder sammen, idet han i sit hjertes angst sagde: Gud, vær min arme sjæl nådig. Og se, de sammenslagne hænder havde fattet om en ende toug, hvori stalbrødrene drog ham op. En sådan ende toug havde for din bedstefader opholdet i Kristiansfeld været. Og lige så lidt som hans broder, da han var kommet op, blev ved at holde i tougenden, lige så lidt burde han bleven ved at holde

på Kristiansfeld. Men hvad der i legemets verden er ganske klart, det selv samme er tit dunkelt for os i åndens. Derfor måtte driften i hans hjerte efter Kjøbenhavn være så uimodståelig, at al hans bøn tidlig og sildig til Gud om at tage den tanke bort, ikke hjalp. Han så ikke sletheden i Hernhutismen, det var ikke derfor han drog bort. Det var fordi Gud kaldte ham. Og Gud være al ære også deri. Til liv i verden er mennesket skabt. Frelseren beder ikke sin fader om at borttage hans disciple af verden, men at bevare dem fra det onde. Hvor den naturlige kraft endnu bor i et menneskebryst, der stræber det med liv og sjæl at være eller blive noget i den verden, hvori det lever. Og den naturlige kraft bode i din bedstefaders bryst. Derfor måtte den unaturlige afsondring fra verden, hvori den hernhutiske kraftløshed skjuler sig, stride hårdt mod hans følelse.

Men han blev sig det ikke bevidst, fordi taknemligheden mod det sted, hvor han var blevet bevaret fra det onde, hvor han atter havde fundet fred med Gud, lagde skjul for hans øje. Derfor blev han vel imellem svag i troen på, at det var efter Guds vilje, han gik fra Kristiansfeld.

I et brev, som han før sin afrejse skrev til sin søster, siger han kun: »ich rejse hier von nach Kopenhagen; ich hoffe auf der göttliches hülff und beistand; — mein zeit war nicht länger hier —«¹. Men af det

¹ »Jeg rejser herfra til København, jeg håber på det guddommeliges hjælp og bistand, — min tid var ikke længere her«. —

første brev, han fra Kjøbenhavn skrev til en formand på Kristiansfeld, skønner man, hvor de der har ængstet ham: »solte ich mich, skriver han, zum zweiten mahl als ein verdammungs würdiger sündler darsehn, dem alles beraubt ist, glaube, hofnung, seligkeit, Gottes word? Solte das so weit kommen, so ist die schuld mein eigen, kein anders, weder Gott noch menschen. Noch hält mir unser lieber heiland die augen offen, dass ich sehen kann, was gutt und böss ist. Das ist grosser gnade«¹. Men han beskylder sig selv i samme brev for utroskab ikke alene mod herren, men også mod »euch lieben brüder«². Det var mer, end han skulde gjort. I et brev til dem kort efter skriver han: »ich werde die liebe brüder-gemeine nie vergessen und lebe auch in der glaube und hofnung, dass ich zu die wahre gemeine Jesu gehöre«³.

Dog der gives mange historiske dokumenter, som ved ensidig at fremhæves fordunkler i stedet for at opklare den ved kendsgærninger åbenbare historiske sandhed. Derfor vil vi skynde os bort fra disse breve, og det så meget heller, som der næppe er mere i dem at hente. Jeg har kopierne til dem i en stilebog

¹ »Skulde jeg for anden gang anse mig for en fordømt synder, hvem alt er berøvet, tro, håb, salighed i Guds ord? Skulde det være kommet så vidt, da er skylden min egen, ingen andens, hverken Guds eller menneskers. Endnu holder vor kære frelser mine øjne åbne, så at jeg kan se, hvad der er godt og ondt. Det er en stor nåde«.

² »Eder kære brødre«.

³ »Jeg vil aldrig glemme den kære brödre-menighed; og jeg lever tillige i den tro og det håb, at jeg hører til Jesu sande menighed«.

kaldet: »brief-buch für Hans Christian Ley, Sonderburg d. 20. decbr. an. 1798 p. Chr. u.«

Ved de fiske, som fangedes i øresund og som smagte dem så godt, vil vi heller ikke opholde os. Men da han og hans rejsefæller dagen efter de var landsatte i Helsingør med returpost tog til hovedstaden, hvor de indtraf kl. 9 om aftenen den 3die april 1802, så må vi begive os ud i norgesgaden, sædvanlig kaldet bredgaden; thi der fik min fader arbejde hos en mester. Her var han imidlertid kun 14 dage, så kom han til Carlsen, hvor han blev, da han var tilfreds med værkstedet. Han gik også i brødre menighedens forsamlinger i det »societet«, de her har i stormgaden. Ti straks han var kommet hertil, gik han hen til forstanderen; og de to var nu de eneste egentlige »brødre« her. Jeg har nemlig glemt at fortælle, at Kristiansfelterne af særdeles omhu for min fader lod hans »gnadensloos« stå åben, da han rejste fra dem, og forlængede, da han kom til Kjøbenhavn, bestandig tiden for ham, så han havde længe nok til at betænke sig, om han vilde vende om til dem og indtage sin gamle plads.

Jeg tror, at den frihedsgudinde, der således forblander Gud med usle mennesker, er næsten lige så farlig som hin, der vilde bilde dårerne ind, at de var guder. Og den franske skøge fra Paris er lige så uværdig til Karl den stores krone, som den tyske gribenille fra Hernhut til Luthers bispestav. Og de syv menigheder i Hernhut, Sarepta. Zeist, Kristiansfeld og hvad de tre tyske på »gnade« hedder, skal vist ikke længe overleve de syv franske kongeriger i Spa-

nien, Neapel, Holland, Vestfalen, Saksen, Baiern og Würtemberg. Gud frelse min fader lige så vel fra den falske nonne som fra den smukke skøge, og hans søn tør med slægten for øje ikke andet end nævne dem med deres rette navne. De kommer igen under ny skikkelser. For øjeblikket hedder den ene liberalisme her til lands, den anden gudelige forsamlinger.

Da han et halvt års tid havde arbejdet hos hr. Carlsen (altså omtrent den 18de oktober 1802) gik han ud at søge sig logi. Han kom i den tid til Lorentzens på Kristianshavn. Her anbefalede man ham et logi hos en skomagermester Otterstrøm. Han gik nu bort med Lorentzen og en vis Schneider, som han også kendte fra Kristiansfeld. Da de alle tre kom udenfor, sagde en af de to herrer til min fader: »nu må du gå fra os, ti vi kan ikke være dig bekendt«. (Min fader var dog renlig og ordentlig klædt. — Schneider blev siden meget ussel, og Lorentzen måtte siden gå om og tigge. — Hovmod går for fald). Derpå gik de vel over én bro, min fader over en anden, ti Kristianshavn er ved tvende broer, lange bro og knippels bro forbundet med Kjøbenhavn. Min fader gik hen til Otterstrøm og spurgte om logi.

»Stine! vis den fremmede op!«

Min fader havde hos Carlsen samlet sig nogle penge til at rejse for, og han tænkte lige så lidt på at gifte sig, eller engang at blive her, som den sofa. Men lige som han så Stine, så tænkte han, da han kom udenfor: hvordan er det dog med dig; hvad er dog det! — og så blev han nu færdig med det, så godt han kunde, men hvorledes han fik det sagt til

hende, det véd han ikke. Men så kom da Otterstrøm, hendes stedfader, dem i forkøbet.

Da de nu var bleven forlovet og hun sad oppe hos ham hos Otterstrøm på hans kammer, så kom hun engang til at græde og sagde, at hun kunde ikke elske ham. Hun blev dog ved at sidde og arbejde oppe hos ham de andre gange og han talte også med hende. En gang talte han også om Gud. Nu så hun, at der var et lys opgået for hende. Hun sagde det, at hun elskede min fader, og ingen véd vel bedre end jeg og Hanne, at hun har elsket både mand og børn som en brav dansk kvinde.

»Held den slægt, hvis Saga stiler
over ånders støv og skrift,
ej paa et: herunder hviler —
benrad-sproget koldt og stift,
men på et: her åbenbared
ånd, hvad tidens løb forklared!«

Ja, når i tidens løb slægten med hjærte og ånd åbenbarer sandheds ord om Gud, da er også det forklaret, at da han talte om Gud, elskede hun ham; og det er alt forklaret for mig, som også elsker ham just for det, han talte til mig om Gud, og for intet andet. Det er min arv fra ham og fra hende. (Gud for alt!) selv naar verden dømmer mig på ære, liv og gods, den arv kan den ikke nå: sandhedens ære, kærligheds liv og den helligånds gods!

Meget var der, som vilde hindre det ægteskab. Først Otterstrøm, ved det han kom sagen i forkøbet og sagde til min fader: vil du have Stine, så må du erklære dig. Så dem i stormgaden og deres forstander,

som sagde: hvad tænker du på, min broder, sådan en fattig pige, hun har ikke noget og du har ikke noget. Nej, der er en rig porselænshandler-enke osv. — Så en hr. guldsmed Jørgensen fra Sønderborg, som skulde være min faders ven og skulde også være så klog, alligevel han i grunden var et dumt bæst. Da min fader fortalte ham, at min moder havde besvimelser, så gjorde han sig vigtig og sagde: ja, se dig for i forvejen, bliver det først ægteskab, er det for sildig. det er en vigtig og betænkelsesværd sag osv. — Men den hårdeste prøvelse var dog, da min moder selv sagde: hun kunde ikke.

Det var overilet af stedfaderen at forlange en erklæring. Ti min fader havde ikke med et ord sagt, hvad han følte for min moder, hverken til hende eller til andre. Det er vel sandt, at kærlighed kan aldrig dølges. Men man behøver, som jeg tror, ingen fin følelse, men kun hjertet paa det rette sted, for ej med fingrene at åbne en rosenknap.

»Stine, vis den fremmede op!«

Det var fire gode spådomsord. Og jeg vil nu tage dem hver for sig. Stine, det er Marie Christine Wahler. Men det er kun lidt, jeg véd at fortælle om den »Danmarks datter«, hvis bryst jeg diede, under hvis hjerte jeg og mine otte søskende hvilede. Fra hendes barndom véd jeg kun et eneste træk, men dette eneste er mig også nok. Jeg hørte det som dreng engang hændelsesvis. Jeg sad just inde i stuen og små potter har også ører. Hendes søster, såvidt jeg husker en jomfru Marie Johnsen, istemte tvivl om muligheden af at tro på Gud. Da blev min moder

alvorlig og hendes tone gik mig til hjærtet. Hun vendte sig til sin søster og sagde hende, hvordan hun som en lille pige, da deres moder døde og hun nu var både fader- og moderløs, gik ind alene og bad til Gud og fik trøst.

Se, dette ene er jeg dog glad ved. For den Gud, som da trøstede hende, ham kendte hun igen, da min fader talte til hende om Gud, og det lys gik op for hende, som skulde lyse for dem begge hjæmli^g i Akselstad i to og tyve år, lyset: Gud er kærlighed.

Vis! — Hun skulde vise min fader vejen. — Hun var altså den rette. Hverken skøgen fra Paris eller gribbenillen fra Hernhut kunde vinde hans hjærte. Disse mægtige damer, som havde delt kristenhedens bedste part imellem sig, sådan at den ene tog de levende og den anden de døde. De måtte med skamme give tabt for en stakkels bleg 19-årig pige, fader- og moderløs, fra tidlige barneår under stedforældres tugt. Den sandru tone i hendes kærlige hjærtes stemme og hendes himmelblå øjne skulde i tyve år lyse husmoderlig for mand og børn: Gud er kærlighed.

Den fremmede. Ja — den fremmede — fremmed i den store stad og fremmed i sit fædreland. Fremmed var han blevet for tidens verdslige ånd og fremmed for den gejstlige hånd, og til det fremmede, til at rejse stod kun huen i hans stille, længselsfulde sind. Men fremmed skulde han nu ikke længer være. Han vandt i sandhed et hjem på jorden, et hjemligt hjem, der mildt vuggede ham til det himmelske; ti Gud er kærlighed.

Op! Op skulde hun vise ham. Ak, moder, stritter runen her? Så mangan kvinde vuggede sin mand så behagelig gennem jordlivet, at han glemte op, op. — Nej, Gud være lovet. Står eders børn i sandhed, så må de sige: runen kan ej stritte her. På jorden sker Guds vilje som den er i himlen, og når kvinden laver hjemmet på jorden, som du lavede det for din, da hvisker den kvindegerning: op, op. Til Gud mer end til manden din gav du hjertet, så vidt jeg kan skønne. Du viste ham en ægte dansk kvinde, du gav ham og børnene et kært hjem i danskheden — og den viser op, op med sin længsel, hvor Gud er kærlighed.

Stine! vis den fremmede op.

Jeg må se mere på de ord. De er bleven mig kære, som et: drik min herre, og jeg vil også drage vand til dine kameler, til de har aftrykket. Og derfor har jeg i sinde at knytte min moders historie til de fire ord:

Stine! Det hed hun egentlig slet ikke. Både hendes forældre og hendes mand kaldte hende Marie. Stine det betyder kun kvinde, Kristine, krist-kvinde. Tys, tys, — Stine, vis den fremmede op.

Hun var født den 18de oktober 1783, ti dage og en måned efter Grundtvig. Hendes fader var skomagermester Ove Peder Wahler, om hvem jeg ikke véd mere, end at jeg ejer hans salmebog. Han døde, før hun var tre år. Hans enke, Mette Maria Ravn, var søster til to brødre og fire søstre, hvoraf én blev gift med en Lind, én med en Lund og én med en Krømp. Foruden min moder! havde hun endnu en søn, et par år ældre, og et fjerdingår efter mandens død fødte hun en datter, Ovene Katrine. Det varede ikke længe, før hun giftede sig med sin tilskærer, en skonning fra Lund, Åke Otterstrøm, men døde snart efter, da min moder var otte år. Da var det Gud trøstede min moder. Et fjerdingår efter giftede Otterstrøm sig med jomfru Krømp. Sådan fik hun sit søskendebarn til stedmoder. Hendes broder havde lyst til søn, men måtte ikke få lov. Da han var en snes år, gik han på egen hånd til England og skrev et undskyldningsbrev hjem. Siden rejste han herfra til

China. Men da de var i land i Batavia, var og blev han borte fra skibet. Ovene var den gang 18 år. Hun har næsten fra begyndelsen af levet i vort hus. Otterstrøm fik en datter, som skulde hedde Marie og så måtte min stakkels moder skifte navn: Stine.

Vis. — Ja, det er let at sige, men ikke så let at være. Og ungdom og visdom vil ikke gerne følges ad. Af gudsfragt ene avles visdom, for han er ene den vise, og mod den gamle af dage er vi alle usigelig unge. Hvem der skal vise en anden vejen, må selv kende den. Derfor er det ene visdom for os at give os i hans faderhånd. Det havde de også begge gjort, derfor gik det godt. Han sagde hende, hvad han vidste om himlen, og hun viste ham, hvor den favnede jorden hver dag. »Stat op, bliv klar; ti dit lys er kommen«; står der hos Esaias 60, 1. og dermed begynder lektionen på hellig tre kongers dag. De kunde da sige til hinanden: Gud sagde det til dem begge. Men stod de da op og blev vise, blev klare? Vist er i det mindste det, at som en lille sol og en lille måne var og er for mig endnu begge deres lys, i hvis klarhed jeg vandrer hen mod den store sol og store måne, hvortil de (Gud for alt) har lyst mig.

Min moder var en dannekvinde. Modersmålet havde en anstændig dagligstue på hendes læber — og kanske lidt til. Hun yndede også det 19de hundredårs digtere herinde, især Ingemann. Og det blev også min faders smag, efter at hun havde forladt ham. Ødsel var hun med intet, heller ikke med ordsprog, men når andre mishandlede hendes godhed i at holde deres ord i ære, så faldt hende dog et af munden, som ikke lod sig smide bag kakkelovnen. Hun kunde ingen fremmede sprog, skönt hun nok havde let ved at lære dem (som engelsk under bombardementet). Hun var ikke af dem, hvem fremmed mad smager bedst. Derfor måtte også min fader lade tysken fare, da han fik hende. Det var i sandhed også efter hans hjærte at gøre det, men hos sønderjyde og sjællandsfar er vanen den halve natur. Og han havde fra skolen og præsten, fra værkstederne og Hernhutterne indsuget grulig meget tysk. Da han kom her, holdt han sig også til Petri kirke, og tysk var jo den gang i Kjø-

benhavn som i Sønderborg anset for fornemmere. Men hun lærte ham at stikke fingeren i jorden og lugte, hvor han var. Ja, hun gav ham dansk brød at æde og børnene dansk brød at æde, som hun selv æltede, så købebrød er mig endnu en plage. Hendes husholdning var meget tarvelig og sparsommelig, men ordentlig renlig og god. Hun havde stor lyst til at give de fattige. Sandhed og kærlighed bevarede hun, til hun sov ind. Hun var smækker, bleg, kanske lidt højere end middelstørrelse, blå, mildt lysende øjne. Den danske kvindes jævne hus indgød, så vidt jeg véd, alle skikkelige agtelse og velvilje. Af de kristne trossandheder var hun sig vist kun få bevidste. Det var en ond tid, og Hernhutter var hun ikke. Det fornøjer mig dog lidt, at jeg har følgende

julevers,

skrevet med hendes egen hånd, så vidt jeg véd i et af hendes sidste år:

Søde Jesu, Davids rod,
jeg vil dig med bøn og bod
rede og berede sted i min
sjæl. O, hjerte-ven
tag det hen og dan det
bedst, kom herind og vær
min gæst, giv en
salig julefest

Dette vers var det just, som Grundtvig få år efter så smukt ændrede til sine børn. Ti den dannekvinde, hvis længsel ej stilles ved timeligt held, hvis hu står til livets og kærligheds væld, af hende var min moder en ikke uværdig datter. Og hendes livsang hendede næppe med min moder, før den alt var opstået på ny i Grundtvig og Ingemann, hvis nys udkomne højmesse-salmer Laurent og Tryde gav mig til trøst, mens hun lå lig.

I denne søde juletid

tør man sig ret fornøje —

de ord husker jeg også med glæde på hendes læber — den efter varig glæde længselsfulde kvinde. Og den salme var den første gamle jeg lærte, og den lærte jeg 1823 til jul i borgerdydskolen under hr. Fenger. Den eneste bog, jeg véd hun har købt, det er Guldbergs

salmebog — den købte hun 1820 eller så af en fattig mand.

Hendes moder-kærlighed vil jeg lige så lidt føre snak om, som om nogen anden danekvindes. Ti den er underligere, end jeg kan fatte. Men tidens falske oplysning tillod hende ikke at lade den træde frem med kraft. Det var vel så med mange danske mødre, og har vist den gode side, at de forrige dages vankundighed ellers havde givet kraften en skæv retning. Derfor var de bedste mødre i hine dage svage, deres sønner og døtre blev svage. Men Gud er stærk i de svage, de oprigtige af hjertet, de skal stå som kæmper på klippen, hvor han os satte, da han styrked vore fødder matte, til sikker gang dem styred.

Kun én gang kan jeg huske, at jeg fik bank af hende, og det tror jeg jeg havde godt af. Det gjorde ikke så ondt, eller det lagde ingen af os mærke til, men jeg var bedrøvet og græd højt, fordi jeg kunde se, jeg havde gjort hende ondt. Jeg havde nemlig truet Hanne med en sten, dog ikke for ramme alvor.

Af os ni søskende er de fire døde som børn, de tre af den engelske syge. . . .

»Mit folk, vend dine øren til min lov, bøjer eders øren til min munds tale. Jeg vil oplade min mund ved ordsprog, jeg vil udgyde mørke taler om ting fra fordums tid, de, som vi have hørt og vide, og vore fædre fortalte os, at vi skulde ikke dølge det for deres børn, for den slægt, som kommer herefter, men fortælle herrens megen pris og hans styrke og hans underlige gerninger, som han har gjort. Ti han oprettede et vidnesbyrd i Jakob og satte en lov i Israel, hvilke han bød vore fædre at kundgøre deres børn dem, på det den slægt, som kom herefter, ja de børn, som skulde fødes, kunde vide dem, at de kunde opstå og fortælle dem for deres børn; og at de skulde sætte deres håb på Gud, og ikke glemme Guds gerninger, men bevare hans bud.

Sæt dit håb på Gud, glem ikke Guds gerninger, men bevar hans bud!

Det er visdom, det er Danmarks lov og loven for den slægt, der, opkaldt efter Sønderjyllands lov, er født af Marie Christine Wahler. På Gud satte hun

sit håb, ham gav hun sig i vold, da hendes jordiske forældre døde bort, og han var hende trofast for den skyld. Hun glemte ikke Guds gerninger, ti ligesom håbet på Gud i hendes blå øjne og dets bestandighed på hendes blege kinder havde et vidnesbyrd, så vidnede hendes ægte danske tungemål om den levende ihukommelse af Guds gerning i Danmark og kvindehjertet. Hun bevarede hans bud, ti hans bud er kærlighed. Deri levede hun, vidner hendes søn, efter bedste skøn, hendes søn, som, så sandt Gud hjælpe mig, heller vil dø end lyve, og vil da vel mindst lyve på sin moders grav. Svag var hendes kærlighed, ellers var hun vel ikke så tidlig, i sit 42de år døet bort fra sine små piger: Elise Katrine (8 år) og Klara Emilie (7 år) — men för för tidlig end för silde. »Hun ej sig kunde med den lod forsonet, at leve og gå glip af livets krone«. Kærlighed er hjærtets liv, og för hun kunde slippe den, för slap hun livet på jorden. — Det var da åbenbart den gode Gud, der gjorde det alt sammen med hende. Af nåde blev hun salig. Han fæstede håbet, han levede i tungemålet og han bevarede kærligheden. Ham være æren og al tak! Han er alene vis!

Den fremmede! Det var naturligt, at min fader var fremmed i Otterstrøms hus; men hun var selv fremmed der, hun kendtes ikke engang ved sit navn. Nu, et hus med mand og børn, som kendte hende godt, med venner og bekendtere, der viste hende den agtelse, en værdig dansk husmoder altid nyder — det fik hun. Men et bestemt blik på hjemmet i himlen, et stadigt øje på det, en sikker tro på Gud fader og sønnen og den hellig ånd — det havde hun vist ikke, så længe hun vandrede her nede. Men fra Danmark kommer der vist mange sådanne fremmede og sidder til bords med Abraham, Isak og Jakob i himmeriges rige, og englener, som opvarte, gör megen ære af de fremmede, mens de til mangan bekendt siger: ja du må vente, din tværdriver, ser du ikke nok, vi har for nemmere gæster. Plads for den fremmede.

Op! — Op var det egenlig ham, der skulde vise hende. Det gjorde han også, Gud være lovet, ti vi har jo hørt det, det var hans blik opad, som knyttede deres ægteskab; og vi har jo også hørt, hvordan hun

mindede sin søster om Gud, og at hun gjorde det, det kom af, at søsteren ikke ret kunde finde sig i min faders megen tale om Gud. Den megen tale, den begyndte vel ved 1813 eller det lav, for da var det, han stiftede bekendtskab med troens opstandelse i Grundtvigs anskuelse. Men fra 1803 til 1813 er 10 år. Hvordan stod det sig hos dem i den tid? — Jeg kan ikke huske det, men jeg vil se til at sige, hvad jeg véd.

Hernhutternes bestræbelse for at skille dem ad, vendte min faders hjerte aldeles fra dem. Han arbejdede flittig og samlede sig penge til at gifte og nedsætte sig for. Alt andet trådte i baggrunden for ham. På Guds forsyn stolede han, arbejdede nat og dag, og tænkte på bryllupet og borgerskabet. Han gik stille hen, men gjorde dog nok i den tid bekendtskab med en guldsmedsvend Clausen fra Als, en ånds- og, jeg håber, hjærtefrænde af ham. Han giftede sig med en juveler Lundbachs datter og nedsatte sig som mester i Gothersgaden. Ved ham kom min fader vel i bekendtskab med ovennævnte Jørgensen fra Sønderborg. På det spisekvarter, han om middagen søgte, vilde de tyske håndværkssvende have ham til bedste; men med den værdighed, som ædel selvbevidsthed, alvor og beskedenhed giver, viste han dem fra sig.

De to år eller halvtredje, inden bryllupet, løb snart hen. Når han følte sig svag, gik han sig en tur. År 1804 blev han mester og borger. Den 17de april 1805 holdt de bryllup. Fra Holmens kirke gik han hjem og arbejdede. Arbejdet tog til for ham, og han var snart en af de mest ansete mestre i byen.

Til holderne af „historisk månedsskrift“.

Udgivelsen af »historisk månedsskrift« vil ophøre
r a 1ste juli d. år med månedsskriftets 10. bind.

Idet udgiverne har set sig nødte til foreløbig at
standse, bringer vi herved vor tak til de mange gode
venner, som hidtil har støttet vor virksomhed, dels
igennem »nordisk månedsskrift« (fra 1871), dels igen-
nem dettes fortsættelse, »historisk månedsskrift« (fra
1883). Også vor forlægger bringer vi en tak for den
velvilje, hvormed han i en årrække har støttet dette
månedsskrift.

Det er imidlertid vor agt fra oktober måned
d. år at udgive et nyt månedsskrift for land og by
under titlen »**Danskeren**«. I regelmæssigt samvirke
med en del ny og yngre medarbejdere vil vi i »Dan-
skeren« kun meddele originale afhandlinger fra
historiens, nutidssamfundets og naturens område, der i
almindelighed ikke vil blive større, end at de kan af-
sluttes og veksle med hinanden i hvert hæfte for sig.
Også vil vi i forbindelse med flere nye medarbejdere

give en kort månedlig oversigt over livet i kirke, stat og skole.

Det er vort håb, at »historisk månedsskrift«s holdere også i det væsentlige vil være holdere af »Danskeren« fra 1ste oktober 1888. Såvel de af disse, der ønsker at holde »Danskeren«, som de, der ikke ønsker det, bedes meddele det til højskolelærer Poul Bjærge, Askov højskole, Vejen station, hos hvem også ny holdere af »Danskeren« kan anmeldes.

»Danskeren« vil blive sendt abonnenterne gennem **postvæsenet** regelmæssigt med et hæfte den 1ste i hver måned. »Danskeren« vil koste 2 kroner kvartalet.

På udgivers vegne:

Frederik Nygård.

Om Oliver Cromwell.

Tre foredrag holdte ved lærermødet på Askov højskole 1887

af

Jakob Knudsen

(Sluttet).

III.

Den 19de maj 1649 erklæredes England for en fristat. Fra kongens død og indtil 20de april 1653 var »hale-parlamentet«, som mange spotvis kaldte levningen af det lange parlament, fordi det var kun som halen, der var bleven tilbage deraf, øverste myndighed i den engelske stat.

Denne regering var imidlertid hverken hæren eller det øvrige engelske folk tilfreds med. Det var jo kun en lille del af landet, der var repræsenteret af dette parlament — de fleste pladser stod jo tomme — og hæren var også utilfreds med selve de medlemmer, som sad der; de har vistnok, efter hærens mening, været uden den rette religiøse iver. Imidlertid, Cromwell og hæren tjener trolig sit herskab. I 1649—50

er Cromwell i Irland, som havde stået på kongens side, og undertvinger dette land med frygtelig stræng-
hed. I 1650 går han til Skotland, som havde stillet sig på den henrettede konges søns, Carl II's, side og overvinder Skotterne i slaget ved Dunbar den 3die september 1650. I september 1651 gör han det endelig fuldstændig af med Carl II i slaget ved Worchester (d 3die september 1651). Og i halvandet år står nu han og hæren og ser på hale-parlamentet, om det ikke snart vil opfylde hærens krav : at det skal trække sig tilbage og give plads for et nyt parlament.

I april 1653 synes man at skulle komme til en afgørelse, da pludselig parlamentet stiller som sine betingelser for udskrivning af et nyt parlament: 1) at det gamle bliver siddende som en del af det ny; 2) at det gamle skal danne en prøvekomité til at afgøre gyldigheden af de nye medlemmers valg.

Den 19de april fandt en forhandling sted i Cromwells bolig mellem førerne af hale-parlamentet og hærens officerer, som forlangte, at disse to bestemmelser i planen til udskrivning af et nyt parlament skulde gå ud, og at derimod hale-parlamentet straks skulde opløse sig og overdrage udskrivningen af de nye valg til et statsråd. »Vort hværv«, svarede et af parlamentsmedlemmerne, »kan ikke overdrages til andre«. Forhandlingen blev opsat til næste dag under den forudsætning, at 'intet afgørende skridt skulde foretages fra parlamentets side i mellemtiden; men man var næppe kommen sammen næste dag, før man fik melding om, at Henry Vane i parlamentet var ved at sætte den før omtalte plan til et nyt valg igennem, få

den vedtaget. Man vilde først ikke tro det, men de ledende parlamentsmedlemmers udebliven fra mødet vidnede kan altfor stærkt om Meldingens Rigtighed.

»Det strider jo mod almindelig hæderlighed«, sagde Cromwell — han var vred; han forlod sin bolig og tog et kompagni musketerer med sig op til parlamentets dør; han lod dem blive stående udenfor, gik så ind og satte sig rolig ned på sin plads, »klædt i en simpel grå dragt og grå uldne strømper« (man gik jo med knæbukser den gang, så strømperne vare synlige); her sad han så og hørte på Henry Vane's voldsomme tale til fordel for de to bestemmelsers bibeholdelse. »Jeg er kommen for at foretage noget, som jeg er meget bedrøvet over at skulle gøre«, sagde han til sin side-
mand, St. John; men han sad endnu rolig, indtil Henry Vane opfordrede huset til at springe de sædvanlige formaliteter over og vedtage hans forslag straks på stedet. — »Nu er timen der«, sagde Cromwell til Harrison. »Betänk jer vel«, svarede Harrison, »det er et farligt foretagende!« og Cromwell sad endnu og hørte til et kvarterstid. — Først da spørgsmålet lød: »er dette forslag så hermed vedtaget?« rejste han sig endelig og holdt en tale, der begyndte ret roligt og parlamentsmæssigt, men hvori tonen efterhånden skiftede, så han endte med at sigte forsamlingen for uretfærdighed, selvished og smøleri. »Jer time er slået«, råbte han, »Herren er færdig med jer!« En mængde medlemmer sprang op og gjorde hæftige indsigelser. »Hurtig nu!« sagde Cromwell, »vi har faaet nok af dette her!« — Han tog et par lange skridt midt hen i salen, satte med et sving sin bredskyggede hat på

hovedet og råbte: »Nu skal der være en ende på jeres prat!« — Under den larm, som fulgte på disse ord, hørte man hans stemme i afbrudte sætninger: »Det passer sig ikke, at I sidder her længere! I må give plads for bedre folk! I er ikke noget parlament!« Tredive musketerer trådte ind på et vink af Cromwell, og de halvtredsindstyve medlemmer, som var til stede stimlede til døren. »Drukkenbolt!« sagde Cromwell, da et af medlemmerne gik ham forbi. En af dem fik et endnu grovere navn. Henry Vane, som holdt modet oppe til det sidste, sagde til Cromwell, idet han gik forbi ham, at denne handling af Cromwell var imod al ret og ære. »Ak, Sir Harry Vane, Sir Harry Vane«, svarede Cromwell i Harme over det puds, som Vane havde spillet ham, »I kunde have forhindret alt dette, men I er en gögler, har ikke almindelig hæderlighed. Herren fri og bevare mig for Sir Harry Vane«. — Formanden for parlamentet vilde ikke forlade sin stol, inden en tilbød at låne ham en hånd, så kom han. Da alle var ude, blev døren til salen låset, og dermed var parlamentet adsplittet.

Cromwell og de andre generaler i hæren står nu et øjeblik med den øverste magt i hænde; men allerede den 6te juni udsteder Cromwell indbydelse til 150 personer af det independentiske kirkeparti, som foreløbig skal overtage ledelsen af landets anliggender og navnlig foretage udskrivning af valg til et nyt, så vidt muligt frit parlament. Disse personer, der

Denne scene i parlamentssalen er oversat efter Green i alt væsentligt.

altså kom til at danne en slags konstituerende forsamling, mødte en måned efter, og ved åbningshøjtideligheden holder Cromwell en tale til denne forsamling, som jeg har oversat det meste af, og vil læse op, — den betegner nemlig en vigtig vending i Cromwells tankegang og sjæleliv.

Jeg må et øjeblik gaa tilbage til det tidspunkt, da han første gang indtrådte i det offentlige liv, 1628. Han havde den gang overstået stærke, åndelige kampe, og at han var kommen til ro efter dem i kristentroen, det synes mig hans breve, jeg har læst op for Dem, tilstrækkelig vidner om. Han har heller ingenlunde nu forladt kristentroen, men der er vistnok alligevel i mellemtiden mellem 1628 og 1653 foregået en stor forandring i hans sind, foruden den, som så langt et tidsrum under alle omstændigheder må afsætte i ethvert menneskes sjæleliv.

Han var i sin tid kommen over fuldkommenhedsdrømmen, fuldkommenheds-kravet, som havde ført ham til vanviddets rand; han havde set, at drømmen om salighed her på jorden er af hedensk art, han havde lært, at kravet om fuldkommenhed allerede her på jorden er ikke nogen heldig spore for et menneske til at gå fremad i det gode — det sprænger kun mennesket — han havde set, at fuldkommenheds-kravet i samvittigheden er godt som ledestjærne, men at kraften til at nå målet, den kraft, som også bliver måleren af, hvor langt vi til ethvert givet tidspunkt kan og skal nå, den kraft — kommer ikke fra samvittigheden af, men fra troen på Gud. Han havde gravlagt den hedenske drøm om salighed og fuld-

kommenhed her i verden. Men den form af kristendom, som har mødt Oliver Cromwell, og som han er bleven optaget af, har ganske sikkert haft et stærkt pietistisk anstrøg; og der ligger altid den fare for den pietistiske kristendomsopfattelse, med dens megen stemning og følelse, at fuldkommenheds-drømmeriet kan dukke op indenfor den i en slags kristelig (forøvrigt tit meget uskön) dragt; den kan let henfalde til en slags kristelig idealisme — hvad enten denne så ytrer sig i sygelig længsel efter det hinsidige, eller i overspændt begejstring, der vil oprette Guds rige på jorden også i ydre forstand. Om sligt tager sig uskönt, blot uhyggeligt ud, eller det, på grund af personligheden, der bærer det frem, får et poetisk storslået præg — som tilfældet sikkert kan siges at være med Cromwell — har jo i religiøs henseende i og for sig intet at sige. — At Cromwell, skönt han vistnok lige til sin død vedblev at være et Guds barn med barnlig tro på sin himmelske fader, dog kunde atter komme på disse idealistiske afveje fra ungdomstiden af, bliver endnu lettere at forstå, når vi husker på, hvad han siden 1628 havde oplevet. Han har jo oplevet dette: at religiøs begejstring har vist sig som en alt overvindende magt overfor alle hans fjender; kongen og hans parti har måttet segne for den; som ved et vidunder har begejstringen for den hellige sag hos hans kæmper besejret først Carl den første, så Carl den anden i det ene store slag efter det andet, og nu har endelig forholdene ordnet sig sådan, at han har kunnet indbyde en forsamling til at overtage den øverste ledelse af landets anliggender, en forsamling, der udelukkende

er valgt efter, om der fandtes den rette iver for Guds sag på jorden hos dens medlemmer. Da skyder begejstringen, fanatismen op i ham igen; da han skal tale til denne forsamling og overgive magten i dens hænder, griber det ham med væld, at nu må vist det store øjeblik være kommet, da Guds rige skal begynde i ydre kraft at vise sig på jorden, da Herrens folk skal være det, som får overledelsen af alt i hænde.

Sine rent hedenske ungdoms-drømme om fuldkommenhed på jorden har han kunnet opgive, ofre på kristendommens alter; men jeg tænker, han nu, i dette øjeblik, efter de mange års forløb har haft en lignende følelse, som middelalderens riddere, når de lagde deres våben på kirkens alter: at de fik dem helligede tilbage — således har han også i dette øjeblik set sine ungdoms-idealer stå op igen i helliget, lutret skikkelse, i kristen dragt — og nu skal de virkeliggøres. Hans tale lyder således:

(Jeg springer over det af talen, der handler om grunden til opløsningen af hale-parlamentet, — hvad angår talens form, vil De lægge mærke til, at sætningerne mange gange går i stykker for Cromwell; denne tale er væsentlig gengivet efter John Miltons opskrift af den).

— — — — Jeg har trættet jer for meget med dette her; men jeg har givet jer denne fremstilling, for at I kunde se, at hvad der blev gjort ved parlamentets opløsning, det måtte nødvendig gøres, når vor sag ikke skulde tabes. Og den nødvendighed, som bragte os til at gøre dette, har atter ført til det nærværende resultat, at vi har måttet gå uregelmæssige

veje ved at kalde jer sammen her, med det som grund, at I er mænd, som kender herren, og har lagt mærke til hans vidunderlige tilskikkelser, og som vi kan stole på, såvidt man kan stole på mennesker med hensyn til vor sag.

Der er så det tilbage, at jeg skulde gøre jer lidt yderligere bekendt med, hvad der angår jeres overtagelse af denne store gærning. Men for resten: det står her på dette papir, jeg har i hånden. Det skal lige straks blive givet jer at læse. Men da vi nu havde gjort dette her, som vi gjorde på grund af nødvendighed, sådan som jeg nu har forklaret jer, — og det var ingen opdigtet nødvendighed, men en virkelig — så vilde det da ilde have sømmet sig for os — når vi ellers skulde vise verden, at vi havde handlet i vore hjærter oprigtighed og uskyld — om vi selv havde grebet magten, eller beholdt den i vore soldater-hænder, om så blot for en dag.

Men vi måtte, såvidt som Gud gav os styrke dertil og dygtighed, få den anbragt i hænderne på dertil skikkede mænd, som var fra de forskellige egne af riget. Denne nødvendighed, — og, jeg håber vi kan sige om os selv, denne ærlige beslutning om at unddrage sværdet al indflydelse på den borgerlige forvaltning — den er det, som har bragt os til at ulejlige jer med rejsen herhid; og når vi nu har gjort det, så synes vi jo ikke, vi med god samvittighed kan læsse denne byrde på jeres skuldre uden at sige noget til jer derom. Det har nu også været skik for andre, der frivillig og af pligtfølelse har givet magten fra sig over i andre hænder; jeg siger, det har været skik

for folk i den stilling — ja, det har været skik og brug og er jo også meget fornuftigt, at de, samtidig med at de nedlagde deres myndighed, tillige gav en anvisning til at bruge den (som jeg håber, vi har gjort), og indskærpede eftermændene deres pligt til at bruge magten vel; derom har jeg endnu et par ord at sige.

Gud har visselig kaldet jer til denne gærning gennem forsynshandlinger så vidunderlige, som de nogen- sinde er vederfaredes menneskebørn på så kort en tid. — Og jeg tror rigtignok, når vi nu ser på nødvendigheden af det, for regeringen må jo ikke standses . . . , når vi ser Guds fingerpeg i alt dette — så tror jeg, I vilde dog nødig have set den overgivet til dårlige folk, til fjender! Jeg er vis på, Gud vilde ikke have det sådan. Den er derfor kommen til jer ad nødvendighedens vej, ad Guds vise forsyns-vej, — gennem svage hænder. Og derfor synes jeg, da det nu er kommen gennem vore hænder, sådan som vi nu er, så kan I ikke tage det ilde op, om vi har noget at sige jer (som jeg før talte om) angående udførelsen af det hværv, som nu ligger på jeres skuldre. Og selv om jeg kunde synes at tale om noget, der kunde tage sig ud og udlægges som et påbud, så er det da et meget ydmygt et, og når den mand, der anser sig for jeres tjener, og som har kaldet jer til at øve den højeste myndighed, når han gör, hvad han anser for en pligt overfor jer, så håber jeg, I vil optage det i den bedste mening.

Og jeg skal ikke opholde jer ret længe, for jeg håber, det er skreven i eders hjerter, om at handle

sådan, at Gud kan have behag i eders færd. Jeg vilde blot minde om et skriftsted, som har været meget i mine tanker: Hosea det ellefte: »Juda hersker endnu med Gud og er trofast mod de hellige«. Det siges i forvejen, at Ephraim har omgivet Gud med løgn og Israels hus med svig. — Hvordan Gud her til lands er bleven omringet med faster og takkefester og andre gudelige øvelser og anstalter, det synes jeg vi har grund nok til at beklage. I sandhed: I er kaldede af Gud, som Juda var, til at herske ved ham og for ham. Og I ere kaldede til at være trofaste mod de hellige, ved hvem Gud har kaldet jer. — Atter: 2den Samuels det 21de: »Han, som hersker over mænd«, siger skriften, »må være retfærdig, herske i Guds frygt«. Og for resten, det er jo bedre at bede for jer end at give jer råd i dette: at I må øve mildheds og sandheds dom. — Det er bedre, siger jeg, at bede for jer end at give jer råd; at bede om visdom fra himlen for jer, som jeg er vis på mange hellige gör idag og har gjort og vil gøre med Guds hjælp og bistand. Jeg siger: det er bedre at bede end at give råd; men jeg kommer alligevel nu til at tænke på et andet skriftsted, som er meget nyttigt, skönt det synes at kunne anvendes på ethvert menneske som kristen — hvor han rådes til at bede om visdom; og så får han at vide, hvad det vil sige: »Den er ovenfra«, får vi at høre, den er: ren, fredsommelig, blid og god at bede, fuld af mildhed og gode frugter, den er upartisk og uden skrömt. Ja, jeg kommer stadig til at tænke på det sted, at for at øve dom — sandheds dom, og det er dommen — må man have visdom

ovenfra, ti den er ren. Den vil lære jer at øve sandheds dom; og den er upartisk. Renhed, upartiskhed, oprigtighed: det er virkningerne af visdommen, og de vil hjælpe jer til at øve sandheds dom. Og hvis så Gud vil give jer hjærte til at være gode at bede, fredelig sindede, fulde af gode frugter, bærende gode frugter for folket, for mænd som mænd, og for Guds folk, for alle i deres forskellige stillinger — det vil lære jer at øve mildheds og sandheds dom. Og jeg har kun få ord endnu at sige om dette. Jeg vil hellere bede for jer i dette anliggende, som jeg sagde, og det vil mange andre med mig.

Ja, — sandheds dom den vil lære jer at være retfærdige både mod den vantro og den troende; og det er vor pligt at være det. — Jeg tilstår, jeg har sagt somme tider, og det kan godt være, det var dumt: at jeg vilde hellere gøre uret mod en troende end mod en vantro. Det lyder jo nu sært; — men lad os tage os i agt for at gøre uret mod nogen af dem. O, hvis Gud vilde fylde jere hjærter med sådan en ånd, som Moses havde og som Paulus havde — som ikke var en ånd for de troende alene, men for hele folket. Moses — han kunde dø for dem; ønske sig selv udslettet af Guds bog. Paulus — han kunde ønske sig selv forbandet for sine landsmænd efter kødet; så fulde af kærlighed var deres sjæle til alle. Og det! — det vilde rigtignok hjælpe jer til at øve sandheds dom, og mildheds også.

En anden ting, som vi også ønske: at I vil være trofaste mod de hellige, lade jer røre af dem. Og jeg håber, ihvad så andre tænker, at det må være

en jublende herlig ting for os alle, at vore hjerter kan blive rört (lad os sige det med ydmyghed) ligesom Christi hjerte, da han var fuld af ånden, rörtes over vore skrøbeligheder, at han kunde være miskundelig. Det skulde vi også være; vi skulde være fulde af medynk. Det er noget, der må bringe os til at føle medynk med de helliges skrøbeligheder, så at vi kan tage hensyn til alle, og være barmhjertige og ömme mod alle, selv om de høre til andre retninger end vi. — Og hvis det lod för, som om jeg vilde sige noget imod den presbyterianske retning, — så mener jeg rigtignok, at hvis vi ikke også vise kærlighed imod dem, så kan vi næppe siges at være trofaste mod de hellige.

Under min vandring her i verden og de forskellige oplevelser, jeg har haft, har jeg tit læst det skriftsted — Esaias det 41de, hvorved Gud gav mig og adskillige af mine kammerater opmuntring, med hensyn til hvad han vilde göre her eller der — og som han også gjorde for os. Han sagde: Han vilde sætte Cedre i ørken, Akacier og Myrter og Oliventrær; han vilde plante på ødemark Cypresser, Gran og Buxbom sammen«. — Og hvorfor vil Herren göre alt det? »for at de skulle se og kende, lægge det på hjerte og forstå tillige, at herrens hånd har gjort dette«; — at det er ham, der har övet al den frelse og udfrielse, vi har modtaget. Hvorfor? For at se og kende og forstå tillige, at han har gjort og virket alt dette til bedste for hele flokken. Derfor, jeg beder jer — men jeg tænker, jeg behøver det ikke — tag jer af hele flokken. Elsk faarene, elsk lammene, elsk

dem alle, plej og hæg og hjælp dem alle i alt, hvad der er godt. Og selv den usleste, den mest vildledte kristen, der ønsker at leve fredeligt og roligt under jert regimente, — jeg siger: enhver, ihvem det så er, der ønsker at leve et gudeligt, hæderligt levnet, — beskyt ham, beskyt ham!

Jeg har blot et ord endnu at sige til jer — skönt jeg kommer måske blot til at vise min svaghed derved; men det er for at opmuntre jer til dette arbejde. Og giv mig så lov til at sige først: jeg havde aldrig ventet, at jeg nogensinde skulde se en dag som denne, og det kan være: I havde heller ikke — da Jesus Kristus skulde bekendes i handling, som han i dag bliver det ved dette værk. Jesus Kristus bekendes i dag ved eders kaldelse, og I bekende ham ved eders villighed til at møde i hans navn. — Og I gøre denne dag kendelig, så vidt som usle skabninger kan gøre det — som en dag af Kristi kraft. Jeg ved, I mindes det skriftsted: »Han gör sit folk villigt på sin magts dag«. Gud gör denne dag kendelig som Kristi magts dag; da han, gennem så meget blod og så megen prøvelse for disse folkeslag, har ladet dette blive en af de store følger deraf: at han har faaet sit folk kaldet til den øverste magt i landet. Det er den störste vel-signelse fra Gud næsteften hans egen sön.

Gud har vedkendt sig sin enbårne sön, og han har vedkendt sig jer og bragt jer til at vedkende jer ham. — Nej, jeg må sige: jeg havde aldrig ventet at se sådan en dag — jeg havde ikke. — Ja, I kender måske ikke engang alle hinandens ansigter; nej, I er jo fremmede, der kommer fra alle egne af landet —

men vi kan sige jer én ting, og det er, at vi har ikke tilladt os selv at sende bud til en eneste person, om hvem vi ikke havde det gode håb, at der var hos ham tro på Jesus Kristus, og kærlighed til hele hans folk og alle hans hellige. Således vedkender Gud sig eder for verdens öjne; og således bekende I ham ved at være kommen hid; og, som det står i Esaias det 43de — og det er et stort ord — og se til eders egne hjerter, om Gud nu eller herefter skal kunne anvende det på jer: »Dette folk«, siger Gud, »har jeg dannet for mig selv, at det må forkynde min ros«.

Jeg siger: det er et sted, som er værd at huske, og, jeg håber, ikke upassende anvendt; Herren anvende det på enhver af jer. Jeg skal ikke udbrede mig om de ord; de er tydelige nok; i sandhed: I er så lig en »Guds dannelse« som nogensinde et folk har været. Hvis der kom en og rakte jer en bog, at I skulde sværge paa den, da tör jeg på samvittighed sige det i alle eders navn: I har hverken ligefrem eller ad omveje søgt det sted, hvor I nu står. I har intet gjort dertil; — I er bleven kaldede — og det er naturligvis sket ved en handling, men ikke fra eders side. »Dette folk har jeg dannet mig!« — og se så på de forhold tillige, der har kaldet jer hid; gennem hvilken strid, gennem hvilket blodbad I ere komne hid, — hvor hverken I eller jeg eller noget levende menneske for tre måneder siden havde troet, vi skulde se sådan en forsamling af mænd stå, i færd med at overtage, det vil sige i færd med at blive kaldet til at overtage den øverste myndighed over dette folk. — Derfor, vedkend jer eders kald! Ja, jeg tror, det med

sandhed kan siges, at der aldrig har været en øverste myndighed, der bestod af sådan en forsamling, — på over 140, tror jeg; — aldrig en forsamling i fortiden, der er kommen til den øverste myndighed med len tanke, som denne her, på den måde bekendende Gud og anerkendt af ham. Og derfor kan jeg sige: aldrig er et »folk«, »dannet« på denne måde, i en sådan hensigt, bleven kaldet således nogensinde før.

Hvis det var rimeligt her at sammenligne jert standpunkt med det, som de har indtaget, der ellers er blevet valgt med folkets stemme — nå, men hvem kan sige, hvor hurtigt Gud kan danne folket til noget sådant. — Ingen kan ønske det mer end jeg. Gid alle hørte til Herrens folk; som det hedder: »Gid hele Herrens folk var profeter!« — Jeg vilde ønske, at alle vare skikkede til at kaldes. Det burde være vort hjertes længsel at se folk bragt til at vedkende sig Kristi sag. Og giv mig lov at sige: hvad i hele verden kan have mere udsigt til at vinde folket for Kristi sag, til at bringe det til at synes om gudfrygtighed — og derfor: hvad kan mere være jer pligt, sådan som I er kaldede — end en ydmyg og gudfrygtig vandel. Sådan at de kan se, at I elsker dem, at I spænder jer selv for både med sjæl og krop for deres skyld. Er det ikke den rimeligste måde at skaffe dem friheden på. Og lægger I det ikke derved over på Gud at finde tid og sted for jer; gode tider, ved at han udsender sin ånd. I det mindste får de at mærke ved jer, at ligesom mænd, der frygtede Gud, kæmpede dem ud af trældommen under kongemagten, således regeres de nu af mænd, der frygte Gud, i gudsfrøgt,

og nyde alt godt af deres regimente. — Men jeg er kommen bort fra det, jeg var ved. Jeg siger: vedkend jer eders kald; thi det er fra Gud. I sandhed, det er vidunderligt, og ingen havde tænkt derpå. Det er ikke længe siden, at enten I eller jeg fik at vide derom. — Og på den måde har jo egentlig Gud handlet med os hele tiden: At holde tingene skjult for vore øjne, så vi intet har set længe i forvejen, trods alle hans forsynshandlinger, hvilket jo også til en vis grad er vidnesbyrd om vor ærlighed. Jeg siger: I er kaldede med et højt kald. Og hvorfor skulde vi være bange for at sige eller tænke, at dette kunde være døren, gennem hvilken Gud vilde indføre de ting, som han har lovet, som der er bleven profeteret om, som han har ladet sit folks hjerter vente på og længes efter? Vi véd, hvem de er, som skal stride med lammet imod hans fjender: de skal være et kaldet folk, udvalgt og trofast. Og Gud. har på våbenmarken — det kan vi sige uden at rose os selv, og jeg tror, I véd det — han har kæmpet med dem, med dette samme folk, og for dem. — Og giver han sig nu ikke til kende i denne borgerlige magt og myndighed. Dette er ikke dårlige forvarsler for den Gud, vi vente på. I sandhed, jeg tænker, noget står for døren: vi er ved tærskelen — og derfor sømmer det sig for os at opløfte vore hoveder og opmuntre hverandre i Herren. Og vi har ment, nogle af os, at det er vor pligt at prøve ad denne vej: ikke blot se på hin profeti i Daniel: »Og kongeriget skal ikke blive overgivet til noget andet folk« — og rolig vente. — Nej, i sandhed, Gud har bragt dette i eders hæn-

der, idet han har vedkendt sig eders kald, idet han har velsignet vore våben. Herren har nu ført vore hjerter til at kalde eder; og os har han lagt det på hjerte at overgive magten til »et andet folk« — (nemlig jer). — Men jeg går vel uden for stregen her, disse ting er dunkle. Men jeg sysler gjerne med disse tanker, og det gör I vel også, håber jeg.

Se altså, da vi nu er på grænsen af forjættelserne og profetierne — i det mindste, selv om der hverken var forjættelse eller profeti for dette, så er det i hvert fald det bedste, I fremmer, I forsøge det bedste; og, som jeg en anden gang har sagt, hvis jeg skulde udvælge en tjener, den ringeste embedsmand i hærens eller statens tjeneste, da vilde jeg vælge en gudfrygtig mand, der havde noget at leve for. Især da, hvor der er tale om en betroet stilling. Fordi jeg véd, hvor jeg har en mand, der lever for noget. Jeg tænker, hvis nogen af jer skulde vælge ud en tjener, så vilde han gøre ligesådan. Og jeg vilde ønske, at alle øvrighedspersoner blev således valgt: — det kan gøres; der kan komme noget godt ud deraf. Visselig, det er vor pligt at vælge mænd, der frygte Herren, og som vil prise Herren; den slags mennesker har Herren dannet for sig selv, og han venter ikke pris fra andre end sådanne. — Det var nu det — men derved kommer jeg til at tænke på et andet skriftsted, denne berømmelige salme, den 68de, som sikkerlig er en herlig spådom, det er jeg vis på, om de evangeliske kirker — det kan være, om jøderne også. Der siges der, at han vil bringe sit folk igen fra havets dyb, som han en gang førte Israel igennem det røde hav.

Og det kan jo nok være, som nogle mener, at Gud vil bringe Jøderne hjem til deres sted fra øerne i havet og opfylde deres forventninger som fra havets dybde. Men i hvert fald er jeg sikker på, at når Gud ophøjer den evangeliske kirke i glans, da vil det blive en samling af folk som ud af dybe vande, ud af vandenens mangfoldighed; det er hans folk, de, der drages ud af folkenes mængder af denne verden.

Og i sandhed: der er mange andre dejlige steder i den salme: Når han samler dem: »stor var skaren« af dem, som forkynde hans ord. »Hærenes konger flyede, de flyede, og hun, som blev i huset, uddelte byttet«. Og videre: »Selv om I have ligget mellem vandrederne, så skal I dog blive som duens vinger skjulte med sølv, som dens slagfjer indsprængte med det gule guld«. Ja, ja: sejren i den salme er mageløs høj og stor, og Gud gør det jo alt sammen. Og så det sidste harpeslag i den salme, det er nu i takt med mit hjertes slag, og med jeres jo vist også: »Herren ryster højene og bjergene, og de vakle«. Og Gud har selv et bjerg; »et vældigt bjerg som Basans høje; og Guds vogne ere tyve tusend, ja tusender af engle, og Gud vil bo på dette bjerg evindeligt«.

Nå, ja jeg skulde ikke have opholdt jer så længe, for det er jo en grumme varme, vi har herinde. Alt, hvad jeg har at sige i mit eget navn og i mine med-officerers, som har fulgt mig til dette værk, er, at vi befale jer Gud i vold, og ønske, at hans ånd må lede jer; og at vi, efter at vi nu har tjent jer, eller rettere vor herre Jesus Kristus, i vort arbejde for jer, skal herefter være rede til i vore forskellige stillinger, efter

som Guds forsyn vil lede os, at tjene Guds lov også i fremtiden og denne vor øverste myndighed, som vi skal anse som sat over os af Gud«. —

De lyse forhåbninger, som Cromwell havde knyttet til denne forsamling, bleve skuffede. Forsamlingens hværv var jo væsentlig dette at bane vejen for et regelmæssigt, af hele landet valgt parlament; men den indskrænkede sig ingenlunde til at forberede de nye valg; den gav sig til at forbedre og omdanne på alle mulige områder af statslivet — således f. eks. retsvæsenet — og fik snart alle mennesker, ikke mindst Cromwell selv, imod sig, på grund af den radikale, hensynsløse måde, hvorpå der blev gået frem. Nogle måneder efter at denne forsamling var trådt sammen, opløste den sig igen, idet dens mere mådeholdne medlemmer, som kunde indse, at man var gået for vidt, ved overrumpling fik sat en beslutning igennem, at forsamlingen erklærede det for unyttigt, at den med nærværende sammensætning forblev længere på sin plads. — Et statsråd, som den afgåede konstituerende forsamling havde udnævnt, havde nu foreløbig magten i hænde, og udnævnte Cromwell til protector af England, en slags konstitutionel fyrstestilling, indskrænket ved rådet og, i fremtiden, ved det parlament, som man nu arbejdede på at få sammenkaldt. Et frit valgt parlament på 460 medlemmer, hvoraf 30 fra Skotland og 30 fra Irland, trådte sammen i september 1654. Men Cromwell kunde ikke »komme ud af det med disse mennesker«; han vilde have England regeret efter Guds lov; havde Guds-folket bragt England friheden, så skulde nu også landet regeres sådan,

at Gud blev æret derved. Men der viste sig straks her alle de vanskeligheder, som nødvendig vil vise sig, når en åndelig sag, hvor god den så er, skal sættes igennem med ydre magt. Cromwell var bleven skuffet, da han lagde regeringen udelukkende i sine kristelige venners hånd (den konstituerende forsamling), og nu, da han prøvede et frit valgt parlament, hvor også hans modstandere kunde komme med, blev det ingeni lunde bedre for hans sags fremme. Og da han ikke kunde komme igennem med det gode, brugte han vold. Tilsidst opløste han parlamentet under stor utilfredshed fra begge sider, januar 1655. Det langt overvejende flertal i det engelske folk samler sig nu imod Cromwell; det er ikke blot det gamle kongelig-sindede parti, de gamle episkopale, det er også hele det presbyterianske parti og tillige en mængde af de mest yderliggående blandt independenterne. En vild ånd har grebet adskillige af disse, så de ere blevne aldeles desperat radikale både i religiøs og politisk henseende. For at holde orden i landet, både til den ene og den anden side, deler Cromwell, efter at han har sendt parlamentet hjem, hele landet i ti militær-distrikter, over hvert af dem sætter han en general-major, som er bemyndiget til at afvæbne alle papister og kongeligsindede, og til at arrestere mistænkte personer. Kun ved hjælp af slige forholdsregler lykkes det Cromwell at få sat sin vilje igennem. En mærkelig tilstand var det, det engelske folkeliv og statsliv herefter kom til at befinde sig i. Puritanerne var herrer i landet nu. Al statsmagt og myndighed var i gudfrygtige folks hænder. Gudsfrygt var lige nød-

vendig for en officer i hæren, en civil øvrighedsperson, en politibetjent, en kirkens tjener. Protektorens vilje var, at England skulde regeres og dets embeder bestyres af »de bedste«, af mænd, der regerede og forvaltede deres embeder i Gudsfrygt. Men under alt dette havde Cromwell dog følelsen af, at hans værk var mislykkedes. Ti han kunde ikke få folket med dertil. Da han i september 1656 atter indkaldte sit parlament, turde han ikke længer lade valget være frit; han øvede et stærkt valgtryk og udelukkede adskillige af de medlemmer, som var ham mest ubehagelige. Det, som gjorde ham mest ondt, var vel nok at se mange af sine gamle tilhængere, også adskillige af soldaterne, stille sig imod ham, skönt han dog havde kæmpet ærligt for dem hele tiden; og at se mange af dem henfalde til det særreste religiøse sværmeri, der tidt kunde gøre dem meget vanskelige at komme til rette med, også som statsborgere. Om Cromwell efterhånden, ved at se alt dette, er kommen bort igen for sin død fra de højtflyvende, religiøse forventninger, som han lader komme til orde i foranførte tale, kan jeg ikke sige noget bestemt om, men det er rimeligt nok. Men derfor har det sikkert ikke gjort ham mindre ondt at måtte lade sine generalmajorer skride ind også mod religiøse ivreres sværmeri med arrest og straf.

De særreste former kunde dette sværmeri vise sig under, så at øvrigheden blev nødt til at gribe ind. — Således kom der i 1655 et optog af religiøse særlinge til Bristol. I øsende regnvejrs drog de frem; forrest red hovedmanden, en knoklet, skindmager person, med langt, slattent hår ned over kinderne; holdende hans

hest i töjlen, vadede i det knædybe mudder to kvinder, og efter dem kom resten til hest, det vil sige: to på én hest. Anføreren red stille og taus med sammenknebne læber; men de andre sang, mænd og kvinder: »Hosianna! Hellig! Hellig! Du Herre Sebaot!« mens regnen strömmede ned over dem, stod ind ved deres halslinninger og skyllede ud forneden ved deres fødder. — Da de kom ind i Bristol, fik øvrigheden fat på dem; formanden viste sig at være en vis James Nayler, der tidligere havde hørt til den puritanske armé, men senere var bleven kvæker og desforuden havde sin ejendommelige særhed og vildskab for sig selv (han kom derover i skarp strid med selve kvæker-sektens stifter, George Fox). Slige folk var det bl. a., generalmajorerne måtte tage sig af.

George Fox, kvækerhövdingen, var flere gange hos Cromwell for at tale »vennernes« (således kaldte kvækerne sig selv) sag. Fox skildrer i sin uhyre dagbog tre møder, som han således har haft med protektoren. — Jeg oversætter efter denne dagbog hans skildring af det første af disse møder ordret. Der er noget i den bredde, salvelsesfuldhed, selvsikkerhed, hvormed han fortæller, som minder stærkt om visse folk herhjemme i Danmark; i det hele er det morsomt at lægge mærke til, hvor Englændere og Danskere — når man tager dem så nogenlunde fra samme hold i de to samfund — hvor de ligner hverandre. Altså George Fox fortæller:

»Kaptajn Drury førte mig så op til protektoren selv i Whitehall. Det var om morgenen, før han var klædt på, — og der var en, der hed Harvey — han

var for resten kommen lidt imellem »vennerne« en tid, men var ulydig — han vartede protektoren op.

Da jeg var trådt ind i værelset, så kom det sådan for mig, så jeg sagde: »Fred her i huset«; og jeg formanede ham til at holde sig til Gudsfrygt, for at han kunde få visdom fra Gud af, så han kunde blive retledet og ordne alt, hvad han havde under hænder, til Guds ære. Jeg talte også meget til ham om sandheden og jeg havde megen forhandling med ham om gudelighed, og han tog det altsammen helt godt. Men så sagde han, at vi kivedes jo med præsterne (dem kaldte han nu Guds tjænere). Men jeg sagde til ham, at jeg kivedes ikke med dem, men det var dem, der kivedes med mig og mine venner. Men, sagde jeg, dersom vi følge profeterne og Kristus og apostlene, så kan vi ikke holde på den slags lærere, profeter og hyrder, som profeterne, Kristus og apostlene talte imod; men vi må tale imod dem med den samme ånd og kraft. Så viste jeg ham, at profeterne, Kristus og apostlene talte ikke for betaling, men imod dem, som talte for betaling, dem, der prædikede for smudsig vinding, og profeterede for penge og prædikede for løn, og var begærlige og grådige, og aldrig kan få nok; og at de, der har den samme ånd, som Kristus og profeterne og apostlene havde, de måtte også tale mod den slags nu, som de gjorde den gang.

Mens jeg talte, så sagde han flere gange: at det var meget godt, og at det var sandt nok. — Jeg sagde ham, at hele den såkaldte kristenhed den havde nok skriften, men den manglede den kraft og den ånd, som de havde, der havde lavet skriften; og at det var

grunden til, at der intet fællesskab var mellem de mennesker, der hørte til den såkaldte kristenhed, og så sønnen, eller faderen, eller skriften, eller mellem dem selv indbyrdes. — Jeg talte for resten meget mere med ham endnu, men så kom der andre ind, og jeg trak mig lidt tilbage; og da jeg vendte mig om, greb han min hånd og sagde med tårer i øjnene: »Kom igen til mit hus; for hvis du og jeg var blot en time sammen om dagen, så skulde vi nok komme hinanden nærmere«. Og han sagde også, at han ønskede ikke mig mere ondt, end han ønskede sin egen sjæl. Jeg svarede ham og sagde, at hvis han gjorde det, så gjorde han også uret mod sin egen sjæl. Jeg bad ham lytte til Guds røst, at han kunde stå i hans råd og adlyde det, og hvis han gjorde det, så skulde det nok holde ham fra hjærtenshårdhed, men dersom han ikke lyttede til Guds røst, så vilde hans hjerte blive forhærdet. — Han sagde: det var sandt. — Så gik jeg igen«.

Det næste møde, George Fox havde med Cromwell, har ikke tiltalt førstnævnte rigtig. Han fortæller, at protektoren satte sig på kanten af et bord og talte tomme og lette ord til ham. Carlyle mener, at Cromwell har moret sig lidt over Fox's uhyre selvsikkerhed, haft ham lidt til bedste.

Om sit tredje møde med Cromwell, fortæller Fox i sin dagbog således:

»Samme dag tog jeg til Kingston i en båd og derfra til Hampton Court, for at tale med protektoren om vennernes lidelser. Jeg mødte ham, just som han red ind i Hampton-Court-parken, og før jeg nåede

ham, som han red der i spidsen for sin livgarde, så og følte jeg et dødspust gå frem imod ham; og da jeg kom hen til ham, så han ud som en død mand. Da jeg havde talt til ham om vennernes lidelser, og havde advaret ham, sådan som det nu blev mig givet at sige det, så bød han mig hjem til sig. Jeg tog tilbage til Kingston, og næste dag tog jeg op til Hampton-Court for at tale videre med ham. Men da jeg kom, fortalte Harvey, en af dem, der hørte til hans tjænerskab, mig, at lægerne ikke vilde have, at jeg skulde tale med ham. Jeg gik så bort, og har aldrig set ham siden«.

Dette foregik rimeligvis fredagen den 20. august 1658; den 3die september samme år døde Cromwell.

Det liv, han som protektor førte, var heller ikke til at holde ud i ret mange år. Han havde været med til at styrte den gamle statsorden i England, og måtte, som den, der stod i spidsen, fremfor alle andre føle den brændende iver for det nyes, den store sags fremme. Og nu vender så hans gamle tilhængere ham ryggen, og idet han mere og mere bliver ene, føler han også ansvarets byrde tungere og tungere, arbejdets byrde lægger sig knugende over ham, og hans gamle sygdom, feberen, mælder sig med hyppigere og hyppigere anfald.

Men så længe han levede, gjorde han sit arbejde som en mand. Man skulde jo ellers tro, at et hverv som hans måtte kaste et menneske til jorden lige så let, lige så håndvendingsagtigt, som havet, når det går over sine bredder, rager huse og kirker og diger og andre sådanne menneskelige ting over ende. Et

arbejde som hans — det bestod i at bære det engelske statsliv gennem 5 år, uden nogen sinde at kunne lægge denne byrde fra sig eller blot støtte med den på sådan noget som en tjenstvillig embedsstand eller en medgørlig folkeforsamling eller bare gammel slendrian og skik og brug — han måtte bære det hele dag ud, dag ind, med sin egen, enkeltmandens kraft. Og han var dette arbejde voksen; det vil sige sådan, som man er et arbejde voksen, der, når det skal gøres ordentlig, slider én op på fem år. At det blev ordentlig gjort, nægter hans fjender ingeniunde, der var plan i den engelske statsstyrelse, mens Cromwell stod for den, og det var længe siden, der havde været det: Stuarternes lovløse regimente, borgerkrigens forvirring; og udadtil hævdede Cromwell sit land til en magtstilling, som det ikke havde indtaget siden dronning Elisabeths tider. Frankrig sluttede et for England meget ærefuldt forbund med Cromwell (man sagde i Frankrig, at Mazarin var mere bange for Oliver, end han var for fanden selv); Frankrig forbød Stuarterne at være indenfor dets grænser, og måtte lade England beholde Dünkirken, efterat denne by ved fælles anstrængelser fra fransk og engelsk side var tagen fra Spanien. Holland måtte ydmyge sig. Den engelske flåde beherskede Atlanterhavet, og brød Spaniens overmagt, Spaniens, som så længe havde været betragtet som catholicismens faste støttepunkt i Europa. Hertugen af Savoyen vilde med militær vold tvinge Valdenserne til at blive katolikere; men Cromwell, som af alle betragtedes som protestantismens forkæmper i Europa, fik Mazarin, så nødig denne end vilde, til at

forbyde hertugen at drive den slags missionsvirksomhed. Hertugen blev også nødt til at holde inde.

Det var arbejdet, Cromwell udførte, og da de fem år var gået, var han også træt til døden; så det er intet under, at George Fox, da han sidste gang mødte protektoren, syntes, at han så ud som en død mand.

Den sjette august 1658 døde Cromwells datter Elizabeth efter et meget lidelsesfuldt sygeleje. Hun var Cromwells kæreste datter, opkaldt rimeligvis efter sin moder, født 1629, altså kort efter eller måske under Cromwells stærke sindslidelse i hans unge år, som jeg har berettet om. Nogle fortælle, at hun skulde have været kongeligsindet og misbilliget sin faders politik. — Han elskede hende overmåde højt; i fjorten dage sad Cromwell ved hendes sygeleje, ude af stand til at tage sig af offentlige sager. Da hun døde, den 6te august, havde den sygdom allerede grebet ham, der fireugersdagen derefter gjorde ende på hans liv.

En dag, kort efter datterens død, sad han i sit soveværelse, syg og lidende. Så forlangte han sin bibel, og bad en af dem, der var tilstede, læse det sted i Fillippenserne det fjerde:

»Dette siger jeg ikke af trang, thi jeg har lært at nøjes med, hvad jeg har; jeg forstår både at have det ringe, og jeg forstår at have overflod, i eet og alt er jeg vel erfaren, både i at mættes og i at hungre, både i at have overflod og mangel; og jeg formår alt i Kristus, som gør mig stærk«. — Da det var bleven læst op, sagde han: »Det skriftsted har en gang frelst mit liv; det var den gang, min ældste søn døde —

sorgen gik som et skarpt sværd igennem mit hjerte. Ja den gjorde«. Så gentog han skriftstedets ord selv, de første, dem om Pauli, hengivelse i Guds vilje under alle forhold. »Ja, det er sandt, Paulus«, sagde han, »det har du lært; så vidt er du kommen i nåden. Men hvad skal jeg gøre, sølle skabning jeg er, det er svært for mig at få det ud deraf. Ja, det er så«. — Men så læste han videre, slutningen af skriftstedet: »jeg formår alt i Kristus, som gør mig stærk«; og da — siger han, som har fortalt dette lille træk — fik troen magt, og hans hjerte fandt hvile og trøst, og han sagde til sig selv: »Han, der var Pauls Kristus, han er også min Kristus«, — og således drog han vand af frelsens væld, slutter fortælleren.

I disse dage (rimeligvis fredag den 20de august) var det, at George Fox' tredje og sidste møde med Cromwell fandt sted. Den dag synes altså protektoren at have haft det nogenlunde vel; men næste dag foregik en slem vending i sygdommen, og den gjorde nu hurtige fremskridt. — En af de sidste hårde dage, rimeligvis ved aftenstid, da natten med sin feber og sin uro stundede til, bad Cromwell følgende bøn (en af dem, som var til stede, har nedskrevet den):

»Herre! Skönt jeg er en ussel, en elendig skabning, så er jeg dog i pagt med dig ved din nåde. Og jeg må, jeg vil komme til dig for dit folk. Du har ladet mig, så uværdig jeg er, være et ringe redskab til at gøre dem noget godt, og til at tjene dig; og mange af dem har sat for stor pris på mig, skönt der er andre, som ønske og vilde glæde sig ved min død; Herre, ihvad end din bestemmelse er med mig, ved-

bliv at gøre dem godt. Giv dem enighed, ét hjerte, indbyrdes kærlighed; og giv dem frihed, fortsæt du kirkefornyelsens værk, og gør Kristi navn strålende i verden. Lær dem, der stole for meget på dine redskaber, at lide mere på dig selv. Tilgiv dem, der ønske at træde på støvet af mig, usle orm jeg er, thi de hører også til dit folk. Og tilgiv mig, at jeg ikke kan bede forstandigere, end jeg gør — ja, for Jesu Kristi skyld. Og giv os en god Nat, om det er din vilje. Amen.

Man hørte ham sige under de sidste hårde dages kamp: »Det er en frygtelig ting at falde i den levende Guds hånd« — men atter udbrød han: »Alle Guds forjættelser ere i Ham: ja, og i Ham amen; til Guds ære ved os — ved os i Jesus Kristus«. — »Herren har fyldt mig med al den sikkerhed om hans nåde og hans kærlighed, som mit hjerte kan rumme«. — »Jeg er vist den usleste stakkel, som lever; men jeg elsker Gud — eller rettere: er elsket af Gud«. »Jeg er en sejrherre, ja mere end en sejrherre ved Kristus, som giver mig styrke«. — Og ofte hørte man ham sige: »Gud er god!« gentagende og med stor glæde.

Da solen stod op den 3dje september, lå Cromwell hen, stum og stille, og blev således liggende, til døden indtrådte mellem 3 og 4 om eftermiddagen.

Med Cromwell faldt puritanismens ydre magt i England. Knap to år efter hans død vendte Carl den 2den tilbage til London og blev sat på tronen under folkets endeløse jubel. — Men puritanismens magt i det skjulte var ikke tilintetgjort; den iver, den mægtige begejstring for en stor sag, ja — om end med nogen mis-

forståelse — for Guds sag, som havde drevet puritanerne frem, blev ved at have sin magt over engelskmænds sind, og har den vist endnu.

Green slutter sin omtale af puritanismen i England med følgende ord: » . . . den holdt inde med sine forsøg på at bygge et Guds rige op med vold og magt, og gav sig i lag med det grundigere arbejde at opbygge et retfærdighedens rige i menneskers hjerte og samvittighed. Med Puritanismens tilsyneladende fald begynder dens virkelige sejr.

Så snart som restaurationstidens vilde rus var til ende, begyndte folk at se, at intet af det, som virkelig var noget værd i puritanismen, var gået til grunde. — Vildskaben på det kongelige slot, hoffolkenes tvivlsyge og udskejende væsen, statsmændenes urædelighed kunde ikke udslette hos den store masse af det engelske folk det præg af stræng alvor, ædruelighed i liv og opførsel, den trofaste kærlighed til protestantismen og til friheden, som den havde fået igennem puritanismen. Ved revolutionen 1688 udførte puritanismen den gerning i den borgerlige friheds tjeneste, som var mislykkedes for den i 1642. Den frembragte ved Wesley og gennem opvækkelsen i det 18de århundrede den omformning i vilkårene for det religiøse liv, som dens tidligere anstrængelser kun havde skubbet et hundrede år tilbage. Langsomt men sikkert indførte puritanismen sin alvor og renhed i engelsk samfundsliv, engelsk litteratur, engelsk politik.

Det engelske fremskridts historie siden restaurationen, hvad den moralske og åndelige side angår, har været puritanismens historie«.

Følgende bøger ere benyttede ved denne afhandlings udarbejdelse: Green: History of the English People; Thomas Carlyle: Oliver Cromwells Letters and Speeches; George Fox: Journal; Georg Weber: Das Zeitalter der unbeschränkten Fürstenmacht.

Udvandrings-spørgsmålet,

særlig med hensyn til

det danske folks stilling og fremtid i Amerika.

Nogle ord til overvejelse for menneskevenner og særlig
da for kristne mænd og kvinder.

Af

Pastor Jak Holm.

Vor tid er mærkelig rig på store bevægelser og, hvad man kalder, brændende spørgsmål, som mere og mere trænger på og kræver deres løsning. Det vil ikke kunne nægtes, at et af vor tids brændende spørgsmål er udvandrings-spørgsmålet — det er det og bliver fremdeles ikke blot for hundreder af enkelte personer, men også for det borgerlige samfund, som disse tilhører.

Når statistikens talcifre fortæller os, at i de senere år forlader tusinder, ja for enkelte års vedkommende ¹

¹ I det dansk-amerikanske blad »Dannevirke«, udgivet i Cedar Falls, Jowa, af M. Holst, for 27de april 1887, meddeles følgende: I de sidste 12 år er der til de forenede stater kommen ialt 4,600,000 emigranter fra den gamle verden, hvilket giver 383,333 årlig.

hundred-tusinder den gamle verden for at havne i den store republik i det fjerne vesten, hvis befolkning fra ca. 5½ million ved århundredets begyndelse nu er vokset op til henved 70 millioner, hvilken tilvækst for en væsenlig del skyldes den stærke indvandring, — så kan vi forstå, at udvandringen er en magt i vor tid, en folkevandring, i sammenligning med hvilken oldtidens så bekendte af samme navn stilles i skyggen.

Hvad er årsagen til denne stærke udvandring? kommer ethvert tænkende menneske uvilkårligt til at spørge. I al almindelighed kan der siges, at her er to faktorer, som kommer i betragtning: den ene er at søge derovre, den anden herhjemme.

Den nordamerikanske republik er et forholdsvis ungt samfund, endnu i sin ungdoms- og fremspiringstid; men det har trådt sine børnesko, så man kan ikke længere more sig over det drengagtige og humbugagtige i livet og udviklingen derover, som man længe nok har gjort i selvbehagelig tilfredshed i det gamle Europa; thi dette samfund er frit og mægtigt og, som en ungdom plejer at være, levedygtigt. Der er mangt og meget, som peger hen på, at Amerika skal være kulturudviklingens fornemste bærer i den nærmeste fremtid. I det mindste er det en kendsgerning, at i den nye verden arbejdes der på alle områder med ungdommelig higen og ivrighed, medens man i den gamle do. — som det forøvrigt sømmer sig den gamle — går frem med megen forsigtighed. Og det, som giver Amerika denne drift til virksomhed og udvikling fremad, det er, hvad jeg for adskillige år tilbage hørte den norske digter, Kristoffer Janson sige i Chikago i

sin hilsen til skandinaverne om Amerika, at det er »et land, hvor arbejdet sidder i højsædet, og hvor friheden — den personlige og borgerlige frihed — står vagt ved døren som i intet andet land, hvor den personlige hæderlighed og dygtighed (altså ikke blot den formentlig nedarvede og fabrikerede, som man så ofte her hjemme tager tiltakke med) er det eneste adelsmærke, et land, hvor den fattigste arbejder eller farmer kan blive præsident (Garfield f. eks.) Det er gennemførelsen i livet af denne friheds- og lighedstanke, som er Amerikas storhed og fortrin frem for noget andet land, og hvis den bevares og videre udføres, så bærer den i sig et håb, en forjættelse om en rig fremtid, fordi den med hensyn til sin oprindelse ingenlunde, som mange mener, er født til verden som ved trylleslag, delt og båret frem af alle, nej den er født ud af trængslen, den har måttet slå sig frem skridt for skridt gennem kamp på kamp indad til med vilde folk og naturens hindringer, og gennem krigen udad til mod den gamle verdens despotisme, hvis kolonier de var, så det amerikanske demokrati har fået den altid sejrrige bloddåb. Det var gennem blod og tårer, at den paragraf skulde skrives, der er anset som hele lovens kærne og derfor også indmuret på en marmortavle, som er indsat i en af væggene i det hus i Filadelfia, hvor friheden blev født, hvor grundloven blev underskrevet. Denne paragraf lyder således: »Vi holder disse sandheder for at være selvindlysende, at 1) alle mennesker er skabte lige; 2) hver mand har samme eller lige ret til liv,

frihed og stræben efter lykke,¹ og 3) den politiske magt skal ligge hos folket«. Disse grundsætninger har Amerika søgt og søger den dag i dag at gøre til virkelighed. Og det er den ene af hine to faktorer, som bevirker udvandringen, hvad der fra Amerika af udgør tiltrækningskraften, det er den friske frihedens luftning, der gennem hjemvendte amerikanere, gennem breve og blade ånder os imøde, og det er den større levedygtighed og udviklingsevne, som Amerika ejer og udfolder.

Men der er også en faktor her hjemme i de gamle lande, som bliver en meget væsentlig årsag til udvandringen, og det er med ét ord: økonomisk nedtrykthed, og intet mål, som det kan være værd at arbejde for at nå. De trykkende arbejderforhold her hjemme i forbindelse med de lokkende efterretninger derovre fra, som man nu forresten ikke skal være altfor godtroende lige over for, driver mange til at søge sig et nyt hjem og et rigeligere udkomme derovre. Derfor foregår udvandringen hovedsagelig blandt arbejderklassen eller, som det hedder på Europas bornerte og storagtige sprog: »blandt de simple folk«: fra landet husmænd og daglejere, fra byerne håndværkere og arbejdere for ikke at tale om det store

¹ Ordret hedder det således videre: »at de har fået af deres skaber visse rettigheder, der ikke kan nægtes dem, at blandt disse rettigheder er liv, frihed og stræben efter lykke, at styrelser er indsat mellem menneskene for at sikre dem disse rettigheder, og at disse styrelser udleder deres beskikkede magt fra deres samtykke, som bliver styrede«. Kristofer Janson: Amerikanske forhold s. 3—5.

antal af landets ungdom, karle og piger, som stævner did over.

Og kan man undre sig derover? Ja man kan beklage det, når man betænker, at den forholdsvis større part af udvandrerne hører til landets bedste arbejdsfolk i den kraftigste alder. Dersom det kun var den forholdsvis mindre dygtighed, de mindre brugbare arbejds kræfter, der gik bort fra landet, da var tabet endda ikke så stort, men det er det ikke længere — nej, dem vil Amerika ikke mere have, dem sender det tilbage, og det vil måske ikke vare længe, inden der fra den amerikanske regerings side tages skarpere forholdsregler mod indførelsen af det timelige og moralske vraggods, som Europa ikke kan bruge. Det forslag er nys bleven stillet af et enkelt medlem af kongressen, at enhver udvandrer skal fra en amerikansk konsul fremlægge et bevis for, at han er værdig til at blive amerikansk borger.

Det er unge raske mænd og kvinder, som hører til kærnen i vort folk, der siger Danmark farvel for stedse, og det er klart, at dette tab af kræfter ikke kan være nogen for et så lille land som vort heldig omstændighed. Det er et nationaltab ikke alene med hensyn til arbejdskraft, men også med hensyn til de betydelige kapitaler, som samtidig går ud af landet. Har vort lille land i længden råd til at miste så meget af sin »liden kraft«? Dette er vel en alvorlig tanke værd. Men kan det undre os? — vi gentager spørgsmålet — at folk udvandrer, når det stadig gar ned ad bakke for dem eller de skal være uden arbejde eller dog have så lidt fortjeneste, at næringssorg,

mangel på det nødtørftige, ja hunger ikke kan udeblive, så kan man ikke fortænke nogen i, at han vil se at komme til et sted, hvor der er håb om befrielse fra disse savn og lidelser.

Det bedste vilde jo være, om forholdene i vort eget kære fædreland måtte ordne sig således, at dets befolkning ikke behøvede at vandre ud, men at den kunde finde et om end kun tarveligt udkomme i hjemlandet og således befriet fra de mange savn og lidelser, som udvandringen fører med sig, selv da når sorgen for det timelige udkomme er bleven slukket. Men hvorledes forholdene skulle ordnes, derom er sikkert meningerne delte, men det er klart, at skal udvandringen formindskes, så må arbejderne økonomiske kår forbedres — disse to ting hører på det nøjeste sammen med hinanden. Kunde det lykkes at hæve vor i det hele taget flittige og dygtige arbejderstand op til større materiel og åndelig velstand uden i den grad, som tilfældet nu er, at ty til Amerika, så vilde vort samfund være nået et godt stykke fremad. Kun derved er en sund og sikker udvikling mulig, at alle samfundets lag kommer til sin ret, den samme og lige »for hver mand til liv, frihed og stræben efter lykke«, kun derved kan det hele folk bygge landet. Derfor ligger der også i den voksende emigration en alvorlig opfordring til at tage »det sociale spørgsmål« under overvejelse, til at arbejde for økonomiske reformer i den hele borgerlige og politiske husholdning.

Tager man alt dette i venlig betragtning, så forekommer det mig, at denne undren må sætte sig,

og man får at opgive den uvillie, hvormød den hele sag endnu så ofte betragtes, for ikke at tale om den kolde og fornemme ligegyldighed, der taler som så: »Hvorfor blev I ikke hjemme, hvor alt var ordnet og i god stand? Nu kan I have det så godt; som man reder, så ligger man«. Og man skal vogte sig for at være ubarmhjertig og uretfærdig i sin dom over dem, som sådan forlader os. Man har f. eks. ikke ret til at sige — og det er en temmelig almindelig indvending —, at udvandrerne for største delen fattes kærligheden til fædrelandet — ganske vist, det gælder om mange af dem, at de håner deres gamle moder, men det gælder dog ikke mere om dem end om så mange, der bliver hjemme, at de ikke har »for modersmålet øre og for fædrelandet ild«. Jeg kan forsikre, at der inden vore menighedskredse derovre i det mindste findes en inderlig ofte rørende kærlighed til det gamle land, dets mål og minder og hvad de ellers i arv efter fædrene fik. — Til den rette forståelse og bedømmelse af den heromhandlede sag gælder det derfor først og sidst om at have et øje, som ikke er ondt, thi så bliver hele sagen mørk, men at have et øje, som er godt og lyst, d. v. s. »ikke dømmer, men er barmhjertig, som vor fader i himlen er barmhjertig«. Han har sine tanker med mange af dem, der vandrer ud, og det tanker ikke til ulykke, men til fred, for at skabe dem en fremtid og et håb, som han har sine tanker med udvandringsbevægelsen i det hele taget, men hans tanker er højere end himlen, som hans domme i verdenshistorien er dybere end oceanet«.

Har vi en smule øje for menneske-levnetsløbet i det store og Gud faders styrelse dermed, så følger jo deraf med indre nødvendighed, at lige så lidt som vi kan betragte Amerikas opdagelse i det 15de århundrede som en ren tilfældighed eller som en naturbegivenhed, der kan forklares efter de almindelig gældende naturlove, men vi må tro, at det var hans hånd, som var med til at styre Kolumbus' skib over verdenshavet, lige så lidt kan vi tage det som et tilfælde, at de store folkestrømme nu i i det 19de århundrede drager derover. Vi kan ikke engang betragte det blot som Guds opholdende gerning — som var udvandringen kun en naturnødvendighed for det overbefolkede Europa. Det er en ejendommelighed ved dette århundrede: befolkningens stærke tilvækst på det europæiske kontinent, og som det gamle Europa ikke vilde kunne bære; derfor — kan man gerne sige — er det godt og nødvendigt, at der er et sådant stort og rigt land til som Amerika, hvor der ikke blot er plads, men også brød og arbejde nok for de tallose skarer. Ja det skal også nævnes som en af forsynets vise styrelser og barmhjertige foranstaltninger, hvorved man gerne også kan mindes, hvad der står i Grundtvigs sang om Kr. Kolombo:

»I glans man skuer Kolombo's dåd
og skimter himlens forborgne råd«.

Men dermed er ikke dette råd udtømt, at man betragter sagen under synspunktet af Guds opholdende gerning — hans tanker og veje ere sikkert langt højere. Gud har sikkert sin mening, sin tanke dermed, at det,

der tilsidst vil komme ud af denne sammensmeltning af så mange forskellige kræfter og folkelige ejendommeligheder, vil få den allerstørste betydning for menneskeslægtens kulturudvikling i det hele — god eller slet! ja det vil klare sig efterhånden, som udviklingen skrider frem. »Hvis dette folk — skriver Krist. Janson ¹ — blot havde bestået af efterkommerne af de gamle ætter, der arbejdede sig sammen af forskellige nationaliteter (og som selv var kærnefolk) ved fælles kærlighed til friheden og fælles ofre for den, et folk altså, der havde sine rødder i selve landets frihedshistorie og havde vokset en stille vækst sammen med sine institutioner, fortrolige med friheden og dens former — ja da var der ingen fare på færde«. Men hine efterkommere — det egentlige yankeefolk — er vel næsten nu i mindretal, i al fald mere og mere trængt tilbage af og blandet med emigrantladninger fra Europa af de forskelligste nationaliteter og af de forskelligste kulturtrin. Derfor siger han videre: »Jeg gruer og bæver for, hvorledes den gæringsproces vil løbe af, som Europa under den uendelige emigration påfører Amerika. Jeg er ikke ængstelig for, at republikens principer skal vise sig uholdbare og udelige; men jeg er ængstelig for, at alt det åndelige og legemlige sygdomsstof, som Europa vælter ind over Amerika, skal gøre forstyrrelse, skal ved misbrug og uforstand nedbryde lovenes ånd og måske en kort tid tvinge landet til et midlertidigt tilbageskridt under

¹ i hans ovenfor anførte bog: »Amerikanske forhold« side 5—6. 2.

strængere, mere politimæssige statsformer«. Og det er jo unægtelig sandt, at der i enhver emigrantladning er mere eller mindre af dette åndelige og legemlige sygdomsstof, dårlige mennesker og mislykkede personligheder, men det er også sandt, at der i stigende grad har været en fremgang til det bedre med hensyn til kvaliteten af udvandringsstrømmen, og det både hvad den materielle dygtighed og den moralske beskaffenhed angår. Det skal tillige siges — skriver vor emigrantmissionær i New-York, pastor R. Andersen¹ —, »at tusinder af hæderlige mænd og kvinder fra de højere samfundsklasser ned til stræbsomme arbejdere og daglejere har fundet og endnu finder, hvad de forgæves søgte i det gamle land, et hjem, hvor de uden frygt for den hårde armød kunne se fremtiden imøde, og hvor de tillige har frihed til at dyrke Gud på den måde, som stemmer bedst med deres tro og samvittighed«.

Netop derved skulde det unge amerikanske folkesamfund under de særegne forhold få sin største styrke, at der gennem de mange indvandrere tilføres det nye og gode kræfter, at der bliver ligesom gydt nyt, frisk blod i dets årer. Er der en eller anden af de indvandrede nationer, som har visse fortrin i åndelig eller kristelig henseende, så bør disse ikke bortkastes, men bevares i deres oprindelige kraft og ejendommelighed for i tidens fylde at smeltes ind i den hele støbning, som ikke vil blive færdig, førend indvandringen standser.

¹ I hans bog »emigrant-missionen«, s. 5.

På den tid, Amerika blev opdaget, da var det skjult — ligesom i den nærmeste fremtid derefter —, hvad hensigt og tanke den guddommelige forsynsstyrelse havde med dette land; nu begynder det at dages i vort århundrede og vil sikkert klare sig mere og mere, at den ny verden også skal give sit bidrag til udviklingen af denne verdensorden hen imod sit endemål. Hvor rigt dette bidrag vil blive, vil bero på beskaffenheden af de kræfter, som det bliver sammensat af: jo ædlere og bedre kræfter, det er sammensat af, desto bedre vil det ny folkesamfund kunne opfylde den bestemmelse, som Gud har dermed. Til disse ædle og bedre kræfter tør vi i al ydmyghed håbe, at det lille Danmark også skal få lov til at give sit bidrag. Vel er vi ringe i tal og har kun en »liden kraft«, og knækket er vi af fjendehånd og svækket ved indbyrdes splid, er vi også, og hvad værre er, vi har en sær tilbøjelighed til at se os mismodige på vor lidenhed og afmagt, som om der intet eller mere blev tilbage for os, end at lægge os til at dø, og i en sådan sygelig og mismodig selvgivelse er der ingen rejsning mulig til dag og til dåd. Den, som opgiver sig selv, opgiver alt, og bærer dødens mærke og udslettelsens dom på sin pande. Derfor ingen opgivelse af vor levedygtighed eller af vort kald til at være med og gøre en gerning i det stormenneskelige levnedsløb, men en sand og ydmyg erkendelse af vor afmagt overfor den store verden, som holder kød for sin arm og stoler fast på sin forstand. Det hører efter Grundtvig med til levende danskhed, at man føler sin afmagt, og så følger han

til, hvor man føler sin afmagt, der bliver der plads for kristendommens almagt, eller med andre ord: der sætter man sit håb og lid til den levende Gud, alherskeren og alråderen, som har skabt himlen og jorden og alle ting, og som endnu holder alle verdenstrådene i sin mægtige og vise hånd, og som aldrig foragter de små, men tidt og mangen gang hjælper dem til at nå, hvad ej de store kan nå. Så det skal ikke gøre os forknytte eller mismodige, at vi er så små og så få; ti som den berømte historieskriver Joh. von Müller siger: »de største ting ere udførte af de mindste folk«. I lys af denne historiske sandhed og i erkendelsen af, hvad der er os betroet, kan vi ikke slippe håbet om, at det danske folk i pagt (men kun i pagt) med den danske menighed også har et bidrag at give til udviklingen af og oplysningen om, hvad der er lys og sandhed, har en verdenshistorisk opgave at løse, og jeg tror også, at Danskerne i Amerika skal få lov til at være med her. De skal ikke gå glip af arbejdet og den velsignelse, som følger dermed, fordi de er kommen til Amerika. Deres del af gerningen har de liggende omkring sig blandt Amerikas øvrige befolkning, måske især blandt den oprindelige (den jeg ovenfor kaldte Yankeefolket). Det er ikke i håndens verden, de har deres opgave at løse, nej, her har de vel snarere en del at lære af Amerikanerne, men det er i åndens verden, på lysets og livets områder er det, vi har vor gerning. Dertil må de tilegne sig den samme kristelige og folkelige oplysning, det samme kristelige og folkelige liv, som er

kommen frem her hjemme, om de derovre skal være med til at løse det danske folks fælles opgave. Men denne tilegnelse er allerede begyndt og godt begyndt gennem det arbejde, som er øvet og stadig øves i kirke og skole ved en rigeligere og kraftigere forkyndelse af evangeliet, ved oprettelsen af børneskoler og ungdomsskoler i dansk og kristelig ånd, ved udgivelsen af gode blade og skrifter på modersmålet, og dertil vil det også fremdeles hjælpe, at knytte menigheden i det fremmede land så nær og så inderligt som muligt til moderkirken i hjemmet. Men fremfer alt er det netop for denne tilegnelses skyld åndelig talt en livsbetingelse for vore landsmænd i Amerika at bevare modersmålet det længst mulige, og aldrig har der været mere glædelig udsigt til at bevare det end netop nu; ti indvandringen er fremdeles stærk, og de samler sig derovre mere og mere på landet i settlementer, hvor det hele folkelige og kirkelige særpræg bedst kan bevares. Der kunde nævnes her mange steder på landet i de mellemste og vestlige stater, hvor der bor flere hundrede danske familier; men særlig opmærksomhed fortjener dog den danske koloni ved Lake Benton i Lincoln Co. i det sydvestlige Minnesota, hvor den danske kirke for 3 år siden købte 35,000 akres land, som nu næsten er opkjøbt af danske folk fra by og land. Derom skriver »Dannevirke« af 27de april 1887: »Sjælden er vist et foretagende begyndt så lovende og gennemført med et så tilfredsstillende resultat, som koloniseringen af den sydlige del af Lincoln Co. af danske farmere. I ingen del af unionen er tilstrømningen så stor, og ingen

steder er udsigterne til at virkeliggøre ideen om at danne et nyt Danmark større end der«. Det er for størstedelen ældre og yngre medlemmer af de forskellige lokale menighedskredse i byerne og på landet, som har nedsat sig der, hvorfor de også snart samlede og organiserede sig i en menighed, ligesom der er sikret 320 akres land til 2 kirker og en højskole. Det er således at håbe, at den danske kirkes nybygd ved Lake Benton vil blive en fæstning for dansk folkeliv og fremfor alt sædet for en levende dansk menighed. Og det er overhovedet at håbe, at den del af Danskerne derovre, som har fundet vejen til livets kilder og har lært at skønne på, hvilken åndelig rigdom vi ejer i vore minder, i vor litteratur og fremfor alt i det folkelige og kirkelige livssyn, der alt har vist sin fornygende og forædlende kraft i folket derovre, vil bevare modersmålet længe nok til, at de kan tage denne åndelige fædrene arv med sig engang over i det endelske sprog og det amerikanske folkeliv. En øjeblikkelig eller dog forhastet opgivelse af modersmålet vilde være det samme, som at overskære sin egen livsåre; men bevares modersmålet i nogle slægtled, og man fortsætter arbejdet i kirke og i skole, som det er begyndt, så kan der være godt håb om, at det, vi kalder vort bedste åndelige eje, vil ikke alene kunne nedarves til de danske emigranternes efterkommere, men også gennem det engelske sprog forplantes langt videre ud og komme andre folkeslag til gode.

Det er sådanne tanker og sådan et fremtidshåb, som ledte til stiftelsen af »dansk folkesamfund«

blandt vore landsmænd i Amerika i foråret 1887 med det formål »at samle alle dem, der er enige om at ville bevare det danske sprog og gøre eller støtte et alvorligt arbejde for at øge fædrenes åndelige arv og gøre den frugtbringende, ikke blot til gavn for os selv og vort gamle fædreland, men for det land, hvortil vi nu er knyttede med så stærke bånd. Det er vor tro — hedder det videre — at det lille danske folk sidder inde med en åndelig arv, som ikke er uden betydning for menneskeslægten, og det er vort håb, at vi danske her i Amerika skal kunne bidrage til, at denne arv kommer andre til gode. Opgiver vi vort modersmål, afskærer vi os selv som Danske at få nogen indflydelse på åndslivet herovre. Det er derfor vor faste overbevisning, at vi netop er de bedste amerikanske borgere, når vi vedbliver at være Danske. Vi vil bevare vort modersmål som hjemmets sprog; men derfor vil vi ikke glemme, så fuldkomment som muligt at blive herrer over det sprog, hvori vi kan mødes med de andre folk«. Det er navnlig pastor Fr. Grundtvig, som har rejst denne sag, og på samfundets og egne vegne sendt et opråb hjem til »mænd og kvinder af vort folk i Danmark«, som L. Schrøder har offentliggjort i nr. 39 af højskolebladet med opfordring til at indtræde i samfundet og danne en særlig afdeling for Danmark, som kunde hjælpe til at udbrede kendskab til samfundets virksomhed derovre og — som det hedder i opråbet — »derved vække den for os så dyrebare, ja vel næsten uundværlige deltagelse hos vort folk i det hjem, hvorfra vi er udgået«. — Næst efter at henvise månedsskriftets læsere

til, hvad der om denne sag dels har stået og dels vil komme i »højskolebladet«, skal jeg endnu blot meddele, at en sådan afdeling for Danmarks vedkommende af »dansk folkesamfund i Amerika« nu er stiftet og organiseret med en foreløbig valgt bestyrelse, hvis formand undertegnede er, og skulde det være lykkedes mig, gennem hvad jeg her har skrevet, at have kaldt på en og anden af mine velvillige læsere, som kunde have lyst og sind til at indmelde sig, skal jeg med glæde være til tjeneste både ved at modtage indmeldelser og ved at meddele fornøden oplysning.

J a k. H o l m ,
Vadum pr. Alborg.

Den danske diakonissestiftelse i dens første 25 år (1863—1888).

Den 26de maj 1863 åbnedes den første danske diakonissestiftelse i en lille bygning, „teglgården“ kaldet, i Frederiksbergs Smallegade nr. 43. Lejligheden var såre indskrænket, to større og tre mindre værelser i stuen og nogle små gavlkamre, hvor der ikke var fuldt tre alen højt til loftet. Stiftsprovst Paulli holdt en indvielsestale, hvori han lagde dem, der vilde arbejde i gerningen, på sinde, at udføre den i kærlighedens, tålmodighedens og sagtomodighedens ånd, idet de ikke i noget måtte søge deres eget. Der var kun tre „søstre“ til at begynde gerningen, men særlig forstanderinden var ypperligt udrustet til at tage dette her i Danmark ny arbejde op med håb om held. Det var frøken Louise Corning, som i flere år havde haft tilsyn med fødselsstiftelsens plejebørn og havde øvet sine rige kræfter på anden lignende frivillig gerning. Den 29de marts 1863 var hun i Kaiserswerth af pastor Fliedner bleven indviet til diakonisse. Den fint dannede og hjertelige forstand, den store rummelighed og den stærke vilje til at tjene den gode sag, som forstanderinden i de 25 år så trofast har udfoldet, har væsentlig bidraget til, at diakonissegerningen her i landet fra en lille og lidet påskønnet begyndelse har bredt sig med sine velsignelsesrige frugter fra hovedstaden ud over hele landet og med stigende anerkendelse fra alle de kirkelige retninger indenfor den danske folkekirke.

I de to første år nåede søstrenes antal kun op til 6. Det lille hjem rummede 8—10 sygesenge, hvor de syge plejedes af de omhyggelige søstre. Men der blev dog også alt fra begyndelsen givet bevis for, at diakonissegerningen ikke blot er sygepleje. På et kvistkammer

indrettedes en lille friskole for piger, som snart fik stuen fuld med tolv elever, og som blev fortsat, indtil søsteren på grund af svigtende kræfter måtte forlade gerningen. — De få kræfter strakte også til i det andet år at yde enkelte private familier hjælp i sygdom.

Den 2den oktober 1865 kunde man imidlertid indvie et nyt, større og langt hensigtsmæssigere hus. Det var fabrikant Nobels solide villa skrås overfor i Smallegade. Ejeren solgte den på overordenlig gunstige vilkår. En gammel skyggefuld have med store frugttræer omgav den ny bolig, som rummede 15 værelser foruden udmærket udenomslejlighed. — Søstrenes antal voksede også straks i forhold til de krav, det udvidede hjem måtte stille. I et par år steg deres tal fra 6 til 17, men blev så omtrent stående herved, indtil den tredie og nuværende store diakonissebygning begyndte at rejse sig. Man kunde nu begynde at røre sig lidt mere udenfor hjemmets vægge. Først og fremmest kom dette privatplejen til gode; og i dennes udvikling må ved siden af sygeplejen i moderhuset dette andet hjemms vigtigste betydning søges. Man må huske, at det den gang var en helt ukendt ting, at det at pleje syge kunde være et kald, nogen påtog sig at udøve uden af yderste nød. I 1853 havde Ilia Fibiger meldt sig som stuekone ved kolerlazaretet på almindelig hospital, men hun havde lige så lidt fundet efterlignere som Amalie Sieveking ved lignende lejlighed i Hamborg. Det vakte vel endog mere forundring end forstående beundring, at en dame, en virkelig „frøken“, — Ilia Fibigers fader var en højtstående officer — vilde indlade sig på sligt. Derfor vidste man heller ikke, hvad sygepleje var. Hvor mange brave og samvittighedsfulde mennesker der også har været blandt vågekonerne — adskillige var rigtignok ingen af delene — var det for de allerfleste dog kun et levebrød. Deres interesse og tanke var andetsteds. De havde hverken valgt deres gerning af lyst eller lært den som en kunst. Hertil kom en ringe løn, som demoraliserede dem til at behandle de syge efter drikkepengenes størrelse. Og det at de blev satte til alt muligt uden mindste hensyn til blufærdighed og sømmelighed, måtte endnu mere nedværdige dem både i deres egne og andres øjne. Skulde sygeplejen derfor hæve sig til en sådan virksom lindring af menneskelig nød og en sådan søsterlig medhjælp for lægekunsten, som den bør være, da måtte

der en hel anden slags mennesker træde til. Det måtte hedde: frivillige frem. Den måtte rekrutere sig af de bedste, dygtigste, ædleste, mest selvopofrende mennesker, — sådanne, som har deres ideal i en søgte kristen kvinde. Nu véd man alt dette; men den gang vidste man det ikke. — Fra det andet hjem i Smallegade er der bleven brudt bane her hjemme i denne henseende, og ikke mindst ved privatplejen. Derved fik mange mennesker at se i deres egne huse og med deres egne øjne, at unge kvinder kunde finde deres kald og glæde i at øve en så „trist“ bestilling, men derved vandt sygeplejegerningen i alles agtelse og enkeltes efterlignende kærlighed.

Men ad denne vej ikke mindst vaktet også lysten hos enkelte rigmænd til med større pengesummer at støtte diakonissegerningens udbredelse her i landet. Og derved lykkedes det, at man den 11te oktober 1873 kunde nedlægge grundstenen til den nuværende store diakonissebygning. Kort efter fordobledes også søstrenes antal. Bygningens hoveddel udgør hospitalet med 11 enestuer og 14 fællestuer. Foruden sygeplejen ligger der adskilligt andet arbejde under diakonissestiftelsens område. Den ejer „Sarepta“, et pensionat, der kan rumme 25 gamle svagelige mennesker, som dog selv må betale fra 600 til 1200 kroner årligt for opholdet der. Fra 1886 hører der endvidere et „Marthabo“ ind under diakonissestiftelsen. Det er et tjenestepigehjem for piger, der i deres tjenesteledighed intet hjem eller tilflugtssted ellers har. En tjenestepigeskole er knyttet til dette Marthabo. Flere asyler og en vuggestue i hovedstaden er også lagt ind under diakonissernes røgt. — I Gilleleje nær ved den friske strand ejer stiftelsen et hvile-njæm, Elim kaldet, hvor seks til otte søstre ad gangen kan hvile sig ud en stund efter deres anstrængende gerning.

Fra 1873, hvor diakonissernes antal var 28, er det vokset i årenes løb således, at det ved udgangen af 1887 var nået op til 150.

Den nuværende præst ved diakonissestiftelsen, N. Dalhoff, slutter sit festskrift om de 25 år således:

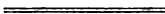
„Der blev ikke et ord til intet af alle de gode ord, som herren havde talet til Israels hus; det opfyldtes alt sammen“.

I dette vers af Josva bog samler sig indtrykket af, hvad her er set tilbage på igennem 25 år. Gode ord

har herren talt til sin kirke, det ny Israels hus, og hver en menighedsgerning, der arbejder til dens bedste i Jesu navn, tør tilegne sig sin del deraf. Men har også det danske diakonissehus sin del i Herrens forjættelsers de gode ord, da må det siges, at der blev heller ikke et ord til intet af dem alle; det opfyldtes altsammen. Hvad der var grundlagt i troen, har han ladet vokse og blive stort; både timelig og åndelig velsignelse har han udstødt rigelig over det. Ham tilkommer ære og pris derfor.

Men høsten er stor, arbejderne ere få, stiger end deres tal, er de dog stadig meget for få. Bedder derfor høstens herre, at han sender arbejdere i sin høst. Her findes ingen „højere fuldkommenhed“, her gives intet nyt navn eller noget hvidt slør som til en „Kristi brud“, her laves intet højere trin i saligheden for dem, som træder ind; thi vi kan ikke blive mere hellige og mere salige, end vi er døbte til at være; vi kan ikke få noget bedre navn end vort dåbsnavn; vi kan ikke udrette mere end vi er pligtige til at gøre. Men her findes lejlighed til at bruge alle kræfter og evner og enhver god art af dannelse og dygtighed ved et virksomt og nyttigt liv i menighedens tjeneste og således tilfredsstille et troende hjertes trang til at vise sin taknemmelighed imod ham, som har frelst os“.

Fr. Nygård.

Indholds-oversigt

over

historisk månedsskrifts

samtlige 10 halvårgange.

Historiske æmner:

- Kristian Østergaard.* Filosofen Seneca og hans samtid. 1887. I, s. 299 og 356.
- F. Rønning.* Den oldengelske digtning. 1885. I, s. 1.
- J. Borup.* Rolandsdigtet. 1885. I, s. 129.
- F. Rønning.* N. F. S. Grundtvig og den oldengelske literatur. 1885. II, s. 1 og 129.
- L. Schrøder.* Om munkelivet før korstogstiden. 1888. I, s. 65.
- Fr. Bajer.* Arnold Winkelried ved Sempach 1386. 1886. I, s. 300.
- S. K. Sørensen.* Om middelalderens opfattelse af ånderverdenen. 1886. II, s. 193 og 257.
- H. Nutzhorn.* Har skipper Klement siddet fangen i i Kolding i 2 år? 1884. I, s. 238.
- J. Richter.* Om skipper Klements fangenskab. 1885. I, s. 87.
- Hans Rasmussen.* Helsingørs færgelav. 1886. I, s. 214.
- A. Fabricius.* Axel Oxenstjerna. 1886. II, s. 97, 147 og 230.
- Otto Vaupel.* Gustav Adolf. 1887. I, s. 129.
- A. Fabricius.* Gustav Adolfs og Kristian den 4des møde i Ulsbæk. 1887. I, s. 237.
- Jak. Holm.* Republikaneren og digteren John Milton. 1887. I, s. 193.

- A. Th. Jakobsen.* Det kirkelige liv i Berlin for 200 år siden. 1887. II, s. 360.
- Jakob Knudsen.* Om Oliver Cromwell. 1888. I, s. 108, 235 og 323.
- Fr. Nygård.* Kr. Siegfred Leys slægts historie. 1888. I, s. 257.
- Kr. Østergård.* George Washingtons levned. 1887. I, s. 1 og 65.
- Indianerhøvdingen Tecumtha. 1885. II, s. 257.
- C. F. Rønne.* Bone Falck Rønne. 1885. I, s. 176.
- K. Rønne.* Et par træk af sognepræst Bone Falck Rønnes liv i Kongens Lyngby. 1886. I, s. 33 og 99.
- J. Falkenstjerne.* Revolutionen af Taine. 1885. I, s. 219 og 1885. II, s. 42.
- Hans Rasmussen.* Breve fra statsminister C. D. Fr. Reventlow. 1884. I, s. 65.
- Olaf Røst.* Johan Nordal Brun. 1885. I, s. 37 og 143.
- Fr. Nygård.* O. H. Svanes levnedsløb. 1885. II, s. 193.
- J. P. Kristensen-Randers.* Et bidrag til Rasmus Kristian Rask's levned. 1887. II, s. 379.
- Fr. Nygård.* Jens Hornsyld, en kortfattet levnedsskil-
dring. 1883. II, s. 65 og 321 og 1884. I, s. 1.
- A. Schrøder.* Erik Gustav Geijer. 1884. I, 258.
- N. Lindberg.* Af Jak. Kr. Lindbergs papirer. 1883. II, s. 37, 230 og 257 og 1884. I, s. 111, 164 og 193 og 1884. II, s. 280 og 321 og 1885. I, s. 257 og 1885. II, s. 65 og 327 og 1886. I, s. 260 og 1886. II, s. 321.
- Fr. Nygård.* Et håndskrift af Jak. Kr. Lindberg. 1883. II, s. 304.
- H. Begtrup.* Et brev fra N. F. S. Grundtvig til amts-
provst Bøgh. 1884. II, s. 169.
- Schønning.* Lord Macaulay. 1885. II, s. 297.
- Poul la Cour.* Michel Faraday. 1888. I, s. 8.
- Kristian Østergård.* Præsident Garfields barndom og ungdom. 1883. II, s. 347.
- Præsident Garfields levned. 1884. II, s. 65.
- H. Nutzhorn.* Præsten Østergårds barndom og første ungdom. 1886. I, s. 330 og 1886. II, s. 65 og 129.
- L. Schrøder.* Henrik Beck. 1887. II, s. 154.
- N R Ølgård.* Et mindeblad fra Frederik den 6tes tid. 1884. II, s. 181 og 255 og 1885. I, s. 112.
- Anthøn Nielsen.* Af „gamle Nielsens“ levned. 1887. I, s. 257.

- Anthou Nielsen.* Minder fra trediverne. 1887. I, s. 106.
Fr. Nygård. Grundtvigs forhold til de gudelige forsamlinger. 1884. II, s. 129.
Emil Elberling. Året 1848. 1883. II, s. 129.
S. K. Sørensen. Nihilismen. 1887. II, s. 85 og 240.
Uffe Birkedal. Irlandshistorie. 1887. II, s. 205 og 316.
J. Nørregård. Tre hovedpersoner og hovedbegivenheder i 1864. 1884. I, s. 326.

Blandede æmner.

- C. F. Bergstedt.* Om eder og edsafleggelse. 1888. I, s. 130 og 193.
P. la Cour. Om historisk matematik og fysik. 1883. II, s. 96 og 1884. I, s. 51.
E. Elberling. Ligevægtssystemet og nationalitetsprincippet. 1886. I, s. 1 og 129.
H. Fejlberg. Fællesskab blandt folkene i skik, æventyr og leg. 1887. II, s. 257.
H. Gregersen. Mundsmag af de apokryfiske evangelier. 1884. I, s. 250.
Fr. Helveg. Vort skriftemål, som det er blevet, hvad det nu er, og hvad det kan blive. 1886. I, s. 160.
— Svar til en indsigelse fra præsten M. A. S. Lund. 1886. II, s. 190.
Viggo V. Holm. Skildringen og fortællemåden i de oldnordiske sagn. 1884. II, s. 100.
Laura Kieler. Louise Michaeli. 1886. I, s. 1.
— Camilla Collet. 1886. I, s. 13.
— En Pyrrhussejr. 1887. I, s. 327.
— Nogle bemærkninger om nationalitet i almindelighed. 1884. II, s. 100.
Fernando Linderberg. Mønsterstaten. 1888. I, s. 156.
M. A. S. Lund. Også lidt om skriftemålet. 1886. II, s. 58.
Fr. Nygård. Til belysning af literære personer og forhold i slutningen af det 18de og begyndelsen af det 19de århundrede. 1884. II, s. 41.

- L Schrøder.* Den indre missions og praktiske menneskenes arbejde i Tyskland i den nyere tid. 1886. II, s. 41.
- Et foredrag om ejendommeligheden ved de historiske berømte statsøkonomiske systemer og om nutidens sociale spørgsmål. 1886. II, s. 359.
 - Kristelig realisme. 1887. II, s. 5.
 - Tidsbetragtning. 1886. II, s. 49.
 - Hieronimus Laub og Frørup præstegård. 1886. I, s. 65.
 - Forholdet mellem kristendom og kultur. 1886. I, s. 193.
-

Digte.

- Uffe Birkedal.* I kampen. 1887. II, s. 58.
- A. Ipsen.* Matthew Arnold. 1884. II, s. 193.
- Jakob Knudsen.* Bent kongebroder. 1884. II, s. 257.
- Vilh. Malling.* Skabelsen. 1885. I, s. 245.
- Axel Olrik.* Bjarkemål. 1886. I, s. 244.
- Hans Rasmussen.* Klosterkirken ved Argis. 1886. I, s. 59.
-

Småstykker.

- Holger Begtrup.* Politisk oversigt over sommeren 1887. 1887. II, s. 193.
- Dr. Boyesen.* Fra slaget på Københavns rhed 1801. 1888. I, s. 248.
- P. la Cour.* Udsigt over skyttesagen. 1887. II, s. 65.
- Fr. Helveg.* Lidt om Don Ranudo de Colibrados. 1886. I, s. s. 119.
- Et holbergiansk skrift. 1888. I, s. 189.
 - Spørgsmål til fru Laura Kieler. 1888. I, s. 128.
- Jakob Holm.* Udvandringsspørgsmålet. 1888. I, s. 353.

- Laura Kieler.* Hvad vil Gustav af Gejerstam? 1887. II, s. 344.
- Jakob Knudsen.* På det jævne. 1887. II, s. 76.
- H. Nutzhorn.* Præsten Bhie i Grevinge. 1886. I, s. 113.
- Om Chr. Fr. Hjorthøy. 1886. s. 247 og 371.
- Kort udsigt over de nyeste granskninger i nordens historie. 1887. II, s. 129.
- Fr. Nygård.* Niels Lindberg. 1886. I, s. 257.
- Løse mindeblade. 1887. I, s. 171, 248 og 376.
- Tilbagedlik på den danske folkekirke i året 1887. 1888. I, s. 1.

Anmeldte bøger.

- Arctander.* Folkefrihed og højkirkelighed (L. Schrøder). 1884. I, s. 191.
- A. Andersen.* Johannesevangeliet (L. Schrøder). 1884. II, s. 125.
- V. Birkedal.* Frits Bojsen (L. Schrøder). 1884. II, s. 57.
- Victor Bloch.* Minder fra konfirmationstiden (L. Schrøder). 1884. I, s. 64.
- P. Bojsen.* Fr. E. Bojsens liv og levned (L. Schrøder). 1884. II, s. 57.
- Otto Borchsenius* og *Fr. Winkel-Horn.* Græske læsestykker (L. Schrøder). 1887. I, s. 63.
- To digtere (L. Schrøder). 1886. II, s. 376.
- C. J. Brandt.* Legender (Fr. Nygård). 1888. I, s. 63.
- Chr. Bruun.* Gunde Rosenkrantz (Fr. Nygård). 1885. II, s. 63.
- F. C. van der Burgh.* De små tings magt (L. Schrøder). 1886. I, s. 191.
- Bøger om nordens historie* udkomne i Danmark: 1ste halvårgang af 1883 (H. Nutzhorn). 1883. I, s. 105.
- Bøger om Norges historie* udkomne i Norge og Sverrig i 1ste halvår af 1883 (H. Nutzhorn). 1883. I, s. 109.
- Hans Dahl.* Om vore blades røgt af modersmålet (J. Knudsen). 1883. I, s. 119.
- Konrad Dahl.* Et slør (L. Schrøder). 1884. I, s. 61.

- A. C. Edgren.* Billeder af livet (L. Schrøder). 1883. II, s. 186.
- A. Edgren-Lefler.* Sommerdrømme (L. Schrøder). 1886. II, s. 374.
- Victor Freund.* Herman Ernst Freunds levned (Fr. Helveg. 1885. I, s. 120.
- M. Goldschmidt.* Fortællinger og virkelighedsbilleder (L. Schrøder). 1884. I, s. 61.
- N. F. S. Grundtvig.* Bibelske prædikener (L. Schrøder). 1883. II, s. 123.
- Den kristelige børnelærdom (L. Schrøder). 1883. II, s. 122 og 379.
- Poetiske skrifter (L. Schrøder). 1883. II, s. 379 og 1885. II, s. 188.
- Salmer i forkortet udgave (L. Schrøder). 1884. II, s. 190.
- Aschenfeldt-Hansen.* Saul fra Tarsus (L. Schrøder). 1885. I, s. 318.
- Rasmus Hansen.* Gamle minder, 2den del (Fr. Nygård). 1883. II, s. 255.
- Johan Ludvig Heiberg.* Breve fra Peter Andreas Heiberg (H. Nutzhorn). 1883. II, s. 114.
- Ludvig Helveg.* Prædikener (L. Schrøder). 1884. II, s. 190.
- Historiske skrifter* (L. Schrøder). 1884. II, s. 317.
- Holm og Garde.* Den danske konebådsexpedition til Grønlands østkyst (O.). 1887. I, s. 379.
- Edvard Holm.* Danmark-Norges indre historie under enevælden (Fr. Nygård). 1885. II, s. 58.
- N. Jensen.* Den nyere tids historie fra 1815 (L. Schrøder). 1884. I, s. 64.
- Fr. Jungersen.* Hvad er sandhed? (Holger Begtrup). 1886. I, s. 126.
- Laura Kieler.* En oppositionsmand (L. Schrøder). 1886. I, s. 190.
- En landsbypræst.* Kristelig ledsager (Fr. Nygård). 1883. II, s. 255.
- Light foot.* Brev til menigheden i Filippi (L. Schrøder). 1885. I, s. 60.
- Brev til menigheden i Gallatien (L. Schrøder). 1885. I, s. 318.
- Luther.* Kristelige betragtninger ved H. P. Møller (L. Schrøder). 1883. I, s. 181.

- Aksel Mikkelsen.* Sløjds skolen (L. Schrøder). 1885. II, s. 255.
- P. Møller.* Under Hammeren (L. Schrøder). 1884. II, s. 191.
- Sigurd Møller.* Dansk læsebog (H. Nutzhorn). 1883. II, s. 113.
- Grundtræk af den nordiske mytologi (H. Nutzhorn). 1883. I, s. 158.
- Literaturhistorie (H. Nutzhorn). 1884. II, s. 121.
- Otto Møller.* Over herrens bord (L. Schrøder). 1884. I, s. 191.
- Anthøn Nielsen.* Gamle Nielsen (Fr. Nygård). 1888. I, s. 254.
- Frederik Nielsen.* Frimureriets basis (L. Schrøder). 1883. II, s. 122.
- Den hellige Pelogia (L. Schrøder). 1884. I, s. 64.
- Håndbog i kirkens historie (L. Schrøder). 1884. II, s. 126 og 1885. I, s. 320.
- Karakteristiker og kritiker (L. Schrøder). 1884. II, s. 64.
- Zakarias Nielsen.* Gamle vaner (L. Schrøder). 1884. I, s. 61.
- Hans Vilh. Kålund (L. Schrøder). 1886. II, s. 376.
- H. Nutzhorn.* Hvorledes Hans Poulsen blev Rødkarénernes missionær. 1887. II, s. 192.
- Fr. Nygård.* Efterslægtsselskabet og Edvard Storm (Holger Begtrup). 1886. I, s. 377.
- Jens Nørregård.* Ingemann (L. Schrøder). 1886. II, s. 376.
- Henrik Olrik.* Ermoldus Nigellus' digt om kong Haralds dåb (L. Schrøder). 1886. II, s. 125.
- C. Paludan-Müller.* Dansk historiografi (H. Nutzhorn). 1883. II, s. 182.
- Richard Petersen.* Georg Forster (L. Schrøder). 1885. II, s. 125.
- Mathias Claudius (L. Schrøder). 1884. II, s. 63.
- Vilh. Poulsen.* Fortællinger af Norges historie (L. Schrøder). 1885. I, s. 190.
- Grove Rasmussen.* Kristelige levnedsløb (Fr. Nygård). 1886. II, s. 379.
- Hans Rasmussen.* Grev Reventlov (L. Schrøder). 1884. II, s. 61.
- P. A. Rosenberg.* Bjarne (L. Schrøder). 1884. II, s. 191.

- Fr. Rønning.* Grundtvig som æstetiker (Fr. Helveg). 1883. II, s. 372.
- Olaf Røst.* Hans N. Hauge og Nogle bemærkninger om H. N. Hauge og hans retning (Fr. Nygård). 1884. II, s. 378.
- Sars og Skavlan.* Nyt tidsskrift (Fr. Nygård). 1885. I, s. 191.
- Schandorph.* Seks fortællinger (H. Nutzhorn). 1887. I, s. 64.
- Schiller.* Jomfruen af Orleans (L. Schrøder). 1886. II, s. 319.
- Rudolf Schmidt.* Om traditionens betydning (H. Nutzhorn). 1883. I, s. 116.
- L. Schrøder.* Grundtvigs barndom og første ungdom (Fr. Nygård). 1883. II, s. 253.
- Nutidsspørgsmål (Fr. Nygård). 1887. I, s. 256.
- Knud Skytte.* Før og nu (L. Schrøder). 1885. II, s. 255.
- R. K. Stenbæk.* Bidrag til Kolds levned (L. Schrøder). 1883. II, s. 123.
- H. V. Styhr.* Theologisk tidsskrift for den danske folkekirke (L. Schrøder). 1884. I, s. 60 og 1884 II, s. 123.
- Den ny testamentlige teksts historie (L. Schrøder). 1885. I, s. 319.
- N. Søkilde.* De reventlovske skoler (L. Schrøder). 1885. I, s. 317.
- S K Sørensen.* Araberne og deres kultur i middelalderen (Kr. Olsen). 1888. I, s. 61.
- Ullmann.* Foredrag over Israels historie (L. Schrøder). 1885. I, s. 317.
- Harald Westergård.* Fra forargelse til tro (Fr. Nygård). 1885. II, s. 62.
- Winkel-Horn.* Grundtvigs liv og gerning (L. Schrøder). 1883. II, s. 120 og 123.
- Hellas og Hellenerne (H. Nutzhorn). 1886. II, s. 378.

1

